

ISSN: 1308-5549

Çankırı Karatekin Üniversitesi
**İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi**

Çankırı Karatekin University
**Journal of the Faculty of Economics &
Administrative Sciences**

Cilt/Volume: 15

Sayı/Issue: 1

İlkbahar/Spring 2025

Sahibi / Owner

(Çankırı Karatekin Üniversitesi Adına)

(On Behalf of Çankırı Karatekin University)

Prof. Dr. Harun Çiftçi (Rektör/Rektor)

Baş Editör / Primary Editor

Prof. Dr. Barış Öztuna, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Yayın Editörü / Publishing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Hatice Yazgan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Emine Çeliksöz, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Esra Erenler Tekmen, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Rıfat Karakuş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Üyesi Mehmet Sedat Uğur, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Üyesi Emine Çetinel, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Burçin Demirebilek, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Caner Dilber, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Sezer Öksüz, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ongan Arslan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip Turan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Demir, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Dr. Kübra Aşık Akdemir, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Dr. Altan Aktaş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Sekreterya / Secretary

Arş. Gör. Ömer Faruk Uğurlu, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Nurdan Bana, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Afrim Hoti (University of Prishtina)

Prof. Dr. Arch Woodside (Boston College)

Prof. Dr. Aydın Özkan (Huddersfield Business School)

Prof. Dr. Cenk Sözen (Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Domingo Ribeiro-Soriano (University of Alcalá)

Prof. Dr. Hatice Yazgan (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Bozkurt (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. J. Augusto Felicio (Lisbon School of Economics and Management)

Prof. Dr. Pineiro Chouso Juan Ramon

(Universidade de Santiago de Compostela)

Prof. Dr. R. Arzu Kalemci (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Zhongqi Jin (Middlesex University London)

Doç. Dr. Bardhok Bashota (University of Prishtina Üniversitesi)

Doç. Dr. Francis Rico C. Domingo (De La Salle University)

Doç. Dr. Harun Yıldız (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim Muradov (Dnipro Teknoloji Üniversitesi)

Doç. Dr. İrge Şener (Çankaya Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Fatih Öztarsu (Hankuk University Of Foreign Studies)

Doç. Dr. Rudra Pradhan (Vinod Gupta School of Management)

Doç. Dr. Vesna Poposka (Makedonya Cum. Uluslararası Vizyon Üniversitesi)

Dr. Ayhan Özkan (Ankara Valiliği)

Dr. Öğretim Üyesi Şuayip Turan (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Dergi Yazışma Adresi /

Correspondence Address

Çankırı Karatekin

Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi Uluyazı Kampüsü, Çankırı

TÜRKİYE

Tel: +90 376 218 9542

Fax: +90 376 218 9546

E-mail: iibfdergi@karatekin.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Akın KOÇAK
Aydın ÖZKAN
Ayşegül ATEŞ
BahtıŐen KAVAK
Carlos A. Albornoz

Cumhur ERDEM
Gülçin ÖZKAN
Hülya ÜLKÜ
İsmail TUNCER
Kemal YILDIRIM
Nilgün KUTAY
Ömer TORLAK
Yusuf Ziya TAŐKAN

Ankara Üniversitesi
Hull University
Akdeniz Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Facultad de Economía y Negocios Univesidad del
Desarrollo
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
York University
World Bank
Mersin Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

4 Aylık Hakemli Süreli Sosyal Bilimler Dergisi

Dergimiz yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında) yayımlanan hakemli bir dergidir. Her cilt dört sayı içermektedir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazarına aittir.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilemeden hiçbir alıntı yapılamaz.
Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Makale gönderme adresi: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

The refereed journal is published four times yearly (March, June, September, & December). Each volume consists of four issues.

The views expressed in this journal are those of the authors. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

The journal publishes manuscripts both in Turkish and English.

Author guidelines are at <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>
Manuscripts should be sent to: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / ABSTRACTING and INDEXING

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences is indexed by:

- AcademicKeys (2014-)
- Advanced Sciences Index (ASI) (2014-)
- Akademik Dizin (2012-)
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) (2012-)
- Araştırmax (2012-)
- Business Source Corporate Plus (EBSCO) (2012-)
- CiteFactor (2014-)
- EconBiz (RePEc) ve ECONIS (2014-)
- EconLit (2014-)
- Electronic Journals Library (WZB) (2014-)
- Gale - Cengage (Academic OneFile) (2015 -)
- Index Copernicus (2012-)
- Islamic World Science Citation Center (ISC) (2014-)
- J-Gate (2014-)
- Journal Index (2014-)
- Jour Informatics (2014-)
- JournalTOCs (2015-)
- Open Academic Journals Index (OAJI) (2014-)
- Proquest (2012-)
- Public Affairs Information Service (PAIS International) (2012-)
- Scipio (2012-)
- Scientific Indexing Services (SIS) (2014-)
- SHERPA/RoMEO (2014-)
- TUBITAK-ULAKBİM (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı) (2015-)
- Türk Eğitim İndeksi (Index of Turkish Education) (2014-)
- UlrichsWeb (2012-)
- Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) (2012-)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

ss. 1-24	Türkiye için Finansal Stres Endeksinin Ölçümü ve FSE'nin Petrol Fiyatlarıyla Dinamik İlişkinin Zamana göre Değişen Parametrelili VAR Yaklaşımıyla İncelenmesi
	Measurement of the Financial Stress Index for Turkey and Examination of the Dynamic Relationship between FSI and Oil Prices Using the Time-Varying Parameter VAR Approach
	Emine Karaçayır, Müge Sağlam Beşgin
ss. 25-52	Sivil Toplum Kuruluşlarının Kentsel Arama ve Kurtarma Süreçlerindeki Deneyimlerinin Değerlendirilmesi: Kahramanmaraş Depremleri
	Evaluation of the Experience of Non-Governmental Organization in Urban Search and Rescue Process: Kahramanmaraş Earthquakes
	Mustafa Doğan, İbrahim Halil Çelik, Gürkan Yılmaz
ss. 53-82	Kentsel Dönüşüm Projeleri Uygulama Alanlarında Tesis Yönetimi Gereksinimi: Ankara Örneği
	The Need for Facility Management in Urban Transformation Project Implementation Areas: The Case of Ankara
	Esra Keskin, Harun Tanrıvermiş
ss. 83-107	Hastane İşletmelerinde Performansa Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulaması: Bir Kamu Hastanesi Örneği
	Performance Focus Activity-Based Costing Application in Hospital Enterprises: An Example of a Public Hospital
	İbrahim Yüksel
ss. 108-128	Dijital Vatandaşlık: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması
	Digital Citizenship: A Scale Adaption Study
	Alper Tunga Şen
ss. 129-150	Sessiz İstifa ve Sessiz İşten Çıkarma Ölçekleri Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
	The Adaption of Quiet Quitting and Quiet Firing Scales into Turkish: A Validity and Reliability Study
	Aysun Danayiyen
ss. 151-176	Amerika Birleşik Devletleri'nde Bir Sosyal Politika Alanı Olarak Hospis Kullanımını Etkileyen Semptomların Sıklığı ve Çeşitliliği
	Patterns and Diversity of End-of-Life Symptoms Influencing Hospice Utilization: A Social Policy Perspective in the United States

	Hazal Swearinger
ss. 177-207	Atina Demokrasisinde Siyasal Seçkinleri Kontrol Etme Yöntemleri: Ostrakismos ve Graphe Paranomon
	Methods of Controlling the Political Elite in Athenian Democracy: Ostracism and Graphe Paranomon
	Mehmet Özgüden
ss. 208-230	A Field Research to Determine the Effect of Mobbing on Organizational Trust
	Mobbingin Örgütsel Güven Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması
	Osman Kurter
ss. 231-246	Ranking of Metropolitan Airports Using CRITIC-Based MOORA Method
	CRITIC Tabanlı MOORA Yöntemi Kullanılarak Büyükşehir Havaalanlarının Sıralanması
	Saadettin Aydın
Derleme Makaleleri/Review Articles	
ss. 247-271	İktisadi Perspektiften Yeşil Ekonomiye Sistemik Bir Bakış ve Türkiye'nin Yeşil Dönüşüm Yolculuğu Üzerine Bir İnceleme
	TA Systematic Overview of the Green Economy from an Economic Perspective and a Review on Turkey's Journey of Green Transformation
	Selen Işık Maden

Araştırma Makalesi

Türkiye İçin Finansal Stres Endeksinin Ölçümü ve FSE'nin Petrol Fiyatlarıyla Dinamik İlişkisinin Zamana Göre Değişen Parametrelili VAR Yaklaşımıyla İncelenmesi¹

Emine KARAÇAYIR

*Sorumlu Yazar, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
eminekalayci00@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0512-9084*

Müge SAĞLAM BEZGİN

*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
mugesaglam@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8674-2707*

Öz

Çalışmanın amacı Türkiye için bir finansal stres endeksi (FSE) oluşturmak ve endeksin petrol fiyatlarında meydana gelen değişimlerle olan ilişkisini incelemektir. Çalışmada finansal stres endeksinin oluşturulmasında Borsa İstanbul 100 endeksi getirilerinden, volatilitiyi temsilen Borsa İstanbul 100 endeksi GARCH (1,1) modelinden, Türkiye borç yayılımı ölçümünün göstergesi 10 yıllık ve 2 yıllık tahvil faizleri arasındaki farktan, reel dolar/TL kuru ile rezervlerdeki değişim aracılığıyla hesaplanan Döviz Piyasası Baskı Endeksi ve Borsa İstanbul Bankacılık Endeksinden yararlanılmıştır. Ocak 2010- Mayıs 2022 aylık verilerin kullanıldığı bu çalışmada FSE oluşturulduktan sonra, FSE ve Brent Petrol fiyat değişkeniyle TVP-VAR modeli tahmin edilmiştir. Bu model, genel olarak her bir dönem için parametrelerin tahmin edilmesine izin vermektedir. Bu sayede yapısal değişimlerin, ekonomik ve finansal krizlerden kaynaklanan dalgalanmaların neden olduğu etkiler belirlenebilmektedir. Zamanla değişen parametreleri tahmin etmek amacıyla Markov Zinciri Monte Carlo (MCMC) yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda petrol fiyatlarında meydana gelen şoklar karşısında Türkiye Finansal Stres Endeksi'nin tepki verdiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Finansal stres, BİST 100, zaman serisi analizi, TVP-VAR Model
JEL Sınıflandırma Kodları: G01, C120

Measurement of the Financial Stress Index for Turkey and Examination of the Dynamic Relationship between FSI and Oil Prices Using the Time-Varying Parameter VAR Approach²

Abstract

The aim of the study is to construct a financial stress index for Turkey and to examine the relationship between the index and changes in oil prices. In the study, the returns of the Borsa İstanbul 100 index, the GARCH (1,1) model of the Borsa İstanbul 100 index representing volatility, the difference between 10-year and 2-year bond yields, the difference between the real USD/TL exchange rate and the change in reserves, and the Borsa İstanbul banking index were used to construct the financial stress index. This study was used monthly data from January 2010 to May 2022. After constructing the FSE, the TVP-VAR model was estimated using the FSE and the Brent oil price variable. This model generally allows the estimation of parameters for each period. In this way, the effects of structural changes and fluctuations due to economic and financial crises could be determined. The Markov Chain Monte Carlo (MCMC) method was used to estimate time-varying parameters. As a result of the study, it was observed that the financial stress index of Turkey is responsive to the shocks in the oil price.

Keywords: Financial stress, BIST 100, time series analysis, TVP-VAR Model
JEL Classification Codes: G01, C120

¹ Bu çalışma, 18-19 Haziran 2022 tarihlerinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen International Symposium on Economics Finance and Econometrics'da sunulan "Measurement of the Financial Stress Index for Turkey and Examination of the Dynamic Relationship between FSI and Oil Prices Using the Time-Varying Parameter VAR Approach" başlıklı bildiri üretilmiştir. Bildirinin sadece özeti yayınlanmıştır.

² Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 25.01.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 26.01.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Karaçayır, E. ve Sağlam Bezgin, M. (2025). Türkiye için finansal stres endeksinin ölçümü ve FSE'nin petrol fiyatlarıyla dinamik ilişkisinin zamana göre değişen parametrelili VAR yaklaşımıyla incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-24. doi: 10.18074/ckuiibfd.1241917

1. Giriş

Petrol, ekonomideki hemen her endüstrinin önemli girdilerinden biridir. Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların küresel ekonomi üzerinde doğrudan etkisi olduğu kuşkusuzdur. Öte yandan, petrol fiyatlarında herhangi bir şok meydana geldiğinde, sanayi üretimindeki düşüşle birlikte hisse senedi piyasalarının da etkileneceği bilinmektedir. Bu nedenle petrol fiyatlarında meydana gelen değişimler ve makroekonomik değişkenler ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiler alan yazında oldukça fazla araştırılmıştır.

Hamilton (1983), ABD üzerine 1948-1972 dönemini kapsayan çalışmasında istatistiksel incelemeler sonucunda petrol fiyatlarındaki değişikliğin resesyona sebep olduğunu belirtmiştir. Basher ve Sadorsky (2006) çalışmalarında borsa ve enerji fiyatları arasındaki ilişkiyi ve petrol fiyatlarındaki değişimin hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Türkiye'nin de dahil olduğu toplam 21 ülkenin yer aldığı çalışmada yapılan analizler sonucunda yükselen piyasalarda petrol fiyatlarındaki risklerin hisse senedi getirilerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Şengönül, Karadaş ve Koşaroğlu, (2018) petrol fiyatlarının Türkiye ihracatı üzerindeki etkisini ARDL sınır testi ile incelemişler ve çalışma sonucunda Türkiye için petrol fiyatlarındaki artışın uzun dönemde ihracatı pozitif yönde etkilediği sonucunu elde etmişlerdir. Solmaz ve Bayraktutan (2019) 1993-2017 dönemi verileriyle petrol fiyatları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle araştırmışlar, çalışma sonucunda petrol fiyatlarının enflasyonu uyarıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye üzerine petrol fiyatlarının hisse senedi piyasası arasındaki ilişki farklı dönemlerde birçok çalışmada incelenmiş çalışmalar sonucunda petrol fiyatlarından hisse senedi getirilerine doğru tek yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir (Bolaman, Avcı; 2015; Arslan ve Korkmaz, 2021). Kamacı ve Göktaş (2020) Türkiye'de 2003-2019 yılları arasında çeyrek dönemlik petrol fiyatları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemişler ve çalışma sonucunda ekonomik büyümeden petrol fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu çalışmaların sonucundan hareketle genel olarak ifade edilecek olursa petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar tüketici davranışları, enflasyon oranları, borsa performansı ve genel ekonomik büyüme dahil olmak üzere çeşitli ekonomik unsurları etkileyebilir. Araştırmalar, piyasa dinamiklerindeki değişiklikler nedeniyle yüksek petrol fiyatlarının küresel ekonomi üzerinde geçmişe kıyasla daha az belirgin bir olumsuz etkiye sahip olabileceğini de göstermektedir. Petrol fiyatlarının etkisi yerel ekonomilerin ötesine uzanmaktadır. Petrol ihraç eden ülkeler için, petrol ithal eden ülkelere sürekli para girişi döviz kurunda artışa yol açarak genel ekonomik görünümü etkileyebilir (Alacahan ve Söylemez, 2017). Ayrıca, petrol fiyat döngülerinin incelenmesi, petrol piyasalarındaki rekabet dinamikleri ve tüketici taleplerine ilişkin içgörülerini ortaya koymakta ve sektördeki fiyatlandırma mekanizmalarının karmaşıklığına ışık tutmaktadır (Byrne, 2012).

Sonuç olarak, petrol fiyatları ekonomiler üzerinde çok yönlü etkilere sahiptir ve tüketici davranışlarını, enflasyonu, borsaları ve genel ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Petrol fiyatları ile çeşitli ekonomik göstergeler arasındaki karmaşık ilişkilerin anlaşılması, politika yapımcılar ve sektör paydaşları için enerji piyasalarının karmaşıklığını aşmak ve ekonomik istikrarı sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Finansal stres makroekonomiyle ilişkili olduğu gibi firmaları da etkilemektedir. Bilindiği gibi firmaların varlıklarını devam ettirebilmeleri için kar elde etmeleri sürecinde karşı karşıya kaldıkları risklerden biri de finansal strestir. Finansal stres, firmaların yatırımlarını sermayelerini performanslarını hatta kar dağıtım kararlarını etkileyen bir süreçtir. Dolayısıyla finansal stres endeksinin ölçümü ve takibi genel görünüm ve ekonomi politikaları açısından hem yöneticilere hem yatırımcılara bilgi sağlamaktadır.

Geçmişte makroekonomik değişkenler ve petrol fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bununla birlikte genel olarak bir ekonomide finansal piyasaların istikrarsızlık dönemlerini ölçmek için hesaplanan finansal stres endeksiyle petrol fiyatları üzerine yapılmış çalışmalar sınırlıdır. Özellikle Türkiye için hesaplanan resmi bir finansal stres endeksinin olmaması, bu çalışmanın hem finansal stres endeksinin ölçülmesi hem de finansal stres endeksinin bir üretim girdisi olan petrol fiyatlarıyla ilişkisinin zaman bağlamı ilişkisiyle ölçülmesi açısından literatüre özgün katkı sağlaması beklenmektedir. Daha önceki çalışmalarda Türkiye için finansal stres endeksi oluşturulmuş olsa da bu çalışmada oluşturulan endeks güncel verileri kullanması nedeniyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Özellikle son yıllarda Türk lirasının majör dövizler karşısında yaşadığı değer kaybı Türkiye için hesaplanan finansal stres endeksinin güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma bu noktada literatüre özgün ve güncel bir katkı sunma iddiasındadır. Çalışmanın amaçları iki genel amaç olarak ifade edilebilir. Çalışmanın ilk amacı Türkiye için finansal stres endeksinin oluşturulması ve ikinci amacı ise finansal stres endeksi ve petrol fiyatlarının dinamik ilişkisinin incelenmesidir.

Çalışma 4 genel bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde finansal stres endeksi ve literatür incelemesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde veri seti ve yöntem detaylandırılmış, dördüncü bölümde ise bulgular sunulmuştur. Çalışma bulguların da tartışıldığı sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır.

2. Finansal Stres Endeksi ve Literatür İncelemesi

Finansal stres birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde açıklansa da ortak olarak finansal piyasalarda belirsizliğin artması olarak ifade edilebilir (Illing ve Liu, 2003; Hakkio ve Keeton, 2009). Finansal stres, belirsizlik ve kaybetme riskinin olduğu bir süreçtir. Aynı zamanda piyasaların olağan süreçlerinde meydana gelen olumsuz durumlar da finansal stres olarak tanımlanmaktadır. Kısaca finansal

başarısızlıkları takiben finansal stres kavramı ortaya çıkmaktadır (Hakkio ve Keeton, 2009: 7).

Literatürde finansal stres endeksinin hesaplanması ve endeks ağırlıklandırma üzerine farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin; Hakkio ve Keeton (2009), ABD için 1990-2009 dönemi için 11 değişkeni temel birleşenler yöntemiyle ağırlıklandırarak Kansas City Finansal Stres Endeksi'ni oluşturmuşlar ve yüksek stresin ekonomik faaliyetleri etkilediğine ulaşmışlardır.

Oet, Eiben, Bianco, Gramlich ve Ong (2011) ise ABD'de 1991:4 ve 2009:1 döneminde finansal stres endeksinin geliştirmişler ve bankalararası para piyasası, döviz kuru piyasası, kredi piyasaları ve hisse senedi piyasaları gibi dört farklı piyasadandan elde edilen değişkenleri ele alarak finansal stres endeksinin kriz zamanlarının öngörülmesinde önemli bir araç olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Vermeulen vd. (2015), finansal stres endeksinin oluştururken değişkenleri standartlaştırdıktan sonra ağırlıklandırmadan toplulaştırma yaklaşımı izlemişlerdir. Endeksi açıklayan göstergeleri Bayeşçi Model ortalamasıyla belirlemişlerdir.

Elekdağ vd. (2010), Türkiye için finansal stres endeksinin; ülke tahvil endeksi, hisse senedi getirileri ve banka riskliliğini ölçen "beta" değerini kullanarak oluşturmuşlardır.

Çevik vd. (2013) Türkiye için ekonomik faaliyetleri önemli bir biçimde etkileyen temel göstergelerden yararlanılarak finansal stres endeksi oluşturmuşlardır. Endekste 9 farklı gösterge temel bileşenler analiziyle toplulaştırılmıştır. Bu bileşenler hisse senedi piyasası riskliliği, bankacılık sektörü riskliliği, döviz kuru riski, ülke riski, dış borç, ticaret finansmanı, kredi riski, para piyasası endeksi, hisse senedi piyasası endeksidir.

Öztürkler ve Türkmen (2013), Türkiye için oluşturdukları finansal stres endeksinde, yükselen piyasalar tahvil endeksi, ticaret açığının rezervlere oranı ve döviz kuru oynaklığı değişkenleri temel bileşenler analiziyle toplulaştırmışlardır.

Aklan, Çınar, Kanalcı ve Akay (2015), Türkiye için oluşturdukları finansal stres endeksinde alt endeksleri faktör analizi kullanılarak ağırlıklandırmışlardır.

Bülbül ve Akgül (2018) finansal stres endeksi oluştururken endeksin birden çok finansal sistemi kapsamına dikkat etmişlerdir. Döviz piyasası, hisse senedi piyasası ve tahvil piyasası olmak üzere her bir piyasa için stresi yansıtan değişkenler kullanmışlardır.

Finansal stres endeksinin hesaplanması ülkelerin o döneme ilişkin özelliklerini de incelemektedir. Bu nedenle finansal stres endeksinin hesaplanması her ülkeye göre farklılık göstermektedir. Tek tip finansal stres endeksinden bahsedilmesi mümkün

değildir. Bu nedenle ülkeler arası karşılaştırma yapmak pek mümkün değildir. Ancak küresel bir finansal stres endeksi ile ülkeye özgü finansal stres endekslerini global olaylarla yorumlamak mümkündür.

Illing ve Liu (2003) çalışmalarında finansal stresin endeks yardımıyla ölçülebilecek bir süreç olduğunu belirtirken aynı zamanda endeksin değerlendirilme başka bir deyişle yükselme noktasında krizlerin ortaya çıktığını belirtmiştir. Gelişmekte olan piyasalar için Balakrishnan (2011) tarafından kullanılan finansal stres endeksi Cardarelli, Elekdağ ve Lall (2011) tarafından geliştirilmiş ekonomilere uyarlanmıştır.

Petrol fiyatları ve finansal stres endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalara Nazlıoğlu Soytaş ve Gupta (2015); Kaya ve Açdoğuran (2017); Apostolakis, Floros, Gkillas ve Wohar (2021) çalışmaları örnek olarak verilebilir. Nazlıoğlu vd. (2015) petrol fiyatları ve finansal stres arasındaki ilişkiyi 1994-2014 dönemi için ABD ekonomisi üzerinde volatilité yayılımları yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda petrol fiyatları ve finansal stres endeksinde uzun dönem dalgalanmaların olduğuna ulaşılmıştır. Polat (2021) Kansas şehri finansal stres endeksi ve spot WTI ham petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi TVP-VAR analizi ile incelemiş, çalışma sonucunda petrol fiyatlarındaki kalıcı bir artışın finansal koşulları negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Apostolakis vd. (2021) finansal stres, ekonomik politika belirsizliği ve petrol fiyatı belirsizliğini 2007-2020 döneminde ABD, İngiltere, Japonya, Kanada, Almanya, İtalya ve Fransa üzerine araştırmışlar. Çalışma sonucunda petrol fiyatı belirsizliğinin finansal stres ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kaya ve Açdoğuran (2017) petrol fiyatları ve finansal stres endeksi arasındaki ilişkiyi, Ağustos 2002-Eylül 2015 döneminde ARDL yaklaşımı yardımıyla incelemişler çalışma sonucunda kriz dönemlerini yansıtmada ve ekonomik aktivitelere yön vermede; finansal stres endeksinin başarılı olduğuna ulaşmışlardır. Petrol fiyatları ve finansal stres arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışma ise Polat (2021)'e aittir. Petrol fiyat şokları ile AB bölgesi finansal stres endeksi arasındaki ilişkiyi TVP-VAR modeliyle inceleyen Polat (2021) çalışmasının sonucunda pozitif petrol fiyat şoklarının AB bölgesi finansal koşullarını kötüleştirdiğini tespit etmiştir.

Türkiye'yi baz alarak finansal stres endeksini ölçen çalışmalardan biri olan Çevik, Diboğlu ve Kenç (2013) ise Ocak 1997-Mart 2010 dönemini incelemiş, sonuçta finansal stres endeksinin birçok krizi oldukça iyi yansıttığına ulaşmışlardır. Kaya ve Kılınç (2017) finansal stres endeksinin ölçümü ve finansal stres endeksinin reel ekonomik faaliyetler ile ilişkisini incelemiş oldukları çalışmada finansal stres endeksinin ekonomik aktiviteleri istatistiksel olarak anlamlı etkilediğini tespit etmişlerdir. Kasal (2023) ise Bayesian Vektör Otoregresif Model (BVAR) analizini kullanarak, finansal stres, ekonomik faaliyet ve Ocak 1992'den Aralık 2020'ye kadar Türkiye'de devlet borcu ilişkisini incelemiştir. Eşit varyans ağırlıklandırma yaklaşımını kullandığı bu çalışmada öncelikle bir finansal stres endeksi oluşturulmuş daha sonra BVAR analizi yapılmıştır. İnceleme neticesinde pozitif

finansal stres şokunun, kamu borcunu artırdığı için ekonomik faaliyetler açısından zararlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalardan hareketle bu çalışmada hem Türkiye için bir finansal stres endeksinin oluşturulması hem de endeksin petrol fiyatlarıyla ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Böylece çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

3.1. Veri Seti ve Finansal Stres Endeksi Formülasyonu

Bu çalışmanın amacı Türkiye için bir finansal stres endeksi oluşturmak ve endeksin petrol fiyatlarında meydana gelen değişimlerle olan ilişkisini incelemektir. Dolayısıyla çalışmada ilk olarak finansal stres endeksinin ölçümünde kullanılacak değişkenler belirlenmiştir. Finansal stres endeksinin oluşturulmasında Park ve Mercado (2014)'nin çalışması öncü referans olarak alınsa da literatürdeki diğer çalışmalar ve ele aldıkları değişkenler ile ağırlıklandırma yöntemleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: FSE Oluşturulmasında Kullanılan Ağırlıklandırma Yaklaşımları

Çalışmalar	Ağırlıklandırma Yaklaşımı	Göstergeler
Balakrishnan (2011)	Eşit varyans ağırlıklandırma	1-Finansal beta 2-Banka tahvili yayılımı 3-Bankalararası likidite yayılımı 4-Bankalararası borçlanma maliyeti 5-Dolar Volatilitesi 6-Şirket tahvili yayılımı 7-Likidite yayılımı 8-Hazine getiri eğrisi farkı 9-Borsa volatilitesi
Illing ve Liu (2006)	Faktör analizi, kredi ağırlıklandırma, eşit varyans ağırlıklandırma	1- Döviz kuru oynaklığı 2- Teminatlı Kanada-ABD 90 günlük Hazine yayılmış 3- Finansman bonusu-Hazine bonusu oranı yayılmış 4- Kurumsal tahvil getiri farkı 5- Bankacılık sektörünün betası 6- Bankacılık sektörünün tahvil getiri farkı 7- Kanada Hazinesi'nde Alım-Satım spreadleri faturalar 8- Ters getiri eğrisi 9- Özkaynak risk primi
Park ve Mercado (2014)	Eşit varyans ağırlıklandırma	1-Bankacılık stres endeksi 2-Döviz Kuru Baskı Endeksi 3-Piyasa Volatilitesi 4-Borç Yayılımı 5-Borsa Getirisi

Tablo 1'in devamı: FSE Oluşturulmasında Kullanılan Ağırlıklandırma Yaklaşımları

Çamlıca ve Güneş (2016)	Eşit varyans ağırlıklandırma, temel bileşenler analizi ve portföy teorisi ağırlıklandırma	1-Para Piyasası Stres Göstergesi 2-Tahvil Piyasası Stres Göstergesi 3-Hisse Senedi Piyasası Stres Göstergesi 4-Bankacılık Sektörü Stres Göstergesi 5-Döviz Piyasası Stres Göstergesi
Şenol (2018)	Eşit ağırlıklı ortalama yöntemi	1-Bankacılık Sektörü Pay Piyasası 2-Temettü Getirileri 3-Banka Endeksi Volatilite 4-Para Piyasası Baskı Endeksi 5- Tahvil Volatilite
Nagy vd. (2016)	Üstel Ağırlıklı Hareketli Ortalama yöntemi	1-Döviz kuru volatilite 2-Borç yayılımı 3-Borsa getirisi 4-Bankacılık Sektörü
Sandahl (2011)	Eşit ağırlıklı ortalama yöntemi	1- Döviz kuru oynaklığı 2- TED yayılımı 3- Borsa oynaklığı 4- Teminatlı tahvil-devlet tahvili farkı
Cardarelli vd. (2011)	Eşit varyans ağırlıklandırma	1- Döviz kuru oynaklığı 2- Şirket tahvili-uzun vadeli devlet tahvil yayılımı 3- Bankacılık sektörünün betası 4- Ters çevrilmiş vade farkı 5- TED yayılımı 6- Borsa getirileri 7- Borsa oynaklığı
Malega ve Horváth (2017)	Eşit varyans ağırlıklandırma ve temel bileşenler analizi	1-Tahvil (Borç) Yayılımı 2-Döviz Kuru Volatilitesi 3-Bankacılık Sektörü Baskı Endeksi 4-Borsa Volatilitesi
Dahalan vd. (2016)	Temel Bileşenler Analizi	1- Bankacılık sektörü kırılma endeksi 2- Borsa oynaklığı 3- Borsa piyasası baskı endeksi (döviz kurundaki değişikliklerin birleştirilmesi ve uluslararası rezervler) 4- Devlet tahvili spreadi 5- Özel sektör büyüme oranlarına ilişkin iddialar 6- Dış borç büyüme oranları
Kasal (2023)	Eşit varyans ağırlıklandırma	1-Kısa vadeli piyasa faiz oranı 2-Döviz kuru oynaklığı 3-Borsa oynaklığı 4-Volatilite endeksi (VIX) 5-FED Ulusal finansal koşullar endeksi
Ekinci (2013)	Eşit ağırlıklandırma	1- Bankalararası borçlanma maliyeti 2- Türkiye beş yıllık ABD Doları kredi temerrüt takası 3- Hisse senedi endeks getirileri değişimleri 4- Döviz kuru değişiklikleri
Bu çalışmada kullanılan	Eşit varyans ağırlıklandırma	1-Borç Yayılım Endeksi 2-Piyasa Volatilitesi 3-Döviz Piyasası Baskı Endeksi 4-Borsa Endeks Getirisi 5-Bankacılık Sektörü Baskı Endeksi

Bu çalışmada Park ve Mercado (2014)'nın çalışmalarından referansla Borsa İstanbul 100 endeksi getirileri, Türkiye 10 yıllık ve 2 yıllık tahvil faizleri, reel ABD dolar/TL kuru rezervlerindeki değişim ile Borsa İstanbul Bankacılık Endeksinden yararlanılmıştır. Petrol fiyatlarının temsiline ise Brent Petrol fiyatları dikkate alınmıştır. Veri aralığı Ocak 2010-Mayıs 2022'dir. Aylık verilerin kullanıldığı bu çalışmada ilk aşama Finansal Stres Endeksi'nin hesaplanmasıdır. Tablo 2'de ham verilere ait tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Dolar/TL	10 Yıllık Tahvil	2 Yıllık Tahvil	BİST100	BİST Banka	Brent Petrol
Standart Hata	1.6166	0.3097	0.3746	25.7094	16.6099	2.1780
Ortalama	99.08	10.23	10.09	829.81	1359.59	72.53
Standart Sapma	19.6008	3.7554	4.5422	311.7100	201.3850	26.40710
Basıklık	-0.90548	1.33869	0.42635	3.33348	-0.3987	-1.17086
Çarpıklık	-0.42507	1.35654	1.15009	1.61233	0.41429	0.16016
J-B (p-değeri)	97.8502 (0.0000)	61.9898 (0.0000)	72.9762 (0.0000)	64.3717 (0.0000)	74.9591 (0.0000)	107.1794 (0.0000)

Tanımlayıcı istatistiklerde ilk dikkat çeken değerler olarak karşımıza çıkan basıklık ve çarpıklık, finansal zaman serileri de dahil olmak üzere verilerin şekli ve dağılımı hakkında bilgi sağlayan istatistiksel ölçümlerdir. Zaman serilerinin normallik testleri, örnek çarpıklığı ve basıklığı, ekonometrik model oluşturma ve ekonomi ve finans alanındaki temel soruları araştırmak için teşhis araçları olarak rutin olarak kullanılmaktadır (Bastianin, 2020). Bu çalışmada finansal stres endeksinin oluşturulmasında kullanılan değişkenlerin ham düzeyleri incelendiğinde incelemeye dahil edilen tüm değişkenlerin normal dağılıma uymadığı görülmektedir. Değişkenler arasında Dolar/TL değişkeninin asimetric çarpık olduğu gözlemlenmişken en yüksek çarpıklığın ise BİST100 endeksinde olduğu görülmektedir. En yüksek çarpıklık değerine sahip değişken için büyük artışların küçük düşüşlerden daha fazla olduğu söylenebilir. Bununla birlikte normal dağılım hipotezinin sınındığı J-B istatistiği sonuçlarından görüleceği üzere incelemeye dahil edilen tüm değişkenler normal dağılım sergilememektedir. Dolayısıyla tüm değişkenler finansal zaman serilerine ait özellikleri barındırmakta ve finansal zaman serilerine özgü modellerle modellenmeye uygundur.

FSE'nin hesaplanmasında Türkiye finansal piyasalarına yapısal benzerliği nedeniyle gelişmekte olan piyasalar için endeks hesaplamaları yapan çalışmalar dikkate alınmıştır. Balakrishnan, Danninger, Elekdağ ve Tytell (2011) ile Park ve Mercado (2014) çalışmaları bu noktada referans teşkil etmektedir. Endeksin hesaplanmasında 4 durum dikkate alınmıştır. Bunlar; (1) varlık fiyatlarındaki büyük değişimler; (2) risk veya belirsizlikte ani artış; (3) finansal sistemin likit olmaması ve (4) bankacılık sisteminin sağlığına ilişkin endişelerdir. Buradan hareketle ilk madde için Borsa İstanbul 100 getirileri, ikinci madde için Borsa İstanbul

volatilitesi, üçüncü madde için tahvil getirilerindeki fark ve son madde için bankacılık sektörü baskı endeksi dikkate alınmıştır.

Park ve Mercado (2014) belirttiği gibi finansal stres endeksini oluşturmada ülkeye özgü koşulları yakalamak için üç temel nokta vardır (Park ve Mercado, 2014). Birincisi, kilit finansal sektörleri kapsayacak şekilde endeksin bileşenlerini belirlemek, ikincisi her bir bileşeni temsil edecek doğru değişkenleri seçmektir. Üçüncüsü ise her bileşeni tek bir FSE’de toplamak için hangi ağırlıklandırma şemasının kullanılacağıdır. Bu çalışmada, Türkiye için finansal sektörlerin kilit göstergeleri olarak Borsa İstanbul 100 ve Bankacılık sektörü endeksi kullanılmıştır.

FSE’yi oluştururken, bankacılık stresinin ölçüsü β olarak adlandırılmıştır. Balakrishnan, (2011) çalışmasından hareketle β aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$\beta = \frac{cov(r, m)}{var(m)} \quad (1)$$

Burada r bankacılık sektör endeksini, m ise BİST100 endeksini ifade etmektedir. Burada r , on iki aylık bir aralıkta hesaplanan yıldan yıla bankacılık veya piyasa getirilerini temsil etmektedir. CAPM ile uyumlu olarak, bankacılık hisse senetlerinin genel borsa ile orantılı olarak daha fazla hareket ettiğini gösteren 1’den büyük bir beta, bankacılık sektörünün nispeten riskli olduğunu ve daha yüksek bir bankacılık krizi olasılığı ile ilişkili olacağını göstermektedir. Seri, yalnızca 1 eşliğini aşan pozitif değerleri ve diğer durumlarda 0 değerlerini alır. Bankacılıkla ilgili finansal stresi daha iyi yakalamak için, bankacılık betası yalnızca bankacılık getirileri genel piyasa getirilerinden daha düşük olduğunda kaydedilmiştir (Illing ve Liu ,2006; Balakrishnan, 2011). Eğer β 1’den büyükse, banka hisselerinin getirilerinin oynaklığı genel piyasanın getirilerinin oynaklığından daha büyük olduğu için bankacılık sektörü nispeten risklidir yorumu yapılabilir. Başka bir ifadeyle bankacılık sektörü β ’sı ne kadar yüksekse, bankacılık sektörünün stresi de o kadar fazladır denilebilir. Burada bankacılık sektörü betasının iki değişken arasındaki birlikte hareketin bir ölçüsü olmadığına dikkat edilmelidir. β ; bankacılık sektörü getirilerinin genel hisse senedi fiyatı getirilerinden nasıl daha değişken olduğunun bir ölçüsüdür (Park ve Mercado, 2014).

FSE formülasyonunun ikinci adımı döviz piyasasına ilişkindir. Bir ekonomide yaşanan döviz krizleri finansal stresle ilişkilidir. Döviz krizlerinin ölçümünde döviz piyasası baskı endeksi (EMPI) kullanır. EMPI formülasyonu Balakrishnan (2011) ve Park ve Mercado (2014) çalışmalarından edinilmiştir ve aşağıdaki gibidir:

$$EMPI_{i,t} = \frac{(\Delta e_{i,t} - \mu_{i,\Delta e})}{\sigma_{i,\Delta e}} - \frac{(\Delta RES_{i,t} - \mu_{i,\Delta RES})}{\sigma_{i,\Delta RES}} \quad (2)$$

Burada Δe reel ABD doları/TL kurunu³ ve ΔRES döviz rezervlerindeki aylık yüzde değişimleri ifade etmektedir. σ ve μ ise sırasıyla standart sapma ve ortalamadır.

FSE formülasyonunun üçüncü adımı volatilitenin ölçümüdür. Finansal kriz tanımlamalarında borsa endekslerindeki keskin düşüşler finansal kriz olarak tanımlanmakta ve artan volatilitenin ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle FSE’de volatilitenin ölçümü için tipik GARCH (1,1) modeli kurulmuştur. Model aşağıdaki gibi ifade edilir. Bollerslev, Chou, ve Kroner (1992):

$$\sigma_t^2 = \omega + \phi_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \phi_2 \sigma_{t-1}^2 \quad (3)$$

$$y_t = \alpha_{i,t} + \beta y_{t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

Eşitlikte σ^2 varyansı ve ε hata terimini ifade etmektedir. Y_t cari dönem endeks y_{t-1} ise endeksin önceki dönem değerini ifade etmektedir.

FSE’nin dördüncü adımı borç değişkeninin belirlenmesidir. Bu çalışmada borçluluk değişkenleri olarak Türkiye 10 yıllık ve 2 yıllık tahvil getiri değişkenleri arasındaki fark kullanılmış ve buna istinaden Türkiye piyasasında borç yayılımı belirlenmiştir. Borç yayılımının hesaplanmasında Park ve Mercado (2014) çalışmasındaki adım birebir takip edilmiştir.

FSE’nin son adımı endeks değerinin oluşturulmasıdır. Değişkenlerin ağırlıklandırılması için Tablo 1’de de sunulduğu üzere en yaygın yöntem olan “varyans-eşitliği ağırlık yöntemi” tercih edilmiştir. Bu yöntemde her bileşen ortalamasından sapma olarak hesaplanır ve varyansının tersiyle ağırlıklandırılır. Bu yaklaşım stres alt endeksini oynaklıktaki farklılıklara göre ayarlar, stres bileşenlerinin basit bir şekilde ayrıştırılmasını sağlar. İdeal olarak, toplam endeks, incelenen her bir finansal piyasa sektörünün büyüklüğü gibi ekonomik ağırlıklar kullanılarak oluşturulmalıdır, ancak bu tür ağırlıklar ülkeler arasında karşılaştırılabilir bir temelde mevcut değildir (Balakrishnan vd., 2009). Ancak önceki araştırmalar varyans-eşit ağırlıklandırmanın stres dönemlerinin sinyalini vermede ekonomik temellere dayalı ağırlıklandırma kadar iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır (Illing ve Liu, 2006). Eşitlik 5’te değişkenlerin ağırlıklandırmadan önceki adımda standardize edilme yöntemi verilmiştir (Illing ve Liu, 2006):

$$Z_i = \frac{x_i - \mu}{\sigma} \quad (5)$$

Eşitlik 5’te Z_i , (i=1,2,3,4) standartlaştırılmış değişkenleri, x her bir piyasa stresini yansıması için kullanılan stres göstergesini, μ örneklem ortalamasını ve σ örneklem standart sapmasını ifade etmektedir. Bu yaklaşımla standardize edilmiş

³ Değişkenlere ait düzey değerleri TCMB Elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.

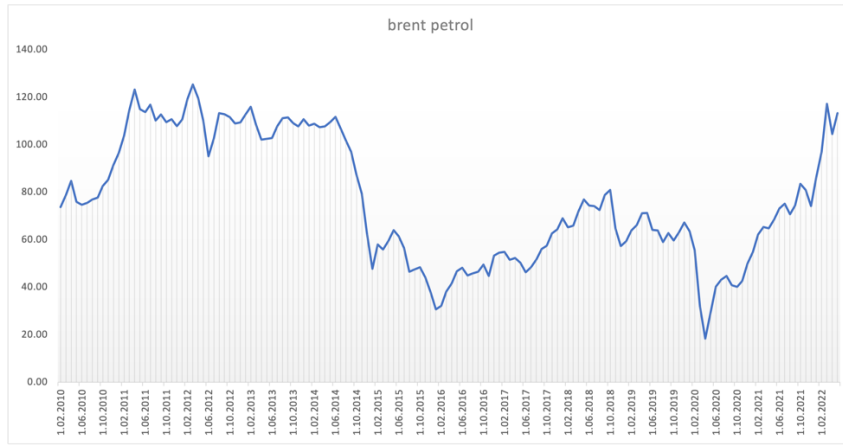
değişkenlerin ağırlıklandırma işleminden sonra toplulaştırma işlemi yapılır. Bu Eşitlik 6.'da ifade edildiği gibidir:

$$FSE = \frac{\sum_{i=1}^n Z_i}{n} \quad (6)$$

Ağırlıklandırma ile Türkiye için finansal stres endeksi de aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$TRFSE = \frac{\beta + BİST100 \text{ Endeks Getirisi} + BİST100 \text{ Volatilite} + \text{Borç Yayımları} + EMPI}{5} \quad (7)$$

Çalışmanın bir diğer değişkeni petrol fiyatlarıdır. Bu çalışmada petrol fiyatı olarak Brent petrol değişkeni dikkate alınmıştır. Değişkenin düzey değerleri Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1: Brent Petrol Fiyatı Zaman Yolu Grafiği

Şekil 1'de Brent petrol fiyatında Haziran 2014'te kırılma olduğu görülmektedir. Stocker, Baffes ve Vorisek (2018) belirttiği gibi 2014-2016 arasında yaşanan bu fiyat kırılmaları petrol arzının artışından kaynaklanabilir. 2020 döneminde ise Suudi Arabistan'ın, Avrupa, Asya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki müşterilere varil başına 6 ila 8 dolar arasında beklenmedik fiyat indirimleri açıklamış olması ilgili dönemde petrol fiyatlarında serbest düşüşü tetikleyerek ve Brent ham petrolün fiyatının %30 oranında düşmesinde etkili olmuştur.

İncelenen dönem içerisinde Türkiye'de finansal stres endeksinin COVID19 pandemisinden ve Türk lirasının majör dövizler karşısında yaşadığı değer kaybından kaynaklı kırılmalar yaşadığı ve bu değişimlerin aynı zamanda Brent petrol fiyatlarıyla da ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Değişkenler Arası Korelasyon İlişkisi

	Döviz piyasası baskı endeksi	BİST Banka	Brent petrol	Borç yayılımı
Döviz piyasası baskı endeksi	1			
BİST Banka	0.020	1		
Brent petrol	-0.055	0.018	1	
Borç yayılımı	0.111	0.104	0.080	1

FSE'yi oluşturan değişkenlerin birbirleriyle olan korelasyonunu kontrol etmek, endeksin doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak açısından önemlidir. Birbiriyle yüksek korelasyona sahip değişkenler, eşit ağırlıklandırma kullanıldığında yanıltıcı sonuçlar verebilir. Bu nedenle, bu değişkenlerin analiz edilmesi ve gerekirse endeks hesabı dışında tutulması veya farklı bir ağırlıklandırma yöntemi kullanılması gerekmektedir. 0.8 ve üzeri korelasyon değerleri yüksek olarak kabul edilir ve bu değişkenlerin endeks hesabında birlikte kullanılması önerilmez. Ham değişkenlerden hesaplanan döviz piyasası baskı endeksi, BİST Banka stres endeksi ve Borç Yayılım endeksleri ile Brent petrol değişkenine ait korelasyon sonuçları Tablo 3.'te verilmiştir. Tablo 3'te görüleceği üzere döviz piyasası baskı endeksi ile en yüksek korelasyona sahip değişken %11 ile borç yayılımı değişkenidir. İlişkinin yönü ise pozitifdir. Döviz piyasası baskı endeksi ile Brent petrol arasında ise negatif ilişki söz konusudur. Bununla birlikte bankacılık sektörü baskı endeksi ile borç yayılımı değişkeni arasında da pozitif ilişki söz konusudur ve değişkenler arasındaki korelasyon %10'dur. Tablo 3.'te yer alan değerler incelendiğinde Türkiye için bir finansal stres endeksi oluşturmak istendiğinde değişkenler için kullanılacak ağırlıklandırma yönteminde eşit-varyans ağırlıklandırma yönteminin seçiminde bir sorun olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu aşamasından sonra hesaplanan FSE ile Brent petrol arasındaki ilişkiyi inceleme adımına geçilebilir.

3.2. TVP-VAR Model

Bilindiği üzere standart VAR Modeli yapısal değişimlerden dolayı sapmalı sonuçlar üretebilmektedir. Ayrıca petrol fiyatları gibi aktörlerin fiyat şokları zamana göre farklılık gösterebildiğinden standart VAR modeli ile bu etkileri yakalamak mümkün olmayabilir. Finansal stres endeksi de yapısı itibarıyla stabiliteden sapma olduğundan yapısal değişimleri dikkate alan modellerin kullanılması incelemeye elverişli sonuçların sağlıklı olması açısından önem arz etmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı bu çalışmada stokastik volatilitiyi içeren ve hata terimlerinin varyansındaki zaman değişimine izin veren TVP-VAR modeli tercih edilmiştir. TVP-VAR modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_t = c_t + B_{1t}y_{t-1} + \dots + B_{st}y_{t-s} + \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim N(0, \Omega_t) \quad (8)$$

$$t = s + 1, \dots, n \quad (9)$$

$$y_t = [u, i, m2] \quad (10)$$

Burada “ y_t , $nx1$ boyutlu içsel değişkenler vektörü; B_{1t}, \dots, B_{st} nxn boyutlu zamanla değişen katsayılar matrisi; c_t $nx1$ boyutlu zamanla değişen sabit terimler vektörü; ε_t zamanla değişen gözlemlenemeyen şokları; Ω_t ise varyans-kovaryans matrisini göstermektedir. Varyans kovaryans matrisinin Ω_t indirgenmiş formu $A_t \Omega_t A_t' = \sum t$ zamanla değişen parametreler rassal yürüyüş süreci takip etmektedir” (Nakajima, 2011; Güngör ve Erer, 2022)

$$\beta_{t+1} = B_t + u_{\beta t} \quad (11)$$

$$\alpha_{t+1} = \alpha_t + u_{\alpha t} \quad (12)$$

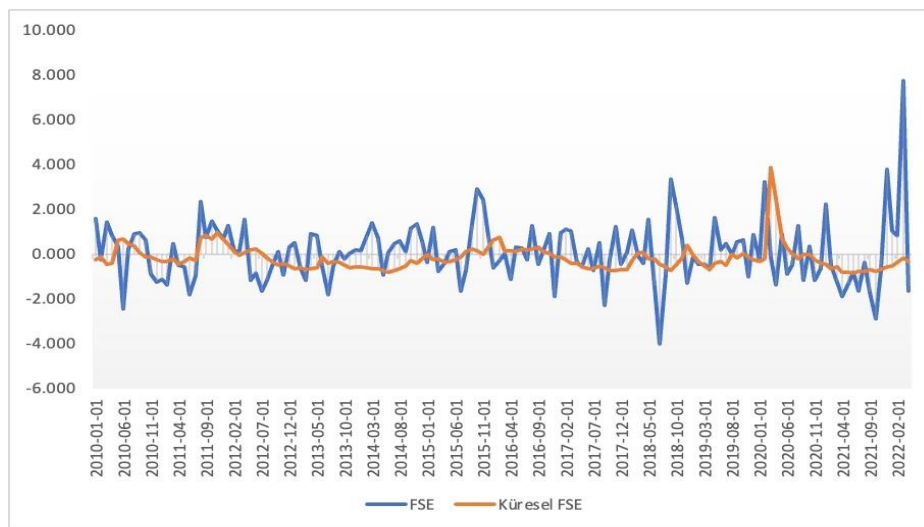
$$h_{t+1} = h + u_{ht} \quad (13)$$

$$\begin{pmatrix} \varepsilon_t \\ u_{\beta t} \\ u_{\alpha t} \\ u_{ht} \end{pmatrix} \sim N \left(0, \begin{pmatrix} I & 0 & 0 & 0 \\ 0 & \sum \beta & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \sum \alpha & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \sum h \end{pmatrix} \right) \quad (14)$$

Burada $t = s + 1, \dots, n$, $\varepsilon_t = A_t^{-1} \sum_t e_t \cdot \sum_\alpha \sum_h$. Diagonaldır.

4. Bulgular

FSE eşitliğinden elde edilen Türkiye için FSE yaşanan olayları çözümleyebilmek adına Küresel Finansal Sıkıntı Endeksine ait verilerle birlikte Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: Türkiye için Finansal Stres Endeksi

Küresel finansal stres endeksi ve Türkiye için hesaplanan finansal stres endeksi Şekil 2’de verilmiştir. Louis Fed’in Finansal Stres Endeksi (STLFISI) endeksi <https://fred.stlouisfed.org/series/STLFISI4> sitesinden elde edilmiştir. İncelemeler 2010 dönemi itibarıyla yapılmıştır. Bu dönemde 2008 küresel krizinin etkileri halen devam ettiğinden grafikteki ilk sıçramanın etkisi bu nedenle olabilir. Bununla birlikte 2013 dönemindeki sıçramanın aynı dönemde FED’in varlık alımlarını azaltacağı sinyali verdiği döneme denk geldiği sanılmaktadır. Bu dönemde gelişmekte olan ekonomilerde bu haberin volatilité yarattığı bilinmektedir. 2016 dönemindeki Türkiye finansal stres endeksindeki sıçramanın ise darbe girişiminin etkisiyle olduğu varsayılmaktadır. 2018 yılında ise Türk lirasının majör dövizler karşısında büyük değer kaydetmesi döviz krizi olarak yorumlanmıştır. Bu dönemde FSE’de artışın sebebinin TL’nin majör dövizler karşısındaki değer kaybı olduğu düşünülmektedir. Bilindiği gibi 2020 yılının başında başlayan COVID-19 pandemisi, dünya genelinde büyük ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Bu dönemde hem Türkiye’de hem de küresel piyasada finansal stresin arttığı görülmektedir. İncelemenin son döneminde ise küresel enflasyon, özelde ise Türkiye’de yaşanan yüksek enflasyon ile enerji fiyatlarındaki artışlar, finansal stres seviyelerini artırmış olabilir.

Analizlerde finansal stres endeksiyle petrol fiyatları arasındaki ilişkinin incelenmesinde dikkate alınan Brent petrol değişkenine ait logaritmik getiri serisi kullanılmıştır. FSE ve rlnbrentpetrol serilerinde durağanlık testi yapmadan önce serilerin yapıları hakkında bilgi edinmek için doğrusallık testi yapılmıştır. Doğrusallık testleri finansal zaman serileri analizinde birim kök sınamaları için kullanılacak testlerin seçiminde önem arz etmektedir. Nitekim geleneksel birim kök testlerinin incelenen serilerin doğrusal olduğu varsayımından hareketle durağanlık sınaması yaptığı bilinmektedir. Ancak doğrusal olmayan serilerde geleneksel birim kök testlerinin kullanılması analizlerde sağlıklı sonuçlar elde edilmesini engelleyebilir. Değişkenlere ilişkin doğrusallık testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 4.’te verilmiştir.

Tablo 4: Değişkenlerin Doğrusallıklarının İncelenmesi

	FSE	lnbrentpetrol
Tsay Test	4.185** (0.0426)	6.125*** (0.0000)
Keenan Test	4.184** (0.0426)	11.099*** (0.0011)
White Test	3.611 (0.1643)	14.139*** (0.0008)
Teraesvirta Test	5.182* (0.0749)	16.181*** (0.0003)

Tablo 4’te yer alan doğrusallık sınamalarına ait test istatistiklerinin boş hipotezi değişkenlerin nonlinear olmadığı yönündedir. Dolayısıyla bu testlerde boş hipotezin reddedilmesi değişkenlerin nonlinear başka bir deyişle doğrusal olmadığını kabul edilmesini ifade etmektedir. FSE değişkenine ait testler

incelendiğinde yokluk hipotezi Tsay testine göre %5, Keenan Testine göre %5 ve Teraesvirta Testine göre %10 anlamlılık seviyelerinde reddedilmektedir. O halde FSE değişkeninin doğrusal olmadığını söyleyen alternatif hipotez kabul edilir. Brent Petrol değişkenine ait sonuçlar incelendiğinde de tüm testlerde %1 anlamlılık seviyesinde yokluk hipotezi reddedilir ve değişkenin doğrusal olmadığını söyleyen alternatif hipotez kabul edilir. Bu nedenle durağanlık sınavlarında değişkenlerin doğrusal olmama durumlarını dikkate alan Kruse (2011) birim kök testinden yararlanılmıştır. Birim kök testi sınavına ilişkin sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Kruse (2011) Birim Kök Testi Sonuçları

	Ham veri	Ortalamadan Arındırılmış Veri	Trendden Arındırılmış Veri
TRFSE	10.9317*** 0.0000	11.0091*** 0.0000	11.0067*** 0.0000
lnbrentpetrol	2.3351 0.1053	9.4086** 0.0132	4.8748** 0.0475
dlmbrentpetrol	3.4205*** 0.0000	3.3558*** 0.0000	3.0813*** 0.0000

Tablo 5’te raporlanan birim kök testi sonuçlarına göre Türkiye FSE değişkeni ham veri, ortalamadan arındırılmış veri ve trendden arındırılmış veride düzeyde durağandır. Ancak Brent petrol değişkeninin ham veride düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Serinin 1. Düzey farkının ise ham veri, ortalamadan arındırılmış veri ve trendden arındırılmış veride durağan olduğu görülmektedir. Analize brent petrol değişkeninin 1. Derece farkı ve FSE değişkeninin düzey değerleriyle devam edilmiştir. Kurulan TVP-VAR modeli tahmin sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: TVP-VAR Model Tahmin Sonuçları⁴

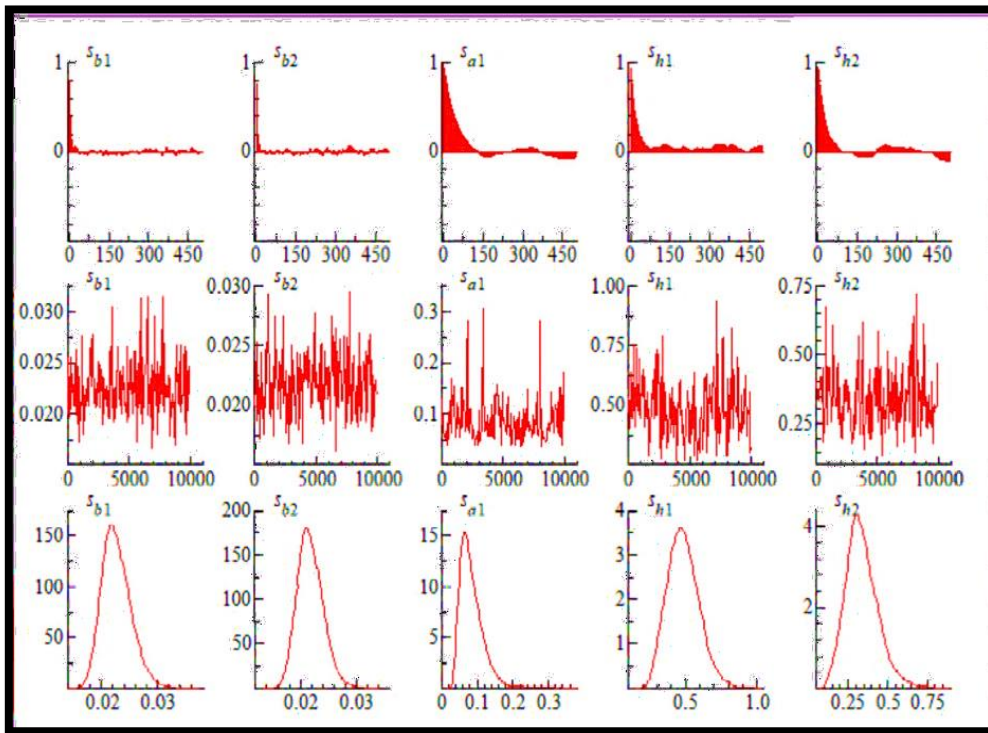
Parametre	Ortalama	Standart Sapma	%95L	%95U	Geweke	Etkinsizlik
$(\sum \beta)_1$	0.0227	0.0026	0.0184	0.0285	0.951	7.05
$(\sum \beta)_2$	0.0218	0.0023	0.0177	0.0269	0.174	6.45
$(\sum \alpha)_1$	0.0863	0.0373	0.0427	0.1800	0.736	75.12
$(\sum h)_1$	0.4842	0.1112	0.2908	0.7242	0.010	50.37
$(\sum h)_2$	0.3401	0.1034	0.1644	0.5790	0.027	48.19

4

Lag	AIC(n)	HQ(n)	BIC(n)	FPE(n)
1	-3.76802186	-3.7163017*	-3.64075*	0.02309803
2	-3.78945606*	-3.7032558	-3.5773362	0.02260933*
3	-3.74941269	-3.6287323	-3.4824449	0.02353566
4	-3.74262111	-3.5874607	-3.3608054	0.02370071
5	-3.70741465	-3.5177741	-3.240751	0.02455753
6	-3.67368249	-3.4495618	-3.1221709	0.02541129
7	-3.65158432	-3.3929836	-3.0152248	0.02599477
8	-3.62951463	-3.3364338	-2.9083072	0.02659588
9	-3.6078743	-3.2803133	-2.8018189	0.02720501

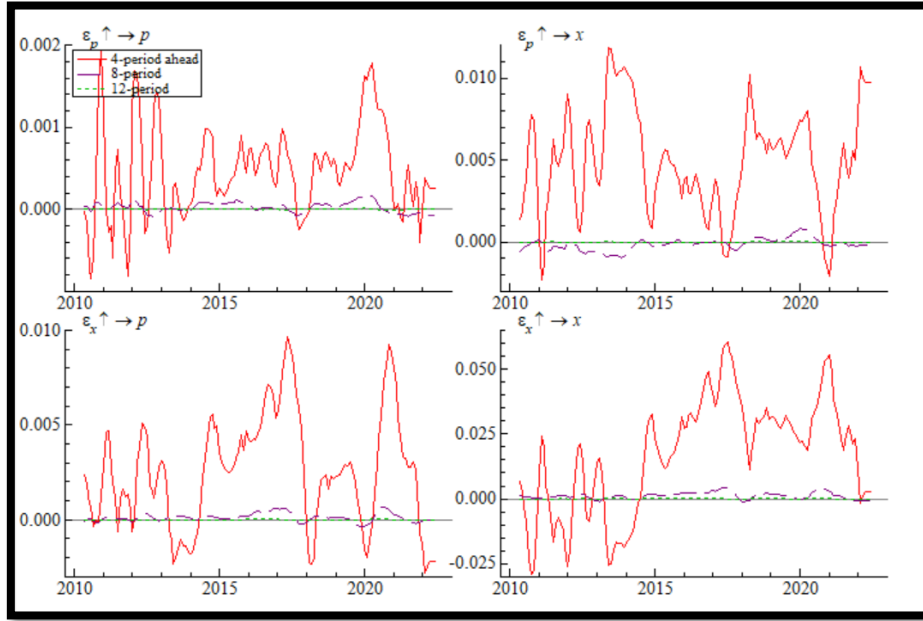
Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde BIC kriteri dikkate alınmış ve geçilme uzunluğu (Lag)=1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 6’da yer alan Brent petrol fiyat değişiklikleri ve Türkiye için hesaplanan FSE değişkenlerine ilişkin MCMC (Monte Carlo Markov Zincir) algoritmasına dayalı hesaplanan TVP-VAR modelindeki parametrelere ilişkin tahmin sonuçları bulunmaktadır. 10000 iterasyon MCMC algoritması incelemesine göre Geweke değerleri %5 önem seviyesinde 1.96 kritik değerden daha küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, her bir parametre için %5 önem seviyesinde sonsal dağılımın yakınsadığını ifade eden sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca her bir parametrenin etkisizlik değeri 100’den daha küçüktür. Bu bağlamda, parametre tahminleri etkindir ve MCMC algoritmasına iterasyon sayısı TVP-VAR modelinin tahmini için yeterli olmaktadır. Ayrıca, ortalama değerleri %95 güven sınırları içinde yer almaktadır. Şekil 3’te örnek otokorelasyon fonksiyonu yer almaktadır.

Şekil 3: Örnek Otokorelasyon Fonksiyonu, Örnek Yol Grafiği ve Sonsal Dağılım Fonksiyonu

Şekil 3’te yer alan örnek otokorelasyon fonksiyonu yayılımı incelendiğinde TVP-VAR modeli otokorelasyon fonksiyonlarının azaldığı ve sonra durağan hale geldiği görülmektedir. Ayrıca örnek yol grafikleri de durağan bir yapıya sahiptir. Modelden elde edilen sonuçların zamanla değişen etki-tepki fonksiyonları ise Şekil 4’te raporlanmıştır.

Şekil 4: Etki Tepki Fonksiyonları

Zamanla değişen etki tepki fonksiyonları incelendiğinde brent petrol fiyatlarında bir değişiklik yaşandığında TRFSE'nin tepki verdiği, bu tepkinin 4 dönemlik (4 ay) incelemede daha şiddetli olduğu görülürken etkinin 8 ve 12 aylık dönemde daha az şiddetli olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle brent petrol fiyatında yaşanan değişikliklerin dönem uzadıkça Türkiye finansal stres endeksini daha az etkilediği, başka bir ifadeyle kısa dönemde TRFSE'nin brent petrol fiyat değişikliklerine tepkisinin görece daha çok olduğu söylenebilir. Brent petrol ve Türkiye finansal stres endeksi arasındaki nedensel ilişki daha önce literatürde de kanıtlanmıştır. Örneğin Kaya ve Açıdoğru (2017)'a göre finansal stres endeksi ve petrol fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar da bu sonuçları destekler niteliktedir.

5. Sonuç

Türkiye için finansal stres endeksi oluşturulması ve bu endeksin petrol fiyatlarındaki değişimle ilişkisinin incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, 2010-2022 dönemi aylık verilerine ait makroekonomik ve finansal değişkenler kullanılmıştır. Finansal stres endeksinin oluşturulmasında Borsa İstanbul 100 endeksi getirileri; Türkiye 10 yıllık ve 2 yıllık tahvil faizleri; reel ABD doları/TL kuru rezervlerindeki değişim ve Borsa İstanbul Bankacılık Endeksinden yararlanılmıştır. Petrol fiyatlarının temsilinde ise Brent Petrol fiyatları dikkate alınmıştır.

Finansal stres endeksi hesaplaması dört aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada bankacılık stresinin ölçüsü olan β değeri, ikinci aşamada ise döviz krizlerinin

ölçümünde kullanılan döviz piyasası baskı endeksi (EMPI) hesaplanmıştır. Daha sonra piyasalarda belirsizliğin ve volatilitenin ölçümü için BİST100 endeksine ait GARCH (1,1) modeli kurulmuş ve volatilité modelinden elde edilen değerler FSE için dikkate alınmıştır. Dördüncü aşamada borç yayılımının ölçülmesi için Türkiye 10 yıllık ve 2 yıllık tahvil faizleri farkı dikkate alınmıştır. Son aşamada ise varyans eşitliği ağırlığı yöntemi kullanılarak finansal stres endeksi nihai değerleri oluşturulmuştur. Elde edilen finansal stres endeksinin zaman yayılımı incelendiğinde 2018 ile Covid-19 döneminde büyük sıçramalar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte endekste en büyük sıçramanın 2022 dönemine ait olduğu ve bunun 2022 ilk ayları itibariyle Türk lirasının majör dövizler karşısında yaşadığı yüksek değer kaybından kaynaklanabileceği değerlendirilmiştir. Özetle Covid-19 dönemi sonrasında Türkiye finansal stres endeksi yükselmiştir. Bu sonuç Çevik vd. (2013) ve Kaya ve Açdoğuran (2017) çalışmalarını desteklemektedir. Bu nedenle son dönemde Türkiye piyasalarında finansal kriz olduğu iddiasında bulunulabilir.

Çalışmanın ikinci amacı petrol fiyatlarında yaşanan değişimlerin Türkiye finansal stres endeksiyle ilişkili olup olmadığının ölçümüdür. Petrol fiyatlarının temsilinde brent petrol fiyatları dikkate alınmıştır. İlk olarak petrol fiyatları ve TRFSE değişkenlerinin doğrusallık sınamaları yapılmış ve değişkenlerin doğrusal olmadığı görülmüştür. Daha sonra doğrusal olmayan değişkenlerde durağanlık sınaması yapmaya olanak tanıyan Kruse (2011) birim kök testi ile durağanlık sınamaları yapılmıştır. İncelemeler sonucunda TRFSE değişkeninin düzeyde, brent petrol değişkeninin ise 1. Düzeyde durağan olduğu görülmüştür. Dinamik ilişkinin incelenmesinde TRFSE düzey, brent petrol 1. Düzey farkı değerleri dikkate alınırken zamanla değişen parametrelili VAR modeli kurulmuştur. MCMC algoritmasına dayalı hesaplanan TVP-VAR modelindeki parametrelere ilişkin tahmin sonuçlarında modelin anlamlı olduğu görülürken etki tepki fonksiyonları incelendiğinde de kısa dönemde brent petrol fiyatlarında yaşanan şokların Türkiye'nin finansal stres endeksini uzun döneme göre daha fazla etkilediği anlaşılmıştır. Bu sonuç Apostolakis vd. (2021) çalışmasını destekler niteliktedir. Buradan hareketle Türkiye finansal piyasa katılımcılarının, özellikle piyasalarda kısa pozisyona sahip olan yatırımcıların, sadece tahvil, BİST100, döviz kuru değişkenlerini değil aynı zamanda brent petrol fiyatlarında yaşanan gelişmeleri de yakından takip etmeleri gerektiği görülmektedir.

Sonuç olarak üretim faktörü olarak brent petrol fiyatları sadece reel piyasaları değil aynı zamanda finansal piyasaları da zaman içerisinde etkilemektedir. Etki derecesinin ise bu çalışma kapsamında 4 dönemde daha şiddetliken 8 ve 12 aylık dönemde daha az şiddetli olduğu görülmüştür.

Çalışmanın hem finansal stres endeksinin ölçülmesi hem de finansal stres endeksinin bir üretim girdisi olan petrol fiyatlarıyla ilişkisinin zaman bağlamı

ölçülmesiyle literatüre katkı sağlamasının yanı sıra politika koyuculara da yol gösterici olması beklenmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara istinaden brent ham petrol fiyatındaki şokların Türkiye finansal stres endeksi üzerindeki etkisini minimize edebilmek adına enerji politikalarının gözden geçirilmesi ve yenilenebilir enerji politikalarına kaynak ayrılması ve enerji arz güvenliğinin sağlanması önerilebilir. Bununla birlikte politika yapıcıların petrol fiyatları gibi dışsal şokların makroekonomik stabilizasyon üzerindeki etkilerini azaltmak için hem mikro hem de makro düzeyde politika önlemleri alınması gerektiği kuşkusuzdur.

Kaynakça

- Aklan A., Çınar, N. Kanalicı, M. ve Akay, H. (2015). Financial stress and economic activity relationship in turkey: Post-2002 Period. *Journal of Management & Economics*, 22 (2) 567-580.
- Alacahan, N. D. ve Soylemez, S. Y. (2017). The impact of petrol prices on stock prices of energy companies: A panel data analysis for Turkey. WERI-World Economic Research Institute, No. 17006.
- Apostolakis, G. N., Floros, C., Gkillas, K. ve Wohar, M. (2021). Financial stress, economic policy uncertainty, and oil price uncertainty. *Energy Economics*, 104, 105686.
- Arslan, M. ve Korkmaz, M. (2021). Döviz kuru, petrol piyasası ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişkinin incelenmesi; Türkiye örneği. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 43-60.
- Balakrishnan, R., Danninger, S., Tytell, I. ve Elekdag, S. A. (2009). The transmission of financial stress from advanced to emerging economies. *IMF Working Papers*, 2009(133).
- Balakrishnan, R., Danninger, S., Elekdag, S., ve Tytell, I. (2011). The transmission of financial stress from advanced to emerging economies. *Emerging Markets Finance and Trade*, 47(2), 40-68.
- Basher, S. ve Sadorsky, P. (2006). Oil price risk and emerging stock market. *Global Finance Journal*, 17, 224-251.
- Bastianin, A. (2020). Robust measures of skewness and kurtosis for macroeconomic and financial time series. *Applied Economics*, 52(7), 637-670.
- Bolaman Avcı, Ö. (2016). Petrol fiyatlarının hisse senedi piyasasına etkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 27-34.

- Bollerslev, T., Chou, R. Y. ve Kroner K. F. (1992). ARCH modeling in finance, *Journal of Econometrics*, (52), 5-59.
- Byrne, D. P. (2012). Petrol price cycles. *Australian Economic Review*, 45(4), 497-506.
- Bülbül, H., ve Akgül, I. (2018). Türkiye finansal stres endeksi ve Markov Rejim Değişim Modeli ile yüksek stres dönemlerinin belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 125-140.
- Carderelli, R., Elekdağ S. ve Lall, S. (2011). Financial stress and economic contractions. *Journal of Financial Stability*, (7), 78-97.
- Çamlıca, F. ve Güneş, D. (2016). Türkiye'de finansal stresin ölçülmesi: yöntemsel bir karşılaştırma. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları* (6).
- Çevik, E. İ., Diboğlu, S. ve Kenç, T. (2013), Measuring financial stress in Turkey, *Journal of Policy Modeling*, (35), 370-383.
- Dahalan, J., Abdullah, H. B., ve Umar, M. (2016). Measuring Financial Stress Index for Malaysian economy. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3), 942-947.
- Ekinci, A. (2013). Financial Stress Index for Turkey. *Doğus University Journal*, 14(2), 213-229.
- Elekdağ, S., K, İ. B., Samancıoğlu, Z., Sarıkaya, Ç. (2010), Finansal stres ve iktisadi faaliyet, *Central Bank Review*, 10(2), 1-8.
- Güngör, S., ve Erer, D. (2022). Türkiye'deki gıda fiyatları ile petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin incelenmesi: Zamanla değişen parametrelili Var modelleri. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2481-2498.
- Hakkio, C.S. ve Keeton, W.R. (2009), Financial stress: what is it, how can it be measured, and what does it matter?, *Economic Review*, Second Quarter; 5-50.
- Hamilton, James D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. *The Journal of Political Economy*, 2(95), 228-248.

<https://fred.stlouisfed.org/series/STLFSI4>

<https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=RB RTE&f=M>

- Illing, M. ve Liu, Y. (2003). An index of Financial Stress Index for Canada, Working Paper, 1-52.
- Illing, M. ve Liu, Y. (2006). Measuring financial stress in a developed country: An application to Canada. *Journal of Financial Stability*, 2(3), 243-265.
- Kamacı, A. ve Göktaş, S. (2020). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 547-556.
- Kasal, S. (2023). What are the effects of financial stress on economic activity and government debt? An empirical examination in an emerging economy. *Borsa Istanbul Review*, 23(1), 254-267.
- Kaya, E. ve Açıdoğuran, B. (2017). Petrol fiyatları ve finansal stres arasındaki ilişki: Türkiye için bir Ardl yaklaşımı. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33),134-155.
- Kaya, E. ve Kılınç, A. (2017). Türkiye için Finansal Stres Endeksi'nin ölçümü ve finansal stres endeksinin reel ekonomik faaliyetler ile ilişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 57-70.
- Kruse, R. (2011). A New unit root test against estar based on a class of modified statistics. *Statistical Papers*, 52(1), 71-85.
- Malega, J., ve Horváth, R. (2017). Financial stress in the Czech Republic: measurement and effects on the real economy. *Prague Economic Papers*, 26(3), 257-268.
- Nagy, A., Dézsi-Benyovszki, A., ve Székely, I. (2016). Measuring financial systemic stress in Romania: A composite indicator approach. *Financial Studies*, 20(3).
- Nakajima, J. (2011). Time-varying parameter Var model with stochastic volatility: An overview of methodology and empirical applications. *Monetary and Economic Studies*, 29. 107-142.
- Nazlıoğlu, Ş. Soytaş, U. ve Gupta, R. (2015). Oil prices and financial stress: A volatility spillover analysis. *Energy Policy*, 82, 278-288.
- Oet, M. V., Eiben, R. Bianco, T. Gramlich, D. ve Ong,S. (2011), Financial Stress Index: identification of systemic risk conditions, Working Paper, 11 (30), 1-73.

- Öztürkler, H. ve Türkmen, G. (2013). Türkiye için finansal baskı endeksi oluşturulması. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu, 201319.
- Park, C. Y., ve Mercado Jr, R. V. (2014). Determinants of financial stress in emerging market economies. *Journal of Banking & Finance*, 45, 199-224.
- Polat, O. (2020). Petrol fiyat şokları ve finansal aktivite: TVP-VAR yaklaşımı. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(2), 1922–1943.
- Polat, O. (2021). Petrol fiyat şokları ve finansal stres arasındaki zaman-değişimli ilişki: AB bölgesi için TVP-VAR analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 689-702.
- Sandahl, J. F., Holmfeldt, M., Rydén, A., ve Strömqvist, M. (2011). An index of financial stress for Sweden. *Sveriges Riskbank Economic Review*, 50-69.
- Solmaz, A. R. ve Bayraktutan, Y. (2019). Petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisi: Seçilmiş petrol ithalatçısı ülkeler için panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 279-291.
- Stocker, M., Baffes, J., ve Vorisek, D. (2018). What triggered the oil price plunge of 2014-2016 and why it failed to deliver an economic impetus in eight charts. *World Bank Blogs*, 263.
- Şenol, P. (2018). Constructing a financial stress index for Turkey: A multivariate GARCH approach, Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A. ve Koşaroğlu, Ş. M., (2018). Petrol fiyatlarının ihracat üzerindeki etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25 (2), 335-349.
- Vermeulen, R., Hoerberichts, M., Vašiček, B., Žigraiová, D., Šmídková, K. ve Haan, J. (2015). Financial stress indices and financial crises. *Open Economies Review*, 26 (3), 383-406.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Measurement of the Financial Stress Index for Turkey and Examination of the Dynamic Relationship between FSI and Oil Prices Using the Time-Varying Parameter VAR Approach

Extended Abstract

1. Introduction

This study analyses the relationship between fluctuations in oil prices, one of the most important inputs for the global and local economies, and financial stress in Turkey. Oil prices have a significant impact on financial markets, especially in developing countries such as Turkey, which is an energy importer. Sudden increases or decreases in oil prices can affect important macroeconomic indicators such as economic growth, consumer behaviour, inflation and stock returns. Past research has shown that changes in oil prices can negatively affect stock returns and create uncertainty in financial markets. Fluctuations in oil prices can lead to significant fluctuations in financial markets, especially in importing countries. Therefore, this study examines the impact of oil prices on FSIs. Financial stress is a situation characterised by an increase in uncertainty and risk in the markets and is a process that can directly affect firms' investments, performance and capital structure. Therefore, the purpose of this study is to examine the relationship between oil prices and financial stress. Since there is no officially calculated financial stress index for Turkey and the financial stress indices previously available in the literature are outdated, this study first constructs a financial stress index for Turkey. Then, the dynamic relationship between the financial stress index and oil prices is analysed.

2. Methodology

This study is based on monthly macroeconomic data collected between January 2010 and May 2022. Variables such as Borsa Istanbul 100 index returns, Turkish bond yield spreads, the real USD/TL exchange rate and the Borsa Istanbul Banking Index are used to calculate the FSE. To measure volatility, a GARCH (1,1) model was constructed for the returns on the Borsa Istanbul 100 index, and to measure debt diffusion, the difference between 10-year and 2-year bond yields in Turkey was calculated. In addition, the real exchange rate is used to reflect uncertainty and stress in the foreign exchange market. To measure the stress in the foreign exchange market, changes in foreign exchange reserves and real exchange rate movements are taken into account and the foreign exchange market stress index is calculated. In addition, the performance and stress level of the banking sector is used as an indicator of financial market vulnerability. Brent oil prices are used to measure changes in oil prices. The data are analysed using the TVP-VAR model (VAR with time-varying parameters). This model allows us to assess the effect of structural changes in different periods on the parameters. The Markov Chain Monte Carlo (MCMC) method is used to estimate the TVP-VAR model. This method is a powerful tool for estimating time-varying parameters and provides more accurate results.

3. Results and Discussion

The results of the study show that oil price shocks have a significant impact on Turkey's Financial Stress Index (FSI). The FSI is found to be associated with time-varying structural breaks, and these breaks are largely driven by oil price fluctuations. The financial stress index calculated for Turkey fluctuated significantly during the period 2010-2022 due to various economic and political events. In particular, the announcements in 2013 that the FED would taper its asset purchases increased volatility in emerging markets and raised the level of financial stress in Turkey. In 2016, the attempted coup in Turkey caused a significant spike in financial stress, which peaked again in 2018 with the massive depreciation of the Turkish lira. The COVID-19 pandemic, which started in 2020, also led to an increase in both global financial stress and financial stress in Turkey. According to the

TVP-VAR model, shocks to Brent oil prices have a direct impact on Turkey's financial stress index. This effect is more pronounced in the short run. According to the results, changes in oil prices have a strong impact on the FSI over a 4-month period. However, this effect diminishes in the 8-12 month period and remains limited in the long run. The mechanism by which oil price fluctuations affect financial markets is thought to be related to the impact on the trade balance and exchange rate, especially in energy importing countries such as Turkey. The results of the TVP-VAR model show that the response of the Turkish financial stress index to oil price shocks changes over time. In the short run, oil price shocks rapidly increase the level of financial stress in Turkey, but this effect weakens in the long run. This study shows that Turkey's financial stress index is highly sensitive to changes in Brent oil prices. Especially in the short run, oil price fluctuations increase financial stress in Turkey and fuel uncertainty in the markets. This finding underscores the critical role of changes in energy prices on macroeconomic stability for energy import-dependent countries such as Turkey. The results of the study suggest that participants in the Turkish financial markets should closely monitor changes in oil prices. In particular, investors with short-term positions should take into account the impact of oil price changes on financial markets. In addition, policymakers should review their energy policies and shift towards renewable energy sources in order to minimise the impact of exogenous energy price shocks on the Turkish economy.

4. Conclusion

This study makes a unique contribution to the literature by constructing a financial stress index for Turkey and analysing its relationship with oil prices. However, future studies could analyse in more detail the impact of financial stress on other macroeconomic indicators. In particular, the relationship between FSE and indicators such as interest rates, exchange rates, inflation and economic growth can be analysed comparatively for different periods and different countries. Moreover, examining the impact of energy price fluctuations on financial stress in a broader perspective and investigating the impact of renewable energy resources on financial stress are important research areas for future studies. Developing policies to enhance Turkey's energy security is important to mitigate the negative impact of external shocks on financial markets.

Araştırma Makalesi

Sivil Toplum Kuruluşlarının Kentsel Arama ve Kurtarma Süreçlerindeki Deneyimlerinin Değerlendirilmesi: Kahramanmaraş Depremleri

İbrahim Halil ÇELİK

Artvin Çoruh Üniversitesi

ibrahimhalil@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2277-5299

Gürkan YILMAZ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

gurkan.ylmz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8113-8436

Mustafa DOĞAN

Sorumlu Yazar, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi

mustafa.dogan@istiklal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5718-9612

Öz

Bu çalışma, Kahramanmaraş depremlerinde görev yapan sivil toplum kuruluşlarının (STK) kentsel arama ve kurtarma süreçlerinde karşılaştıkları zorlukların tespiti ve bu zorlukların iyileştirilmesine yönelik önerilerin geliştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Amaçlı ve kartopu örneklem ile Kahramanmaraş depremlerinde arama ve kurtarma faaliyetlerine katılan 5 tane STK'nın ekip liderleri ile nitel görüşme sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme forumları ile elde edilen veriler MAXQDA20 programı ile analiz edilmiştir. Analizde neticesinde hazırlık, seferberlik, operasyon ve görevin sonlandırılması şeklinde dört ana tema, bu ana temalar altında da yedi kategori oluşmuştur. Sonuç olarak; STK'ların kentsel arama ve kurtarma süreçlerinde etkin bir şekilde rol aldıkları, bu sorumluluklarını geliştirmeleri adına da kamu kurumlarından maddi açıdan desteklenmesi, eğitimlerin standartlaştırılması ve akreditasyon süreçlerinin hızlandırılması, arama ve kurtarmaya dönük modern teknolojik cihaz desteğinin sağlanması ve bu cihazlar ile ilgili eğitimlerin verilmesi konuları ön plana çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sivil toplum kuruluşu, deprem, arama ve kurtarma

JEL Sınıflandırma Kodları: C31, D71, H12, H84, Q54

Evaluation of the Experiences of Non-Governmental Organizations in Urban Search and Rescue Processes: Kahramanmaraş Earthquakes¹

Abstract

This study was conducted to identify the challenges faced by non-governmental organizations (NGOs) in urban search and rescue processes during the Kahramanmaraş earthquakes and to develop recommendations for improving these challenges. Through purposive and snowball sampling, qualitative interviews were conducted with the team leaders of 5 NGOs involved in search and rescue activities in Kahramanmaraş earthquakes. The data obtained through semi-structured interview forums were analyzed with MAXQDA20 software. The analysis resulted in four main themes: preparation, mobilization, operation and termination of the mission, and seven categories under these main themes. As a result, it is concluded that NGOs play an active role in urban search and rescue processes, and in order to improve their responsibilities, they should be supported financially by public institutions, standardization of trainings and acceleration of accreditation processes, provision of modern technological equipment for search and rescue, and provision of trainings on these devices.

Keywords: Civil society organization, earthquake, search and rescue

JEL Classification Codes: C31, D71, H12, H84, Q54

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 15.12.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 15.02.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Çelik, İ. H., Yılmaz, G. ve Doğan, M. (2025). Sivil toplum kuruluşlarının kentsel arama ve kurtarma süreçlerindeki deneyimlerinin değerlendirilmesi: Kahramanmaraş depremleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 25-52. doi: 10.18074/ckuiibfd.1405211

1. Giriş

2000 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda, dünya liderlerinin (192 ülkeden) bir araya gelerek zengin ve fakir tüm ülkelerdeki yoksulluğu ortadan kaldırmak, insan onurunu ve eşitliği teşvik etmek, barış, demokrasi ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için ellerinden geleni yapacaklarına dair Milenyum Deklarasyonu yayımlanmıştır. Geline nokta göstermektedir ki; bu kalkınma hedeflerine ulaşılmada yeni bir paradigmanın hâkim olması gerektiğidir. Ghaus (2004)'a göre, bu paradigma içinde başlıca paydaşlar (uluslararası kuruluşlar, ulusal hükümetler, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum gibi çok sayıda ortak) arasında paylaşılan sorumluluklara dayalı yeni kalkınma ortaklığının geliştirilmesi yer almaktadır. Özellikle sivil toplum hem doğrudan hem de dolaylı olarak daha fazla katkıda bulunmalıdır. Sivil toplum bünyesinde; sivil toplum kuruluşlarını (STK), gönüllü kişiler, dini-cemaat üyeleri, devlet dışı bireyler, düşünce kuruluşları, kanaat önderleri, akademisyenler ve aktivistler yer almaktadır (Özerdem ve Jakoby, 2006).

Türkiye genel olarak güçlü bir merkezi yapıya sahip olmanın yanında STK varlığı ve etkinliği bakımından zayıf bir ülke olarak tanınmaktadır (Ertan, 2020). Bu zayıflığının temel nedenleri olarak; yaygın popülizm, kayırmacılık, fırsatçılık ve kişiselcilik, hoşgörü kıtlığı ile fedakârlık ve katılımcılığın olmaması sayılmaktadır. Buna rağmen özellikle doğa kaynaklı afetlerde STK'lar önem kazanmakta ve bu üçüncü sektör kuruluşlarına da ilgi artmaktadır (Heper ve Yıldırım, 2011). Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) verilerine göre Türkiye'de sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunan üç önemli olaydan² birisi 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 tarihlerinde meydana gelen Marmara Depremleridir (Özerdem ve Jakoby, 2006). Türkiye'de arama ve kurtarma çalışmalarında görev alan çeşitli STK'lar bulunmakta olup, bu STK'lar özellikle 1999 Marmara Depremi'ndeki arama ve kurtarma çalışmalarındaki eksiklerin ortaya çıkmasıyla birlikte yapılanmaya başlamıştır (Yılmaz ve Yıldırım, 2020). Depremlerde kamu kurumlarının yetersiz kalması veya depremlerin geniş alanları etkilemesi (Kahramanmaraş merkezli depremlerde olduğu gibi) beraberinde STK'lar için sosyal ve fiziksel anlamda uygun çalışma ortamları da oluşturmaktadır.

Merkezi ve yerel yönetimler ile birlikte STK'ların, depremlerde arama ve kurtarma faaliyetlerinde yer almanın yanında; afet esnasında yönetimde şeffaflığı sağlamak, hükümete alternatif politikalar sunmak, yerel afet planları yapmak ile gerçek ihtiyaç ve önceliklerin tespiti konularında etkin roller üstlendiği belirtilmektedir (Osa, 2013, Lassa, 2018). Yine Duruel (2023)'e göre STK'ların risk azaltma ve hazırlık, acil duruma müdahale, koordinasyon ve yardım dağıtımını, psiko-sosyal destek, afet sonrası iyileştirme ve yeniden inşa, savunuculuk ile farkındalık oluşturma gibi süreçlerde de önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Ancak bu durum beraberinde

² Diğer iki olay ise Avrupa Birliğine giriş süreci ve 1996 Birleşmiş Milletler Habitat II Konferansıdır.

özellikle uluslararası boyuttaki afetlerde iletişim, koordinasyon ve standart süreçlerin işlenmesinin önünde de bir engel olarak durmaktadır. Bu kapsamda depremlerde arama ve kurtarma süreçlerinde ekiplerin etkin ve koordineli çalışmalarını sağlamak adına BM çatısı altında (90'dan fazla ülkenin katılımı ile) Uluslararası Arama ve Kurtarma Danışma Kurulu (INSARAG) oluşturulmuş ve operasyonel kılavuzlar hazırlanmıştır (UN, 2020).

INSARAG operasyon kılavuzunda yer alan ve aynı zamanda bu çalışmadaki bulguların temalarını da oluşturan arama ve kurtarma ekipleri müdahale döngüsü Şekil 1'de verilmiştir. Arama ve kurtarma ekiplerinin müdahale süreçleri hazırlık aşaması ile başlayıp, seferberlik, operasyon (müdahale), olayın sonlandırılması ve görev sonrası değerlendirme süreçlerinden oluşmaktadır. Afete müdahalede hazırlık aşamasında ekipler eğitimlerini tamamlamakta ve eğitimlerin davranışa dönüştürülmesi için tatbikatlar yapmaktadır. Hazırlık aşamasında, daha önceki deneyimlerini gözden geçirerek standart operasyon süreçlerini güncellemekte ve geleceğe yönelik müdahale planları oluşturmaktadır. Seferberlik aşaması bir afetin meydana gelmesinden hemen sonra başlayan süreçtir. Arama ve kurtarma ekipleri afet bölgesine (ulusal veya uluslararası olabilir) müdahale etmeye ve bu amaçla seyahat etmeye hazırlanır. Sonraki aşama olan müdahale aşamasında ekipler olay bölgesinde ilgili kurumlar ile iletişime geçerek kriz merkezinde kayıt yapar ve bu alanda operasyon yapar. Operasyon süreci, merkezi kurumlar veya ilgili kamu kurumları tarafından gelen talimatlar ile son bulur. Sonraki aşamada ise raporlar eşliğinde değerlendirme neticesinde eksik alanlarda tamamlama ve güncellemeler yapılarak gelecekteki olası afetler için yine hazırlıklar yapılmaktadır (INSARAG, 2020).

Şekil 1: ISARAG Arama ve Kurtarma Ekipleri Müdahale Döngüsü

Literatürde STK'ların afet yönetimi sürecine katılımı ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. İlgin ve Karagül (2022), çalışmalarında afet durumlarında kadınlara

yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunu STK'ların bakış açısıyla ele almıştır. Aydemir (2021), çalışmasında afet yönetim sisteminde gönüllülük hizmetleri bağlamında STK'ları ele almıştır. Öztürk ve Aka (2023) ve Mondal vd. (2015), afet yönetimi sisteminde STK'ların rollerini değerlendirmişlerdir. Alkın (2021), çalışmasında İzmir depremi sonrasında afet yönetiminde sivil toplumu müdahale ve iyileştirme aşamaları açısından ele almıştır. Bu çalışmanın yürütüldüğü tarih itibarıyla STK'ların kentsel arama ve kurtarma süreçleriyle ilgili bir çalışma bulunmamıştır. Bu bağlamda, Kahramanmaraş depremlerinde STK'ların kentsel arama ve kurtarma süreçlerindeki rolünü ele alan özgün bir çalışmadır.

2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmanın yöntemi, nitel araştırma olarak tasarlanmış ve fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremlerde kentsel arama ve kurtarma faaliyetlerinde görev alan sivil toplum örgütlerinin (STK), afetin haber alınmasından, hazırlık, seferberlik, müdahale ve görev sonlandırmasına kadar geçen süreçteki deneyimlerinin ortaya çıkarılması amaçlandığı için nitel araştırma yöntemi ve fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Çalışmada 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan depremlerde kentsel arama ve kurtarma faaliyetlerine katılmış ve bu süreçte belli bir deneyime ulaşan STK'ların bu süreçteki deneyimlerinin ortaya çıkarılması amacıyla, amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma grubuna, kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Çalışma grubu kapsamında Kahramanmaraş depremlerinde aktif rol alan ve akredite olan (hafif, orta ve ağır sınıf) 5 sivil toplum kuruluşu yöneticileri/ekip liderleriyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait demografik veriler Tablo 1'de verilmiştir. Bu çalışmada, veri toplama tekniği olarak görüşme tercih edilmiş ve görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanırken, konuyla ilgili saha deneyimi olan çalışmanın araştırmacıları tarafından, konuyla ilgili alan yazın taraması sonucunda ayrı ayrı görüşme soruları oluşturulmuş ve sonrasında online toplantı yapılarak, bu üç araştırmacının ayrı ayrı oluşturduğu sorular tek bir soru formu haline getirilerek görüşme formunun taslak halinin oluşturulması sağlanmıştır. Ardından, görüşme sorularının nitel araştırmaların dokusuna uygunluğu, açıklığı, araştırma konusunu ölçmesine yönelik yeterliliğini değerlendirme amacıyla, ilgili alanda çalışma yürüten iki doktor öğretim üyesinden uzman değerlendirilmesi alınmış ve gerekli düzeltmeler ve eklemeler yapılmıştır. Sonrasında nihai olarak 7 demografik bilgiyi ve 8 görüşme sorusunu kapsayan görüşme formu oluşturulmuştur. Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 28.02.2023 tarihli toplantısında alınan karar ve E-18457941-050.99-83597 numaralı yazı ile görüşme formunun etik açısından uygun olduğu bildirildikten sonra görüşmelere başlanılmıştır. Görüşmeler, 05/04/2023-04/05/2023 tarihleri arasında "Zoom" platformu üzerinden çevrim içi (videokonferans) ortamda yapılmış ve katılımcı izni dâhilinde görüntü ve ses kaydı

alınmıştır. Yapılan her bir görüşme Microsoft Word dosyasına aktararak kodlama yapılmış ve her görüşme sonunda veri doygunluğu değerlendirilmiştir. Katılımcıların, benzer ifadeleri kullandığı ve yeni kod-temalar çıkmadığı fark edildiğinde 5. katılımcıdan sonra görüşmeler sonlandırılmıştır.

Çalışmada verilerin analiz sürecinde, katılımcı izni dâhilinde ses kaydına alınan görüşmeler, Word dosyasına aktararak transkript edilmiş ve MAXQDA20 programına aktarılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi, elde edilen ham verilerin ayrıntılı incelenmesini ve düzenlenmesini kapsar. İçerik analizinin temel özelliği metindeki birçok kelimenin, daha küçük içeriğe ve anlamlı hale getirilmesidir. İçerik analizinde verilerin kodlanması, kategorileştirilmesi ve tema (ana kategori) oluşturma süreçleri gerçekleştirilir. Kategori oluşturulmasında benzer veya ilişkili olduğu düşünülen veriler bir araya getirilmektedir. Veriler çalışmanın araştırmacıları tarafından ayrı ayrı kod, kategori ve tema haline getirildikten sonra, araştırmacılar çevrim içi toplantılar yoluyla bir araya gelmiş ve birlikte yapılan analiz süreciyle kod, kategori ve temalara son hali verilmiştir.

Görüşmelere en az iki araştırmacı katılmış ve gerekli kısımlarda anlaşılabilirliği sağlayabilmek amacıyla görüşme sırasında üye teyidi yapılmıştır. Görüşme sorularının hazırlanması ve görüşmelerden elde edilen verilerin analiz edilmesi sürecinde, araştırmacıların her biri, birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirmelerde bulunmuş ve sonrasında toplantılar ile nihai karar verilmiştir. Ayrıca soru formunun oluşturulması ve bulgulara bazı kodların belirlenmesi sürecinde akran desteğine de başvurulmuştur. Çalışmada bulgular, katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntı yapılarak aktarılmıştır. Çalışmada ayrıca, araştırma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplama süresi, verilerin analiz sürecinin nasıl yapıldığına yönelik bilgiler detaylı olarak verilerek çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin artırılması sağlanmıştır.

Çalışmada arama ve kurtarma özelinde sadece STK'ların ele alınması, çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilmektedir. Güçlü yönü olarak da merkezileşmenin ön planda tutulduğu afet yönetimi sisteminde ademi merkezizliğe vurgu yapmasıdır.

3. Bulgular

Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 tarihinde merkez üssü Kahramanmaraş olan depremlerde kentsel arama ve kurtarma faaliyetlerinde görev alan STK'ların; afetin haber alınması ve hazırlık, afet bölgesine intikal süreci ile afet bölgesinde arama ve kurtarma faaliyeti süreçlerine yönelik deneyimlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda alanda çalışma tecrübesi olan ve bu depremlerde görev alan toplam 5 STK ekip lideri ile yarı yapılandırılmış görüşme formları dahilinde görüşmeler yapılmıştır. Veri doygunluğuna ulaşıldığından dolayı çalışma

5 kişi ile sınırlandırılmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik bilgileri ve görüşme verileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri ve Görüşme Bilgileri

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	STK’da Çalışma Deneyimi/Yıl	Ekibin Akreditasyon Düzeyi	Görevi	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi/Dk
K1	Erkek	15	Hafif Akredite	Ekip Lideri (Genel Başkan)	01.05.2023	65 Dk
K2	Erkek	7	Ağır Akredite	Ekip Lideri (Genel Başkan Yardımcısı)	04.05.2023	77 Dk
K3	Erkek	10	Ağır Akredite	Ekip Lideri	05.04.2023	56 Dk
K4	Erkek	8	Orta Akredite	Ekip Lideri	15.04.2023	106 Dk
K5	Erkek	12	Orta Akredite	Ekip Lideri (Yönetim Kurulu Başkanı)	02.05.2023	54 Dk

Not: STK’ların isim bilgileri yerine K1’den başlayıp K5’e kadar kod verilmiştir.

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen verilerin içerik analizi sonucunda ortaya çıkan bulgular; hazırlık, seferberlik, operasyon ve operasyonun sonlandırılması olarak 4 ana tema ve 7 kategori altında incelenmiştir. Çalışmanın temaları ile bu temalara ait kategorilere ve kodlara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Çalışmanın Tema, Kategori, Kod-Alt Kod Tablosu

Ana Tema	Kategori ve Kodlar	Kod Frekansı
3.1 Hazırlık		
	Afet Durumunun Haber Verilmesi ve Organizasyon Süreci	7
	Etki ve İhtiyaç Analizi Eksikliği	3
3.2 Seferberlik		
	3.2.1 Sevk ve İdare	
	Etki ve ihtiyaç analizi eksikliği	6
	Koordinasyon eksikliği	9
	Afet deneyiminin katkısı	2
	3.2.2 Lojistik Yönetimi	
	Araç ve ekipmanların intikalindeki zorluklar	5
	Olumsuz hava koşulları	6
	Ulaşım ağlarının hasar görmesi	3
	Trafik yoğunluğu	5
	Ulaşım aracı eksikliği	3
	Alternatif yolların önemi	3
3.3 Operasyon		
	3.3.1 Kriz Merkezi İle İlgili Sorunlar	
	Ön bilgilendirme ve koordinasyon eksikliği	6
	Sektörleme yapılmaması/Bölgelere ayırmama	2
	İletişim ve haberleşme problemi	4
	3.3.2 Arama ve Kurtarma Süreçleri	
	3.3.2.1 Destekleyici Faktörler	
	İnsan kaynağının doğru kullanılmaması	4
	Farklı dil, kültür ve değerlere uygun hareket etme	3

Tablo 2'nin devamı: Çalışmanın Tema, Kategori, Kod-Alt Kod Tablosu

	<i>Diğer teknik personelin katkısı</i>	8
	<i>Ekipler arası işbirliği</i>	12
	<i>Arama köpekleri</i>	1
	<i>Yeni nesil teknolojik cihazlar</i>	8
	3.3.2.2 Engelleyici/Zorlaştırıcı Faktörler	
	<i>Ekip üyelerinde psikolojik sorunların ortaya çıkması</i>	2
	<i>Enkaz yönetimi yetersizlikleri</i>	4
	<i>Afetzede yakınlarının tepkisi</i>	5
	<i>Ekipman kullanım eğitim yetersizliği</i>	1
	<i>Ekipman yetersizliği</i>	13
	<i>İkincil tehlikeler</i>	8
	<i>İlgisiz kişiler</i>	6
	<i>Medyada görünür olma isteği</i>	4
	3.3.2.3 Acil Kurtarmaya Katkı/Değer	
	<i>Kurtarma hizmetleri</i>	6
	<i>Destek hizmetleri</i>	2
	3.3.3 Karargâh Merkezi İle İlgili Süreçler	
	Olumsuz Durum	
	<i>Hijyen ve tuvalet problemi</i>	2
	<i>Beslenme ve barınma problemi</i>	2
	Olumlu Durum	
	<i>Beslenme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması</i>	6
	<i>Hijyen-tuvalet ihtiyaçlarının karşılanması</i>	2
	<i>Psikolojik destek sağlanması</i>	6
3.4 Operasyonların Sonlandırılması		6

3.1. Hazırlık Teması

Bu tema altında STK'ların afetlerde kentsel arama ve kurtarma süreçleri, seferberliğe hazırlık bağlamında incelenmiştir. Şekil 2'de hazırlık ana temasının kod matrisi verilmiştir.

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5
▼ Hazırlık					
☞ Etki ve İhtiyaç Analizi Eksikliği	■	■			
☞ Afet Durumunun Haber Verilmesi ve Organizasyon Süreci	■	■	■	■	■

Şekil 2: Hazırlık Teması Kod-Matrisi

Afetin haber alınması ve afet bölgesine intikal etmek için yapılan hazırlık süreçlerini kapsayan hazırlık temasında, “afet durumunun haber verilmesi ve organizasyon süreci” ile “etki ve ihtiyaç analizi eksikliği” olmak üzere iki kod oluşturulmuştur. Katılımcı ifadelerinden, afet durumunun oluşmasıyla birlikte AFAD tarafından iletişim ve haberleşme altyapıları (AYDES vb.) yoluyla STK'lara afetin olduğuna yönelik bilginin verildiği, ardından ekip üyeleri arasında organizasyonun sağlandığı ve gerekli malzeme-teçhizatın ayarlanarak araçlara

yüklenip hazırlıkların yapıldığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır;

“Maraş depremi olduktan 10 dakika sonra Ankara’dan ve AYDES üzerinden depremin haberini aldık. Kısa sürede reaksiyon gösterdik... Hızlı veri akışı sağlayabildik. Saat 8.30-9.00 gibi hareket ettik... Hazırlık sürecinde herhangi bir sorun yaşamadık. Lojistik birimimiz tarafından malzemeler araçlara yüklendi, bir başka arkadaşımızın kapalı kasa özel aracına da onu diğer malzemeleri yükledik ve hemen yola çıktık.” (K5)

Katılımcılar (K1 ve K2), afetin ilk saatlerinde afetin etkilerinin ve gerekli ihtiyaçların tam olarak belirlenemediğini, hangi seviye akredite ekiplerin afet bölgesine gönderilmesi konularıyla ilgili sorunlar yaşandığını belirtmişlerdir. Katılımcı ifadesi şu şekildedir: *“...Bizim arama kurtarma ekibimiz hafif seviye akredite ekibiz. AFAD orta ve ağır akredite seviye ekipler çıksın diye talimat verdi. Ancak biz hiç beklemeden kendi kararımızla çıktık ve 2. gün zaten tüm ekipler çıksın dendi.” (K1)*

3.2. Seferberlik

Bu temada, STK’ların depremlerde kentsel arama ve kurtarma süreçleri, seferberlik bağlamında incelenmiştir. Seferberlik teması altında, “sevk ve idare” ve “lojistik yönetimi” olmak üzere iki kategori oluşturulmuştur. Şekil 3’te seferberlik ana temasının kod matrisi verilmiştir.

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5
Seferberlik					
Sevk ve İdare					
Etki ve İhtiyaç Analizi Eksikliği	■		■	■	■
Koordinasyon Eksikliği	■	■	■	■	■
Afet Deneyiminin Katkısı				■	
Lojistik Yönetimi					
Araç ve Ekipmanların İntikalindeki Zorluklar			■	■	■
Olumsuz Hava Koşulları	■	■		■	■
Ulaşım Ağlarının Hasar Görmesi	■	■		■	
Trafik Yoğunluğu	■	■		■	■
Ulaşım Aracı Eksikliği	■	■			■
Alternatif Yolların Önemi	■	■		■	

Şekil 3: Seferberlik Teması Kod-Matrisi

3.2.1. Sevk ve İdare

Katılımcıların ifadelerinden sevk ve idareyle ilgili olarak, “etki ve ihtiyaç analizi eksikliği”, “koordinasyon eksikliği” ve “afet deneyiminin katkısı” kodları

oluşturulmuştur. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremlerde birçok il farklı düzeylerde etkilenmiştir. Bu durum afetin ilk saatlerinde hem etkilenen iller ile ilgili hem de afet bölgesine ulaşım ağlarıyla ilgili etki ve ihtiyaç analizinin yapılamamasına ve ekiplerin de koordinasyonunda kararsızlıklara yol açtığı anlaşılmaktadır. Afet bölgesinde etki ve ihtiyaç analizi ile koordinasyon eksikliğine dair katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“...şunu ifade edeyim yoldayken ilk olarak Malatya’ya yönlendirildik daha sonra Maraş’a yönlendirildik. Bu durum bize koordinasyon ile ilgili sorunların olduğunu gösterdi. Çünkü depremin meydana geldiği her ilin en büyük yıkımların kendisinde olduğunu ifade eden beyanları vardı.” (K4)

“...yaklaşık 1 saat sonra ikinci uçağa bindik ve Adana’ya İncirlik Hava Üssü’ne indik. ... Almamız gereken kurtarma malzemelerini yanımıza alarak otobüse bindik ve Osmaniye’ye geçtik. Osmaniye’de 1 gün çalıştıktan sonra Osmaniye’de çok yıkım olmadığını görünce hem AFAD hem de kendi merkezimizle iletişime geçerek birinci gün gece vakti Hatay’a geçmek için yola çıktık.” (K3)

“Güvenlik ekipleri dağ yolu heyelandan dolayı kapalı diye ekiplerin geçişine izin vermedi. Bu dağ yoluna araçlarımız uygun olduğundan geçmek için izin istedik. Bu yoldan geçişimize izin verdiler ve yolun kapalı olmadığını gördük. Yani yolun açık olup olmadığını keşif yapmadan yolu kapatmışlardı. Biz bu yolu kullanarak enkaz bölgesine yani Nurdağı’na vardık.” (K4)

“Karayoluyla gittik, şöyle bir aksaklık oldu, AFAD ile irtibat halindeydik, İstanbul’dan ya da Ankara’dan uçakla geçme ihtimalimiz vardı ancak olmadı. Kendi araçlarımızla yola çıktık. Yolda da Malatya’ya geçmemiz istendi sonra Kahramanmaraş olarak değiştirildi” (K5)

Bir katılımcı (K4) afet deneyimlerinden elde ettikleri tecrübelerin afet bölgesine sevk ve idare süreçlerini kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Katılımcı görüşü şu şekildedir:

... Anca öncü ekip olarak çıkıyorsun böyle afetlerde. Biz hem Elazığ’da hem İzmir’de hem Kastamonu’da, Düzce sel felaketinde, yangınlarda hep öyle yaptık. En hızlı şekilde nasıl çıkarız, bunun mücadelesini verdiğimiz için 1 araç 5-6 ekip üyesiyle en hızlı şekilde bölgeye ulaşıyorduk... Antep-Nurdağı’na ulaşımın alakalı bir dağ yolu var. Bu dağ yolu kapalı diye bütün herkesi bekletmişler. Bizde dedik ki bizim aracımız 4x4 biz her türlü geçeriz, bizim bu işte tecrübemiz var

eğitimimiz var bizi salın. Bizi saldılar... biz o yolu geçip enkaz bölgesine Nurdağı'na vardık. (K4)

3.2.2. Lojistik Yönetimi

Seferberlik teması altında lojistik yönetimi kategorisi; “araç ve ekipmanların intikalindeki zorluklar”, “ulaşım aracı eksikliği”, “olumsuz hava koşulları”, “trafik yoğunluğu”, “ulaşım ağlarının hasar görmesi” ve “alternatif yolların önemi” bağlamında incelenmiştir.

Yapılan görüşmelerden bazı STK’ların bünyelerinde yeterli ulaşım aracı olmadığı için olay yerine araç, ekip, ekipman ve arama köpeklerinin intikali esnasında zorluklar yaşandığı görülmektedir. Ayrıca STK’ların ekip üyelerinin ve ekipmanlarının afet bölgesine hava yoluyla ulaşımıyla ilgili olarak ilgili kurumlar tarafından koordinasyonun sağlanamadığı görülmektedir. Konuyla ilgili K3 kodlu katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“İzmir AFAD ile koordineli yola çıktık. Adana’da bizim için ayarlanmış otobüs vardı, bu arada uçağa bindiğimizde araçlarımızı uçağa alamadık AFAD’ın araçları vardı uçakta. Bizim araçlarımız 24 saat sonra karayoluyla bölgeye ulaştı. Biz almamız gereken kurtarma malzemelerimizi yanımıza alarak otobüse bindik ve Osmaniye’ye geçtik. Osmaniye’de 1 gün çalıştık, sonra Osmaniye’de çok yıkım olmadığını görünce hem AFAD hem de kendi merkezimizle iletişime geçerek birinci gün gece vakti Hatay’a geçmek için yola çıktık. Hatay’a geçmek için hem ücretli hem de sponsorlu bir şekilde araç bulmaya çalıştık bu konuda biraz zorlandık ama sponsorlu bir araç bulduk ve bizi Hatay’a götürdü...24 saat sonra araçlarımız bize ulaştı ve istediğimiz yere araçlarımızla ulaştık.” (K3)

Ekip üyelerinin ulaşımıyla ilgili ulaşım aracı bulmakta sorunlar yaşanmasına dair bir katılımcı (K4) “...özellikle araç konusunda tüm ekibi taşıyabilecek bölgeye götürebilecek araçla alakalı tüm ekiplerin problemi var. Bu zaten ana problem.” ifadelerini kullanmıştır.

Diğer bir katılımcı ise, eğitimli arama köpeklerinin olduğunu ancak kendilerinde yeterli ulaşım aracı olmadığı ve uçak ile ulaşım sağlayamadıkları için köpeklerini afet bölgesine götüremediklerini belirtmiştir. Katılımcının ifadesi şu şekildedir:

“Arama ve kurtarma köpeklerimiz var. Köpeklerimizi Almanya’da eğitip getirdik. 2 köpeğimiz var ancak biz oraya köpek götüremedik, araçlarda malzemeleri istediğimiz gibi sığdıramadık, köpeği de sıkıştırmak istemedik arabaya. Yeterli bir araç ya da uçak tedarik edilseydi köpeğimizi götürebilirdik.” (K5)

Hava yolu ulaşımıyla ilgili koordinasyonun sağlanamaması üzerine kara yoluyla hareket eden ekiplerin (K1, K2, K4 ve K5), bu süreçte de “*olumsuz hava koşulları*” (kar, tipi, sis), “*ulaşım ağlarının hasar görmesi*” ve özellikle afet bölgesine yakın illerdeki “*trafik yoğunluğu*” sebeplerinden dolayı afet bölgesine ulaşımında gecikmeler yaşadığı anlaşılmaktadır.

Olumsuz hava koşulları, ulaşım ağlarının hasar görmesi ve trafik yoğunluğu, nedenlerinden dolayı afet bölgesine ulaşımında gecikme yaşanmasına dair K2 kodlu katılımcı “*Ankara’ya kadar trafik yoktu ancak Ankara’dan sonra o kadar çok tır, vinç ve araç trafiği vardı ki, sis de çok fazlaydı, normal şartlarda Hatay’a 12-13 saatte gidebiliyorduk ancak bu şartlarda 25 saat sonra ulaşabildik. Hatay’da ana yol çöktüğünden dağ yollarını kullanarak oraya vardık.*” ifadelerini kullanmıştır. Trafik yoğunluğu ve olumsuz hava koşulları sebebiyle afet bölgesine ulaşımında gecikme yaşanmasına dair K5 kodlu katılımcı “*Ankara’dan sonra birçok bölümde yollar kapalıydı. Yol ile ilgili süreçte 5-6 saatlik kaybımız oldu... Trafik yoğunluğu Kayseri’de biraz yaşadık, orası bizi biraz sıkıntıya soktu, bizi zorlayan kar koşulları, tipi ve buzlanmaydı. 18-19 saat yol sürdü.*” ifadelerini kullanmıştır.

Bir katılımcı afet bölgesine ulaşım konusunda “*alternatif yolların önemi*” konusuna dikkat çekmiştir. Afet bölgesine kara yolu ulaşımında özellikle ana arterlerde sorunlar olduğu görülmüştür. Buna karşın bölgeyi bilen kişilerin yönlendirmeleriyle, alternatif ulaşım güzergâhlarıyla (dağ yolları vs.) afet bölgesine ulaşımın sağlandığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak K1 kodlu katılımcı “*...biz daha çok, araçlarımız 4 çeker olduğu için köy yolları üzerinden hareket ettik. Yolları bilen off-road aktiviteleri yapan arkadaşlarımızın tavsiyesi ve oluşturulan sosyal medya gruplarında da çeşitli tavsiyeler oldu ve o şekilde köy yollarını kullandık.*” ifadelerini kullanmıştır.

3.3. Operasyon

Afet bölgesine ulaşıldıktan sonra kriz merkeziyle irtibata geçilmesi ile arama ve kurtarma süreçlerinin nasıl yürütüldüğünün incelendiği operasyon teması, “kriz merkezi ile ilgili sorunlar”, “arama ve kurtarma süreçleri” ve “karargâh merkeziyle ilgili süreçler” bağlamında 3 ana kategori altında incelenmiştir. Şekil 4’te operasyon temasına ait kod matrisi verilmiştir.

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5
Operasyon					
Kriz Merkezi İle İlgili Sorunlar					
Ön Bilgilendirme ve Koordinasyon Eksikliği	■	■	■	■	■
Sektörlere Yapılmaması/Enkaz Alanının Bölümlere Ayrılmaması	■			■	
İletişim ve Haberleşme Problemi		■	■		
Arama ve Kurtarma Süreçleri					
Destekleyici Faktörler					
İnsan Kaynağının Doğru Kullanılması	■		■	■	
Farklı Dil, Kültür ve Değerlere Uygun Hareket Etme		■		■	■
Diğer Teknik Personelin Katkısı (Su Tesisat., Madenciler vb.)	■	■		■	■
Ekipler Arası İşbirliği	■	■	■	■	■
Arama Köpekleri		■			
Yeni Nesil Teknolojik Cihazlar	■	■	■	■	■
Engelleyici/Zorlaştırıcı Faktörler					
Enkaz Yönetimi Yetersizlikleri	■			■	■
Ekipman Yetersizliği	■	■	■	■	■
İkincil Tehlikeler(Artçı Depremler, Riskli Binalar, Yangınlar)		■	■	■	
Afetzedede Yakınlarının Tepkisi		■	■	■	■
İlgisiz Kişiler	■		■	■	
Medyada Görünür Olma İsteği				■	■
Ekipman Kullanım Eğitim Yetersizliği				■	
Ekip Üyelerinde Psikolojik Sorunların Ortaya Çıkması				■	■
Acil Kurtarmaya Katkı/Değer					
Kurtarma Hizmetleri	■	■	■	■	
Destek Hizmetleri	■			■	
Karargâh Merkeziyle İlgili Süreçler					
Olumsuz Durumlar					
Hijyen ve Tuvalet Problemi			■	■	
Beslenme ve Barınma Problemi			■		■
Olumlu Durumlar					
Beslenme-Barınma İhtiyaçlarının Karşlanması	■	■		■	■
Hijyen-Tuvalet İhtiyaçlarının Karşlanması	■	■			
Psikolojik Destek Sağlanması	■	■	■	■	■

Şekil 4: Operasyon Teması Kod-Matrisi

3.3.1. Kriz Merkezi ile İlgili Sorunlar

Katılımcıların ifadelerinden bölgedeki özellikle afet yönetimi çalışanlarının veya yakınlarının afete maruz kalmasının, kriz yönetim merkezinde ve organizasyonlarında sorunlara yol açtığı görülmektedir. Katılımcılar kriz merkezinde “ön bilgilendirme ve koordinasyon eksikliği” durumundan yoğun bir şekilde bahsetmişlerdir. Kriz merkezinde ön bilgilendirme ve koordinasyon eksikliği olmasına dair K4 kodlu katılımcı “Bir defa AFAD’ın kriz merkezi yoktu, biz gittiğimizde Antep Nurdağı’nda AFAD’ın bir tane görevlisi vardı. O da olaya zaten tam hâkim değildi. Onun da yakınları enkaz altında olduğu için, bize yönlendirme veya bilgi sağlayacak kapasitede değildi.” ifadelerini kullanmıştır.

K5 kodlu katılımcı, “Açık konuşmak gerekirse orada çalıştığımız zamanda bu işte asıl olay yeri koordinatörü olması gereken kurumdan kimse yoktu, biz kendi imkânlarımızla kendi operasyonumuzu yönettik.” ifadeleriyle kriz merkezinin koordinasyon eksikliğini ifade etmiştir. K1 kodlu katılımcı da bölgedeki afet ekiplerinin de afetzede olduklarına ve kriz merkezindeki kaotik ortama “Kriz merkezi vardı ancak kaos da vardı. Konuya vakıf olan arkadaşlar da vardı, olmayanlar da vardı. Biliyorsunuz şehir haritası üzerinde sektörlere yapılmalı, sektörlere yoktu çünkü yerel AFAD ekipleri de afetzede olmuşlardı ve dışarıdan gelenler de bölgeye vakıf değildi.” ifadeleriyle dikkat çekmiştir.

K3 kodlu katılımcı ise görev alanlarının belirlenmesini, kendi koordinasyon merkezleri ve/veya bölgedeki vatandaşların yönlendirmeleriyle yaptıklarını belirterek kriz merkezindeki koordinasyon eksikliğini açıklamaya çalışmıştır. Konuyla ilgili olarak K3 kodlu katılımcının ifadesi şu şekildedir: “Enkaza giderken merkezimiz bize koordinat veriyordu. Bunun yanında bize telefonda zaman zaman ihbarlar da geliyordu ve halk yönlendirmeye de çalışıyordu. Ayrıca kendi arama ve kurtarma ekiplerimiz gidip enkazdan bilgi alıyordu ve bu şekilde canlı aramalarına gidiyorduk.”

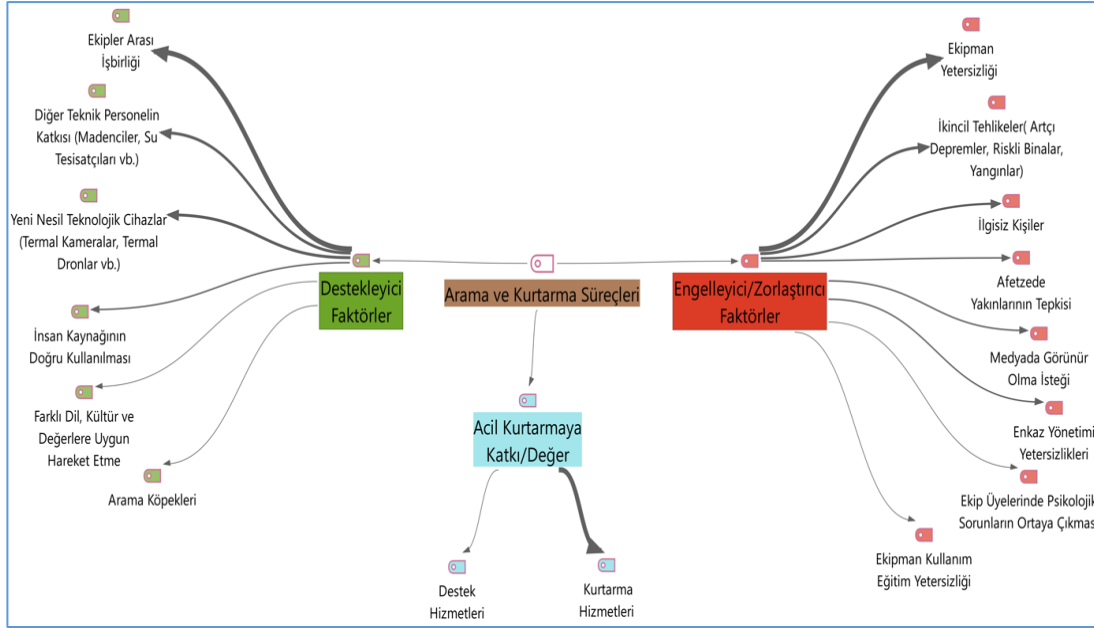
Katılımcılar afet bölgesine yönelik “sektörlere çalışmasının yapılmadığını” (yıkım tespit çalışmalarının ve çalışma alanlarının belirlenmesi) belirterek, çalışma alanlarının belirlenmesindeki koordinasyonu kendilerinin sağlamak durumunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Afet bölgesinde sektörlere yapılmamasına dair K4 kodlu katılımcı “AFAD’ın bize eğitimlerde verdiği sektörlere olayı ilk üç gün zaten yoktu. Kendi inisiyatifimizden ziyade, enkazda kalanların yakınları bizi alıp çalışacağımız enkaza götürüyordu. İlk üç gün böyleydi...Fakat biz Antakya’ya 6. gün geçtik, orada da hala bir sektörlere bir yönlendirme söz konusu değildi.” ifadelerini kullanmıştır.

Katılımcıların ifadelerinden operasyonların yönetim sürecinde “iletişim ve haberleşme problemleri” yaşadıkları, kriz merkeziyle iletişim sağlamakta güçlük çektikleri anlaşılmaktadır. Katılımcılar telsiz ve GSM operatörleriyle iletişimde sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Kriz merkezi ile iletişim ve haberleşme problemlerinin yaşanmasına dair katılımcı ifadesi şu şekildedir:

“AFAD’ın kriz merkeziyle hiç iletişime geçemedik, sadece kendi merkezimizle iletişime geçiyorduk. Açıkçası Osmaniye’de irtibat halindeydik ancak Hatay’a geçince irtibatımız olmadı. Biz sadece kendi iç iletişimimizle gelen ihbarlara göre neredeyse hiç uyumadan görev aldık... Normalde biz telsiz kullanıyoruz iletişim için, Osmaniye’de çok rahat iletişim kurabildik merkezimizle ancak Hatay’da iletişim konusunda sorun yaşadık. GSM operatörleri maalesef tam randımanlı çalışmadı, bir GSM operatörü zaman zaman çekiyordu iletişimi bazen sağlıyorduk” (K3)

3.3.2 Arama ve Kurtarma Süreçleri

Operasyon teması altında arama ve kurtarma süreçleri kategorisinde “destekleyici faktörler”, “zorlaştırıcı faktörler” ve “arama ve kurtarmaya katkı/değer” olmak üzere 3 ana kod oluşmuştur. Katılımcılar arama ve kurtarma faaliyetlerini destekleyen ve zorlaştıran faktörlerden bahsetmişlerdir. Arama ve kurtarma süreçleri kategorisi kod-teori modeli şekil 5’te verilmiştir.

Şekil 5: Arama ve Kurtarma Süreçleri Kod-Teori Modeli

Destekleyici Faktörler:

Şekil 5’te verildiği üzere destekleyici faktörler arasında ekipler arası işbirliği, diğer teknik personelin katkısı (madenciler, su tesisatçıları, şantiye işçileri vb.) ve yeni nesil teknolojik cihazların kullanımının yoğun şekilde vurgulandığı görülmüştür. Katılımcılar gerek ulusal arama ve kurtarma ekipleriyle gerekse yurt dışından gelen ekiplerle uyum içerisinde çalıştıklarını, enkazda arama ve kurtarma çalışmalarını ile malzeme-teçhizat konularında birbirlerine destek verdiklerini ifade etmişlerdir. Yurt dışından gelen ekipler ile işbirliği halinde çalışılmasına yönelik katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“Yurt dışından gelen ekiplerle birlikte yanılmıyorsam Finlandiya ile birlikte çalıştık, yakıt, kablo ve malzeme ihtiyaçları oldu ve onlara destek olduk. Arkadaşlarımızdan onlarla beraber çalışanlar oldu, biz ev sahibi olduğumuzdan dolayı da yardımcı olduk. Biz INSARAG eğitimi aldık, onlar da bu eğitimi almışlar ve dolayısıyla koordineli bir

şekilde birlikte çalıştık. Ülkemize yakışır bir şekilde elimizden geleni yaptık ve herhangi bir iletişim sorunu yaşamadık.” (K3)

“Yabancı ekipler termal kamerayla, dinleme cihazlarıyla gelmişler, bize işte bak burada iki kişi var, burada da bir ceset var deyip, bizi ona göre yönlendiriyorlardı.” (K4)

Katılımcılar “su tesisatçıları, madenciler ve yol yapım işçileri gibi diğer teknik personellerin” arama ve kurtarma faaliyetlerinde önemli katkıları olduğunu, bu personellerin hem malzemelerinden hem de iş deneyimlerinden faydalandıklarını ve gerekli kısımlarda birbirlerine destek verdikleri yoğun olarak belirtmişlerdir. Bir katılımcı kömür madencileri ile olan süreçlerini şu ifadeyle belirtmiştir:

“Madenciler bizi buldu ve yanımıza geldiler. Askerler de yanımızdaydı, polis özel hareket ile birlikte de güzel çalıştık. Madenciler hep madende güçlendirme yaparak ilerledikleri için depremi de öyle sanıyorlar. Anlattık, onlara dedik ki bu 8 katlı bir bina sadece alt katta ceset yok üstte de var. Ne yapalım peki dediler? Biz dehliz deriz, bir yerden boşluk buluruz, o boşluktan içeri gireriz odalara girmek için, biz böyle dehlizler açalım siz de güçlendirin bizim çocuklar da gelsin girsin dedik, çok da güzel işler yaptık (kendilerinin galeri açtığı ve madencilerin de bu galerileri tahkimat sistemleri ile destekleri anlatılmaktadır)” (K4)

Su tesisatçılarının, su kaçağı tespitinde kullandıkları cihazlar ile canlı arama faaliyetlerine katkı vermeleri katılımcı tarafından şu şekilde vurgulanmıştır:

“Ses dinleme cihazlarımız vardı, kalp atışlarına duyarlı o cihazlar çok işimize yaradı...su tesisatçılarının cihazlarıyla 2 tane yaralı bulduk. Küçük her yere kıvrılabilir, istediğimiz gibi kullanabiliyoruz.” (K2)

Katılımcıların arama ve kurtarma faaliyetlerini destekleyen faktörlere yönelik dikkat çektiği bir diğer konu “yeni nesil teknolojik cihazların” (termal dronlar, termal kameralar, sismik akustik cihazlar, neme duyarlı cihazlar vs.) kullanımı olduğu görülmektedir. Katılımcılar kendi STK’larının bünyelerinde bu tür teknolojik cihazların her ekipte olmadığını vurgulayarak, yabancı ekiplerde ve Türk Silahlı Kuvvetleri’ne ait ekiplerde bu tür ekipmanların olduğunu ve arama faaliyetlerinde yaptıkları katkıyı ifade etmişlerdir. K5 kodlu katılımcı jandarmaya ait arama ve kurtarma ekiplerinin kullandığı termal kameraya “...özel termal kameralara ihtiyaç var. Jandarma, Türkiye’de herhangi bir STK’nın satın alamayacağı termal kamera getirdi.” ifadeleriyle dikkat çekmiştir. Yabancı bir ekibin yeni nesil bir teknolojik cihazı kullanmasına dair K4 kodlu katılımcı “Şu an mesela İsraili ekiplerde insan terinin çıkarttığı tuza odaklanmış detektörler vardı. Terlediği zaman insan vücudundaki tuzu hissedip, burada insan var diyen aletler var ama bizim envanterimizde yok.” ifadelerini kullanmıştır.

Görüşmelerde kentsel arama ve kurtarmada “*arama köpeklerinin*” de önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Bir katılımcı arama köpeklerinin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

“...deprem köpeklerimiz iş yaptı ve her enkazda yeterli köpek vardı. Hatay sıcaktı pencereye, betona bile ısı veriyordu. Bizim, Ukraynalıların, Rumenlerin deprem köpekleri vardı 8-10 tane vardı ve her enkazda rahatlıkla yetebiliyorlardı. Bir köpek 1 saatte neredeyse 20 enkazı gezebiliyordu... köpekler işimize yaradı... Bizim 2 köpeğimiz var...” (K2)

Arama ve kurtarma süreçlerini destekleyici faktörler bağlamında “*afettede yakınları ve ilgisiz kişilerin uygun iletişim yöntemleriyle arama ve kurtarma sürecine dâhil edildikleri*” ve o kişilerden de yararlandıkları görülmüştür. Konuyla ilgili olarak katılımcı ifadesi şu şekildedir:

“Enkaz üzerinde ve civarında deprem turistleri diyorum onlar vardı, gelip fotoğraf çeken, video çeken kişiler oluyordu, zaman zaman onları da kullanmaya çalışıyorduk, bir şeyler yapabilmek isteyenler oluyordu aileleri ve yakınları için, çok da uzaklaştırmaya çalıştıkça tepki de verebiliyorlardı.” (K3)

Destekleyici faktörler bağlamında, arama kurtarma ekiplerinin “*farklı dil ve kültürlere uygun hareket etmeleri*” müdahale süreçlerini kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Katılımcı ifadesi şu şekildedir:

“...AFAD bize enkazda arama kurtarma metotlarını öğretirken yani sesimizi duyan var mı duyuyorsanız işte ses verin şeklinde. Biz bunu bir tık öteye götürdük, bölgede baktık ki Suriyeli çok, Arap çok... Sesimizi duyan var mı, sesimizi duyuyorsan ses ver ya da bir yere sert bir cisimle vur şeklinde Arapça yaptık... karşılık da aldık enkazdan.” (K4)

Engelleyici/Zorlaştırıcı Faktörler:

Yapılan görüşmelerde, arama ve kurtarma süreçlerini engelleyen bazı faktörlerin olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler; “*ekipman yetersizliği*”, “*ekipman kullanım eğitim yetersizliği*” “*ikincil tehlikeler*”, “*ilgisiz kişiler*”, “*afettede yakınlarının tepkisi*”, “*medyada görünür olma isteği*”, “*enkaz yönetimi yetersizlikleri*” ve “*ekip üyelerinde psikolojik sorunların oluşmasıdır*”.

Bazı katılımcıların arama ve kurtarmada kullanılan bazı “*temel teçhizata sahip olmadıklarını belirtmeleri*” dikkat çekici bir durumdur. K1 kodlu katılımcı teçhizat eksikliğine “*Bizim kesme ayırma cihazımız yoktu, çok kısa sürede yapacağımız işi hiltiyle kırarak yapmaya çalıştık...*” ifadesiyle dikkat çekmiştir.

Katılımcılar yüksek maliyetten kaynaklı olarak “yeni nesil teknolojik arama cihazlarının eksikliğine” yoğun şekilde vurgu yapmıştır. Yeni nesil teknolojik cihazların yetersiz olmasına dair katılımcı ifadesi şu şekildedir:

“...arama konusunda biz sesli arama yapıyorduk, dinleme cihazı ve termal kamera olsaydı belki daha faydalı olabilirdik. Diğer bazı ekiplerimizde bu malzemeler vardı. Dinleme cihazı olduğunda nokta atışı yapabiliyorsunuz. Termal kamera ile karşılaştık, Türkiye’de üretiliyormuş...Dinleme ve termal kamera dışında ekipmanlarımız yeterliydi. Eğer bu ekipmanlar olsaydı belki daha hızlı noktalara ulaşabilirdik...bunlar maliyetli aletler... Bizler sponsorlarımızla ayakta duran dernekleriz.” (K3)

Yeni nesil teknolojik cihazların eksikliğinin yanı sıra, “bu cihazların kullanımı ile ilgili eğitimlere” ihtiyaç olduğu da katılımcı (K4) ifadesinden anlaşılmaktadır. Katılımcı ifadesi şu şekildedir:

“Yani bizim bu teknik malzemeleri almamızın yanı sıra bununla alakalı çok iyi eğitim almamız da gerekiyor...enkazda bir gün öncesinde canlı temasıyla alakalı dinleme yapan arkadaş ..burada birisi var, bana yardım edin diyor dedi bana. Kulaklığı ben aldım, en az 5 dakika boyunca ben dinledim ve ses duymadım. Kulaklığı kişiye veriyorum aynı şeyi tekrar ediyor, bak çocuk böyle böyle diyor diye...Bu durum hem tecrübe hem de eğitim gerektiriyor.” (K4)

Arama ve kurtarma faaliyetlerini zorlaştıran/engellenen bir diğer faktörün “ikincil tehlikeler” (artçı depremler, yangınlar, patlamalar vb.) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar sıklıkla, artçı depremlere yakalandıklarını ve bu artçıların hem çalışma yaptıkları enkazda hem de enkaz civarındaki yıkılmamış binaları etkileyerek kendi güvenlikleri için risk oluşturduğunu belirtmişlerdir. K2 kodlu katılımcı arama ve kurtarma faaliyetleri sırasında enkaz altında yaşadığı artçı depreme yönelik “...3. Gün enkazın içinde bir çocuğu çıkartırken 4.6’lık artçı depreme yakalandım...üzerime beton parçaları düştü ve kaskım kırıldı, eğer koruyucu malzemelerim olmasaydı çok daha zarar görebilirdim.” ifadelerini kullanmıştır.

Ayrıca katılımcılardan bazıları, afetin etkisiyle ikincil tehlike olarak enkazda yangınların yaşandığına vurgu yapmıştır. Afet nedeniyle enkazda yangın tehlikesinin yaşanmasını K4 kodlu katılımcı şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Zaten deprem bölgesinde en büyük sıkıntımız deprem olduktan sonra çoğu evde yangın çıkmış hatta bizim ilk Nurdağı’nda çalıştığımız enkazda biz maalesef kişileri yanmış bir şekilde çıkarttık. Yani depremle alakalı biz şunu bekliyoruz. Deprem olduktan sonra 3-5 saniye içerisinde elektriğin ve doğalgazın merkezi sistemden kesilmesi gerekiyor. Ama birçok yerde yangın vardı.” (K4)

Arama ve kurtarma faaliyetlerini zorlaştıran faktörler bağlamında, STK ekip üyelerinin “afetzedede yakınlarının psikolojik baskı ve ısrarlarına” maruz kaldıkları ve bazı vatandaşların fiziksel şiddete teşebbüs ettiği anlaşılmaktadır. Afetzedede tepkilerine yönelik katılımcı ifadesi şu şekilde:

“Zaman zaman halkımızın bizden talepleri olabiliyordu, biraz mola verdiğimizde bile bize hitaben siz niye oturuyorsunuz, neden çalışmıyorsunuz şeklinde tepkileri olabiliyordu, seslerini yükseltebiliyorlardı. Bunu bilerek yapmadıklarını kesinlikle biliyordum, canları enkaz altında olduğundan dolayı bazı tepkilerle karşılaştık...” (K3)

Katılımcıların ifadelerinden, arama ve kurtarma eğitimi almamış ve herhangi bir teçhizatı olmayan yardımsever kişilerin enkaz üzerinde arama ve kurtarma süreçlerine engel oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, enkaz üzerinde fotoğraf ve video çekme ile hırsızlık amaçlı bulunan kişilerin olduğunu da ifade etmişlerdir. Enkaz üzerinde arama ve kurtarma eğitimi almamış “ilgisiz kişilerin olması” ve hırsızlık olaylarının yaşanmasına dair katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“...Çünkü enkazın üzerinde... hem halk hem de gönüllü bilinçsiz yardımsever halkımız da var. Onları oradan da atamıyorsunuz. Biz mesela...apartmanıydı sanırım, geldiğimizde en aşağı 40 tane gönüllü var. Sarı yelek giymişler, biz bu enkazı kaldırmaya geldik diyorlardı. İnin aşağı diyoruz inmiyorlar... Biz de bir iki hırsızlık olayına şahit olduk, biz onları engelledik bu sıkıntı vardı.” (K4)

“Enkaz üzerinde ve civarında deprem turistleri diyorum onlar vardı, gelip fotoğraf çeken, video çeken kişiler oluyordu...” (K3)

Arama ve kurtarma faaliyetlerini zorlaştıran faktörlerden bir diğerinin bazı arama kurtarma ekiplerinin “medyada görünür olma isteği” olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun enkaz yönetiminde uyum sorunlarına ve motivasyon kayıplarına yol açtığı anlaşılmaktadır. Medyada görünür olma isteğine dair katılımcı ifadesi şu şekildedir:

“...Orda kameralar, kameralar çok önemli! Kameralar canlı yayına geçtiği andan itibaren enkazdaki durum değişiyor...bazı ekipler özellikle canlı yayınla alakalı bir duyum aldıklarında veya bir canlı duyumu aldıklarında enkazın üstüne bir bakıyorsunuz yüzlerce arama kurtarma personeli farklı ekipler geliyor. Bu bizim çalışma uyumumuzu bozuyor, motivasyonumuzu bozuyor... Bu durum ekipler arası bazı problemlere yol açıyor... Buna rağmen biz dediğim gibi daha önce de yaşadığımız gibi hiç kavgaya mahal vermeden, canlı yayın yapıldığı için kameraların önünde bir itiş kakış olmaması için o enkazı da maalesef oradaki ekibe bırakıp enkazı teslim ettik, çıktık. Biz orda çalışırken siz iki dakika durun bizim eleman girecek deyip bizi alandan

uzaklaştırdıktan sonra biz bir daha alana giremedik (Farklı bir arama kurtarma ekibinin medyada görünür olmak için kendilerini alandan çıkardığından bahsediyor)...” (K4)

Arama ve kurtarma süreçlerini zorlaştıran bir diğer faktörün “enkaz yönetimi yetersizlikleri” olduğu tespit edilmiştir. Enkaz yönetiminde koordinasyon problemleri ve liderlik sorunlarının yaşandığı görülmektedir. Enkaz yönetiminde koordinasyon problemlerinin yaşanmasına dair K5 kodlu katılımcı “*Bloklar çok büyük olduğu için bloğun bir ucundan içeriye girerken arka taraftan vatandaş kepece tutmuş ve kepeci enkaz üzerinde çalıştırıyordu. Arka tarafı sürekli kontrol altına almamız zordu...*” ifadelerini kullanmıştır. Arama ve kurtarma süreçlerini zorlaştıran bir diğer faktörün “*ekip üyelerinde psikolojik sorunların ortaya çıkması*” sorununun olduğu tespit edilmiştir. Afete müdahale sürecinde arama ve kurtarma ekiplerinde psikolojik sorunların ortaya çıktığı ve bu durumun arama ve kurtarma faaliyetlerini olumsuz etkilediği katılımcı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak katılımcı görüşü şu şekildedir:

“Bizde zaten psikolojik olarak artık kendi şahsımın yaşadıklarıyla alakalı ifade edebilirim, uyandığımda bir depresyon ve enkazın altında kalmış pozisyonda, bir üç-beş dakika sonra ancak kendime gelebildim. 10. gün sonrayı anlatıyorum. Biz de bu vesileyle zaten bölgeyi terk ettik, 10. günden sonra. Kalmak isteyen arkadaşlarımız olmasına rağmen kesinlikle izin vermedik. 10 günü dolduran tüm arama kurtarma personelleri bizim bölgede görev değişimi yaptı yani. Ya bu cesetlerle alakalı çokça ceset çıkardığımız için hocam bu bilinçaltımızda birde artıklar, sarsıntılar devam ediyor bu modda yaşadığımızda 10 günü geçtiğinizde bu sıkıntı oluyor.” (K5)

Acil Kurtarmaya Katkı/Değer:

Arama ve kurtarma süreçleri kategorisinde oluşturulan bir diğer kod “*arama ve kurtarmaya katkı/değer*” olarak belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerde STK’ların afet yönetiminde “*kurtarma hizmetleri*” ve “*destek hizmetleri (barınma, iaşe, yardımların dağıtımı vb.)*” olmak üzere iki farklı alandan katkı/değer sundukları görülmüştür.

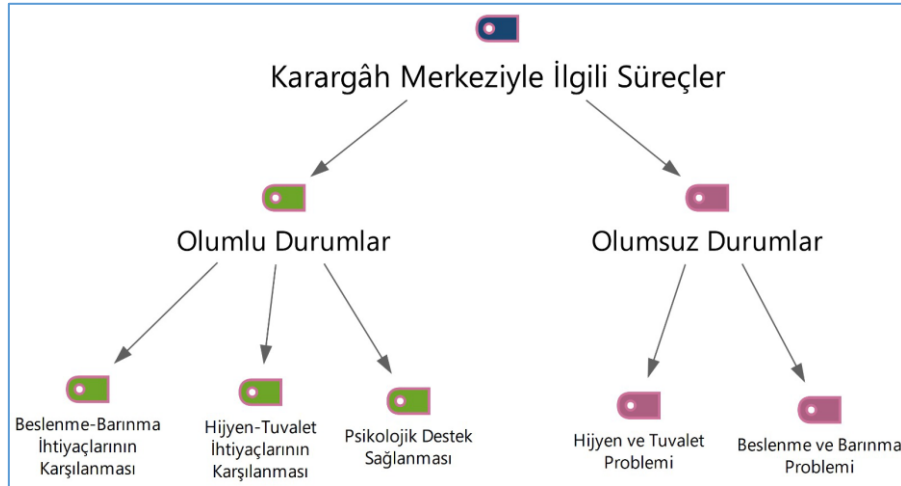
STK’ların 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinde, arama ve kurtarma faaliyetlerinde etkin bir şekilde rol ve sorumluluk aldıkları (afetzedelerin cansız veya canlı/yaralı çıkarılması) görülmektedir. Katılımcılar arama ve kurtarma faaliyetlerine ve destek hizmetlerine olan katkılarını şu şekilde ifade etmiştir:

“...telefonlar çekmediğinden inisiyatif aldık, AFAD personeli gelene kadar sorumluluk üstlendik...bazen bir enkazda 70 kişi bazen de 50 kişi çalıştık, vardiya usulüne göre 24 saat aralıksız çalıştık. Kayıtlı 280 yaralı, 1200 hayatını kaybeden insan çıkardık...” (K2)

“STK olarak 65 ekibimiz bölgede dönüşümlü olarak hala devam ediyorlar (1 Mayıs 2023 tarihi itibarıyla), biz iki-üç haftadır bölgeye iyileştirme çalışmaları için arkadaşlarımızı gönderiyoruz. Yani yemek dağıtımı, iaşe, çadırlarla alakalı o çalışmalara da bizim diğer ekipler yardım ediyor.” (K1)

3.3.3. Karargâh Merkeziyle İlgili Süreçler

Operasyon teması altında karargâh merkezleriyle ilgili süreçler kategorisinde “olumlu durumlar” ve “olumsuz durumlar” olmak üzere iki kod oluşmuştur. Olumlu durumlar altında, beslenme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması, psikolojik destek sağlanması ve hijyen ve tuvalet ihtiyaçlarının karşılanması alt kodları oluşmuştur. Olumsuz durumlar altında ise hijyen ve tuvalet problemi ile beslenme ve barınma problemi alt kodları oluşmuştur. Karargâh merkezleri ile ilgili süreçler kategorisi kod-teori modeli şekil 6’da verilmiştir.

Şekil 6: Karargâh Merkeziyle İlgili Süreçler Kod-Teori Modeli

Karargâh merkezi sürecinde STK’ların beslenme, barınma, hijyen ve psikolojik destek açısından olumlu ve olumsuz ifadeleri olmuştur. Temel ihtiyaçların giderilmesi hususunda karargâh merkezinin kurulduğunda uygun lokasyon tercihi yapmayan veya seyyar tuvalet, banyo, aş evi kurma imkânları olmayan bazı STK’ların bu konulara yönelik çeşitli sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir. Karargâh merkezi ile ilgili olumsuz durumlar yaşamasına dair katılımcı ifadesi şu şekildedir:

“Karargâh için bir yerleşke oluşturduk, malzemelerimizi koyacak bir yer vardı, yalnız alan dar olduğu için çadır kurmadık, genelde de uyumadık zaten, 5-6 gün boyunca 2’şer 3’er saat uyuyabildik... Banyo hiç yoktu, dönmeye yakın Adana noktasında banyo yapabildik. Tuvalet konusunda sorun yaşadık. Isınma konusunda ateş yakarak dışarıda ısınmaya çalışıyorduk. Yeme-içme konusunda ilk gün kendi

yiyeceklerimizi, ilk günün akşamında Kızılay, Hatay'da ise halkın desteğiyle kuru gıda vs. ne bulduysak yedik...” (K3)

Karargâh merkeziyle ilgili olumlu durumlara yönelik katılımcı görüşleri şu şekilde verilmiştir:

“Bu tür olaylarda görev alırken benim tavrım kamu kurumlarının bahçesinde karargâhı kurmak, çünkü bu tür yerlerde jeneratör, tuvalet vb. ihtiyaçları gidermek kolay oluyor. Operasyon sahasına giderken Devlet Hava Meydanları'nda operasyon üssümüzü kurduk. Beslenme ile ilgili normal şartlarda 72 saat kendi ihtiyacımızı gidermemiz gerekiyor...kendi üssümüz havaalanın içinde olduğu için iklim koşullarında korunaklı, bina açısından korunaklı, enerji, tuvalet ve su ihtiyacımızı giderebildik. Görevli olduğumuz yere de 6 km mesafedeydi, o açıdan sorun yaşamadık. Psikolog bir arkadaşım döndükten sonra bizlere psikolojik destek verdi.” (K5)

“Deprem olduğunda hiçbir şekilde etkilenmeyecek boş bir alanı bulduk ve hemen lojistik ekiplerimiz çadırları, yemekhaneyi, sahra hastanemizi kurduk... Barınma, iye, biz gitmeden Hatay'ın coğrafyasını da bildiğimiz için biz gittikten sonra gelen ekiplere de ihtiyaçları söyledik ve ona göre destek verdiler. Bizim seyyar tuvalet ve yeme içme anlamında ayrıca psiko-teknik ekibimizle birlikte oradaki halka destek olduk... Biz ağır akredite ekip olduğumuz için seyyar banyo, tuvalet, çadırı vb. her şeyimizi bulduğumuz park alanında karargahımızı kurduk...” (K2)

3.4. Operasyonların Sonlandırılması

Ekiplerin, özellikle enkaz altında canlı kişilerin olmama ihtimalini de düşünerek ve bazı STK'ların ekip üyelerinde çeşitli sağlık problemleri baş göstermesiyle ve kendi bünyelerindeki uzman psikologların önerileri doğrultusunda genel itibariyle afetin 9-10. günlerinde afet bölgesinden ayrılmaya karar verdikleri ve kriz merkeziyle iletişime geçerek operasyonları sonlandırdıkları ve afet bölgesinden ayrıldıkları anlaşılmaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Afetin oluşmasıyla beraber seferberliğe hazırlık aşamasında; AFAD tarafından STK'lara iletişim ve haberleşme sistemleri yoluyla kısa sürede bilgi akışının yapıldığı görülmüştür. Ancak afetin etkilerine yönelik ihtiyaç analizinin afetin haber alınmasından itibaren yeterli düzeyde yapılamadığı da görülmüştür. Bu durum deprem bölgesinden sağlıklı ve yeterli düzeyde bilgi alınmamasından kaynaklı olabilir. Bunun da en önemli nedenleri arasında afet bölgesindeki iletişim

ağlarının zarar görmesi, yetkili ekiplerin ve kurumların depremden etkilenmesi ve hasar görmesidir.

Afet bölgesinde etki ve ihtiyaç analizinin yapılamamasının yanı sıra koordinasyon eksikliğinden dolayı seferberlik sürecinde çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Ekiplerin hangi ulaşım yolları ve araçlarıyla nereye ve nasıl gidecekleri konularında koordinasyon sorunları yaşadıkları ve kendi inisiyatifleri doğrultusunda karar aldıkları görülmüştür. 11 ilin afetten etkilenmesi, Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) kapsamında birbirine destek illerin de afetten etkilenmesi, iletişim altyapısının hasar görmesi ile afete müdahale edecek ekiplerin de afetzede olması gibi faktörlerin, STK'ların afet bölgesine seferberliği kapsamında koordinasyon sorunlarına yol açmış olduğu düşünülmektedir. Ayrıca afet bölgesine ulaşım yol güzergâhları ve alternatif yolların belirlenmesi ve aktif hale getirilmesi sürecinde TAMP'ta yer alan ilgili çalışma grubunun yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Nihai olarak STK'ların afet bölgesine ulaşımına yönelik ve alternatif ulaşım yolları ile ilgili konuların afet öncesi hazırlık süreçleri planlamalarda yeterince ele alınmadığı anlaşılmaktadır.

STK'ların afet bölgesinde kriz merkezi ile ilgili koordinasyon sorunları ve müdahale edeceği çalışma alanlarının belirlenmesinde iletişim ve yönlendirme sorunları yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca kriz merkezi tarafından afet bölgesinin ve/veya enkazın bölümlere ayrılma süreçlerini kapsayan sektörlere çalışmalarının yapılmadığı da anlaşılmaktadır.

Uluslararası eğitim ve tatbikatların (INSARAG akreditasyonları) afet döneminde ekipler arası işbirliğini kolaylaştırdığı görülmektedir. Yeni teknolojik ekipmanların kullanımının (sismik ve akustik cihazlar), arama ve kurtarma ekibi olmayan diğer teknik personelden (madenci, tesisatçı, şantiye işçisi vb.) destek almanın, ilgisiz kişiler ve afetzede yakınları ile doğru iletişim sağlamanın, farklı dil ve kültürlerle göre uygun hareket etmenin ve arama köpeklerinin aktif olarak kullanımının arama ve kurtarma süreçlerinde destekleyici faktörler olduğu görülmüştür.

STK'ların afet yönetim sisteminde önemli rol ve sorumluluklar aldıkları görülmektedir. Ancak STK'ların yeterli bağış alamadıkları veya kamu kurumlarından destek alamadıklarından dolayı özellikle yeni nesil arama ve kurtarma cihazlarına sahip olamadıkları veya her ekibin bünyesinde bulunduramadıkları tespit edilmiştir. Ekipman ile ilgili diğer önemli bir husus ise bu yeni nesil teknolojik ekipmanların kullanımında yeterli düzeyde eğitimin yapılmadığı görülmektedir. Öte yandan bazı temel arama ve kurtarma malzemelerine (kırıcı ve delici, jeneratör vb.) sahip olmayan STK'ların olduğu da görülmektedir.

Depremlerde artçı sarsıntı ve yangın gibi ikincil tehlikelerin de yaşandığı ve bu tür olayların arama ve kurtarma sürecini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Öte

yandan depremlerde enkaz altında arama ve kurtarma süreçlerinde kişisel koruyucu donanımın önemi de ortaya çıkmıştır.

Deprem bölgesinde afetzede yakınlarının psikolojik ve fiziksel tepkileri ile enkaz üzerinde bulunan ilgisiz kişilerin arama ve kurtarma süreçlerini ve ekip üyelerinin çalışma motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu duruma, enkaz yönetiminde (liderlik ve koordinasyon eksikliği) ve enkaz çevresinin güvenliğindeki zafiyetlerin neden olduğu düşünülmektedir. Ayrıca enkaz yönetiminde ve güvenliğinde yaşanan bu zafiyetlerin, beraberinde afetzede yakınlarının bilinçsizce (talimat almadan ağır iş makinelerinin kullanımı vb.) arama ve kurtarma süreçlerine dâhil olmalarına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.

Bazı kamu kurumları ve STK'lara ait ekiplerin medya ve basında görünür olma davranışlarının, diğer ekiplerin arama ve kurtarma süreçlerini engelleyen ve çalışma motivasyonlarını düşüren önemli bir unsur olduğu görülmektedir.

Özellikle afetzede arama yöntemlerinin daha çok teknolojik cihazlar ve köpeklerle yapılması gerekliliği konusu bu çalışmada üzerinde durulan önemli bir husus olmuştur.

Depremlere müdahalede STK'ların kendi karargâh merkezleri ile ilgili sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. STK'ların arama ve kurtarma sürecinde uygun lokasyonlarda karargâhlarını kurmaları beslenme, barınma güvenlik, hijyen, tuvalet vb. konular açısından önem arz etmektedir. Karargâh merkezleri ile ilgili şartlar asgari düzeyde sağlanmadığı takdirde arama ve kurtarma süreçleri olumsuz yönden etkilenebilmektedir.

Elde edilen sonuçlar kapsamında getirilen öneriler şunlardır;

- Afet bölgesinden etkili iletişim ve haberleşmeyi sağlamak amacıyla iletişim ağlarının binaların üstüne değil, bu amaçla özel olarak yapılmış alanlara kurulması ve kurulum aşamasında olası tehlike ve risk analizleri yapılmalıdır. Ayrıca afet ve acil durum ekiplerinin yönetim istasyonlarının afetlere dirençli olması ve bu tür durumlarda aktif olarak hizmet vermeleri sağlanmalıdır.
- Afet bölgesinde kriz merkeziyle ekipler arasındaki iletişim ve koordinasyon sorunlarının (ulaşım vb.) çözümüne yönelik ilgili kurum ve kuruluşlar ile STK'ların katıldığı bölgesel ve ulusal düzeyde bütünleşik afet müdahale tatbikatları gerçekleştirilmelidir. Bunun yanında 112 acil çağrı merkezlerinin teknolojik ve haberleşme altyapıları afetlerde kriz merkezi işlevini yerine getirecek şekilde düzenlenmelidir. Afet kriz yönetiminde ana sorumlu kurum olan AFAD'ın bu tür geniş çaplı afetlerde personel sayısı yetersiz kalabileceğinden, özellikle kriz merkezlerinde komuta, haberleşme ve iletişimi sağlayabilmeleri açısından kamu personellerinden (farklı meslek grupları) oluşan bu konularda eğitim almış ve tatbikatlara katılarak deneyim kazanmış insan kaynağı oluşturulmalıdır.

- Afet müdahale eylem planlarına, hangi ekiplerin ne şekilde ulaşımlarının sağlanacağına yönelik çalışmaların eklenmesi, ayrıca personel ve ekipmanların uzak bölgelere intikal sürecinde hava yolu taşımacılığının (askeri ve sivil kargo uçakları) çok daha aktif bir şekilde kullanılması gelecekte afete müdahale süreçlerini olumlu yönde etkileyecektir.
- STK'ların kamu desteği ile arama ve kurtarma ekipmanları bağlamında güçlendirilmesi, yerinde ve etkin müdahale etme anlayışıyla bu alanda görev yapan STK'lara yönelik eğitim, teçhizat vb. konularda standartların oluşturulması, yeni nesil araç, gereç ve ekipmanların düzenli olarak eğitimler ve tatbikatlarla tanıtımının yapılması önerilmektedir.
- Yerinde yönetim ilkesi çerçevesinde arama ve kurtarma faaliyetleriyle ilişkili tüm STK'ların akredite edilmesi ve arama kurtarma süreçlerinde görev alacak ekip liderlerine yönelik liderlik (enkaz yönetimi ile ilgili) eğitimlerinin yaygınlaştırılması önemli konular arasında yer almaktadır.
- Afet ve acil durumlara müdahalede etik dışı davranışların (medyada görünür olma, ön plana çıkma isteği vb.) önlenmesine yönelik çalışmalar önemlidir.
- Arama köpeklerinin sayısının artırılması ve özel yaşam alanlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmaların desteklenmesi gerekmektedir.
- Su tesisatçıları ve madenciler gibi diğer teknik personelin bilgi ve teçhizatlarının arama ve kurtarma süreçlerini desteklediği düşünüldüğünde bu ekiplerin afet müdahale sistemlerine entegre edilmesi planlanmalıdır.
- Afet bölgesinde arama ve kurtarma süreçlerinde hem vatandaşların bireysel hem de arama ve kurtarma ekiplerinin ağır iş makinelerini (kepçe vs.) kullanımı dikkate alındığında, enkaz güvenliğinin ve enkaz altındaki afetzedelerin güvenliği açısından bu tür makineleri kullanacak olan operatörlere afetlerde yapı ve enkaz bilgisine yönelik eğitimlerin verilmesi önerilmektedir.
- Karargâh merkezinin yerinin belirlenmesinde, özellikle alt ve üst yapının zarar görme riskinin daha az olduğu alanların önceden tespit edilerek afet müdahale planlarına dâhil edilmesi ve ekiplerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde portatif tuvalet- banyo vb. altyapı gereçlerinin sağlanması önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın, alan uygulayıcıları için yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir. Özellikle STK ve gönüllü ekiplerin arama ve kurtarma faaliyetlerinde karşılaştıkları zorlukları ortaya koyması, bu alanlara çözüm önerileri sunması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma, nitel veri toplama araçları kullanılarak katılımcıların bilgi, beceri ve deneyimlerinin ortaya çıkarılması bakımından gelecekte bu alanlarda görev alacak kişilere yol gösterici olacaktır. Ayrıca elde edilen bulguların, bu konuyla ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kaynak olacağı ve yeni sorun alanlarına yönelik çalışmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alkın, R. C. (2021). “Afet yönetiminde sivil toplum: İzmir depremi sonrası müdahale ve iyileştirme aşamaları üzerine bir inceleme”. *Karadeniz Araştırmaları*. XVIII/70, 313-334.
- Aydemir, A. (2021). Afet yönetim sisteminin incelenmesinde gönüllülük hizmetleri ve bazı sivil toplum kuruluşları. *Afet ve Risk Dergisi*, 4(2), 387-394.
- Duruel, M. (2023). Sivil toplum kuruluşlarının afet yönetimindeki rolü: 6 Şubat depremi Hatay örneği, *International Journal of Political Studies*, 9(2), 1–17.
- Elo, S., Kyngas, H. (2008). The qualitative content analysis process, *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115.
- Ertan, G. (2020). Afet yönetimi ve sivil toplum: Marmara Depremi örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 2044-2056.
- Ghaus, P. A. (2004). The Role of civil society organisations in overnance. Civil rights and eu citizenship: challenges at the crossroads of the European, *National and Private Spheres*, 1–35 pp.
- Heper, M. ve Yıldırım, S. (2011). Revisiting civil society in Turkey I, *Southeast European and Black Sea Studies*, 11(1),1-18.
- İlgın, H. Ö. ve Karagül, D. (2022). Afet süreçlerinde kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde sivil toplum kuruluşu çalışanlarının deneyimleri: Çanakkale ili örneği. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 85-103.
- INSARAG. (2020). Manuel B: Operations (2020). *OCHA*. <https://www.insarag.org/wp-content/uploads/2021/06/INSARAG20Guidelines20Vol20II2C20Man20B.pdf>, (Erişim Tarihi: 14 Kasım 2023).
- Lassa, J. A. (2018). Roles of non-government organizations in disaster risk reduction, *Oxford Research Encyclopedia of Natural Hazard Science*, Online Publication, DOI:10.1093/acrefore/9780199389407.013.45
- Mondal, D., Chowdhury, S. ve Basu, D. (2015). Role of non governmental organization in disaster management. *Research Journal of Agricultural Sciences*, 6, 1485-1489.
- Osa, Y. (2013). Growing role of ngos in disaster relief and humanitarian assistance in east asia, in *A Growing Force: Civil Society’s Role in Asian Regional Security*, edited by Rizal Sukma and James Gannon, Japan Center for

International Exchange, Washington DC.

Özerdem, A. ve Jacoby, T. (2006). Disaster management and civil society earthquake relief in Japan, Turkey and India. I.B.Tauris & Co Ltd, New York.

Öztürk, G. ve Aka, A. (2023). Afet yönetimi politikalarında sivil toplum kuruluşlarının rolleri ve işlevleri: Marmara Bölgesi örneğinde. *Acil Yardım ve Afet Bilimi Dergisi*, 3(2), 31-37.

UN. (2020). INSARAG Guidelines, Preparedness and Response, Manual B: Operations, 72 p.

Yılmaz G. ve Demiröz Y.S. (2020). Afetlerde kentsel arama ve kurtarmada kullanılan yöntemler ve güncel yaklaşımların değerlendirilmesi, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 6(1),196-208.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Çalışma için, Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 28.02.2023 tarihli toplantıda onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması/İlişkisi (Conflict of Interest/Relationship): Araştırma kapsamında yer alan bilgiler; herhangi bir kişiye, kuruma, ekipmana çıkar sağlamayı veya kişisel/kurumsal menfaat kazandırmayı amaçlamamaktadır. Aynı şekilde çalışmada yer alan hususlar objektif değerlendirme sınırları dışına çıkarak herhangi bir şekilde kişi, kurum, kuruluş nezdinde zarara, kastı aşan kötü niyetli yoruma ya da itibar kaybına yol açmamaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi bulunmamaktadır.

Evaluation of the Experiences of Non-Governmental Organizations in Urban Search and Rescue Processes: Kahramanmaraş Earthquakes

Extended Abstract

1. Introduction

The response processes of search and rescue teams start with the preparation phase and consist of mobilization, operation (intervention), termination of the incident and evaluation processes. In the preparation phase of disaster response, teams complete their trainings and conduct drills to transform trainings into behaviors. In the preparation phase, they review their previous experiences, update their standard operation processes and create response plans for the future. Mobilization phase is the process that starts immediately after the occurrence of a disaster. Search and rescue teams are prepared to intervene in the disaster area (be it national or international) and to travel for this purpose. In the next phase, the intervention phase, the teams contact the relevant institutions in the incident area, register at the crisis center and conduct operations in this area. The operation process ends with instructions from central institutions or relevant public institutions. In the next stage, preparations are made for possible future disasters by completing and updating the missing areas as a result of the evaluation accompanied by reports.

2. Methodology

In this study, in order to reveal the experiences of NGOs that participated in urban search and rescue activities during the earthquakes on February 6, 2023 and reached a certain level of experience in this process, purposive sampling method was preferred and managers/team leaders of NGOs that responded to the disaster were interviewed. The research group was reached by snowball sampling method. In the study, interviews were conducted with the managers/team leaders of a total of 5 non-governmental organizations working on urban search and rescue activities. In this study, interviews were preferred as the data collection technique and a semi-structured interview form was used in the interviews. While preparing the semi-structured interview form, the researchers of the study, who have field experience on the subject, created separate interview questions as a result of the literature review on the subject, and then an online meeting was held to form a draft version of the interview form by combining the questions created separately by these three researchers into a single question form. Then, in order to evaluate the suitability of the interview questions to the texture of qualitative research, their clarity, and their adequacy to measure the research topic, expert evaluations were obtained from two doctoral faculty members working in the relevant field and necessary corrections and additions were made. Afterwards, an interview form covering 7 demographic information and 8 interview questions was finally created. For the semi-structured interview form, ethical approval was requested from Artvin Çoruh University Scientific Research and Publication Ethics Committee and ethical approval was obtained. The interviews were conducted online (videoconferencing) on the "Zoom" platform between 05/04/2023-04/05/2023 and video and audio recordings were taken with the permission of the participants. Each interview was transferred to a Microsoft Word file and coded and data saturation was evaluated at the end of each interview. When it was realized that the participants used similar expressions and no new code-themes emerged, the interviews were terminated after the 5th participant.

3. Results and Conclusion

It is thought that this study will be a guide for practitioners in the field. It is thought to contribute to the literature, especially in terms of revealing the difficulties faced by NGO and volunteer teams in

search and rescue activities and offering solutions to these areas. This study will guide those who will work in these fields in the future in terms of revealing the knowledge, skills and experiences of the participants by using qualitative data collection tools. In addition, it is thought that the findings obtained will be a resource for researchers who want to study on this subject and will guide studies on new problem areas.

Araştırma Makalesi

Kentsel Dönüşüm Projeleri Uygulama Alanlarında Tesis Yönetimi Gereksinimi: Ankara Örneği¹

Esra KESKİN

Sorumlu Yazar, Ankara Üniversitesi

esrkeskin@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2778-9024

Harun TANRIVERMİŞ

Ankara Üniversitesi

tanrivermis@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0765-5347

Öz

Çalışmada kentsel dönüşüm projeleri uygulama alanlarında inşaat sonrası dönemde yapı çevre yönetim modelinin geliştirilmesinin hukuki ve sosyal yönlerden değerlendirilmesi ile büyük ölçekli iki proje alanında farklı paydaşların görüşlerine dayalı olarak durum analizi yapılmış ve geliştirme olanakları tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre toplu yapılar ve karma proje alanları yönetiminin mevzuat hükümleri uyarınca başarılı olarak sürdürülmesinin mümkün olmayacağı ve özellikle kat maliklerinin ortak alanlara ilişkin hak ve yükümlülükleri, karar nisapları, işletme projesi yapılması, aidatların ödenmesi ve yönetim planı gibi konularda uyumsuzluklara sık rastlandığı tespit edilmiştir. Söz konusu alanlarda sosyal, ekonomik, fiziksel ve çevresel gelişmenin entegre kentsel tesis yönetimi anlayışı ile ele alınması gerekmektedir. Mevcut yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi ile birlikte tesis ve gayrimenkul yönetimi danışmanlığı alınmasının zorunlu olduğu vurgulanmalıdır.

Anahtar kelimeler: Kentsel dönüşüm, yapı çevre, konut yönetimi, toplu yapı yönetimi, kentsel tesis yönetimi

JEL Sınıflandırma Kodları: R53, Z18, P48

The Need for Facility Management in Urban Transformation Project Implementation Areas: The Case of Ankara²

Abstract

In this study, the development of a built environment management model in the post-construction period in the application areas of urban regeneration projects is evaluated from legal and social aspects. Based on the views of different stakeholders in the two scaled project areas, the situation was analysed and development possibilities were discussed. According to the results of the research, it has been determined that it is not possible to maintain the management of collective buildings and mixed project areas successfully following the provisions of the legislation. Disputes are frequently encountered, especially on issues such as the rights and obligations of the condominium owners regarding common areas, decision quorums, making a business project, payment of dues, and management plan. Social, economic, physical and environmental development should be handled with an integrated urban facility management approach. It should be emphasised that facility and real estate management consultancy should be obtained together with the review of existing legal regulations.

Keywords: Urban transformation, built environment, housing management, collective building management, urban facility management

JEL Classification Codes: R53, Z18, P48

¹ Bu makale, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalında Prof. Dr. Harun Tanrıvermiş'in danışmanlığında Esra Keskin tarafından hazırlanan "Kentsel Dönüşüm Projeleri Uygulama Alanlarında Tesis Yönetimi Gereksinimi: Kuzey Ankara Girişi ve Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projeleri Örneği Çerçevesinde Yönetim Modelinin Değerlendirilmesi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 19.12.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 08.01.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Keskin, E. ve Tanrıvermiş, H. (2025). Kentsel dönüşüm projeleri uygulama alanlarında tesis yönetimi gereksinimi: Ankara örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 53-82. doi: 10.18074/ckuibfd.1407026

1. Giriş

Türkiye’de kırsal yerleşimlerden kentlere düzensiz ve yoğun göçlerin başladığı 1950’lerden sonra kentlerin hızla büyümeye başladığı, kentlerde imarlı ve altyapılı arsa ve konut yetersizliği nedeniyle birçok kentte plansız yerleşimlerin ve gecekonduların oluştuğu gözlenmektedir. Yine bu dönemde artan talep ve inşaat teknolojilerinden yararlanılarak çok katlı yapıların üretimine geçilmiş ve mesken yönetimi önemli bir iş alanı haline gelmiştir. Çok katlı yapılarda kat irtifakı veya mülkiyetinin tesisi ve meskenlerin yönetimi için 1965 tarihli 634 sayılı Kat Mülkiyet Kanunu (KMK) yürürlüğe konulmuştur. Kentlerde site veya toplu yapılarıdaki artış ve değişen kullanıcı tercihlerine ilişkin olarak artan sorunların çözümü için 14.11.2007 tarih ve 5711 Sayılı Kanun ile 634 Sayılı Kanun’a toplu yapı yönetimine ilişkin kurallar eklenmiştir. Meskenler ve özellikle toplu yapı yönetimi aynı mevzuat çerçevesinde yönetilmekte olup, meri mevzuatta bütüncül bir anlayış yerine bina bazında yönetimin hâkim olduğu görülmektedir. Dünya uygulamaları ile karşılaştırıldığında kentsel tesis yönetimi, yapı çevre yönetimi gibi birçok kavramın karşılığı bulunmamakta ve özellikle kentsel dönüşüm alanlarında yer alan toplu yapıların yönetiminde sorunlarla karşılaşmaktadır (Keskin, Yang, Tanrıvermiş ve Erdoğan, 2023a, s. 250).

Bu çalışmada proje uygulama süreçlerine ilişkin ilgili kurumların kayıtları, yargı kararları ile sahada yapılan anket ve karşılıklı görüşme sonuçlarına göre malik ve kiracıların sosyal ve fiziksel beklentilerinin ortaya konulması ile ihtiyaç ve eksikliklerin tespiti yapılmakta ve gözlenen sorunların çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Dünyada tesis yönetimi ile ilgili birçok çalışma yapılmış olmasına karşın Türkiye’de genellikle toplu yapı yönetiminin değerlendirildiği ve bu çalışmalarda da KMK kapsamında yönetimin incelendiği görülmektedir (Bozkurt, 2010; Çevik Öktem, 2010; Şengül, 2010). Yurtdışında yapılmış olan kentsel dönüşüm alanlarının yönetimine ilişkin sınırlı sayıda çalışma ise, özellikle sürdürülebilirlik açısından değerlendirme yapmaktadır (Mutale ve Edwards, 2002; Natividade Jesus, Almeida, Sousa ve Coutinho-Rodrigues, 2019). Yapılan araştırma ile kentsel dönüşüm alanlarında yapı çevrenin yönetimi için kentsel tesis yönetimi anlayışına ihtiyaç olduğu varsayımı altında, uygulanmakta olan yönetim modeli farklı açılardan değerlendirilerek eksik yönleri ortaya konulmaktadır.

2. Literatür Araştırması

Literatürde kentsel dönüşüm alanlarının yönetimine ilişkin sınırlı sayıda çalışma olduğu ve yapılan çalışmaların sürdürülebilirlik perspektifinden değerlendirildiği görülmektedir (Alexander ve Brown, 2006; Boyle ve Mitchell, 2017; Mitchell, 2013). Bununla birlikte, tesis yönetiminden kentsel tesis yönetimine geçiş süreci literatürde özel olarak açıklanmamıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Araştırma Konusu ile İlgili Önceki Çalışmaların Değerlendirilmesi

	Çalışma Konusu	Yazarlar
Kentsel Dönüşüm	Gecekondulaşma	Bayraktar (2006), Ayten ve Ayten (2017), Çakır (2011), Demirci (2013), Edgar ve Taylor (2000), Eke (2000), Keleş (2014), Yıldız (2005), Yılmaz (2015)
	Kentsel Dönüşüm Proje Örnekleri	Ataöv ve Osman (2017), Ertaş (2011), Hutchinson (2011), Kara (2010), Karşlı ve Baz (2018), Larato, Bjorberg ve Haddadi (2019), Madgin (2010), Malys (2008), McGee (2008), Natividade-Jesus vd. (2019), Özcivan (2016), Tanrıvermiş, Aliefendioğlu, Özdemir Sönmez, Çabuk Kaya ve Arslan (2017), Tanrıvermiş ve Tanrıvermiş (2020), Yu ve Kwon (2011)
Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi	Planlama	Ayyıldız (2010), Yüksel (2007)
	Sosyal Boyut	Erman (2016), Gümüş (2010), Kütük ve İnce (2016), Zeydanlı (2007)
	Sürdürülebilirlik	Korkmaz (2015), Korkmaz ve Balaban (2020), Tatar (2015)
Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi	Planlama	Bal (2017), Avcı (2013), Eren (2016), Türker-Devecigil (2010), Uslu ve Yetim (2006), Yaman (2011)
	Sosyal Boyut	Güngör (2012), Karagüney (2009), Roshani (2020)
	Finansman	Gören (2018), Ulutaş (2005)
Kat Mülkiyeti Kanunu	Toplu Yapıların Denetimi	Kaşıkcı (2014), İhtiyar (1999)
	Kat Mülkiyetinde ve Toplu Yapılarda Yönetim	Öktem Çevik (2010), Şengül (2010), Çelik Şimşek (2019), Uluşen (2019), Kaşıkcı (2014), Arpacı (1984), Seçer (2009), Yavuz (2009)
	Kat Mülkiyetinde Ortak Yerler	Aksan Nar (2013), Şengül (2013), Gülerüz ve Karaosman (2016)
	Kat Mülkiyeti Kanunu	Karabay (2019), Gökalp (2008), Özmen ve Erden (2000), Soydan (2008), Tuzcuoğlu (2013), Yılmaz (2008)
	Yönetim Planı	Bozkurt (2010), Çeliker (2012)
Tesis Yönetimi	Kentsel Tesis Yönetimi	Nijkamp ve Mobach (2020), Boyle ve Michell (2017), Bjorberg, Sæterøy ve Temeljotov Salaj (2019), Lindkvist Temeljotov- Slaj, Collins, Bjorberg ve Brandstveit Haugen (2021), Michell (2013), Temeljotov Salaj ve Lindkvist (2020), Tobi, Amaratunga ve Noor (2013)
	Tesis Yönetimi	Becker (1990), Cotts, Roper ve Payant (2010), Erentürk (2016), Erentürk ve Güven (2018)
	Toplum Odaklı Tesis Yönetimi ve Mahalle Yönetimi	Alexander ve Brown (2006), Tammo ve Nelson (2012), Tammo ve Nelson (2014), Ngowi ve Mselle (1998), Nakana ve Washizu (2021), Abe (2012), Monirifar, Esmaili, Haghighatian, ve Jajarmi (2021)
	Yapılı Çevre	Hassler ve Kohler (2014), Temeljotov Salaj (2005)
	Sürdürülebilir Tesis Yönetimi	Balslev Nielsen, Sarasoja, ve Ramskov Galamba. (2016), Ramskov Galamba ve Balslev Nielsen (2014)

Araştırmanın; kentsel dönüşüm alanlarının yönetimini hukuk, tesis yönetimi ve yapılı çevre yönetimi gibi farklı disiplinlerin bakış açısıyla değerlendirmesi nedeniyle literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaştığı düşünülmektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma konusu ile ilgili önceki çalışmalar (makale, rapor, tez ve diğer bilimsel çalışmalar) detaylı olarak incelenerek mevcut uygulamalarla tespit edilen durumlar ve teorik kurgu karşılaştırması yapılmıştır. Kentsel dönüşüm proje alanlarında dönüşüm sonrası tesis ve binaların yönetimi bağlamında karşılaşılan problemler tespit edilerek yönetim modellerinin değerlendirilmesi için ihtiyaç olan konular belirlenmiştir. İlave olarak; 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK), 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK), 3194 sayılı İmar Kanunu, 6585 sayılı Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 775 sayılı Gecekondu Kanunu, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ve diğer yasal düzenlemeler ile yargı kararları çerçevesinde yönetim yapısı ve temel sorunlar saptanmıştır. Araştırmanın ikinci kısmında ise hem idari kayıtlar hem de konut maliki ve kiracıları, işyeri sahipleri ve yöneticileri ile bina ve site yöneticilerine uygulanan anketlerin sonuçlarına göre dönüşüm sonrası yapılı çevre yönetiminin mevcut durumu, temel uygulama sorunları ile kentsel tesis yönetimi modellerinin geliştirilme olanakları ve başarı koşulları değerlendirilmiştir.

Ankara il sınırları içinde uygulanmış bütün kentsel dönüşüm projeleri genel olarak incelenmiş ve proje alanının yüzölçümü, projeden etkilenen kişi sayısı ve dönüşüm sonrası inşa edilen bağımsız bölüm sayısı gibi üç temel kriter esas alınarak iki farklı proje alanında saha çalışması yapılması hedeflenmiştir. Bunlardan ilki Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesidir. Proje, Toplu Konut Büyükşehir Belediyesi İnşaat Emlak ve Proje Anonim Şirketi (TOBAŞ)'nin, Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın ve Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Başkanlığı'nın iş birliği ile yürütülmesi, kendine özel bir kanun ile düzenlenmiş olması ve alan ile nüfus açısından Türkiye'nin en büyük ölçekli projeleri arasında yer alması nedeniyle ilk çalışma alanı olarak belirlenmiştir. İkincisi ise Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesidir. Toplam proje alanının büyüklüğü açısından Ankara'da mevcut projeler arasında önemli bir yere sahip (Anonim, 2023) olması, gecekondu bölgelerindeki ilk kentsel dönüşüm projesi olması ve soylulaştırma tartışmalarının merkezinde yer alması nedeniyle araştırma sonuçlarının sosyal açıdan değerlendirilmesine katkı sunması açısından saha çalışması için seçilmiştir.

3.2. Araştırmanın Örnekleme

İncelenen Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi alanında 182 blokta 8.152 adet ve Karacaören Bölgesinde 2.520 olmak üzere toplam 10.672 bağımsız bölüm bulunmaktadır. Dikmen Kentsel Dönüşüm Projesi alanında ise 54 adet blokta 4.590 adet konut yer almaktadır. İki proje alanında hane halkı anketleri için toplam 15.262 hane hedef kitle olarak tanımlanmıştır. Buna göre örnekleme alınacak hane sayısını belirlemede, evrenin bilinmesi durumunda kullanılan klasik örnekleme metodu kullanılmıştır. Seçilmiş iki dönüşüm projesi alanında ikamet edenler ve çalışanlar, örnekleme ve görüşme birimi olarak tanımlanmıştır. Araştırmada doğrudan veriler, örnek alınan haneler ile işyeri sahiplerinin bizzat kendilerinden alınmıştır. Buna göre iki kentsel dönüşüm projesi alanında anket çalışması yapılacak örnek hane sayısı, evrenin bilinmesi durumunda kullanılan örnekleme formülü yardımı ile 632 olarak saptanmıştır (Çıngı, 2009; Tanrıvermiş vd., 2017).

Anket ile toplanan verilerin analizi yapılarak; demografik özellikleri, nüfus ve eğitim düzeyleri, ekonomik durumu, oturulan konutun özellikleri, konut mülkiyeti, kira ve konut giderleri, kişilerin başlıca gelir ve yaşam kaynakları, yaşam memnuniyet ve beklentileri, kentsel dönüşüm projelerinden memnuniyet, proje alanında dönüşüm sonrası sorunlar, ödenen kira parası ve bağımsız bölümlere yatırım yapılmasının avantaj ve/veya dezavantajları, blok ve site yönetim sorunları, ödenen aidatlar ve ortak kullanım alanlarının yönetimine ilişkin sorunların tespitine odaklanılmıştır. Anket soruları Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığının 56786525-050.04.04/71522 sayı ve 12.03.2021 tarihli kararı ile uygun bulunmuştur. Anket ile toplanan bütün verilerinin analizinde SPSS paket programı kullanılarak özet çizelgeler oluşturulmuş, istatistiksel geçerlilik testi ve sonuçların anlamlılığı da değerlendirilmiştir. Saha çalışmasında görüşülecek haneler ve işyerlerinin seçimi, adres listeleri yardımıyla sistematik biçimde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş olup, görüşmeyi reddeden hane yerine ikame hane seçilerek asgari 632 görüşme tamamlanana kadar alan çalışmasına devam edilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte proje alanında hak sahipliği ve finansman konutlarında farklı konut alt bölgelerinin bulunduğu ve her bir bölgede yönetim yapısının değişkenlik gösterdiği için, cevapsızlar da dikkate alınarak Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi alanında 457 ve Dikmen Kentsel Dönüşüm Projesi alanında 203 olmak üzere toplam 660 malik ve kiracı ile görüşme yapılmış ve anket ile elde edilen bütün verilerin analizi ve değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

Her iki proje alanında ayrıca hem blok yöneticileri (Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi alanında 182 ve Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi alanında 54 olmak üzere toplam 236 blok) ile site yöneticileri ve varsa dışarıdan hizmet alınan yöneticilere tesis yönetimi anketi uygulanmıştır. Sitelerden bazılarında yönetimin profesyonel şirketlerde olması ve halen geçici inşaat yönetiminin devam ettiği sitelerin bulunması nedeniyle her iki proje alanından

toplam 29 yönetim firması ve site yöneticisi ile görüşme yapılarak elde edilen sonuçlara göre yönetim yapısının değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre mümkün olduğu ölçüde katılımcı bir yaklaşım ile uygun yönetim modeli önerisi yapılmasına özen gösterilmiştir.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

Seçilmiş iki kentsel dönüşüm projesi alanında yapılan saha çalışmalarına dayalı olarak durum analizi, sorun tanımlama ve çözüm önerilerinin sunulması amacıyla araştırmanın temel hipotezleri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

Hipotez 1: Türkiye’de tesis ve gayrimenkul yönetimi yeterince gelişmemiş ve beklenen kurumsallaşma sağlanamamıştır.

Hipotez 2: Kentsel dönüşüm projelerinin tamamlanmasından sonra yapılı çevrenin yönetim sorunu bulunmaktadır.

Hipotez 3: Genel olarak tesis ve gayrimenkul yönetimi ve özel olarak kentsel dönüşüm sonrası yapılı çevre yönetimine ilişkin mevcut yasal düzenlemeler yeterli değildir.

Hipotez 4: Kuzey Ankara ve Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Proje alanlarının dönüşüm sonrası alan yönetimi ve kullanıcıların memnuniyet düzeyleri birbirinden farklılık göstermektedir.

Hipotez 5: Kat malikleri tarafından yapılan yönetim yerine profesyonel tesis yönetimine geçişi etkileyen ekonomik ve sosyal faktörler vardır.

Belirlenmiş olan hipotezler; anket çalışması sonucunda test edilerek, tesis yönetimi ve toplu yapıların yönetimi bir arada değerlendirilmekte ve özellikle gecekondü dönüşüm alanlarında mevcut yönetim modellerinin başarı koşulları irdelenmektedir.

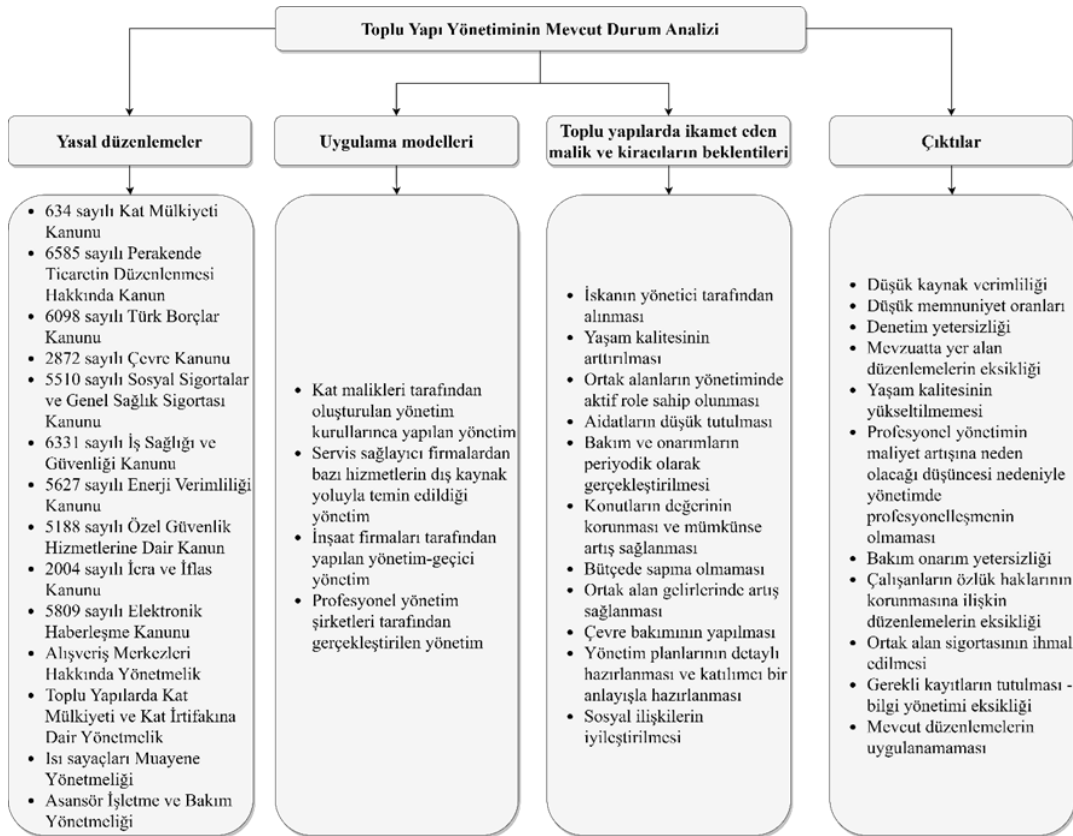
3.4. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma kapsamında Ankara İli’nde bulunan iki kentsel dönüşüm projesi seçilmiş olup, anket çalışması Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi ve Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi alanları ile sınırlı tutulmuştur. Bütün tesislerde, yapılı çevrede ve toplu yapılarda tesis yönetimi anlayışının geliştirilmesi ihtiyacı bulunmakla birlikte kentsel dönüşüm alanlarında yer alan toplu yapılar, araştırma konusu olarak seçilmiştir. Dönüşüm alanlarında yer alan toplu yapılar sosyal boyutun ve yönetimin etkisinin tartışılabilmesi açısından diğer toplu yapılardan ayrılmaktadır. Bu nedenle araştırma çıktılarının yorumlanmasında dönüşümün mekânsal ve sosyal etkileri ile sınırlandırma yapılmıştır.

4. Türkiye ve Dünyada Uygulanan Yönetim Modelleri Karşılaşılma ve Mevcut Sorunlar

4.1. Türkiye’de Uygulanan Tesis Yönetimi Modellerinin ve Temel Sorunların Değerlendirilmesi

Türkiye’de KMK çerçevesinde en sık görülen yönetim modeli kat malikleri tarafından yönetimin gerçekleştirilmesidir. KMK’nın 27. maddesinde anagayrimenkulün, kat malikleri kurulunca yönetileceği hükmü yer almaktadır. Kat malikleri, anagayrimenkulün yönetimini yöneticiye veya üç kişilik bir yönetim kuruluna da verebilmektedirler. Kat malikleri kurulu tarafından gerçekleştirilen yönetim en çok karşılaşılma yönetim modeli olmakla birlikte söz konusu yönetim modeli de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bütün yönetim hizmetleri kat malikleri tarafından gerçekleştirilebildiği gibi bazı hizmetlerde dış kaynak kullanımına da başvurulabilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Türkiye’de Uygulanan Tesis Yönetimi Modellerinin Mevcut Durum Analizi

Kaynak: Keskin, 2023, s. 213.

Servis sağlayıcı firmalardan dış kaynak kullanımı yolu ile hizmet alımına gidilmesinde zaman içerisinde bir artış olduğu gözlenmektedir. Hizmet alımına gidilen alanlar genellikle temizlik, güvenlik ve bahçe bakım hizmetleri olmakla birlikte farklı hizmetler için de servis sağlayıcı firmalara başvurulabilmektedir. Bu uygulama özellikle vergi açısından avantaj sağlarken diğer yandan da hizmette profesyonelleşmeyi beraberinde getirmektedir (Erentürk, 2016, s.88).

Diğer bir yönetim modeli ise inşaat firmaları tarafından gerçekleştirilen yönetimdir. Ancak bu uygulamada inşaat firmaları daha çok bağımsız bölümlerin satış ve pazarlamasına odaklandıklarından müşteri beklentileri sıklıkla arka planda kalmaktadır. KMK'nın 73. maddesinde ise geçici yönetimin kurulabileceği belirtilmiştir. Kanun maddesinde "kurulacak olan geçici yönetimin en geç toplu yapının bitimini izleyen bir yıl sonrasına kadar devam edeceği ve ilk yapı ruhsatının alınmasından on yıl geçmekle sona ereceği" hükmü yer almaktadır. Her ne kadar toplu yapının bitimini izleyen bir yıl içerisinde geçici yönetimin sona erdirilmesi gerektiği belirtilmiş olsa da uygulamada süre ile ilgili sorunlar yaşanmaktadır. Yargıtay kararları incelendiğinde toplu yapının bitiş tarihi olarak yapı kullanma izin belgesinin alınma tarihinin esas alındığı görülmektedir.³ Bununla birlikte toplu yapılarda her blok için aynı tarihte yapı kullanma izin belgesinin alınmadığı birçok örnek ile karşılaşılmaktadır. Bu durumda toplu yapı içerisinde yer alan en son yapı için yapı kullanma izin belgesinin alındığı tarihin toplu yapının bitiş tarihi olarak esas alınması gerekmektedir.

İstisnai olarak arsa sahiplerinin de geçici yönetime dahil oldukları görülse de Türkiye'deki yönetim uygulamalarında genellikle inşaat şirketleri geçici yönetimi tamamen kendi bünyelerinde tutmaktadır. Birçok örnekte on yıllık sürenin dolması ile geçici yönetimler tasfiye edilmemekte, tapuların teslimi gerçekleştirilmemekte ve genel kurul toplanmamaktadır. Genel kurul toplanarak toplu yapı yönetimin oluşturulduğu durumlarda bile geçici yönetimin yasal yönetim iddiasında bulunduğu ve çift başlı bir yönetim ile karşı karşıya kaldığı örnekler ile karşılaşılmaktadır. Her ne kadar Kanun ile yönetsel boşlukların önüne geçilmesi amaçlanmışsa da, uygulamada çok daha fazla soruna neden olduğu görülmektedir. Geçici yönetime yetki, yönetim planı ile verildiği için kat maliklerinin 4/5'inin oyu ile genel kurulun toplanarak geçici yönetimi değiştirebilmesi mümkündür. (Tuzcuoğlu, 2013). Geçici yönetim tarafından yönetimin devredilmemesi halinde maliklerin mahkemeye başvurarak, yönetici atanması veya genel kurulu toplama yetkisinin kendilerine verilmesini talep etme hakları bulunmaktadır. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nda 2021 yılında yapılmış olan değişiklikle KOOPBİS üzerinden ortakları öğrenebilme yetkisinin verilmiş olmasına benzer bir düzenlemenin KMK'da toplu yapı malikleri için yapılması da mevcut sorunların çözümünde etkili olabilecektir.

³ Yargıtay 3. HD. 2004/9157 E., 2004/9403 K.

Başka bir yönetim modeli de yönetim hizmetlerinin tamamen profesyonel yönetim şirketlerine bırakılmasıdır. Profesyonel yönetim şirketleri; proje müdürü, teknik müdür ve teknik elemanlar gibi idari kadroları kendi bünyesinden, temizlik, güvenlik, bahçe bakımı ve peyzaj gibi tekil hizmetleri de servis sağlayıcı firmalardan temin ederek yönetim görevini yerine getirmektedirler. Ancak bütün hizmetlerin kendi içerisinde karşılandığı şirketler de bulunmaktadır. Yönetim şirketleri tarafından yönetimin gerçekleştirilmesi hem profesyonel hizmet sunumu hem de uzun vadede maliyetlerin düşürülmesi açısından önemli görülmektedir. Yapılan alan çalışması sonucunda profesyonel yönetim şirketleri ile çalışmanın maliyet arttırıcı olacağı yönünde bir anlayış geliştirildiği görülmüş olmakla birlikte bakım onarım masraflarının ve bütçedeki sapmaların azalacağı ve sorunlara daha hızlı müdahale edilebileceği gerekçesiyle uzun vadede memnuniyetin artacağı düşünülmektedir.

Gerek önceki çalışmaların sonuçları (Keskin, Temeljotov Salaj ve Tanrıvermiş, 2023b) ve yargı kararlarının değerlendirilmesi, gerekse saha çalışmalarının bulgularına göre ülke genelinde tesis yönetimi, gayrimenkul yönetimi ile varlık yönetimi iş alanlarının gelişme eğilimlerinin zayıf olduğu, konu ile ilgili yasal düzenlemelerin günün koşullarını karşılamaktan uzak bulunduğu, tesis ve gayrimenkul yönetiminde hizmet sunumunda geleneksel modellerin (maliklerce seçilen organlarca yönetim hizmetlerinin verilmesi gibi) ağırlıklı olduğu ve bu alanlarda kurumsallaşma ve hizmet sunum standartlarının geliştirilmesine gereksinim olduğu dikkati çekmektedir. Dünyada hemen her ülkede tesis, gayrimenkul ve varlık yönetimi hızla gelişmekte ve kurumsallaşmakta olmasına karşın, mevcut yapısal sorunlar ve yaklaşımlar Türkiye’de tesis ve gayrimenkul yönetimi piyasasının gelişme eğilimini sınırlamakta ve gelişmiş ülke uygulamaları ile karşılaştırıldığında yönetim yapısının iyileştirilmesini kısıtlayan temel sorunların olduğu görülmektedir.

4.2. Dünyada ve Türkiye’de Dönüşüm Projesi Alanlarının Yönetimi Modelleri ve Mevcut Uygulamaların Farklı Yönlerinin Değerlendirilmesi

Türkiye’de gecekondulaşma ve afet riskleri nedeniyle kentsel dönüşüm ihtiyacı ve projelere ilişkin tartışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Tamamlanmış ve devam etmekte olan projeler farklı açılardan eleştirilmekte ve projeler ile hedeflenen amaçlara ulaşmada sorunlarla karşılaşıldığı sıklıkla ileri sürülmektedir. Kuzey Ankara Girişi ve Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projeleri ile farklı ülkelerdeki dönüşüm ve yenileme projeleri birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de dönüşüm uygulamalarının bazı yönlerden ayrıştığı dikkati çekmektedir. Tablo 2’de Türkiye ve Dünya örneklerinin karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Tablo 2: Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm ve Yenileme Projeleri Uygulamalarının Karşılaştırılması

Değerlendirme Kriterleri	Dünya Uygulamaları	Türkiye Uygulaması
Uygun fiyatlı konut üretimi	Bölgede yaşayanların konut sahibi olmasının desteklenmesine öncelik verilmesi	Hak sahiplerine konut edinimi olanağının sağlanmasına öncelik verilmesi
İş fırsatları	Proje ile alanda istihdam yaratılması ve ticari anlamda bir cazibe merkezi haline getirilmesi	İstihdamın öncelikli konular arasında yer almaması
Yeşil alanlar	Yeşil alanların yoğun üretimi	Nüfus ve bina yoğunluğu nedeniyle yeşil alanlarda azalma
Sosyal çevre	Alanda yaşayanların birbirleri ile entegre olması için sosyal faaliyetler düzenlenmesi ve ortak alanların yaratılması	Sosyal açıdan uyuma ilişkin faaliyetler ve ortak alan paylaşımının düşük olması
Bina yoğunluğu	Yeşil alanlar ile orantılı yoğunluk	Hak sahiplerinin fazla olması nedeniyle bina odaklı planlama
Paydaş katılımı	Kamu ve özel sektör ortaklığında proje geliştirme anlayışı- çok paydaşlı finansman modellerinin geliştirilmesi	Kamu ağırlıklı finansman ve proje geliştirme
Halk katılımı	Proje aşamasından başlayarak bütün süreç boyunca hak sahiplerinin görüşlerinin alınması ve sürece dahil edilmesi	Proje alanında yürütülen rızaya dayalı proje katılım ve satın alma yoluyla kamulaştırmada uzlaşma görüşmeleri hariç yetersiz halk katılımı
Şeffaflık	Projenin herkese ilan edilmesi, izin süreçlerinin ve finansmanının kamuoyu ile paylaşılması	Proje verilerine dahi ulaşılamaması
Profesyonel tesis yönetimi hizmeti	Profesyonel tesis yönetimi şirketleri ile çalışılması ve binaların işletme döneminde profesyonel hizmetlerin verilmesi	Geçici yönetim sonrası kat malikleri tarafından yönetime geçilmesi- profesyonel tesis yönetiminin daha az tercih edilmesi

Kaynak: Keskin, 2023, s. 139.

Türkiye’de gerek gecekondulaşmanın bir sonucu olarak gerekse deprem ve diğer afet riskleri nedeniyle kentsel dönüşüm açısından önemli bir araştırma olanağı bulunmaktadır. Kentsel dönüşüm projeleri dünyadaki diğer örneklerle kıyasla ölçek açısından çok daha büyük alanları kapsamaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak proje yönetimi daha zor hale gelmektedir. Kısa sürede projenin tamamlanması ihtiyacı ve finansal açıdan daha çok kamunun sorumluluğu üstlenmesi nedeni ile öncelikli amaç inşaatın tamamlanması olmaktadır. Bu nedenle sosyal etkileşim, refah seviyesinin artırılması ve katılımın sağlanması konularında eksiklikler olduğu görülmektedir. Proje tamamlandıktan sonra alanın nasıl yönetileceği de proje aşamasında tasarlanmadığı için, işletme döneminde yönetim sorunları ile karşılaşılması kaçınılmaz olmakta ve kentsel dönüşüm alanlarında sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda bir yönetime de ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Projenin

tasarlanması aşamasından itibaren hak sahiplerinin ve paydaşların sürece dahil edilmesi, projenin bir bütün olarak kentsel tesis yönetimi anlayışı ve bütüncül bir yaklaşımla yönetilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde birçok hak sahibi proje alanını terk etmekte ve dönüşümün sosyal ve ekonomik etkisi göz ardı edilebilmektedir.

5. Kentsel Dönüşüm Projeleri Alanında Malik ve Kiracılar İle Yapılan Görüşme ve Anket Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Araştırma konusu olarak seçilen iki büyük dönüşüm proje alanındaki malikler ve kiracıların demografik özellikleri ile konut ve ticari alanların yönetim yapıları ve dönüşüm sonrası alan yönetimi sorunlarının farklılık göstermesi beklenmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Çalışma Alanlarının Birbirlerine Uzaklığı

Kaynak: Keskin, 2023, s. 146.

Saha çalışmasında kentsel dönüşüm projeleri alanında yapıların mevcut yönetim durumu, sorunları ve yönetim modelinin iyileştirilmesi olanaklarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Proje alanlarında malikler ve kullanıcılara yöneltilen “bina/site yönetiminin etkinliğini nasıl değerlendirirsiniz” sorusuna “etkinliği zayıf” cevabını verenlerin oranı Kuzey Ankara’da %48,6 ve Dikmen’de %39,4 olarak saptanmıştır. Kuzey Ankara’da yönetimin etkin olabilmesi için birinci derece önemli olarak “bütün yönetim işleri profesyonel tesis yönetimi şirketlerine bırakılmalı” cevabını verenlerin oranı %43,6 ve Dikmen’de %67,5 olarak tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Site veya Bina Yönetimi Hizmetlerinin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

Bina veya Site Yönetimi Etkinlik Değerlendirmesi		Dönüşüm Projeleri					
		Kuzey Ankara		Dikmen		Toplam	
		Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)
Bina/site yönetiminin etkinlik düzeyi	Çok etkin	9	2,0	4	2,0	13	1,9
	Etkin	203	44,4	113	55,7	316	47,9
	Fikri yok	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	Etkinliği zayıf	222	48,6	80	39,4	302	45,8
	Hiç etkin değil	23	5,0	6	2,9	29	4,4
	Toplam	457	100,0	203	100,0	660	100,0
Birinci derece önemli*	Bütün yönetim işleri profesyonel tesis yönetimi şirketlerine bırakılmalı	98	43,6	27	67,5	125	47,2
	Bazı hizmetler dışarıdan temin edilmeli, bazıları site yönetimine bırakılmalı	26	11,6	1	2,5	27	10,2
	Konu ile ilgili eğitim almış kişilerin çalıştığı işletmelerden hizmet alınmalı	39	17,3	6	15,0	45	17,0
	Tesis yönetiminin gelişmesini kısıtlayan yasalar değiştirilmeli	12	5,3	3	7,5	15	5,6
	Yukarıdakilerin hepsi birden yapılmalı	50	22,2	3	7,5	53	20,0
	Toplam	225	100,0	40	100,0	265	100,0

Kaynak: Keskin, 2023, s. 159.

İncelenen iki kentsel dönüşüm alanında da malikler ve kiracılar tarafından yönetim hizmetlerinin kalitesi ve etkinlik derecesinin “yeterli” bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak kentin başka bölgelerine taşındıkları ve yönetim hizmetlerinin kalitesinin konut talebi üzerinde doğrudan etkisinin olduğu gözlenmiştir. Kentsel dönüşüm projelerinin başarısı için proje alanlarının yönetiminin çok önemli olduğu önermesine katılanların Kuzey Ankara’da %76,1 ve Dikmen’de %76,4 gibi oldukça yüksek oranlarda olmasının da “kentsel dönüşüm projelerinin tamamlanmasından sonra yapıli çevrenin yönetim sorunu bulunduğu” hipotezini destekleyecek nitelikte olduğu vurgulanmalıdır.

Tesis ve gayrimenkul yönetimi için dışarıdan profesyonel hizmet alınması genel olarak meskenler ve diğer gayrimenkul maliklerinde ilk akla gelen çözüm yaklaşımı olmaktadır. İncelenen proje alanlarında malikler ve kiracılara “kimlerden yönetim hizmeti alımının yapılması gerektiği?” sorusu yönetilmiş olup, “yönetim profesyonel şirketlere devredilmeli” cevabını verenlerin oranı Kuzey Ankara’da %85,2 ve Dikmen’de %37 olarak bulunmuştur. Tesis ve gayrimenkul yönetimi hizmetlerinin profesyonel yönetim şirketleri tarafından gerçekleştirilmesinin maliyet artışına neden olduğu görüşüne malik ve kiracıların Kuzey Ankara’da %52,8’i ve Dikmen’de %56,7’sinin katıldığını beyan etmesi, yapıli çevre ve kentsel

tesis yönetimi hizmetlerinin profesyonelleşmesinin önündeki temel kısıtları ortaya koyması bakımından önemli görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Site veya Bina Yönetiminde Hizmet Alımı

Yönetim Hizmetlerinin Değerlendirilmesi		Dönüşüm Projeleri					
		Kuzey Ankara		Dikmen		Toplam	
		Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)
Cevap evet ise, kimlerden hizmet alımı yapılması önerisi	Yönetimin profesyonel şirketlere devredilmesi	46	85,2	20	37,0	66	61,1
	Güvenlik şirketlerine devir	4	7,4	15	27,8	19	17,6
	Dış cephe firmaları ile anlaşma yapılması	3	5,6	9	16,7	12	11,1
	İnşaat sektöründen yararlanma	1	1,8	7	13,0	8	7,4
	Diğerleri	0	0,0	3	5,5	3	2,8
	Toplam	54	100,0	54	100,0	108	100,0
	Yönetimin profesyonel yönetim şirketleri tarafından gerçekleştirilmesi maliyet artışına neden olmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	21	4,6	12	5,9	33
Katılmıyorum		58	12,7	30	14,8	88	13,3
Fikrim yok		137	30,0	46	22,7	183	27,7
Katılıyorum		153	33,5	87	42,8	240	36,4
Kesinlikle Katılıyorum		88	19,2	28	13,8	116	17,6
Toplam		457	100,0	203	100,0	660	100,0

Kaynak: Keskin, 2023, s. 161.

Saha çalışmasının belirtilen bulguları, “kat malikleri tarafından yapılan yönetim yerine profesyonel tesis yönetimine geçişi etkileyen ekonomik ve sosyal faktörler olduğu” hipotezi ile uyumlu olarak değerlendirilmektedir.

Büyük ölçekli dönüşüm projeleri alanlarında gerek yöneticiler gerekse bütün kullanıcıların konut ve işyeri kullanımı, sorumluluk ve yönetim konularında mevzuatın amir hükümleri hakkında bilgi sahibi olmaları, malik ve kiracıların seçilen yöneticilerin faaliyetlerini sürekli olarak izlemeleri ve adeta üçüncü taraf olarak görev yapmaları, yönetim hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına önemli ölçüde katkı yapabilecektir. Bu amaçla malik ve kullanıcılara yönlendirilen “Toplu yapıların yönetimi ile ilgili yasal düzenlemeler yeterlidir” önermesine katılmayanların oranı Kuzey Ankara’da %27,4 ve Dikmen’de %56,2 olarak tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Görüşülenlerin Dönüşüm Projeleri ile İlgili Seçilmiş Önermelere Katılım Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Seçilmiş Önermeler	Katılım Durumu	Dönüşüm Projeleri					
		Kuzey Ankara		Dikmen		Toplam	
		Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)
Toplu yapıların yönetimi ile ilgili yasal düzenlemeler yeterlidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	36	7,9	42	20,7	78	11,8
	Katılmıyorum	89	19,5	72	35,5	161	24,4
	Fikrim yok	183	40,0	63	31,0	246	37,3
	Katılıyorum	121	26,5	13	6,4	134	20,3
	Kesinlikle Katılıyorum	28	6,1	13	6,4	41	6,2
	Toplam	457	100,0	203	100,0	660	100,0

Kaynak: Keskin, 2023, s. 176.

Bu sonuç “genel olarak tesis ve gayrimenkul yönetimi ve özel olarak kentsel dönüşüm sonrası yapıları çevre yönetimine ilişkin mevcut yasal düzenlemelerin yeterli olmadığı” hipotezini doğrulayıcı nitelikte bulunmaktadır. Her iki bölgede fikrinin olmadığını belirtenlerin oranının toplam %37,1 gibi oldukça yüksek olması, yasal düzenlemelere ilişkin bilgi düzeyinin oldukça düşük olduğunu ve mutlaka büyük ölçekli dönüşüm projeleri alanında yaşayacak hak sahipleri ile dönüşüm sonrası alana yerleşecek kiracılara yönelik bilgilendirme toplantılarının yapılmasının yararlı olacağını göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

Araştırmanın temel hipotezlerinden biri de her proje alanının özellikleri ve yönetim modelinin farklılık gösterebileceğini test etmektedir. Bu çerçevede “Kuzey Ankara ve Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Proje alanlarının dönüşüm sonrası alan yönetimi birbirinden farklılık göstermektedir” hipotezini test etmek için, araştırma konusu iki sahanın söz konusu alanlarda yaşayanların gayrimenkul sahipliği, eğitim ve gelir düzeylerinin farklı olmasına özen gösterilerek seçim yapılmıştır. Diğer yandan Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi eski bir proje, Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi ise ona oranla yeni bir proje olduğundan, zamana bağlı olarak sosyal değişimin daha iyi gözlemlenebileceği düşünülmüştür. Dönüşüm sonrası binaların profesyonel yönetim şirketi tarafından yönetilme oranı Kuzey Ankara’da %43,8 iken, Dikmen’de bu oran %28,6 gibi düşük düzeyde bulunmuştur. Dönüşüm projelerinden etkilenen hanelerden uzlaşanlara konut verilmesi ve konut fiyatlarının nispeten daha düşük olması nedeniyle Kuzey Ankara’da konut sahipliği oranının daha yüksek düzeyde olduğu ve Dikmen’de sahiplik oranının ortalamasının altında kaldığı saptanmıştır. Kuzey Ankara’da ödenen yönetim gideri (aidat) tutarını yüksek binaların sayısının, Dikmen’e göre çok daha fazla olduğu saptanmıştır. Seçilen iki proje arasında hanelerin ödedikleri yönetim aidatları arasında 1,4 kat ile 2,5 kat arasında farklılığın olması yönetim modeli ve sunulan hizmetlerle ilişkilendirilmiştir.

Blok ve site yöneticileri ile yapılan görüşmelerin sonuçlarına göre yönetim alanında önemli sorunlar bulunmakta olup, bunların projeler ve inşaat işlerinden kaynaklanan sorunlar, yasal yetersizlikler ve proje alanında yaşayanlar ile ilgili kamu ve özel kurumlardan kaynaklanan sorunlar oldukları tespit edilmiştir. Yöneticiler ile yapılan görüşmelerin sonuçlarına göre dışarıdan alınan hizmetlerde de sorunların olduğu ve hizmet alımı yapılacak firmaların sadece maliyet yükü değil, hizmet sunum biçimi ve kalitesinin de sorunlu olabileceği vurgulanmaktadır. Mevcut koşullarda “tesis ve gayrimenkul yönetiminin yeterince gelişmediği ve beklenen kurumsallaşmanın sağlanamadığı” hipotezi doğrulanmış olmaktadır. Yöneticilerin tesis ve gayrimenkul yönetimi konusundaki bilgi düzeylerinin eksik ve yöneticilere yönelik sertifikalı eğitim programlarının yetersiz olduğu ve site yönetimlerinde profesyonel yönetim uzmanları istihdamına ihtiyaç duyulduğu, ancak nitelikli uzman bulunmasında da güçlüklerin yaşandığı ve genellikle emekli güvenlik mensuplarının tesis yönetimi hizmeti konusunda hiçbir teorik bilgi ve uygulama deneyimi olmamasına karşın, sıklıkla istekli olmaları ve istihdam edilmelerinin de başlı başına sorun oluşturduğu vurgulanmalıdır. Yönetim hizmetlerinde çalışanların iş sürekliliği sorunlarının olması ve sıklıkla personel değiştirilmesi, geçmiş deneyimlerden yararlanılarak geleceğe yönelik işletme projesi ve hizmet sunumunun planlanması ve uygulamasının yapılmasına imkân vermemekte ve bu eğilim de yönetim hizmetlerinden memnuniyeti olumsuz etkilemektedir.

6. Türkiye’de Karşılaşılan Sorunların Değerlendirilmesi

Dönüşüm projeleri alanlarında yapılan saha çalışmalarının (Erman, 2011, Güngör 2012) sonuçlarına göre; projelerin inşaatının tamamlanmasından sonra birçok sakinin dönüşüm alanlarından ayrıldığı, boşluk oranlarının yüksek düzeyde olduğu ve proje alanındaki konutlar ve işyerlerinin terk edilmesinin nedenlerinin başında alan yönetim yapısı ve yönetim giderlerinden memnuniyetsizlik olduğu belirtilmektedir (Tanrıvermiş vd., 2017; Keskin vd., 2023a). Özellikle dönüşümün sadece mekânsal veya fiziksel yönüne odaklanması, dönüşüm sonrası yeni iş ve istihdam olanaklarının artırılmaması, artan yaşam giderleri ve emlak vergisi nedeniyle eski sakinlerden ödeme gücü yetersiz olanların proje alanlarını adeta terk etmek zorunda kaldıkları gözlenmektedir. Belirtilen sorunların minimize edilebilmesi için Tobi vd. (2013) tarafından vurgulandığı üzere kentsel dönüşüm ve yenileme alanlarında fiziksel, sosyal ve ekonomik gelişme ile kentsel tesis yönetimi anlayışının bütüncül yaklaşım ile ele alınması zorunluluğunun olduğu ve bu bakımdan proje fikri ve geliştirme aşamasının başından itibaren tesis yönetimi danışmanlığı hizmeti alınması ve işletme döneminde yapıların etkin yönetiminin yapılması ve projelerden etkilenen insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesine özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Mevcut koşullarda apartman ve toplu yapı yönetiminin maliklerin seçtikleri kurullar tarafından yapılmasına sık rastlanmakta olup, belirtilen yönetim

yapılarının tüzelkişiliği bulunmamaktadır. Gerek inşaat ve geliştirme şirketlerinin oluşturdukları geçici yönetim, gerekse maliklerin seçtikleri kurullarca yönetilen konut alanlarında önemli teknik, ekonomik, hukuki ve çevresel sorunların olduğu ve genel olarak mekânın sürdürülebilirliği, yönetim hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri ve yaşam kalitesi yönlerinden önemli sorunların bulunduğu gözlenmektedir. Belirtilen yönetim yapılarını öngören yasal düzenlemelerin günün koşullarına uygun olmadığı ve mutlaka yeni yasal düzenleme ile yeni yönetim modellerinin geliştirilmesi gerektiği, bütün paydaşlar tarafından genel olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte mevcut yasal düzenlemeler inşaat sonrası geçici yönetime imkân vermekte, maliklerin oluşturdukları eski ve geleneksel yönetim yapılarını teşvik etmekte ve dışarıdan hizmet alınması ve profesyonelleşmenin ilave maliyet yükü getirmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Örnek olarak 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK) açısından kat malikleri arasından yönetici seçilmesi ile dışarıdan yönetici atanması durumunda farklılık olduğu ve dışarıdan yönetici ile çalışmanın vergisel açıdan ilave yük getirdiği görülmektedir. Kapıcı ve kaloriferci ücretleri GVK'nın 23. maddesine göre vergiden istisna edilmiş bulunmakla birlikte temizlik personeli, elektrikçi ve güvenlik görevlilerine ödenen ücretler GVK'nın 61. maddesi uyarınca vergiye tabi tutulmaktadır. Dışarıdan sağlanan hizmetlerin KDV'den muaf tutulması, profesyonel yönetimin maliyet arttırıcı olduğu konusundaki hâkim görüşün değişmesi için yapılması gereken önemli bir düzenleme olarak görülmektedir. Her iki dönüşüm alanında yöneltilen "Yönetimin profesyonel yönetim şirketleri tarafından gerçekleştirilmesi maliyet artışına neden olmaktadır" önermesine katılanların oranının %54 çıkması da (Tablo 4) uygulamada bu konuda mevcut yargıyı gösterir niteliktedir.

Seçilen iki proje alanında malikler ve kiracılara uygulanan ankette proje alanında sunulan hizmetler ve yetersizlikleri ile mevcut sorunları değerlendirmeleri de istenmiştir. Kuzey Ankara Projesi alanında; binalarda eksik imalatlı teslimlerin yapılması, sosyal donatı yetersizliği, belediyelerin yetki ve görev alanlarına giren konularda ilgisizlik, mimari tasarımda halkın ihtiyacının gözetilmemiş olması, altyapı ve otopark eksikliklerinin olması, komşuluk ilişkilerinin kötüleşmesi (çok katlı ve dairesel konutlarda ikamet edenlerin birbirilerini tanımamaları) ve şerefiyelendirme yapılmadan bağımsız bölümlerin dağıtımının yapılması gibi sorunlar olduğu vurgulanmıştır. Dikmen Projesi alanında ise; otopark, yeşil alan ve çocuk bahçesi gibi ortak kullanım alanlarının yetersiz olması, binalarda yalıtım ve ses sorununun olması, kanalizasyon ve altyapı sistemlerinin kapasitelerinin yetersizliği, çevre kirliliğinin olması ve özellikle ortak alanlarda temizliğin ihmali, sokak ve yürüme alanlarında aydınlatmanın yetersizliği ve işçilik kalitesinin kötü olması gibi daha çok hizmet ve yaşam kalitesine ilişkin problemler öne çıkmaktadır.

Yönetimin genellikle bina yönetimi olarak algılandığı ve çok sayıda blok ve sitelerden oluşan büyük ölçekli proje alanlarındaki bütün yapı ve tesislerin yönetiminin 1965 yılında yürürlüğe giren KMK çerçevesinde yürütüldüğü görülmektedir. Anılan yasal düzenlemenin yapıldığı tarihteki mevcut yapı stoku

düşünülerek hazırlandığı için günümü koşullarında büyük ölçekli projeler ve özellikle toplu yapılar, karma kullanımlı gayrimenkuller ve diğer özellikli altyapı ve üst yapı tesisleri için ihtiyaç duyulan yönetim anlayışının uygulanmasında yeterli olmadığı sıklıkla vurgulanmaktadır.

Türkiye’de gerek kentsel dönüşüm ve koruma uygulama alanlarında, gerekse yeni kentsel gelişim bölgelerinde yapı yaşam döngüsüne dayalı yönetim modellerinin geliştirilmesine gereksinim olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. KMK’ya 2007 yılında eklenmiş olan toplu yapılara ilişkin hükümler de kentsel dönüşüm alanları gibi mekânsal, sosyal ve ekonomik etkilerin önemli olduğu bölgelerde tatmin edici çözüm yolları sunamamakta ve yönetime ilişkin ihtilafların çözümü yargı yolunda aranmaktadır. Bu nedenle tesis yönetimi çatısı altında bütüncül bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Zira KMK’ya yapılacak olan ek düzenlemeler ile bütün tesisleri kapsayacak bir anlayışın geliştirilebilmesi mümkün görülmemektedir.

Türkiye’de mevcut tesislerin, gayrimenkul ve varlık yönetimi çalışmalarının yeniden yapılandırılmasına, farklı disiplin ve meslekleri bir araya getirerek eğitim veren kamu ve özel kurum sayısının artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Seçilen proje alanlarından yürütülen saha çalışmalarının sonuçlarına göre yönetimde yer alan kişilerin; bu alanda eğitim almadıkları, eğitim alan bazı yöneticilerin ise iş sağlığı ve güvenliği, yangın, ısınma ve soğutma ve bazı paket programların kullanımları ile sertifika programlarına katıldıkları, ancak KMK, İş Kanunu, Türk Medeni Kanunu, İcra ve İflas Kanunu ve diğer yasal düzenlemelerle ilgili olarak birçok sorunun yaşandığı gözlenmektedir.

7. Sonuç ve Öneriler

Kentsel dönüşüm alanlarında geçiş döneminde ve uyum sürecinde gerek sakinler gerekse proje alanında bağımsız bölüm ve işyeri satın alanlar ve kiralyanlar (projelerden etkilenen kişilere göre “yabancılar”) ile bu yeni birlikte yaşama biçimine uyum sağlamak zorlanabilmektedir. Söz konusu geçiş sürecini kolaylaştırmak için düzenleme yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Elbette yüksek yoğunluklu projeler yapılmaması bir çözüm önerisi olarak sunulabilse de hak sahiplerinin sayısının fazla olması ve finansman ihtiyacı nedeniyle düşük yoğunluklu yapı adaları inşa edilmesi hedefine genellikle mevcut imar yoğunluğunun yüksek olduğu dönüşüm alanlarında ulaşılması mümkün olamamaktadır.

Gerek maliklerce seçilen yönetim kurulları gerekse yönetim şirketlerinin işletme projesi ve gelir kalemleri içerisinde yer alan aidatların banka aracılığıyla toplanması ve özel bir yazılımlar kullanılarak tahsilat oranlarının izlenmesi; hem gelir-gider dengesinin kurulması ve hesap verilebilirlik, hem de gelecek yıllar için işletme projesi yapılması ve gelir-gider bütçesinin yapılmasında yeterli ve güvenilir veri kaynağı sağlaması açısından önemli görülmektedir. Bunun için bütün kiracılar ve

maliklerin belirlenen sürede aylık yönetim giderlerini açılacak banka hesabına yatırmaları sağlanmalı, geciken ödemelere otomatik olarak gecikme faizi uygulanmalı ve gelir-gider durumuna ilişkin gerçekleşme düzeylerine ilişkin olarak malik ve kiracılar üçer aylık dönemlerle bilgilendirilmelidir. Yönetim giderlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi ve özellikle şeffaflığın sağlanabilmesi için belirli büyüklüğün üzerindeki sitelerde ve karma projelerde bağımsız dış denetim hizmetinin alınması zorunlu tutulmalıdır. Diğer yandan sürdürülebilirlik kapsamında enerji, su ve atık yönetimi, yalıtım ve dış cephe ve çatı bakım-onarım çalışmaları zaman içinde daha önemli bir etken olmaktadır. Enerji ve suyun etkin kullanım politikalarının belirlenmesi ile yönetime ilişkin önemli sorunlardan biri olan aidatlarda düşüş sağlanabilmekte ve ayrıca enerji israfının da önüne geçilebilmektedir.

Proje fikri ve geliştirme aşamasında altyapı tesisleri ve özellikle kanalizasyon, su, yağmur suyu ve diğer altyapı tesislerinin kapasitelerinin alandaki hedef nüfusa göre tespit edilmesi zorunlu olup, altyapı ve üstyapı tesislerinin bir bütün olarak imalatları tamamlanmadan alanda tamamlanan bağımsız bölümlerin teslimi ve yaşamın başlatılmamasına özen gösterilmelidir. İnşaatın tamamlanmasından sonra oluşturulacak yönetim organınca yüklenici firmalar tarafından teslim edilen binaların incelenmesi, eksikliklerin tespit edilmesi, binanın mimari projeler, şartname, sözleşme ve eklerine uygun yapıp yapılmadığının kontrol edilmesi ve gerektiğinde binaların teknik incelenmesi raporunun (due diligence report) alınması, kullanım döneminde olası şikayetlerin azaltılması açısından önemli ölçüde fayda sağlayabilecektir.

Dönüşüm alanlarının yönetimi, KMK çerçevesinde toplu yapı yönetiminin ötesinde çeşitli mekânsal, çevresel, ekonomik, sosyal ve kültürel yükümlülükler de getirmektedir. Bu tür büyük projelerin konsept tasarımında yönetim danışmanlarının da yer alması gerektiğinin öncelikle altını çizmek gerekmektedir. Yapılan anket çalışması sonucunda da “Yönetimin profesyonel şirketlere devredilmesi” %61,1 oranında desteklenmiştir (Tablo 4). Böylece projenin başından itibaren sürece dahil olan danışmanlar, uyum süreci ve yaşamı kolaylaştırıcı düzenlemelerin yapılması ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunabilecek ve deneyimlerini paylaşarak kullanım döneminde yönetim işlerinin rasyonel esaslara dayalı olarak sürdürülmesine imkân verecektir. Bunun için tesis ve gayrimenkul yönetimi uzmanlığı ve hizmetlerine ilişkin yasal düzenleme yapılması ve bu uzmanların proje geliştirme, uygulama ve işletme dönemlerinde görev ve yetkilerinin tanımlanmasına gereksinim olduğu açıktır. İkinci olarak projeden memnuniyet oranlarını belirleyebilmek ve sürdürülebilir politikalar izleyebilmek için alanda fiilen kullanım veya yerleşimin başlamasından sonra ekonomik ve sosyal etki analizinin yapılması, özellikle dönüşüm ve koruma uygulama projelerinde zorunlu olmalıdır. Bu sayede yönetime ilişkin sorunların neler olduğu belirlenerek memnuniyet oranlarının ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik önlemlerin alınması mümkün olabilecektir. Memnuniyetin

artması ile alanda yaşayanların başka bölgelere taşınmalarının önüne geçilebilecek ve proje ile amaçlanan ekonomik, sosyal ve çevresel beklentiler karşılanabilecektir. Yönetim sürecinin her aşamasının idari, mali ve teknik yönlerde denetlenmesi de memnuniyet ve şeffaflık açısından önemli bir etken olacaktır.

Türkiye ve diğer birçok gelişmekte olan ülkede tesis yöneticiliği, gayrimenkul yöneticiliği ve varlık yöneticiliğinin birer meslek veya iş alanı olarak tanımlanması ve ulusal standartların geliştirilerek uygunluğunun denetlenmesi de eğitim ile birlikte düzenlemeye ihtiyaç duyulan konular arasında yer almaktadır. Tesis, gayrimenkul ve varlık yönetimi alanında kurumsallaşma için güçlü yasal düzenlemelere ilave olarak mesleki gelişme ve insan kaynaklarının da geliştirilmesi zorunlu bulunmaktadır. Tesis ve gayrimenkul yönetimi alanında çalışanlara üniversitelerde lisans ve lisansüstü düzeylerde eğitim verecek bölümlerin ve programların açılması ile nitelikli yeni yöneticilerin yetiştirilmesine ve ayrıca halen bu sektörde çalışanlara yönelik farklı sertifika programlarının açılmasına yüksek düzeyde ihtiyaç bulunmaktadır. Anket çalışması sonucunda “Toplu yapıların yönetimi ile ilgili yasal düzenlemeler yeterlidir” önermesine “fikrim yok” cevabını verenlerin oranının %37,3 gibi yüksek bir sayı olması (Tablo 5), bu konuda ciddi bir eğitim eksikliği olduğu iddiasını desteklemektedir.

Tesis ve gayrimenkul yönetimi alanında lisans, yüksek lisans ve doktora programları ile sertifikalı eğitim programları uygulayan akademik kurumların sayısı artırılarak, kamu ve özel sektörlerde ihtiyaç duyulan nitelikli personel ve uzmanların yetiştirilebilmesi mümkün olmalıdır. Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda, Norveç ve İsviçre gibi birçok ülkede ayrı bir disiplin ve meslek alanı olarak kabul edilen tesis, gayrimenkul ve varlık yönetimi çalışmalarının Türkiye’de de yeniden yapılandırılması ve düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle uzman pozisyonları için yurtdışı örneklerinde olduğu gibi, asgari eğitim şartı ve tecrübe şartı getirilmesi gerekli görülmektedir. Asgari eğitim koşullarının sağlanması için de akademik kurumların uluslararası standartlara uygun eğitim vermesi ya da akredite bir eğitim kurumu olmasına özen gösterilmelidir. Tesis yönetimi alanında İstanbul Üniversitesinde Akıllı Bina ve Tesis Yönetimi programı olmakla birlikte EuroFM (Avrupa Tesis Yönetimi Ağı) üyeliği ve IFMA akreditasyonu olan ve tesis yönetimi derslerini akreditasyona uygun şekilde gerçekleştiren tek bölüm Ankara Üniversitesi Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümüdür. Lisans ve lisansüstü programların artırılarak uluslararası kurumlara akreditasyonun sağlanması ile ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücü ve profesyonelleşmenin sağlanabileceği düşünülmektedir. Diğer bir çözüm önerisi ise tesis ve gayrimenkul yöneticileri için lisanslama sistemine geçilmesi ve bu amaçla IFMA tarafından verilen üç temel lisans konularının esas alınması hedeflenmelidir. Buna ilave olarak tesis ve gayrimenkul yönetimi alanında faaliyette bulunacak işletmeler için de normların tespit edilmesi ve özellikle belirli büyüklük ve niteliğin üzerinde olan toplu yapı, ticari gayrimenkul ve karma projeler ile limanlar,

havalimanları, sağlık ve eğitim kurumlarına hizmet verecek şirketlerin asgari koşulların üzerinde göstergelere sahip olmaları zorunlu tutulmalıdır.

Tesis ve gayrimenkul yönetimi konuları ile ilgili politikalarının tespiti ve etkin uygulanması için kamu idarelerinde yapılanmaya gereksinim olduğu açıktır. Bu alanda görevli ve/veya yetkili kamu kurumlarının etkinliğinin çok zayıf olması, uygulamada yöneticilerin sıklıkla görevlerini kötüye kullanmaları, yetki ve sorumluluk aşmalarına yol açmaktadır. Öncelikle bütün yapılı çevre yönetimi hizmetlerinin en azından genel müdürlük düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı altında toplanması, konut, ticari gayrimenkul ve diğer yapılı çevre yönetimi yapan kişi ve kurumların sürekli olarak izlenmesi ve yaşanan sorunlara yönelik hızlı karar alma ve uygulama yaklaşımlarının geliştirilmesine gereksinim bulunmaktadır. Buna ilave olarak tesis ve gayrimenkul yönetimi alanında eğitim-öğretim, araştırma ve uygulamalı çalışma yapacak kamu ve özel kuruluşların sayısının artırılması da zorunlu görülmektedir. Belirtilen iki yapılanma ile kamuoyunun hatalı bilgilendirilmesi azaltılmalı, hizmet veren ve alanlar ile diğer aktörler arasındaki bilgi asimetrisi asgari düzeye çekilmelidir. Hatalı bilgilendirme sorununun çözümü için çok sayıda dernek yerine kamu kurumu niteliğinde meslek birliğinin kurulması alternatif de gündemde olmalıdır.

Son olarak tesis ve gayrimenkul yönetimi ulusal standartların geliştirilebilmesi ve uluslararası standartlara uygunluğun sağlanabilmesi için tesis yönetimi alanında daha fazla araştırma ve yayın yapılmasına gereksinim bulunmaktadır.

Kaynakça

- Abe, D. (2012). Tourim, gentrification and neighborhood management in regenerated-cities: towards a post-regeneration urbanism. Conference of the International Forum on Urbanism (IFoU)- 6th Conference of the International Forum on Urbanism (IFoU): Tourbanism, Barcelona.
- Aksan Nar, Ş. (2015). *Kat mülkiyetinde ortak yerlerin tâbi olduğu hukuki rejim*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Alexander, K. ve Brown, M. (2006). Community based facilities management. *Facilities*, 24(7/8), 250-268.
- Anonim. (2023). Ankara Büyükşehir Belediyesi. <https://www.ankara.bel.tr/cevrekorumavekontrol/peyzaj-uygulama/ilce-parklari/cankaya/dikmen-vadisi>. (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Arpacı, A. (1984). *Türk hukukuna göre kat mülkiyetinde yönetim*. İstanbul: Bedir Yayınevi.

- Ataöv, A. ve Osmay, S. (2007). Türkiye’de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım. *METU JFA*, 24 (2), 57-82
- Avcı, E. (2013). *Gecekondu sorununun çözümünde kentsel dönüşüm projeleri Ankara Dikmen Vadisi Projesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı, Ankara.
- Ayten, A., M. ve Ayten, S. S. (2017). Kentsel dönüşüm olgusu kapsamında gecekondu alanlarının değişimi ve dönüşümü: Ankara, Keçiören, Aktepe örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (53), 933-945.
- Ayyıldız, İ. (2010). *Türkiye’de kentsel dönüşüm: Kuzey Ankara Protokol Yolu örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Anabilim Dalı, Zonguldak.
- Bal, S. (2017). *Türkiye’de soylulaştırma: Ankara Dikmen Vadisi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Denizli.
- Balslev Nielsen, S., Sarasoja, A. L. ve Ramskov Galamba, K. (2016). Sustainability in facilities management: An overview of current research. *Facilities*, 34 (9/10), 535-563.
- Bayraktar, E. (2006). *Gecekondu ve kentsel yenileme*. Ankara: Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Becker, F.D. (1990). Total workplace: Facilities management and the elastic organization. United States of America: Van Nostrand Reinhold.
- Bjørberg, S., Sæterøy, R. ve Temeljotov Salaj, A. (2019). MultiMapping and Urban FM. *Journal for Facility Management*, 1(17), 27-44.
- Boyle, L., ve Michell, K. (2017). Urban facilities management: A systemic process for achieving urban sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 12(3), 446-456.
- Bozkurt, C. (2010). *Kat mülkiyetinde yönetim planı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.
- Cotts, D.G, Roper, K.O. ve Payant, R.P. (2010). *The facility management handbook third edition*. United States of America: American Management Association.

- Çakır, S. (2011). Türkiye’de göç, kentleşme/gecekondu sorunu ve üretilen politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 209-222.
- Çelik Şimşek, N. (2019). *Kat mülkiyetine konu taşınmazların yönetiminde üç boyutlu model tabanlı yaklaşım*. Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Harita Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Trabzon.
- Çeliker, G. (2012). Kat mülkiyetinde yönetim planı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Çevik Öktem, S. (2010). *Toplu yapılarda yönetim*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çıngı, H. (2009). *Örnekleme kuramı*. Ankara: Erk Yayıncılık.
- Demirci, E. (2013). *Kentleşmenin bir sonucu olarak gecekondu ve gecekonduya alternatif çözümler*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.
- Edgar, B. ve Taylor, J. (2000). Housing, in P. Roberts and H. Sykes (eds.). *Urban regeneration, a handbook* içinde (s. 153-175). London: British Urban Regeneration Association, SAGE Publications.
- Eke, F. (2000). Gecekondu Alanlarının Değerlendirilmesine İlişkin Çözümler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 43-54.
- Eren, F. (2016). *Mülkiyet hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Erentürk, M. K. (2016). *Dış kaynak kullanımı ile tesis yönetiminin konutlardaki yaşam kalitesine katkıları ve bir inşaat firması üzerinde çalışma*. Doktora Tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı İşletme Programı, İstanbul.
- Erentürk, M. K. ve Güven, Ö. F. (2018). *Temel kavram ve uygulamaları ile tesis yönetimi*. Ankara: Beta Yayınları.
- Erman, T. (2016). *Mış gibi site*. Ankara: İletişim Yayıncılık.
- Ertaş, M. (2011). Kentsel dönüşüm çalışmalarında sosyal boyutun incelenmesi, Ankara ve Londra örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Teknik- Online Dergisi*, 10 (1-2011), 1-18.

- Gökalp, Ş. (2008). Kat Mülkiyeti Kanununda yapılan değişiklikler. *Terazi Hukuk Dergisi*, 3 (18), 183-192.
- Gören, B. (2018). *Büyükşehir belediyelerinin kentsel dönüşüm projelerinde rant geliri elde etmesine yönelik alan araştırması Ankara Büyükşehir Belediyesi (Dikmen Vadisi Projesi rant paylaşımı değerlendirilmesi)*. Yüksek Lisans Tezi. Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İşletme Bilim Dalı, Ankara.
- Güteryüz, M.T. ve Karaosman, E. (2016). Ortak yer ve tesislerin oybirliğiyle kiraya verilebileceği meselesini yeniden düşünmek. *Hacettepe Law Review*, 6 (1), 213-228.
- Gümüş, N.A. (2010). *Becoming a neo-liberal city: Ankara North Entrance Urban Transformation project*. Yüksek Lisans Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Ankara.
- Güngör, Z. (2012). *Türkiye’de yaşanan gecekondulaşma süreci ve çözüm arayışları: Ankara Dikmen Vadisi Örneği*. (Kentsel Tasarım Ödevi). Okan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Dönüşüm Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Hassler, U. ve Kohler, N. (2014). Resilience in the built environment. *Building Research and Information*, 42(2), 119-129.
- Hutchinson, J. (2001). The meaning of “strategy” for area regeneration: A review. *The International Journal of Public Sector Management*, 14 (3), 265-276.
- İhtiyar, M. (1999). *Kat mülkiyetinde denetim*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Bölümü, Kocaeli.
- Karabay, M. (2019). *634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu kapsamında kat maliklerinin hak ve borçları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Karagüney, F. (2009). *The problem of eligibility of uncertified gecekondu possessors in urban transformation implementations in Turkey -The case of Ankara Dikmen Valley 4th and 5th Phases urban transformation and development project*. Yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Keleş, R. (2014). 100 soruda Türkiye’de kentleşme, konut ve gecekondu. Ankara: Cem Yayınevi.

- Keskin, E., Yang, E., Tanrıvermiş, H. ve Erdoğan, E. (2023a). Facility management perspective in urban transformation projects: The opportunities and challenges in Turkey. *Facilities*, 41 (3/4), 248-264.
- Keskin, E., Temeljotov-Salaj, A. ve Tanrıvermiş, H. (2023b). Development trends and current status of facility management and professionalization of facility services in Turkey. *Facilities*, 41(7/8), 510-525. DOI 10.1108/F-03-2022-0050Kara (2010),
- Karlı, S. ve Baz, İ. (2018). Türkiye’de kentsel dönüşüm sürecinde mülkiyet kavramının rolü: Başbüyük ve Gülsuyu Mahalleleri örneği. *Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 37-52.
- Kaşıkcı, G. (2014). *Toplu yapıların denetimi*. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmaz, C. (2015). *Evaluation of sustainability performance of urban regeneration projects: The Case of The North Entrance of Ankara Urban Regeneration Project*. Yüksek Lisans Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara.
- Korkmaz, C. ve Balaban, O. (2020). Sustainability of urban regeneration in Turkey: Assessing the Performance of the North Ankara Urban Regeneration Project. *Habitat International*, 95 (2020), 1-14.
- Kütük İnce, E. (2006). *Kentsel dönüşümde yeni politika, yasa ve eğilimlerin değerlendirilmesi Kuzey Ankara Girişi (Protokol Yolu) Kentsel Dönüşüm Projesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara.
- Larato, F., BJORBERG, S. ve HADDADI, A. (2019). Study on practices in regenerated urban areas. *Urban Facility Management*, 151-160.
- Lindkvist, C., Temeljotov- Slaj, A., Collins, D., BJORBERG, S. ve Brandstveit Haugen, T. (2021). Exploring urban facilities management approaches to increase connectivity in smart cities. *Facilities*, 39 (1/2), 96-112.
- Madgin, R. (2010). Reconceptualising the historic urban environment: Conservation and regeneration in Castlefield, Manchester, 1960–2009. *Planning Perspectives*, 25 (1), 29-48.
- Malys, N. (2008). Sustainable communities and urban regeneration: two sides of the same aim. lessons from Castlefields. *7th International Environmental Engineering Conference*, May 22-23, 997-1002, Lithuania.

- McGee, T.G. (2008). Managing the rural–urban transformation in East Asia in the 21st century. *Sustainability Science*, 3, 155-167.
- Michell, K. (2013). Urban facilities management: A means to the attainment of sustainable cities? *Journal of Facilities Management*, 11(3).
- Monirifar, S., Esmaili, R., Haghghatian, M. ve Jajarmi, H.I. (2021). Examines the social and cultural impacts of the neighborhood management plan on the lives of citizens in Tehran. *Journal of Research and Urban Planning*, 12 (45), 132-149.
- Mutale, E. ve Edwards, M. (2002). The London Development Agency and local regeneration issues: An overview of urban regeneration management. *Local Economy*, 17 (1), 25-34.
- Nakana, S. ve Washizu, A. (2021). Will smart cities enhance the social capital of residents? The importance of smart neighborhood management. *Cities*, 115 (2000), 1-21.
- Natividade-Jesus, E., Almeida, A., Sousa, N. ve Coutinho-Rodrigues, J. (2019). A case study driven integrated methodology to support sustainable urban regeneration planning and management. *Sustainability*, 11 (15), 1-16.
- Ngowi, A. B. ve Mselle, P.C. (1998). Community participation in facility management. *Facilities*, 16 (11), 314–318.
- Nijkamp, J. E. ve Mobach, M.P. (2020). Developing healthy cities with urban facility management. *Facilities*, 38 (11/12), 819-833.
- Özcivan, K. (2016). *Kentsel dönüşüm alanlarında yaşayan farklı hak sahiplerinin uzlaşma eğilimleri: Gaziosmanpaşa / Sarıgöl Mahallesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Şehir Planlama Programı, İstanbul.
- Özmen, E. S. ve Erden, H. (2000). 634 Sayılı Kat Mülkiyeti Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına ve Kanuna Toplu Yapı İle İlgili Maddeler Eklenmesine Dair Kanun Tasarısının eklenmesi. *İstanbul Barosu Dergisi*, 74, 10-19.
- Ramskov Galamba, K. ve Balslev Nielsen, S. (2014). Towards sustainable public FM: collective building of capabilities. *Facilities*, 34 (3/4), 177-195.
- Roshani, M. (2020). *Social affordances of residential open spaces: Case study of Dikmen Valley, Ankara*. Yüksek Lisans Tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Ankara.

- Seçer, Y. (2009). Toplu Yapılarda Kat Malikleri Kurulu. *İstanbul Barosu Dergisi*, 83 (5), 2507-2527.
- Soydan, Y. (2008). Kat Mülkiyeti Kanununa eklenen toplu yapılara ilişkin özel hükümler, çok parselli sitelerde yönetim planları, işletme yönetim kooperatif sözleşmeleri nasıl düzenlenmelidir. *İzmir Barosu Dergisi*, 73 (4), 55-67.
- Şengül, M. (2010). *Türk Medeni Hukuku'nda toplu yapılar ve toplu yapı yönetimi*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Özel Hukuk Bilim Dalı, İstanbul.
- Tammo, M. ve Nelson, M. (2012). A critical review of the concept of facilities management in community-based contexts. *28th Annual ARCOM Conference*, 3-5 September 2012, Edinburgh, United Kingdom, Association of Researchers in Construction Management, 1379-1388.
- Tammo, M. ve Nelson, M. (2014). Emergent theories for facilities management in community-based settings. *Journal for Facility Management*, 8 (2014), 22-33.
- Tanrıvermiş, H., Aliefendioğlu, Y., Özdemir Sönmez, F. N., Çabuk Kaya, N. ve Arslan, M. (2017). *Sincan İlçesi Saraycık Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi mevcut durum analizi ve etki değerlendirme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Yayın No: 30.
- Tanrıvermiş, H. ve Tanrıvermiş, Y. (2020). Gecekondu alanlarının dönüşümü: Sincan İlçesi Ulubatlı Hasan ve Saraycık Mahalleleri örnekleri. *II. Uluslararası Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Konferansı*, 30 Ocak - 1 Şubat, Ankara, Türkiye.
- Tatar, H. (2015). *Sürdürülebilirlik ölçütleri bağlamında kentsel dönüşüm projelerinin irdelenmesi üzerine bir model: Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi I. etap hak sahibi konutları*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara.
- Temeljotov Salaj, A. (2005). The synergetic effect of the observer on the built environment. *Urbanİzziv*, 16 (2), 163-167.
- Temeljotov Salaj, A. ve Lindkvist, C.M. (2020). Urban facility management. *Facilities*, 39 (7/8), 525- 537.
- Tobi, S.U., Amaratunga, D. ve Noor, N. M. (2013). Social enterprise applications in an urban facilities management setting. *Facilities*, 31(5/6), 827-832.

- Tuzcuoğlu, T. (2013). Kat Mülkiyeti Kanununa eklenen toplu yapılara ilişkin hükümlerin değerlendirilmesi. *Journal of Yasar University*, Özel sayı (8), 2673 - 2706.
- Türker-Devecigil, P. (2010). Urban transformation projects as a model to transform gecekondu areas in Turkey: The Example of Dikmen Valley- Ankara. *European Journal of Housing Policy*, 5(2), 211–229.
- Uluşen, M. (2019). *Apartman ve site yönetiminden doğan hukuki sorumluluk*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Anabilim Dalı, Ankara.
- Ulutaş, C. (2005). *Kentsel toprak rantının kamuya kazandırılmasında bir araç olarak imar haklarının toplulaştırılması (Dikmen Vadisi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Kent ve Çevre Bilimleri Bilim Dalı, Ankara.
- Uslu, A. ve Yetim, L. (2006). Çağdaş kentsel çevre yaratma çabalarına bir örnek: Ankara Portakal Çiçeği Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 169- 179.
- Yaman, M. (2011). *Kentsel dönüşüm uygulamaları Ankara Büyükşehir Belediyesi: Dikmen Vadisi 3. etap örneği*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kent ve Çevre Bilimleri Bilim Dalı, Ankara.
- Yavuz, N. (2009). *5711 sayılı Yeni Kat Mülkiyeti Kanunu'na göre toplu yapıların yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, H. (2005). *Türkiye'deki gecekondu sorununun yapısal analizi ve bir sağlıklılaştırma modeli önerisi*. Ankara: Türkiye Mimarlar Odası, Sayı 323.
- Yılmaz, İ. (2015). Gecekondu direnişi: Dikmen Vadisi örneği. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 309-314.
- Yılmaz, O. (2008). Kat Mülkiyeti Kanununa eklenen toplu yapılara ilişkin özel hükümler. *İstanbul Barosu Dergisi*, 82 (1), 9-30.
- Yu, J. ve Kwon, H. (2011). Critical success factors for urban regeneration projects in Korea. *International Journal of Project Management*, 29 (2011), 889-899.
- Yüksel, Ö. (2007). *Kentsel dönüşümün fiziksel ve sosyal mekana etkisi: Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi

Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
Ankara.

Zeydanlı, H. (2007). *Kentsel dönüşüm projeleri ve Ankara Kent Girişi Projesi*.
Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü,
İstanbul.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Need for Facility Management in Urban Transformation Project Implementation Areas: The Case of Ankara

Extended Abstract

1. Introduction

With the beginning of migration from rural to urban areas in Türkiye in the post-1950 period, the need for housing in cities increased and illegal settlements developed due to insufficient housing supply. In addition to the illicit structures called slums, about 40% of the existing housing stock comprises risky structures. Three laws have assigned and authorized different public institutions to transform slum areas and risky buildings. However, relevant regulations have not considered the building life cycle, transformation areas, and built environment production and management. Urban regeneration, development and conservation strategy documents do not include the understanding of building management or, more generally, built environment management, and especially in large-scale regeneration projects, significant problems arise after the occupancy, delivery of the buildings and the start of use, and the dissatisfaction caused by the lack of post-transformation space management leads to the emergence of new mobility and a significant part of the right holders to leave the project areas after the transformation. The management of the built environment in urban regeneration areas has different aspects from the management of mass buildings, and these differences are one of the main factors determining the project's success. In these circumstances, this study evaluates the legal status and practices of building and housing estate (or collective building) management in urban regeneration projects both in general and based on the results of field studies conducted in two selected project areas, analyzes the main inadequacies and implementation problems, and discusses the model for the management of project areas after regeneration.

2. Methodology

To develop post-transformation built environment (space) management models in large-scale transformation projects, two different projects with the highest three criteria such as the area of the project area, the number of people affected by the project and the number of independent units built after the transformation were selected as much as possible. Through the convenience sampling, 660 owners and tenants, 457 in the North Ankara Transformation Project area and 203 in the Dikmen Project area were interviewed to obtain data on building and site management structure, owner, and user problems.

3. Conclusion

According to the results of the field study conducted in the transformation project areas, it is emphasized that many residents leave the transformation areas after the completion of the construction of the projects, vacancy rates are at high levels, and the main reasons for the abandonment of residences and workplaces in the project area are dissatisfaction with the area management structure and management costs. According to the results of the field study, the "effectiveness of building/site management" was evaluated as weak by 48.6% in Kuzey Ankara Project area and 39.4% in Dikmen, and the participation in the opinion that the management of all buildings should be left to professional facility management companies was 43.6% in Kuzey Ankara and 67.5% in Dikmen. In the questionnaire administered to the owners and tenants in the two selected project areas, they were also asked to evaluate the services provided in the project area and their inadequacies and current problems. In the Kuzey Ankara Project area, issues such as incomplete delivery of buildings, insufficient social facilities, lack of interest in issues that fall within the jurisdiction and duties of the municipalities, lack of consideration of the needs of the

public in architectural design, infrastructure and parking deficiencies, deterioration of neighborhood relations (residents of multi-story and multi-apartment houses do not know each other) and distribution of independent sections without goodwill were emphasized. In the Dikmen Project area, problems related to service and quality of life, such as insufficient common areas such as parking lots, green areas, and playgrounds, insulation and sound issues in buildings, inadequate capacity of sewage and infrastructure systems, environmental pollution and neglect of cleaning especially in common areas, insufficient lighting in streets and walking areas and poor quality of workmanship come to the fore.

It should be emphasized that social, economic, physical, and environmental development in transformation and renewal areas should be handled with an integrated urban facility management approach or built environment management approach. For this purpose, it is imperative to review the existing legal regulations and to obtain facility and real estate management consultancy and management services during the project development, construction, and operation periods of housing and other building projects. There is a need to develop a professional facility management model, especially in housing projects above a specific size, and to regulate the qualifications, duties, authorities and responsibilities of managers.

Araştırma Makalesi

Hastane İşletmelerinde Performansa Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulaması: Bir Kamu Hastanesi Örneği

İbrahim YÜKSEL

Dokuz Eylül Üniversitesi

i.yuksel@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6323-8337

Öz

Dünyada seksenli yıllarda yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmeler maliyet muhasebesi alanına da yansımıştır. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) ile başlayan değişim sonucunda yeni nesil maliyet hesaplama yöntemleri ortaya çıkmıştır. Bunların arasında yer alan birinci ve ikinci nesil FTM yöntemlerinin uygulama alanı genişledikçe ve akademik çalışmalar arttıkça, bu yöntemlere eleştiriler de artmıştır. Bunların eksikliklerini ve dezavantajlarını ortadan kaldırmak için Performansa Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyet (PDFTM) yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntem, geleneksel FTM ile standart maliyetin bütünleşmesi sonucunda hem maliyet hesaplaması hem de performans ölçümü yapan bir model olarak oluşturulmuştur. Çalışmanın amacı, hastane işletmelerinde bu yöntemin uygulanabilir olduğunu göstermektir. Bu kapsamda, bir kamu hastanesinde yapılan bu çalışmanın sonucunda, yöntemin tüm aşamaları başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve avantajları ile dezavantajları belirlenmiştir. PDFTM'nin hastane yönetimlerine, maliyet hesaplama ve performans ölçümünü birlikte yapabilme özelliği sayesinde, birçok alanda ve alınması gereken yönetsel kararlarda önemli bir rehber olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Hastane, performans, maliyet

JEL Sınıflandırma Kodları: I19, M10

Performance Focus Activity-Based Costing Application in Hospital Enterprises: An Example of a Public Hospital¹

Abstract

The economic and technological developments experienced in the world in the eighties were also reflected in cost accounting. As a result of the change that started with Activity-Based Costing (ABC), new generation cost calculation methods have emerged. As the application area of the first and second generation ABC methods expands and academic studies increase, criticism of these methods has also increased. The Performance Based Activity Based Cost (PFABC) method has been developed to eliminate their shortcomings and disadvantages. This method was created as a model that performs both cost calculation and performance measurement as a result of the integration of traditional ABC and standard cost. The study aims to show that this method is applicable to hospital businesses. In this context, as a result of this study conducted in a public hospital, all stages of the method were successfully carried out and its advantages and disadvantages were determined. It is thought that PFABC will be an important guide for hospital management in many areas and managerial decisions that need to be made, thanks to its ability to perform cost calculation and performance measurement together.

Keywords: Hospital, performance, cost

JEL Classification Codes: I19, M10

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 22.02.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 26.01.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Yüksel, İ. (2025). Hastane işletmelerinde performansa dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme uygulaması: Bir kamu hastanesi örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 83-107. doi: 10.18074/ckuibfd.1441281

1. Giriş

Hastane işletmelerinde, sağlık hizmetleri çeşitli sağlık profesyonelleri tarafından 7/24 sunulmaktadır. Sağlık hizmetleri kapsamında sunulan muayene, tedavi, cerrahi, tetkik, tahlil vb. işlemler hastadan hastaya farklılık gösterdiği için hastane yönetimleri açısından maliyet ve performans yönetimini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu yüzden, hastane yönetimleri çeşitli yöntemler kullanarak sağlık hizmet süreçleri ile ilgili maliyet ve performans yönetimini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Gelişen teknoloji ve ekonomik değişimler ile birlikte yeni maliyet yöntemleri geliştirilmiş ve bu yöntemler diğer işletmelerde olduğu gibi hastane yönetimleri tarafından da kullanılmış ve/veya kullanılmaya devam etmektedir. Bu yöntemlerin başında birinci ve ikinci nesil olan Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) ve Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (SDFTM) yöntemleri gelmektedir. Bu yöntemlerin uygulama sahası genişledikçe yöntemlere yönelik eleştiriler de artmış ve son olarak, üçüncü nesil FTM olan Performansa Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (PDFTM) yöntemi geliştirilmiştir. PDFTM, SDFTM ve FTM yöntemlerindeki eksiklikleri ortadan kaldırmaya çalışan ve işletmelerde maliyet hesaplamaları yaparken performans ölçümünü de dahil eden bütünlük bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Carroll ve Lord, 2016, s.178). Bu yöntem temel olarak birinci nesil FTM ile standart maliyet sisteminin bütünlüğü sonucunda oluşturulmuştur. Faaliyetlere yönelik belirlenen ve/veya hesaplanan fiili ve standart veriler sayesinde faaliyetlerin hem maliyetleri hesaplanabilmekte hem de performans analizi yapılabilmektedir.

PDFTM yöntemi diğer iki yönteme göre henüz yeni bir yöntem olduğu için uygulama ve akademik çalışmalar açısından kısıtlı olmasına rağmen; literatürde, bu yöntem ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, PDFTM sayesinde işletmelerin maliyetlerin hesaplanmasının yanında süreçler ile ilgili performans değerlendirilmesi de yapılabildiği sonucu ortaya çıkmıştır (Namazi, 2009, s.45; Kowsari, 2013, s.2505; Kuhait ve Megabal, 2020, s.4086). Bu açıdan değerlendirildiğinde bu yöntem işletme yönetimlerine hem maliyet hesaplaması hem de performans analizi yapması açısından büyük avantaj sağladığı söylenebilir.

Bu bağlamda, diğer işletmeler de olduğu gibi bu yöntemin hastane işletmelerinde de uygulanması sağlık hizmet süreçlerinde maliyet ve performans analizinin birlikte yapılması açısından önemli katkı sunacaktır. Çünkü, hastane işletmelerinde sunulan sağlık hizmetleri hastadan hastaya değişkenlik göstermekte olup, sunulan hizmet çeşitliliği oldukça fazladır. Bundan dolayı, maliyetlerin hesaplanması ile performans analizlerinin birlikte yapılmasını oldukça güçleştirmektedir. Bu noktadan çıkışla, PDFTM yönteminin hastane işletmelerinde uygulanmasının bu güçlüğü ortadan kaldırarak maliyet hesaplaması ve performans analizinin etkin, güvenilir ve kolaylıkla yapılabileceği düşünülmektedir.

Bu kapsamda, çalışmanın amacı, hastane işletmelerinde PDFTM yönteminin uygulanabilirliğini göstermek, yöntemin avantaj ile dezavantajlarını belirlemek ve hastane yönetimlerine yol gösterici olmaktır. Bu çalışmanın, özellikle, sağlık hizmetleri alanında maliyetlerin hesaplanması ve performans değerlendirmelerinin etkin yapılması açısından literatüre önemli katkılar sunması beklenmektedir.

2. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemleri

Yaşanan teknolojik ve ekonomik gelişmeler işletmelerin mal ve hizmet üretimini, satış pazarlama faaliyetleri ile rekabet etme güçlerini oldukça etkilemiştir. Bundan dolayı, işletme yönetimleri için karar verme süreçlerini etkileyen maliyet yönetimlerinde de değişim ihtiyacı oluşmuştur. Maliyet hesaplamalarında yetersiz kalan mevcut yöntemlerin yerine daha güvenilir ve doğru bilgi sağlayan maliyet yöntemi arayışı başlamıştır. Bu bağlamda, 1980'lerin sonuna doğru, Kaplan ve Cooper tarafından Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) geliştirilmiştir (Kaplan ve Cooper, 1992, s.2).

Geleneksel maliyet hesaplama yöntemlerine alternatif olarak geliştirilen FTM, genel üretim giderlerinin ürünlere dağıtılmasında işletmenin ürün ve hizmet üretim faaliyetlerini esas almaktadır. Bu yöntem, ürün ve hizmet maliyetlerinin hesaplanmasını daha doğru gerçekleştirmeyi ve faaliyetlere yönelik etkin bir mali analiz yapmayı amaçlamaktadır (Topçu, 2005, s.346).

FTM yöntemi, temel olarak iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, faaliyetler tarafından tüketilen işletme kaynaklarının belirlenmesidir. İkinci aşama ise, faaliyetlerin tükettiği kaynaklar ile üretimi gerçekleştirilen ürün ve/veya hizmetler arasında ilişki kurulmasıdır. Bu kapsamda, yöntemin uygulama aşamasında öncelikle, işletmenin üretim süreçlerine uygun faaliyetler belirlenmektedir. Burada amaç, benzer faaliyetlerin bir havuzda toplanması ve faaliyet havuzlarının maliyetlerinin hesaplanmasıdır. Son olarak, bu havuzlarda oluşan maliyetler ürün ve hizmetler ile ilişkilendirilmektedir (Bengü ve Arslan, 2009, s. 58). FTM, maliyet muhasebesi kapsamında bir sistem olmasının yanında, işletmeler için stratejik karar alma aracıdır. Bundan dolayı bu yöntemde, maliyet sistemi dışında faaliyetler ile ilgili de veri kaynağı oluşturulmakta ve işletmenin diğer fonksiyonları için önemli bilgiler verilmektedir (Ülker ve İskender, 2005, s.194).

Geleneksel maliyet hesaplama yöntemlerinin yetersizliklerinden dolayı geliştirilen FTM, maliyet yönetimi alanında ürün ve hizmet üreten işletmelere katkı sunsa da uygulamada yaşanan zorluklardan dolayı başarısız olmuştur (Atalay, 2014, s.70). FTM'nin başarısız olmasına neden olan etkenler şunlardır (Namazi, 2016, s.1012; Köse ve Ağdeniz, 2017, s.142):

- İşletme yöneticileri ve muhasebede görev yapan personeller için algılama güçlüğü yaşanması
- İşletmelerin yapısal süreçlerine uymaması

- Yöntemin kurgulanması ve veri güncellemelerinin maliyetli olması
- Yöntemin değişikliklere karşı hızlı cevap verebilir olmaması
- Âtıl kapasitenin göz ardı edilmesinin teorik açıdan eksiklik yaratması

FTM yönteminin yetersiz kalması nedeniyle revize edilmesi gerektiği sonucu çıkmıştır (Küçüktüfekçi ve Güner, 2014, s.216). Bundan dolayı, bu yöntemin uygulama güçlüklerini ve eksik yönlerini gidermek için 2000’li yılların başında Steven R. Anderson ve Robert S. Kaplan tarafından Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (SDFTM) yöntemi geliştirilmiştir (Kurt, 2018, s.56).

SDFTM yönteminde, işletmelerin üretim faaliyetlerinin ve bunları gerçekleştiren çalışanların verimliliği ölçülerek, yönetimlerin üretim sürecinde kullandıkları kaynakları etkin planlanması sağlanmaktadır. Bu yöntemde, maliyet hesaplamalarında faktör olarak faaliyetlerin gerçekleşme süresi(zamanı) esas alınmaktadır (Kıroğlu ve Atalay, 2014, s.69). Bu yöntem ile ilgili akademik çalışmalar ve uygulamalar genişledikçe eleştiriler de artmış ve eksiklikler ortaya çıkmıştır. Eleştirilerin odak noktası ise, yöntemde kullanılan “zaman” faktörüdür. SDFTM yöntemine yönlendirilen eleştiriler şunlardır (Ali, 2019, ss.35-36):

- Ölçüm ile ilgili hatalar: Faaliyet zamanının ölçülmesinin kişisel yargıya bağlı olması sebebiyle faaliyetler için gereken sürenin doğru ölçülememesi riskidir.
- Veri toplamada yaşanan karmaşa: Veri toplamının karmaşık olduğu bilinmektedir. Bu süreçte, elde edilen sonuçların kalitesi mevcut verilere bağlı olduğu için verilerin toplanmasında ve kullanılmasında dikkat edilmesi gerekmektedir.
- Homojen olmayan faaliyetler: Heterojen yapıda ve tekrar edilmeyen faaliyetlerde, homojen faaliyetlerdeki prosedürler uygulanmamaktadır.
- Âtıl kapasite: Âtıl kapasitenin ve bununla ilgili maliyetin belirlenmesinde yaşanan sorunlar.

Yukarıda bahsi geçen eleştirilerin yanında, uygulama sürecinde yaşanan sorunlar nedeniyle ikinci nesil FTM olan SDFTM’nin de revizyonu gerekmiştir. Kısıtlı olsa da revizyona yönelik yapılan çalışmalar, üçüncü nesil FTM’nin kurgulanmasına kaynak oluşturmuştur (Özen, 2021, s.81).

3. Performansa Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

Performans ölçüm sistemleri, işletmelerin yürüttükleri faaliyetlerin değerlendirilmesi açısından önem verdikleri bir alandır. Bu sistemler, gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerin amaçlanan ve başarılması gerekenle aynı olup olmadığını kıyaslamak için işletmenin performansı hakkında bilgi toplama, analiz etme ve raporla süreçlerini kapsamaktadır. İşletme yönetimleri, mal ve hizmet süreçlerinin performans değerlendirmesini yaparken işletme yapılarına

uygun çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Bu kapsamda, işletmelerin mali performanslarının ölçümüne katkı sunmak amacı ile, birinci nesil FTM ve ikinci nesil SDFTM yöntemlerinin eksikliklerini gidermek amacıyla 2008 yılında sonunda üçüncü nesil FTM olan Performansa Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (PDFTM) yöntemi Namazi tarafından geliştirilmiştir (Namazi, 2009, s.34).

PDFTM, temel olarak değerlendirildiğinde FTM'nin üçüncü versiyonudur. PDFTM, SDFTM ve FTM ile ilişkili bazı zayıflıkların üstesinden gelmeye çalışan hibrit bir FTM yöntemidir. PDFTM, dolaylı giderlerin doğru şekilde tahsis edilmesi için birkaç adım gerektiren yoğun bir maliyetlendirme sürecidir. Temel maliyet faaliyetlerinin tanımlanmasını gerektirmesi açısından FTM'ye benzemektedir; ancak, faaliyetlerin kaynak kullanımının belirlenme şekli açısından SDFTM'den farklıdır. PDFTM ile diğer maliyetlendirme yaklaşımları arasındaki diğer önemli fark, maliyet etkenlerinin standart oranının (miktarını) ve fiyat sapmalarının hesaplanmasıdır. Bu, hacim ve fiyat farklılıkları analizini ayırarak yöneticilerin maliyetin gerçek etkenlerini değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır (Carroll ve Lord, 2016, s.4). Bu yöntemin esası, ürün ve hizmetlerin maliyetlerinin hesaplanmasında ihtiyaç duyulan kaynakların tahmini, fazla ücret ödenek oranı, maliyet etkenleri vb. tahminlerin kullanılmasıdır. Bu ihtiyaç duyulan yüksek maliyetli verilerin toplanması ve standartların belirlenmesi oldukça önemlidir (Kowsari, 2013, s.2505).

İşletme yöneticileri, mal ve hizmet üretim sürecinde iki ayrı muhasebe sistemini kalıcı olarak yönetmelidir. Biri, ürünlerin giderlerinin belirlenmesi, diğeri ise performansın kontrol edilmesi ve değerlendirilmesidir. Bu iki sistemin sürdürülmesi ayrı olarak yürütülmesi süreçte sorunların ortaya çıkmasına ve maliyetli olmasına neden olmaktadır. PDFTM ile bu iki ayrı sistem birleştirilmiş; böylece hem giderlerin hesaplanması hem de performansın değerlendirilmesi sağlanmıştır (Kowsari, 2013, s.2505).

PDFTM yönteminin avantajları şu şekilde sıralanabilir (Namazi, 2009, s.36):

- İşletme performansının kontrolüne imkân tanımaktadır.
- SDFTM'de karşılaşılan sorunları çözmek için uygun bir yöntemdir.
- Geleneksel FTM ve SDFTM yöntemlerine ilişkin uygulamaların sürekliliğine katkı sağlayacak niteliktedir

Çok sınırlı çalışma ve uygulama bulunmakla birlikte, mevcut çalışma ve uygulamalardan hareketle PDFTM yönteminin tespit edilen dezavantajları şu şekilde sıralanabilir (Özen, 2021, s.82; Sarokolaei, vd., 2013, s.346):

- Yöntemin uygulama aşamaları, birinci ve ikinci nesil FTM'lere göre oldukça fazladır. Maliyetleme aşamalarının fazlalığı, maliyetleme sürecinde daha fazla zaman ve kaynak gerektirebilir.

- Maliyetleme sürecinde ihtiyaç duyulan standartların oluşturulmasında belirsizlik söz konusudur. Standartların belirlenmesi ile birlikte bu standartların güncellenmesi de ek çaba ve kaynak gerektirecektir.
- Performans ölçümünde belirli standartların kullanılması, doğru performans ölçümü için yeterli değildir.
- İhtiyaç duyulan verilerin toplanması, ek maliyete ve zamana katlanılmasını gerektirebilir.

PDFTM'nin uygulama süreci dokuz aşamadan oluşmaktadır.

1. *Temel Faaliyetlerin Belirlenmesi:* Geleneksel FTM'de olduğu gibi öncelikle işletmede gerçekleşen faaliyetler belirlenmektedir (Namazi, 2009, s.36). Bu aşama iki nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, her bir faaliyet için maliyetlerin doğası ve davranışı genellikle diğer faaliyetlerden farklıdır. İkincisi, idari üretim sürecinin devam edebilmesi için FTM'nin sürdürülmesi gereken ana bileşenlerinden biridir (Ali, 2019, s.36).
2. *Her Faaliyet İçin İhtiyaç Duyulan Gerçek Kaynakların Belirlenmesi:* İşletmede belirlenen her bir faaliyet için muhasebe veri sistemlerine göre ihtiyaç duyulan kaynaklar belirlenmektedir. Bu kaynaklar içerisinde, malzemeler, zaman, işgücü ve diğer unsurlar yer alabilir. Belirlenen kaynakların mutlaka maliyetler ile bağlantısının olması gerekmektedir (Kowsari, 2013, s.2506). Bu aşama, iki kaynak ile ilgili maliyet sorunu olmasından dolayı fiili kaynakların değişken ve sabit davranışının belirlenmesini içermektedir (Namazi, 2009, s.37).
3. *Her Bir Faaliyetin Gerçek Oranının Belirlenmesi:* PDFTM'de fiili maliyet oranları, mevcut veri sistemleri üzerinden, gerçek verilere göre ve maliyetlerin kaynakları ile davranışları dikkate alınarak, işletmenin gerçekleştirdiği her faaliyet için farklı sürücülere göre ayrı ayrı belirlenmektedir (Ali, 2019, s.36).
4. *Her Bir Faaliyetin Maliyetinin Belirlenmesi:* Maliyet kaynağının davranışına göre her bir faaliyetin maliyeti belirlenmektedir. Kaynağın değişen bir maliyet olması durumunda, fiili faaliyet maliyet (FFM), her bir faaliyette kullanılan fiili kaynaklar (FK) ile kullanılan kaynakların fiili fiyatı (FF) çarpılarak hesaplanmaktadır (Kowsari, 2013, s.2506)

$$FFM=FK \times FF \dots \dots \dots (1)$$

Burada doğrudan malzeme, doğrudan iş ve üretim fazla ücreti gibi esnek kaynaklar çok kolay bir şekilde belirlenebilmekte ve değişen maliyet davranışlarına sahip esnek kaynaklar olarak belirlenmektedir. Ayrıca taahhüt edilen maliyetler, esnek maliyet tahsis yaklaşımı, maliyet etkenleri tahsis yaklaşımı, uyumlaştırılmış ortalama, net geri alınabilir değer ve çok

kriterli karar verme modellerinden biri kullanılarak tahsis edilmektedir (Kowsari, 2013, s.2506).

5. *Her Faaliyet İçin Standart Oranın Belirlenmesi*: Bu aşama PDFTM'nin süreç yönetiminde önemli bir adımdır. Bu adımda her bir faaliyetin standart oranı tahmin edilmektedir. Bu tahmin, ölçüm ve iş değerlendirme teknikleri, piyasa mekanizmaları ve iç veya dış kriterler vb. farklı araçlarla yapılabilmektedir. Ayrıca, regresyon analizi ve zaman sıralı modeller vb. istatistiksel teknikleri de kullanılabilir. Bu standart, gerçek oranlar ve gerçek faaliyet maliyetleri ile karşılaştırma kriteri olarak kullanıldığı için doğru bir şekilde hesaplanması gerekmektedir (Sarokolaei vd., 2013, s.348).
6. *Faaliyetin Fiyat Sapmasının Hesaplanması*: Bu aşama, geleneksel FTM'de ve SDFTM'de bulunmamaktadır. Fiyat sapması, her faaliyet için ihtiyaç duyulan fiili kaynak tutarları ile standart kaynakların tutar farkının fiili miktarla çarpılması sonucu elde edilmektedir. (Kowsari, 2013, s.2506).
7. *Uygulanan Faaliyetlerin Maliyetlerinin Hesaplanması*: Esnek kaynakların maliyetlerinin hesaplanması için öncelikli olarak faaliyetin gerçekleştirilmesinde tüketilen standart kaynak miktarı tespit edilir. Bu standardı belirlemek için iş değerlendirme sistemi, regresyon analizi vb. istatistiksel araçlar kullanılabilir (Özen, 2021, s.85).
8. *Miktar Sapmasının Hesaplanması*: Miktar sapması bir işletmenin üretim yöneticisinin, tasarlanan bir ürün veya hizmetin fiili üretiminde standart miktardan daha fazla kaynak kullanıp kullanmadığını gösterir. Aslında üretim yöneticilerinin performansını değerlendirir (Sarokolaei vd., 2013, s. 349). Miktar sapması, fiili ve standart miktar farkının standart fiyatla çarpılmasıyla hesaplanmaktadır (Yüksel, 2021, s.646).
9. *Her Bir Faaliyetin Verimliliğinin Hesaplanması*: Faaliyet verimliliği, yönetim performansını değerlendirme sürecinde en önemli bilgilerden biri olarak kabul edilmektedir ve PDFTM'de önemli bir adımdır. Verimlilik sapması şu şekilde ölçülür: Verimlilik + Etkinlik. Verimlilik, belirli bir çıktı düzeyine ulaşmak için girdilerin gerekli kaynaklara oranı olarak tanımlanmaktadır. Girdiler ve çıktılar arasındaki optimum ilişkiyi ifade eden bir ölçüdür. Etkinlik, sınırlı kaynakların gölgesinde hedeflere ulaşma yeteneği olarak tanımlanır; etkinlik, doğru işin yapılması olarak görülür ve etkinlikten sapma, planlama yöneticisinin belirlenen hedeflere ulaşmada başarılı olup olmadığını göstermektedir. Gerçek sonuçların ölçülmesi ve planla karşılaştırılması, performansın değerlendirilmesinde önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Kuhait ve Megabal, 2020, s. 4089).

PDFTM yöntemi, temel olarak değerlendirdiğinde üçüncü nesil FTM kapsamında geliştirilen; ancak, yöntem içerisinde maliyet muhasebesi konularından standart

maliyet yönteminin de uygulandığı bütünleşik bir maliyet yöntemidir. Standart maliyet yöntemi; işletme verimliliğine ve karlılığın artırılmasında yönetime önemli bilgiler sunan bir maliyet muhasebesi sistemidir. Standart maliyetler ise, ne olması gerektiği önceden ve belirli koşullar altında tespit edilmiş maliyetlerdir. Bir başka deyişle olması beklenen değil olması gereken maliyetlerdir. Başka bir tanıma göre, işletmelerin belli bir gelişme düzeyinde ve belli koşullar altında belli fonksiyonların, bölümlerin bilimsel çerçevede ve deneyimli bir ekip çalışması sonucu, fiili maliyetlerin ne olması gerektiğini ortaya koyan ve performans ölçümünde kıstas teşkil edebilecek öngörülerdir (Gutnu, 2019, s.74). Bu bağlamda, birinci nesil FTM ile standart maliyet yönetiminin bütünleşmesi sonucu geliştirilen PDFTM ile mal ve hizmet üretiminde ortaya çıkan maliyetlerin kontrolü işletme yönetimi tarafında sağlanarak performans değerlendirmesi etkin ve verimli şekilde yapılabilmektedir.

Bundan sonraki bölümünde PDFTM'nin hastane işletmelerinde uygulanmasına dair araştırma konusunda detaylı bilgi verilecektir.

4. Gereç ve Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı

Hastane işletmeleri, sağlık hizmet maliyetlerini kontrol altında tutmak için çeşitli maliyet muhasebesi yöntemleri kullanmaktadır. Eldeki kaynakların hizmet süreçlerinde etkin ve verimli kullanılmasını teşvik etmek ve yönetimlerin yönetsel açıdan doğru kararlar alabilmelerini sağlamak için performans değerlendirmelerinin de yapılması oldukça önemlidir. Hastane işletmeleri hizmet süreçlerindeki faaliyetlerin fiili maliyetleri ile standart değerler üzerinden hesaplanan standart maliyetlerini karşılaştırarak, maliyet sapmalarını belirleyebilir ve bu sapmalara odaklanarak maliyet performans analizi yapabilirler. Bu bağlamda, hem hizmet faaliyetlerinde kaynakların etkin ve verimli kullanıldığının kontrolünü hem de belirlenen faaliyetlerin performanslarının analizini sağlayan entegre bir maliyet yönetim aracı olan performans dayalı faaliyet tabanlı maliyetlemenin kullanımı hastane işletmelerinin mali performansına önemli katkı sunabilir. Bu kapsamda, araştırmanın amacı, PDFTM'nin hastane işletmelerinde uygulanabilirliğini göstermek ve yöntemin uygulama sürecindeki avantaj ve dezavantajlarının analizini gerçekleştirmektir.

4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Hastane işletmelerinde sağlık hizmetleri çeşitli tıbbi branşlar (genel cerrahi, göz, iç hastalıkları, ortopedi vb.) tarafından poliklinik, klinik, ameliyathane vb. tıbbi birimlerde sunulmaktadır. Her branş ve birimde hastalara verilen sağlık hizmeti birbirinden farklı olduğu için, sunulan hizmetler kapsamında gerçekleşen faaliyetler de farklılık göstermektedir. Bundan dolayı, araştırmada örneklem olarak ortopedi ve travmatoloji tıbbi branşı alınmış ve bu branşın tıbbi birimlerde sunduğu sağlık hizmetleri dahil edilmiştir. Ortopedi ve travmatoloji bölümü cerrahi bir branş

olmasından dolayı hizmetlerini poliklinikler, klinikler ve ameliyathanelerde yürütmekte olup; süreçte tanı hizmet birimlerinden de (kan tahlili laboratuvar birimi, radyoloji vb.) tıbbi destek hizmeti sağlamaktadır. Bu kapsamda, araştırma İzmir ilindeki bir kamu hastanesinin ortopedi ve travmatoloji bölümünde uygulanmıştır. Buna göre, ilgili bölümün hastalara sunduğu sağlık hizmet faaliyetleri ile bu faaliyetler ile ilgili veriler hekimler ve hastane yöneticileri ile görüşülerek elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan giderler, muayene ve tedavi olan hasta sayıları, tetkik verileri ile ortopedi ve travmatoloji bölümü ile ilgili veriler 2023 Kasım² ayına ait olup; bu veriler üzerinden PDFTM yöntemi kullanılarak maliyet hesaplamaları yapılmıştır. Bu çalışma için “Dokuz Eylül Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu”ndan 17.01.2024 tarihli ve 2024/03-23 sayılı araştırma izni alınmıştır.

4.3. Literatür Taraması

Bu bölümde literatürde PDFTM yöntemine yönelik çalışmaların sonuçları değerlendirilmiştir.

Namazi (2009)'ye göre, PDFTM, geleneksel FTM ve SDFTM'ye göre daha gelişmiş bir yöntemdir. Bu yöntemde, her bir faaliyet için birden fazla ilgili unsur dikkate alınır ve belirlenen standart işlemlerle karşılaştırılarak kullanılmayan kapasite belirlenebilmektedir. Yöntemin bu avantajına rağmen, standart maliyetlerin ve verilerin belirlenmesinde süreçte büyük zorluklar yaşanabilmekte; bu standartların belirlenmesi için iş ölçüm tekniklerinin kullanılması gerekmektedir. Ayrıca standartların periyodik olarak gözden geçirilerek herhangi bir değişiklik veya revizyonun gerekli olup olmadığı kontrol edilmelidir. Bu aynı zamanda maliyetli ve zaman alıcı olabilir. Dahası, PDFTM, kaynak faaliyetleri ve davranışları hakkında doğru ve gerçek verilerin toplanmasını gerektirir. Bu, muhasebe bilgi sistemi de dahil olmak üzere ilgili bilgi sistemlerine sahip çalışanlar ve yöneticilerin iş birliğine ve ilgili bilgi toplama sistemlerinin uygulanmasına bağlıdır (Namazi, 2009, s.45)

Kowsari (2013), PDFTM yöntemini değerlendirmeye yönelik yaptığı çalışmada, yöntemin uygulama aşamalarında standartların belirlenmesi konusunda yaşanan veya yaşanabilecek tereddütlerin ve belirsizliklerin olması yöntemin uygulamasında bazı sorunlar yaratabildiğini tespit etmiştir (Kowsari, 2013, s.2497).

Sarokolaei ve diğerlerine (2013) göre, bu sistem, zaman etkenine büyük önem veren SDFTM'den farklı olarak, çeşitli maliyet etkenlerinin seçilmesiyle, maliyetlerin faaliyetlere dağıtılmasında daha fazla esneklik yaratmıştır. Aslında PDFTM, maliyetleri önce faaliyetlere, ardından ürünlere dağıtmaktadır. Ayrıca bu sistem,

² Araştırmaya konu olan kamu hastanesinde maliyet hesaplama süreçlerinde dönemsellik uygulaması gereği ilgili aya ait giderler kullanılarak maliyetler hesaplanmaktadır. Bu kapsamda, Ekim ayında başlayıp Kasım ayına uzayan faaliyetlerin, Kasım ayı içerisinde gerçekleşmiş giderleri çalışmaya dahil edilmiştir. Buna karşın, Kasım ayında başlayıp Aralık ayına uzayan faaliyetlerin Aralık ayı giderleri çalışmaya dahil edilmemiştir.

SDFTM'den farklı olarak, uygun maliyet etkenleri kullanılarak fiili maliyetleri her faaliyet için ayrı ayrı tahsis etmektedir.

Saad ve diğerleri (2016) PDFTM'yi, uygun maliyet yönelimini dikkate aldığından ve bazı faaliyetlerin zamandan başka yöne yönlendirilmesinden dolayı esneklik sağladığından her bir faaliyet için mevcut maliyetleri ayrı ayrı ve yüksek doğrulukla belirleyen bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. PDFTM'nin maliyetlerin tahsisi ve performans değerlendirmesi için bir araç olduğunu vurgulamışlardır.

Hamrouni (2016), PDFTM'yi, verimlilik ve etkililik farklılıkları gibi önemli farklılıkların yanı sıra kaynak maliyet etkenleri gibi her bir faaliyet hakkında sağlanan finansal olmayan bilgileri belirlemeye çalışan, performansı planlamak ve değerlendirmek için güçlü bir araç olarak tanımlamıştır (Kuhait ve Megabal, 2020, s.4086).

Carroll ve Lord (2016), PDFTM'yi faaliyet tabanlı maliyetlemenin üçüncü versiyonu olarak tanımlamış ve her birindeki (SDFTM / FTM) eksiklikleri gidermeye çalışan ve maliyet sistemlerinin değerini organizasyonel performansı da kapsayacak şekilde genişletmeye çalışan bir sistemdir. PDFTM, her önemli faaliyeti açıkça tanımlayarak ve kaynak maliyetlerini doğrudan faaliyetlerle eşleştirerek uygulama aşamasına daha fazla odaklanmaktadır. PDFTM'nin bütçe farklılıklarına odaklanması aynı zamanda yöneticilerin aşırı kapasiteyi belirlemesine de yardımcı olmakta ve yöneticilere diğer muhasebe yöntemlerinden daha fazla bilgi sunmaktadır. Oran, verimlilik ve hacim farklılıkları gibi farklılıkları tanımlayabildiğinden güçlü bir planlama ve performans değerlendirme aracıdır.

Moghri ve arkadaşları (2017), yaptıkları çalışmada, bankada bulunan mevduatların maliyetlerini hesaplamak için PDFTM yöntemini uygulamışlardır. Bu yöntem sayesinde, bankaya ait müşterilere sunulan hizmetlerde karlılığın daha iyi belirlendiği ve banka şubeleri ile genel müdürlük faaliyetlerinin performans değerlendirmesinin yapılmasına katkı sunduğu sonucuna ulaşmışlardır (Moghri, 2017, s.119).

Ali (2019), PDFTM yönteminin lastik üretim sektöründe uygulanabilirliğine yönelik bir çalışma yapmış ve yöntemin tüm aşamalarını başarı ile uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda, bu yöntemin işletmelerde maliyetleri kontrol altına alınmasını ve üretim süreçlerinde performans değerlendirme yaparak verimliliğin artmasını sağlayacağını vurgulamıştır (Ali, 2019, s.35).

Kuhait ve Megabal (2020) kamu hastanelerinde PDFTM yönteminin uygulanmasına yönelik yaptıkları çalışmada, bu yöntemin fiyat miktarına, esnek kaynakların verimliliğine ve etkinliğine ilişkin sapma ölçümleri, tahsis edilen kaynakların bütçe ve enerji farklılıklarına ilişkin ölçümler sağlar ve her bir faaliyet bileşeninin üretkenliğinin ölçülmesine yardımcı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. PDFTM, her bir faaliyet için performans raporlarının hazırlanmasına ilişkin yeni bir bilgi kalitesi sunarak, yönetimin gerçekleştirilen faaliyetleri doğru bir şekilde tanımlamasına ve bu performansların yeniden değerlendirilmesine ve dolayısıyla

bu faaliyetlerin verimliliğini ve etkililiğini artırmasına olanak tanımaktadır (Kuhait ve Megabal, 2020, s.4098).

Literatürde PDFTM yöntemi üzerine yapılmış çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu kapsamda, yöntemin uygulamada benimsenmesinin sağlanması için akademik anlamda uygulamaya yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Yöntemin sağlık alanı gibi çeşitli sektörlerde uygulanması ve bunlardan çıkacak sonuçların analiz edilmesi ileride yapılacak çalışmalar için rehber olacaktır (Özen, 2021, s.78).

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada maliyet muhasebesi yöntemlerinden biri olan performans dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme kullanılmıştır. Buna göre, aşağıda belirtilen aşamalar sıra ile uygulanmıştır:

1. Aşama: Ortopedi ve travmatoloji bölümünde muayene ve tedavi olan hastalara sunulan sağlık hizmet sürecindeki temel faaliyetler belirlenmiştir.
2. Aşama: Belirlenen faaliyetler için hizmet sürecinde ihtiyaç olan gerçek kaynaklar belirlenmiştir.
3. Aşama: Sağlık hizmet sürecindeki temel faaliyetlerin gerçek oranları hesaplanmıştır.
4. Aşama: Sağlık hizmet sürecindeki temel faaliyetlerin ilgili verileri kullanılarak maliyetler hesaplanmıştır.
5. Aşama: Sağlık hizmet sürecindeki temel faaliyetlerin standart oranları hesaplanmıştır.
6. Aşama: Sağlık hizmet sürecindeki temel faaliyetlerin fiyat sapmaları hesaplanmıştır.
7. Aşama: Sağlık hizmet sürecindeki temel faaliyetlerin standart maliyetleri hesaplanmıştır.
8. Aşama: Sağlık hizmet sürecindeki temel faaliyetlerin miktar sapmaları hesaplanmıştır.
9. Aşama: Sağlık hizmet sürecindeki temel faaliyetlerin verimlilik değerlendirilmesi yapılmıştır.

Uygulamada ortopedi ve travmatoloji bölümünün sunduğu muayene, klinik tedavi, cerrahi (ameliyat) işlemleri ile bu süreçlere tıbbi olarak destek sağlayan tanısal hizmetler (kan tahlilleri, tıbbi görüntüleme, patoloji) ile ilgili tüm süreçler dahil edilmiştir. Kasım 2023'te poliklinik muayene sürecinde 4525 hastaya, klinik tedavi sürecinde 287 hastaya, cerrahi işlem (ameliyat) olarak 245 hastaya hizmet sunulmuştur.

4.5.Araştırmanın Uygulanması

Araştırma bir kamu hastanesinin ortopedi ve travmatoloji bölümünde gerçekleştiği için, bölümün muayene ve tedavi ettiği hasta süreçleri ile ilgili birim yöneticilerinden, hekimlerden ve diğer sağlık personelinden bilgi alınmıştır. Poliklinik, klinik, ameliyathane ve tanısal birimlerdeki süreçler etüt edilmiştir. Buna göre, öncelikle, sağlık hizmet süreçlerindeki faaliyetler Tablo 1’de verilmiştir. Bunlar:

Tablo 1: Temel Sağlık Hizmet Faaliyetleri (aşama 1)

Faaliyetler	Faaliyet Açıklama
Hasta Kayıt Kabul ve Taburculuk İşlemleri (F1)	Poliklinik veya kliniklere başvuran hastaların tıbbi sekreterler tarafından kayıt işlemleri yapılır. Polikliniğe muayene için gelen hastaların hastane enformasyon sistemi üzerine kaydı yapılır ve gerekli medikal muhasebe işlemleri gerçekleştirilir. Benzer şekilde, kliniklerde hizmet alan hastaların sisteme yatış kaydı ile tedavisi biten hastaların taburculuk kayıt işlemleri yapılır. Yatan hasta sürecin de tıbbi sekreterler tarafından medikal muhasebe kayıt işlemleri gerçekleştirilir.
Poliklinik Muayene (F2)	Hastanın muayenesi hekim tarafından yapılmaktadır. Hekim muayenesine gerekli görüldüğünde alçılama için sağlık teknikeri tarafından destek verilmektedir.
Kan Tahlili (F3)	Hekimler muayene ve tedavi süreçlerinde hastalardan kan tahlili istemi yapabilmektedir. Kan tahlili işlemleri, hastanenin merkezi laboratuvar bölümünde yapılmaktadır.
Görüntüleme Çekim İşlemleri(radyoloji) (F4)	Ortopedi bölümünün en fazla ihtiyaç duyduğu destek tanısal birimi radyoloji bölümüdür. Bu bölümde, hastaların röntgen, bilgisayarlı tomografi ve MR çekimleri yapılmaktadır.
Materyal İnceleme(patoloji)(F5):	Cerrahi işlemler neticesinde nadiren de olsa bazı hastaların tıbbi patolojik incelemeleri yapılmaktadır.
Yatan Hasta Hizmetleri (hasta bakımı vb.) (F6)	Hastalara, klinikte tedavi aldıkları süreçte özellikle de cerrahi işlem sonrası taburcu olana kadar bakım hizmetleri çeşitli sağlık profesyonellerinin ortak çalışması ile (hekim, hemşire, fizyoterapist vb.) verilmektedir.
Cerrahi İşlemler (ameliyat- anestezi) (F7):	Hastaların cerrahi girişimsel işlemleri anestezi bölümünün desteği ile ameliyathanede gerçekleştirilmektedir.

Tablo 1’de araştırma konusu kamu hastanesinin ortopedi ve travmatoloji bölümünün temel sağlık hizmet faaliyetleri verilmiş ve kısaltmalarla ifade edilmiştir. Faaliyetlerin belirlenmesi ile yöntemin birinci aşaması tamamlanmıştır.

İkinci aşamada ise, belirlenen faaliyetlerin gerçekleşmesi için gerekli olan kaynaklar belirlenmiştir. Kaynakların temelini, personel, malzeme (ilaç, tıbbi ürün, kan ürünleri vb.) ve endirekt giderler (elektrik, su, bakım onarım, yemek vb.) oluşturmaktadır. Ortopedi ve travmatolojiye bölümünün 2023 Kasım ayına ait detaylı gider verileri Hastane Performans Yönetim biriminden alınmış olup; gider türleri ve tutarları Tablo 2a’da verilmiştir.

Tablo 2a: Ortopedi ve Travmatoloji Bölümüne Ait Giderler

Gider Türleri	Sabit Gider (TL)	Değişken Gider (TL)	Toplam Tutar (TL)	
Personel Giderleri (<i>hekim, hemşire, tıbbi sekreter, sağlık teknikeri, temizlik ve destek personeli</i>)	1.313.830,00 ³	0	1.313.830,00	
Malzeme Giderleri	İlaç	0	540.164,24	540.164,24
	Tıbbi Malzeme	0	3.457.202,292	3.457.202,292
	Kan ürünü	0	87.298,45	87.298,45
	Sarf		95202,22	95.202,22
	Kırtasiye	2.378,87	0	2.378,87
	Temizlik	8.456,33	0	8.456,33
	Tadilat Malzemesi	5.944,50	0	5.944,50
	Terzihane	0	6.415,00	6.415,00
Endirekt Giderler	Elektrik	124.332,67	0	124.332,67
	Su	54.67,98	0	5.467,98
	Isınma	75.765,89	0	75.765,89
	Yemek	191.795,00	0	191.795,00
	Tadilat/Onarım	239.655,00	0	239.655,00
	Tıbbi Cihaz Bakım Onarım	150.000,00	0	150.000,00
	Tıbbi Atık	0	128.750,00	128.750,00
	Çamaşır Yıkama	0	168.775,00	168.775,00
	Sterilizasyon	0	175.609,09	175.609,09
	Diğer Çeşitli Giderler	583.236,57	0	128.750,00
Toplam	2.695.394,83	4.659.416,29	7.354.811,12	

³ İlgili kamu hastanesinde maliyet yönetim sürecinde bütçe ayrımı yapılmaksızın personel giderleri, sabit gider olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2a’da verilen gider verilerine göre faaliyet maliyetleri hesaplanmıştır. Bu maliyetler belirlenirken, dağıtım anahtarı olarak değişken maliyetler ve işlem sayıları kullanılmıştır. F1 faaliyetinde sadece personel gideri (49.115,14 TL) olduğu ve bu da sabit gider olduğu için doğrudan dağıtım ile kaynak maliyeti belirlenmiştir. F2, F6, F7 faaliyetleri için sabit giderlerin yanında değişken giderler de olduğundan faaliyet kaynakları değişken maliyete göre belirlenmiş ve ilgili maliyet hesaplamaları Tablo 2b’de gösterilmiştir.

Tablo 2b: Değişken Maliyete Göre Faaliyetlerin Maliyeti

Faaliyet(F)	Değişken Giderler	Yüzde	Toplam Fiili Kaynak
F2	358.766,51	0,08	562.525,20
F6	1.313.398,51	0,28	2.059.333,10
F7	2.987.251,27	0,64	4.683.837,68
Toplam	4.659.416,29	1,00	7.305.695,98

F3, F4, F5 faaliyetleri ise hastanenin tanısal alan hizmetleri kapsamında yer alan tetkik birimlerinde gerçekleştirilmektedir. Diğer bir ifade ile tıbbi bölümler, tetkik birimlerinden tanı hizmeti (kan tahlili, tıbbi görüntüleme vb.) almakta ve araştırmaya konu olan hastanede bu birimlerde oluşan toplam maliyetler tıbbi bölümlere (genel cerrahi, nöroloji iç hastalıkları vb.), bölümlerin hizmet aldığı tetkik sayısına (işlem sayısına) göre dağıtılmaktadır. Örneğin, genel cerrahi bölümünün kan tahlil faaliyeti ile ilgili maliyeti, merkez laboratuvar bölümünde toplam yapılan tetkik sayısı içerisinde genel cerrahi bölümünün tetkik yüzde payına göre hesaplanmaktadır. Bu bağlamda, F3, F4, F5 faaliyet maliyetleri ortopedi ve travmatoloji bölümünün ilgili tetkik birimlerinin toplam maliyetlerinden aldığı yüzde paya göre hastane performans yönetimi birimi tarafından hesaplanmış ve ilgili veriler alınarak Tablo 2c’de gösterilmiştir.

Tablo 2c: İşlem Sayısına Göre Faaliyet Maliyetleri

Faaliyet(F)	Maliyet Dağıtımı	Toplam Fiili Kaynak (TL)
F3	Tetkik sayısı	454.701,02
F4	Tetkik sayısı	556.585,13
F5	Tetkik sayısı	32.952,48
Toplam		1.044.238,63

Üçüncü aşamada her bir faaliyetin fiili maliyet oranları hesaplanmış ve bu oranlar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Faaliyetlerin Fiili Oranının Belirlenmesi (aşama 3)

Faaliyet(F)	Toplam Kaynak (TL)	Maliyet Sürücüsü	Maliyet Sürücü Miktarı	Fiili Oran (TL/br)
F1	49.115,14	Hasta sayısı	7.035	6,98
F2	562.525,20	Hasta sayısı	6.750	83,34
F3	454.701,02	Tetkik sayısı	37.500	12,13
F4	556.585,13	Tetkik sayısı	5.850	95,14
F5	32.952,48	Tetkik sayısı	345	95,51
F6	2.059.333,10	Hasta sayısı	285	7.225,73
F7	4.683.837,68	Hasta sayısı	255	18.367,99

Fiili maliyet oranları hesaplanırken maliyetler ile ilgili hasta sayısı, tetkik sayısı vb. maliyet sürücüleri uygulanmıştır. F1, F2, F6, F7 faaliyetleri için maliyet sürücüsü olarak hasta sayısı kullanılmıştır. Çünkü, bu faaliyetlerin iş hacmini hasta sayısı belirlemektedir. Buna karşın, F3, F4, F5 faaliyetleri tetkik birimlerinde gerçekleştiği ve iş hacmini yapılan tetkik sayıları belirlediği için maliyet sürücüsü olarak tetkik sayısı kullanılmıştır. Tetkik birimlerinde her hastaya yapılan tetkik sayıları aynı değildir. Örneğin, iç hastalıkları polikliniğinde muayene olan hastaların her birinden farklı türde ve sayıda kan tahlili istenebilmektedir. Bu da her hasta için tetkik sayısının ve oluşan iş hacminin farklı olmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, tetkik birimlerinde oluşan maliyetlerin dağıtılmasında kullanılması gereken ölçütün, tetkik sayısı olmasının maliyet hesaplamasında doğru sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

Dördüncü aşamada, belirlenen fiili maliyet oranları üzerinden fiili maliyetler hesaplanmış ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Fiili Maliyetlerin Hesaplanması (aşama 4)

Faaliyet(F)	Fiili Oran (TL/br) (1)	Fiili Hasta ve Tetkik Sayıları (2)	Fiili Maliyet (TL) (1)*(2)
F1	6,98	6.931	48.389,06
F2	83,34	6.655	554.608,18
F3	12,13	35.163	426.364,05
F4	95,14	5.759	547.927,14
F4	95,51	332	31.710,79
F6	7.225,73	276	199.4301,53
F7	18.367,99	232	4.261.373,89

Yöntemin beşinci aşamasında standart oran hesaplanmıştır. Bunun için öncelikle, ortopedi ve travmatoloji bölümüne ait Kasım ayı öncesi son 4 aylık maliyet verileri ile hasta ve tetkik sayıları hastane performans yönetim biriminden alınmış ve bu

veriler arasında aylık olarak değişkenliklerin yüksek olup olmadığı kontrol edilmiştir. Çünkü, standart değerler belirlenirken geçmiş verilerden yararlanılabilmesi için, değişkenliklerin düşük olması gerekmektedir. Son dört aylık veriler değerlendirilmiş ve değişkenliklerin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, ilgili verilerin dört aylık ortalaması hesaplanmış ve toplam standart kaynak ile standart hasta ve tetkik sayıları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Faaliyetlerin Standart Oranının Belirlenmesi (aşama 5)

Faaliyet(F)	Toplam Standart Kaynak (TL)(1)	Maliyet Sürücüsü	Maliyet Sürücüsü Standart Miktarı (2)	Standart Oran (TL/br) (1)/(2)
F1	61.393,93	Hasta sayısı	6.834	8,98
F2	552.184,09	Hasta sayısı	6.572	84,02
F3	422.558,41	Tetkik sayısı	34.785	12,15
F4	512.647,69	Tetkik sayısı	5.474	93,65
F5	26.852,21	Tetkik sayısı	297	90,41
F6	2.042.890,10	Hasta sayısı	262	7.797,29
F7	4.403.451,24	Hasta sayısı	227	19.398,46

Yöntemin altıncı aşamasında faaliyetler için daha önce hesaplanan fiili ve standart maliyet oranları üzerinden fiyat sapma analizi yapılmıştır. Bu analiz yapılırken, fiili hasta ve tetkik sayıları kullanılmıştır. Fiyat sapma analizi Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Faaliyetlerin Fiyat Sapma Analizi (aşama 6)

Faaliyet(F)	Fiili Oran (1)	Standart Oran (2)	Fiili Hasta ve Tetkik Sayısı (3)	Fiyat Sapma Sonucu (TL) [(1)-(2)]*(3)	Sapma Analizi
F1	6,98	8,98	6.931	-13.876,27	OLUMLU
F2	83,34	84,02	6.655	-4.549,63	OLUMLU
F3	12,13	12,15	35.163	-786,20	OLUMLU
F4	95,14	93,65	5.759	8.588,81	OLUMSUZ
F5	95,51	90,41	332	1.694,18	OLUMSUZ
F6	7.225,73	7.797,29	276	-15.7750,64	OLUMLU
F7	18.367,99	19.398,46	232	-239.069,67	OLUMLU

Tablo 6’daki analiz sonuçlarına göre kayıt ve kabul (F1), poliklinik muayene(F2), kan tahlili (F3), yatan hasta işlemleri (F6) ve cerrahi işlemleri (F7) faaliyetlerinde maliyetlerin olumlu yönde sonuçlandığı sonucu ortaya çıkmıştır. Tıbbi görüntüleme (F4) ve patoloji (F5) faaliyetlerinde olumsuz sapma görülmüştür.

Bundan sonraki aşamada, standart oran ve tetkik/hasta sayıları üzerinden de standart maliyet hesaplaması yapılmış ve Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Uygulanan Faaliyetlerin Standart Maliyetlerinin Hesaplanması (aşama 7)

Faaliyet(F)	Standart Oran (TL/br)	Fiili Hasta ve Tetkik Sayısı	Standart Maliyet (TL)
F1	8,98	6.931	62.265,33
F2	84,02	6.655	559.157,81
F3	12,15	35.163	427.150,25
F4	93,65	5.759	539.338,34
F5	90,41	332	30.016,61
F6	7.797,29	276	2.152.052,17
F7	19.398,46	232	4.500.443,56

Yöntemin sekizinci aşamasında miktar sapma analizi yapılmıştır. Burada, standart oran üzerinden fiili tetkik/hasta sayıları ile standart fiili/hasta sayıları arasındaki farklılığın maliyetleri nasıl etkilediğinin analizi yapılmıştır. Miktar sapma analizinin sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Buna göre, fiili hasta/tetkik sayısındaki artış, maliyetlerde artışlara neden olmuş ve her bir faaliyeti olumsuz etkilemiştir.

Tablo 8: Faaliyetlerin Miktar Sapma Analizi (aşama 8)

Faaliyet (F)	Standart Oran (TL) (1)	Hasta ve Tetkik Sayısı (Fiili)	Hasta ve Tetkik Sayısı (Standart)	Fiili ve Standart Hasta/ Tetkik Sayısı Farkı (2)	Miktar Sapma Sonucu (TL) (1)*(2)	Sapma Analizi
F1	8,98	6.931	6.834	97	871,41	OLUMSUZ
F2	84,02	6.655	6.572	83	6.973,72	OLUMSUZ
F3	12,15	35.163	34.785	378	4.591,84	OLUMSUZ
F4	93,65	5.759	5.474	285	26.690,65	OLUMSUZ
F5	90,41	332	297	35	3.164,40	OLUMSUZ
F6	7.79729	276	262	14	109.162,07	OLUMSUZ
F7	19.398,46	232	227	5	96.992,32	OLUMSUZ

Yöntemin son aşamasında ise, gerçek düzeyde bütçelenen maliyetler ile standart düzeyde bütçelenen maliyetler arasındaki fark hesaplanarak bölümün genel verimlilik analizi yapılmıştır. Diğer ifade ile fiili bütçe ile standart bütçenin kıyaslaması yapılarak Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Bölüm Verimlilik Analizi

Faaliyet(F)	Fiili Bütçe (TL)	Standart Bütçe (TL)	Verimlilik Analizi (TL)	Sapma Analizi
F1	49.115,14	61.393,93	-12.278,79	OLUMLU
F2	562.525,20	552.184,09	10.341,11	OLUMSUZ
F3	454.701,02	422.558,41	32.142,61	OLUMSUZ
F4	556.585,13	512.647,69	43.937,44	OLUMSUZ
F5	32.952,48	26.852,21	6.100,27	OLUMSUZ
F6	2.059.333,10	2.042.890,10	1.6443,00	OLUMSUZ
F7	4.683.837,68	4.403.451,24	280.386,44	OLUMSUZ
Toplam	8.399.049,75	8.021.977,67	377.072,08	OLUMSUZ

Bölüm verimlilik analiz tablosu incelendiğinde, ilgili bölümün sağlık hizmet süreçlerinde verimli olduğu söylenemez. Özellikle, cerrahi hizmet süreçleri üzerinde değerlendirmelerin yapılarak gerekli düzenleyici faaliyetlerin uygulanması ve tedbirlerin alınması önem arz etmektedir.

5. Bulgular ve Değerlendirme

Hastane işlemlerinde, mal ve hizmet üreten diğer işletmelerde olduğu gibi çeşitli maliyet hesaplama yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler arasında, geleneksel maliyetleme, maliyetlerin ücretlere oranı, Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) ve sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemleri yer almaktadır (Carroll ve Lord, 2016, s.4). Özellikle, geleneksel maliyetleme yöntemine alternatif olarak geliştirilen birinci ve ikinci nesil FTM yöntemleri uygulanmasına rağmen; süreçte zaman içinde sorunlar yaşanmaya başlanmıştır (Çankaya ve Aygün, 2006, s.98; Küçüktüfekçi ve Güner, 2014, s.216; Özen, 2021, s.81).

Birinci ve ikinci nesil FTM yöntemlerinde ortaya çıkan eleştiri ve dezavantajları ortadan kaldırmak için üçüncü nesil olan Performansa Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyet (PDFTM) yöntemi geliştirilmiştir. PDFTM, temel olarak bakıldığında geleneksel FTM ile standart maliyet yönteminin bütünleşmesi ile oluşturulmuştur. Bu yöntemde hem faaliyet maliyetleri hesaplanabilmekte hem de fiili ile standart maliyet kıyaslaması yapılarak verimlilik analizi yapılabilen; böylece, sağlık hizmet faaliyetlerinin performansı değerlendirilebilmektedir. Çalışmada, yöntemin hastane işletmelerine uygulanabilirliğine yönelik örnek bir uygulama yapılmıştır.

Uygulamaya konu olan kamu hastanesinin ortopedi ve travmatoloji bölümünde yapılan bu çalışmada, bölüme ait sağlık hizmet faaliyetlerinin maliyeti hesaplanmıştır. Ortopedi ve travmatoloji bölümü cerrahi bir tıbbi branş olduğu için, poliklinik ve klinik faaliyetleri yanında ameliyathane faaliyetleri de yer almıştır. Bu kapsamda, süreçte yedi faaliyet belirlenmiştir. Bunun yanında, faaliyetlerin standart

ve fiili maliyetleri ayrı ayrı hesaplanarak fiyat ve miktar sapma analizleri gerçekleştirilmiştir. Fiyat sapma analizine göre, görüntüleme çekim işlemleri (F4) ile materyal inceleme (F5) faaliyetlerinde olumsuz sapma görülürken; miktar sapma analizine göre ise, faaliyetlerin tamamında olumsuz sapma görülmüştür. Özellikle, Kasım ayında fiili hasta ve tetkik sayılarındaki artış miktar sapmasının olumsuz çıkmasına neden olmuş ve hizmet faaliyet maliyetleri de artmıştır.

Bölümün faaliyetleri kapsamında genel verimlilik analizi değerlendirildiğinde *hasta kayıt kabul ve taburculuk işlemleri (F1)* faaliyeti dışında tüm faaliyetlerin performansı olumsuz sonuçlanmıştır. Burada, miktar sapmasının da olduğu gibi hizmet sürecinde gerçekleştirilen faaliyetlerin hasta ve tetkik kapasitelerindeki artış ile birlikte bazı giderlerde de ortaya çıkan artışlar genel performans değerlendirilmesinde sonucun olumsuz çıkmasına neden olmuştur. Burada, F1 faaliyetinin olumlu çıkmasını en önemli sebebi fiili personel giderlerindeki azalmadır. Kasım döneminde bölümde çalışan tıbbi sekreter sayısında azalma olmuş ve buna bağlı olarak personel giderlerinde de azalma yaşanmıştır.

Literatürdeki çalışmalarda PDFTM yönteminin maliyet hesaplamalarının yanında üretim ve hizmet faaliyetlerinin performans değerlendirmesine olanak sağladığı; böylece, verimlilik ve etkinlik analizlerinin bu yöntem ile yapılabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle, bu yöntem sayesinde maliyet yönetimi ile ilgili yöneticilere önemli bilgiler sunulması yöntemin önemli bir avantajının olduğu belirtilmiştir. Özen (2021)'nin bir hastane işletmesi üzerine yaptığı çalışmada PDFTM yöntemini başarı ile uygulamış ve hastane süreçleri ile ilgili performans analizini gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde, yapılan bu çalışmada, PDFTM yöntemi hastane işletmelerinde başarı ile uygulanmış ve literatürdeki çalışmalarda çıkan sonuçlarda olduğu gibi maliyet hesaplaması yanında performans analizi başarıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında, uygulama sonucunda ilgili tıbbi bölümün faaliyetlerine yönelik maliyet yönetimi kapsamında detaylı bilgilere ulaşılmıştır.

Ayrıca, yapılan çalışmalarda yöntemin uygulama sürecinde standart değerlerin belirlenmesine yönelik zorluklarla karşılaşıldığı ve sorunların yaşandığı belirtilmiştir. Bu çalışmanın uygulama aşamasında da benzer şekilde standartların belirlenmesinde zorluk yaşanmış ve hastane işletmelerindeki hizmet çeşitliğinin karmaşıklığı ve yoğunluğu bu durumu daha da güç hale getirmiştir. Özellikle, sağlık hizmet faaliyetlerine yönelik standartların belirlenmesi sürecinde daha fazla emek ve zaman harcanmıştır.

Bu çalışmada literatürde yapılan hastane işletmesi uygulama çalışmalarından farklı olarak bir tıbbi bölümün tüm sağlık hizmet faaliyetleri ele alınmış ve bölümün performans analizi gerçekleştirilmiştir. Özellikle, hizmet çeşitliliği fazla olan bir tıbbi bölümde uygulanması hastane yönetimlerine sağlık hizmet maliyetlerinin hesaplanması ile performans analizinin gerçekleştirilmesi açısından farklı bir bakış açısı sunmakta ve bu noktada literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Genel değerlendirme yapıldığında, PDFTM yönteminde, diğer FTM yöntemlerinden farklı olarak faaliyet maliyetlerinin hesaplanmasının yanında performans ölçümü de yapılabilmektedir. Böylece, diğer işletmelerde olduğu gibi hastane işletmelerinde de yöneticiler hizmet çeşitliliği çok fazla olmasına rağmen sağlık hizmet faaliyetlerinin maliyet analizini ve performans değerlendirmesini yaparak kaynakların etkin ve verimli kullanılması konusunda gerekli süreç iyileştirme çalışmalarını yapabilirler.

6. Sonuç

Son yıllarda, girdi fiyatlarındaki artışla birlikte tüm işletmelerde maliyetleri kontrol alma arayışları devam etmektedir. Bu kapsamda, işletmeler tarafından çeşitli maliyet hesaplama yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler arasında, faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemleri de yer almaktadır. FTM yöntemlerinden ilk olarak geleneksel FTM yöntemi geliştirilmiş ve çeşitli sektörlerde uygulama alanı bulmuştur. Birinci nesil FTM'nin uygulama sürecinde ortaya çıkan sorunlardan sonra, bu yöntemin eksik ve dezavantajlarını ortadan kaldırmak için ikinci nesil FTM olan sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntemde de uygulama alanı genişledikçe eleştiriler artmış ve üçüncü nesil FTM olan performansa dayalı faaliyete dayalı maliyetleme yöntemi geliştirilmiştir.

PDFTM yönteminde faaliyet maliyetlerinin hesaplanmasının yanında faaliyetlerin performans değerlendirmesi de yapılabilmektedir. Bunun yapılabilmesi için de maliyet muhasebesi kapsamında yer alan standart maliyet yönteminin ilkeleri de esas alınmıştır. Böylece hem geleneksel FTM hem de standart maliyetleme temeline dayanan hibrit bir yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntem diğer FTM yöntemlerinden farklı olarak dokuz aşamada uygulanmakta ve faaliyetlerin fiili ile standart maliyetleri arasında kıyaslama yapılarak performans analizi yapılabilmektedir. PDFTM, diğerlerine kıyasla yeni geliştirilen bir yöntem olduğu için yapılan akademik çalışmalar kısıtlıdır. Yöntemin daha geliştirilebilir olması için daha fazla araştırma yapılması gerekmekte olup; bu çalışmanın da literatüre bu açıdan katkı sunacağı düşünülmektedir.

Hastaneler bilindiği üzere matrix yönetsel özelliğe sahip karmaşık yapıda organizasyonlardır. Ayrıca, sağlık hizmet çeşitliliği oldukça fazladır. Bu durum, sağlık hizmet maliyet hesaplamalarının ve buna bağlı olarak performans analizlerinin yapılmasını önemli derecede güçleştirmektedir. Bu yüzden, hastane yönetimleri diğer işletme yöneticileri gibi yönetsel açıdan doğru kararlar almalarını sağlayan maliyet ve performans yönetimini gerçekleştiren sistemlere ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle, enflasyondaki artış, döviz kurularındaki değişkenlikler vb. ekonomik nedenlerden dolayı maliyetlerdeki artışlar eldeki kaynakların daha etkin ve verimli kullanılmasının önemini arttırmaktadır. Bu bağlamda, PDFTM yöntemi sayesinde hastane yönetimleri sağlık hizmet faaliyet maliyetlerinin hesaplanmasının yanında performans ölçümünü de gerçekleştirerek hem kaynak

kullanım verimliliğini arttırabilir hem de maliyetleri kontrol altında tutmayı başarabilir.

PDFTM'nin hastanelerde uygulanabilirliğini göstermek amacıyla yapılan bu çalışma bir kamu hastanesinde gerçekleşmiş ve örnek olarak ortopedi ve travmatoloji bölümü alınmıştır. Uygulama örneğinde toplam yedi sağlık hizmet faaliyeti belirlenmiş ve yöntemin dokuz aşaması başarı ile gerçekleştirilmiştir. Uygulama sonunda bölümün genel verimlilik sapma analizi yapılmış; bir faaliyet dışında diğer altı faaliyette olumsuz sapma gözlemlenmiştir. Bu sonuca göre, hastane yönetimi hizmet faaliyetlerinin süreç analizini yaparak maliyetlerdeki artışın nedenlerini ortaya koymalıdır. Böylece, süreçlerde iyileştirmeler yapılarak maliyetleri kontrol altına alma konusunda yönetsel açıdan daha doğru kararlar alınabilir. Bu durum, PDFTM'nin önemli bir avantajıdır. Buna karşın, uygulama aşamasında standartların belirlenmesi sürecinde ortaya çıkan belirsizlikler yöntemin önemli güçlüklerinden biridir. Ayrıca, uygulama için gerekli veri sayısının fazla olması ve bunların işlenmesinin zaman alması da yöntemin diğer dezavantajlarından biridir.

Literatürdeki çalışmalar ile bu çalışma kıyaslandığında PDFTM yönteminin üretim ile hizmet faaliyetlerinin performansının değerlendirilmesine olanak sağlaması ve işletme yöneticilerine maliyet yönetim süreçleri ile ilgili detaylı bilgi sunması; ancak, uygulama aşamasında standartların belirlenmesinde güçlüklerle karşılaşılması ve bu durumun oldukça zaman harcanmasına neden olması konularında benzerlikler olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın hizmet çeşitliliği karmaşık ve fazla olan bir hastane işletmesine ait tıbbi bölümde uygulanması diğer çalışmalardan ayıran en önemli noktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma ile PDFTM yönteminin hastane işletmelerinde uygulanabilirliği gösterilmiş, yöntemin uygulama aşamasındaki avantaj ve dezavantajları ortaya koyulmuştur. Bu yöntem, hastane yönetimlerinin sağlık hizmet süreçleri ile ilgili maliyet ve performans analizini birlikte yaparak ürün ve hizmet alımı, yapılması planlanan yatırım alanları, hastane kapasitesinin hangi alanlarda ne kadar büyümesi gerektiği vb. konularda doğru kararlar almalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, bu çalışmada uygulama örneği olarak sadece bir tıbbi bölümün sağlık hizmet faaliyetleri ele alınmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, tıbbi bölüm dışında diğer sağlık ve idari hizmet süreçlerine (ameliyathane hizmetleri, poliklinik hizmetleri, temizlik ve sterilizasyon hizmetleri vb.) yönelik PDFTM yönteminin uygulanması hastane yönetimlerine önemli katkı sunacaktır.

Kaynakça

Ali, A. M. M. (2019). The role of performance focused activity based costing (PFABC) in productivity improving and performance evaluating, case study

- in the general company for tire industry in Najaf-Iraq. *International Journal of Multidisciplinary Research and Publications (IJMRAP)*, 2(6), 35-41.
- Atalay, B. (2014). Hastane işletmelerinde sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme ve bir hastane uygulaması. *Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bengü, H., Arslan, S. (2009). Hastane işletmelerinde faaliyet tabanlı maliyetleme uygulaması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(2), 55-78.
- Carroll N., Lord J.C. (2016). The growing importance of cost accounting for hospitals. *J Health Care Finance*, 43(2), 172–185.
- Çankaya, F., Aygün,D. (2006). Faaliyet tabanlı maliyetleme: Bir kamu hastanesi uygulaması. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2006 Sayı 17, 93-119.
- Gutnu, M.M. (2019). Bir maliyet kontrol aracı olarak standart maliyet sistemi: Bir üretim işletmesinde uygulama. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 73-82.
- Kaplan, S. R. & Cooper, R. (1992). Activity-based systems: Measuring the costs of resource usage. *Accounting Horizons*, 6(3), 1-13.
- Kıroğlu, H. ve Atalay, B. (2014a). Hastane işletmelerinin maliyet sorununa tıbbi müdahale gerektirmeyen çözüm önerisi: Sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 65-90
- Kowsari, F. (2013). Changing in costing models from traditional to performance focused activity based costing (PFABC). *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2(3), Special Issue on Accounting and Management, 2497-2508.
- Köse, T., Ağdeniz, Ş. (2017). Zaman esaslı faaliyete dayalı maliyetleme ve kaynak tüketim muhasebesi maliyet yöntemlerinin karşılaştırılması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10(2), 139-160.
- Kuhait, A.A., Megabal, H.M. (2020). The use of performance focus activity based costing approach in improving the efficiency of using governmental hospitals resources in Iraq (Case Study). *Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology*, 17(10), 4084-4099.
- Kurt,P. (2018). Hastane işletmelerinde faaliyet tabanlı maliyetleme ve sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme: Kamu hastanesinde bir uygulama. *Yüksek Lisans Tezi*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.

- Küçüktüfekçi, M., Güner, M.F. (2014). Zamana dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi ve faaliyet tabanlı maliyet sistemi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 211-226.
- Moghri, A. E., Kordlouie, H., Varmazyar, B. (2017). Performance focus on activity based costing model, evaluation at Sina bank. *Journal of Interdisciplinary Research*, 110-120.
- Namazi, M. (2009). Performance focused ABC: A third generation of activity-based costing system. *Cost Management*, 23(5), 34-46.
- Namazi, M. (2016). Emergence of the time driven activity based costing. *International Review of Management and Business Research*. September, Volume:5 Issue:3.
- Özen, İ. (2021). Performansa dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 75-92.
- Saad, S. M., Yaqoub, Ij I. and Hussein, M. (2016). An analytical reading of the cost accounting response to environmental requirements: The ABC system case study. *Journal of Baghdad College for Economic Sciences University*, 47, 149-170.
- Sarokolaei, M. A., Bahreini, M. & Bezenjani, F. P. (2013). Fuzzy performance focused activity based costing (PFABC). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 75, 346-352.
- Topçu N. (2005). Faaliyete dayalı maliyetleme yöntemine göre kalite maliyetlerinin ölçülmesi: Tekstil sektöründe bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 343-355.
- Ülker, Y. ve İskender, H., (2005). Doğru maliyet hesaplamada güvenilir bir sistem: Faaliyet tabanlı maliyetleme ve John Deere örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(13), 189-217.
- Yüksel, İ. (2021). Standart maliyet yönteminin maliyet kontrol aracı olarak hastanelerde uygulanması. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 642-658.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için Dokuz Eylül Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 17.01.2024 tarihli ve 2024/03-23 sayılı kararı ile onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Performance Focus Activity-Based Costing Application in Hospital Enterprises: An Example of a Public Hospital

Extended Abstract

1. Introduction

Along with the economic and technological developments in the world, the change processes reflected in businesses have led to the development of new methods in the field of cost accounting. As a result of the change that started with activity-based costing in the eighties, new generation cost calculation methods emerged. One of these methods is the performance-based activity-based costing method developed in 2008. This method was basically created as a result of the integration of the first generation ABC and the standard cost system. Thanks to the actual and standard data determined and/or calculated for the activities, both the costs of the activities can be calculated and performance analysis can be made. In this way, business management can use PFABC as a financial management tool in important managerial decisions.

2. Methodology

The aim of the study is to demonstrate the applicability of this method in hospital enterprises, as in other enterprises, and to contribute to the academic development of the method. In this context, in this study conducted in the orthopedics and traumatology department of a public hospital, all nine stages of PDFTM were successfully applied. These stages are:

Stage 1: The basic activities in the health service process provided to patients examined and treated in the orthopedics and traumatology department were determined.

Stage 2: The actual resources needed in the service process for the determined activities were determined.

3 Stage: Actual rates of health service activities were calculated.

Stage 4: Costs of health service activities were calculated using relevant data.

Stage 5: Standard rates of health service activities were calculated.

Stage 6: Price deviations of health service activities were calculated.

Stage 7: Standard costs of health service activities were calculated.

Stage 8: Quantity deviations of health service activities were calculated.

Stage 9: Efficiency evaluation of health service activities was made.

3. Results and Conclusion

Hospital businesses use various cost accounting methods to keep healthcare costs under control. It is also very important to conduct performance evaluations to encourage the effective and efficient use of available resources in service processes and to enable management to make correct managerial decisions. Hospital businesses can identify cost deviations by comparing the actual costs of activities in their service processes with their standard costs calculated based on standard values, and can conduct cost performance analysis by focusing on these deviations. In this context, the use of performance-based activity-based costing, which is an integrated cost management tool that provides both the control of effective and efficient use of resources in service activities and the analysis of the performance of determined activities, can make a significant contribution to the financial performance of hospital businesses.

In this study conducted in the orthopedics and traumatology department of the public hospital subject to the application, the cost of the health service activities of the department was calculated. Since the department of orthopedics and traumatology is a surgical medical branch, operating room

activities are also included in addition to outpatient and clinical activities. In this context, seven activities were determined in the process. In addition, standard and actual costs of the activities were calculated separately and price and quantity deviation analyzes were carried out.

As a result, with this study, the applicability of the PFABC method in hospital enterprises has been demonstrated and the advantages and disadvantages of the method in the application phase have been revealed. This method enables hospital managements to analyze the cost and performance of healthcare processes together, and analyze product and service purchases, planned investment areas, how much the hospital capacity should grow in which areas, etc. It can help them make the right decisions on issues.

Araştırma Makalesi

Dijital Vatandaşlık: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması

Alper Tunga ŞEN

Kastamonu Üniversitesi

alpertungasen@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1943-9040

Öz

Dijital vatandaşlık, bireylerin dijital yasaları anlamasını, bunlara uymasını, kişinin çevrimiçi eylemlerinin sonuçlarının farkında olmasını hangi düzeyde faaliyetlere katılım gösterdiklerini, kişisel bilgileri korumayı, dijital topluluğa olumlu katkıda bulunmayı ifade etmektedir. Çalışmanın amacı Connolly ve Miller (2022) tarafında revize edilen Dijital Vatandaşlık Ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasıdır. Bahsedilen ölçek psikometrik özellikleri araştırması hem öğrencileri hem de halkı içeren popülasyona sahip olması açısından önemli bir çalışma olarak nitelendirilebilmektedir. Orijinal ölçek 19 maddeden ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Çalışma neticesinde Türkçeye uyarlanan ölçek de 19 madde ve dört alt boyuttan oluşan yapıyı korumuştur. Ölçeğin Cronbach alfa (α) güvenilirlik katsayısı 0,82 olarak tespit edilmiş, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonrasında elde edilen uyum iyiliği indeksleri (ki-kare/Serbestlik (3,48), RMSEA= 0,079, RMR= 0,018, GFI= 0.88, AGFI= 0.85, NFI= 0.89, IFI= 0.92, CFI= 0.92) ise ölçeğin kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Türkçeye başarılı bir şekilde uyarlanan bu ölçeğin farklı karşılaştırılmaları imkân sağlayacak olması çalışmanın literatüre katkısını da ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Vatandaşlık, dijital vatandaşlık, ölçek geliştirme, kamu yönetimi

JEL Sınıflandırma Kodları: C19, Y10, Z18

Digital Citizenship: A Scale Adaptation Study¹

Abstract

Digital citizenship refers to individuals' understanding and compliance with digital laws, being aware of the consequences of one's online actions, the level of participation in activities, protecting personal information, and making positive contributions to the digital community. In the study, the Digital Citizenship Scale revised by Connolly and Miller (2022) was adapted to Turkish. The scale is important in terms of researching psychometric properties and having a wide population. The original scale consists of 19 items and four sub-dimensions. The reliability coefficient of the scale was determined as 0.82, and the goodness of fit indices obtained after CFA (chi-square/Freedom (3.48), RMSEA= 0.079, RMR= 0.018, GFI= 0.88, AGFI= 0.85, NFI= 0.89, IFI= 0.92, CFI= 0.92) show that the scale has acceptable fit values. The fact that this scale, which has been successfully adapted to Turkish, will enable different comparisons also reveals the contribution of the study to the literature.

Keywords: Citizenship, digital citizenship, scale development, public administration

JEL Classification Codes: C19, Y10, Z18

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 05.03.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 18.11.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Şen, A. T. (2025). Dijital vatandaşlık: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 108-128. doi: 10.18074/ckuiibfd.1447631

1. Giriş

Özellikle bilginin, iletişimin ve teknolojinin öneminin giderek arttığı ve bu kavramlara verilen önemin giderek daha fazla gündeme geldiği bu dönemde toplumsal ve kurumsal anlamda yaşanan değişimler kendini göstermektedir. Diğer yandan yaşanan bu değişim hareketleri gündelik yaşamları da ciddi bir ölçüde değiştirmektedir. İnsanlar internetin ve teknolojinin bir arada yer aldığı dijital platformlarda çok daha fazla zaman geçirmeye başlamış, gündelik yaşam içerisinde bu bahsedilen platformlar sayesinde vatandaşlık ile ilgili sorumluluklarının çok daha fazla farkına varmaya başlamışlardır. Tabi bu farkındalık bireylerin daha fazla sorumluluk alırken bazı risklerle de karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Bu riskler kişisel teknolojilerin çoğalması sebebiyle siber saldırılar, yapay zekanın (AI) günlük rutinlerimize derinlemesine entegrasyonu, bilişsel işlevler ve genel refah üzerindeki etkisine ilişkin endişeler şeklinde sıralanabilmektedir. Bireyler özellikle dijital yaşamın birtakım gerekliliklerini yerine getirmek adına farklı beceriler edinmek zorunda kalmışlardır. Bu yeni beceriler ise vatandaşlık kavramının dijital vatandaşlık kavramına evrilmesine neden olmuştur.

Dijital vatandaşlık, internet ve teknolojinin toplumda yaygınlaşması ile birlikte ilginin ve önemin arttığı, diğer yandan gelişime açık ve süreklilik gösteren bir kavram olarak değerlendirilebilir. Dijital vatandaşlık kavramı esasen bilim insanlarının ve araştırmacıların, bireylerin daha sorumlu ve etik teknoloji kullanımı konusunda eğitilmeleri gerektiğini fark etmeleri sonucunda 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında şekillenmeye başlamıştır (Mossberger, Tolbert ve McNeal 2007).

Dijital vatandaşlık kavramı özellikle çevrimiçi alanda teknolojinin sorumlu ve etik kullanımını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, dijital vatandaşlık kavramı dijital yasaları anlamasını ve bunlara uymasını, kişinin çevrimiçi eylemlerinin sonuçlarının farkında olmasını, başkalarının haklarına saygı duymasını, kişisel bilgileri korumayı ve dijital topluluğa olumlu katkıda bulunmayı ifade etmektedir. Ek olarak dijital vatandaşlık, teknolojinin ekonomik fırsatlar, demokratik katılım ve iletişim gibi toplumun çeşitli yönleri üzerindeki etkisinin farkında olmayı içermektedir (Curran ve Ribble, 2017). Tabi tüm bu bahsedilenler geleneksel vatandaşlık anlayışının değişimini beraberinde getirmiştir. Günümüzde vatandaşlar sorumluluklarını yerine getirmek adına farklı dijital araçları kullanmakta, farklı dijital platformlar sayesinde kamusal meselelere katılım sağlamaktadır (Rible, 2012).

Bahsedilen dijital vatandaşlık ve dijital vatandaşlığı uyum aslında tüm dünyada bir süreç olarak ifade edilmektedir. Tabi bahsedilen bu süreç birden çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de vatandaşlara elektronik devlet uygulamaları ve çevrimiçi platformlar sayesinde her gün daha güncel ve gelişmiş bir şekilde sunulmaktadır. Diğer yandan yaşça küçük olan bireylerin hem okulda hem de günlük yaşam içerisinde büyük ölçüde dijital araçlara maruz kalması nedeniyle dijital vatandaşlık

kavramının gelecek nesiller adına çok daha büyük önem taşıdığı dikkate alınmalıdır.

Özellikle günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler dijitalleşme kavramının hemen tüm kavramlarla bir arada alınmasına neden olmaktadır. Birçok araştırmacı farklı kamu yönetimi kavramlarını dijitalleşme ile birlikte açıklama gereği duymaktadır. Dijital kamu yönetimi, dijital yönetim, dijital kamu personel yönetimi bu kavramlara örnek olarak verilebilmektedir (Engin ve Sarsar, 2015). Bu kavramlarda olduğu gibi vatandaşlık kavramı da teknolojik gelişmelerle birlikte değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Günümüzde giderek daha fazla dijital vatandaşlık kavramından bahsedilmektedir. Diğer yandan dijital vatandaşlık kavramı, küresel vatandaşlık kıstaslarını giderek daha güçlü bir hale getirmektedir. Fakat burada en önemli husus dijital vatandaşlığın ne olduğunun anlaşılması, daha etkin ve verimli bir dijital vatandaşlık algısının ölçülmesi gerekliliğidir (Vural, 2016).

Araştırmanın öneminden bahsedilecek olduğunda yapılan literatür taramaları sonrasında birçok çalışmanın genellikle siber güvenlik, teknolojik liderlik, dijital kaygı, dijital yetkinlik gibi hususları ele aldığı, bunun yanı sıra sıklıkla öğretmenler veya yöneticiler üzerinde gerçekleştirildiği söylenebilmektedir (Vural, 2016). Bu çalışma ise gelecek yıllarda hem kamu sektörü hem de özel sektörde gelecek yıllarda çalışan veya yönetici olarak görev yapabilecek olan üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak uyarlanan ölçekte çevrimiçi siyasi aktivizm, dijital vatandaşlığa karşı eleştirel düşünceler, ağ yapısı gibi farklı hususların ölçülmesi adına maddeler yer almaktadır. Araştırma, literatürde üniversite öğrencileri ile yapılan çok çalışmanın olmaması sebebiyle özgün bir değere sahiptir. Araştırma diğer yandan literatüre yeni bir Türkçe ölçek kazandırılması açısından önem teşkil etmektedir. Literatür incelemesi yapıldığında birçok çalışmanın hazır ölçeklerle veya geçmiş yıllarda yapılan ölçeklerle gerçekleştirildiği söylenebilmektedir. Bu çalışma ise Connolly ve Miller tarafından 2022 yılında literatüre kazandırılmış olan ve daha önce Türkçe'ye uyarlanmamış bir ölçek olması açısından önemlidir. Uyarlanmış olan bu ölçek çok yeni olmakla birlikte gelecek yıllarda yapılacak olan çalışmalarda da araştırmacılar tarafından tercih edilebilecektir. Uyarlanmış olan bu ölçeğin akademik düzeyde sağlayacağı katkılar ise, Türkçe'ye uyarlanmış yakın tarihli bir dijital vatandaşlık ölçeği kazandırılması, üniversite öğrencileri arasında dijital vatandaşlığa bakış açısının geliştirilmesi, dijital vatandaşlık kavramının daha fazla duyulmasına destek olunması, dijital vatandaşlık kavramı ile ilgili endişelerin ortaya çıkarılması ve gerekli çözüm önerilerinin geliştirilmesi şeklinde sıralanabilmektedir.

Bahsedilen vatandaşlıktan, dijital vatandaşlığa geçiş sürecinin olumlu ve olumsuz yanlarının tespit edilmesi adına ise çeşitli araştırmacılar tarafından çeşitli dijital vatandaşlık ölçekleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada da Connolly ve Miller (2022) tarafından revize edilmiş olan dijital vatandaşlık ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır.

Mevcut çalışmada orijinal dijital vatandaşlık ölçeği öncelikle uzmanlar ile birlikte Türkçeye çevrilmiş ardından yapısal geçerlilik analizleri gerçekleştirilmiştir.

2. Dijital Vatandaşlık Kavramı

Günümüzün hızlı değişim süreci birçok farklı sonucu ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunlar, teknoloji alanında yaşanan olağanüstü ilerlemeler, gelişmeler sayesinde ülke sınırlarının giderek daha hayali bir yapı olması, küreselleşmenin insanların ihtiyaç ve haklarının karşılanmaları adına teknolojik araç ve platformları kullanma zorunlulukları şeklinde sıralanabilmektedir. Bahsedilen hususlar giderek daha fazla dijital vatandaşlık kavramından bahsedilmesine yol açmaktadır (Erdem ve Koçyiğit, 2019). Diğer yandan var olan ülkelerin fiziki sınırlarının giderek daha hayali bir hal alması fiziki sınırlara dayalı vatandaşlık algısının giderek daha fazla kırılmasına neden olmaktadır. Bu fiziki sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşamakta olan bireyler aynı teknolojik platformlar sayesinde birbirleri ile iletişime geçebilmektedir. Bu iletişim insanların her durumdan ve olaydan hızlı bir şekilde haberdar olmasına neden olmakta iken aynı zamanda insanların dünya çapında eşit hak ve sorumluluklara sahip olmak istediklerini de ifade etmelerine imkân tanımaktadır (Çubukçu ve Bayzan, 2013). Tüm bu sayılanlara ek olarak insanlar dijital iletişim kanalları sayesinde, siyasi partilerle daha rahat etkileşim kurabilmekte, teknolojik platformlar aracılığıyla hızlı haber akışı alma ve hükümetle ilgili konularda vatandaşlık uygulamalarına daha rahat erişim ve katılım sağlayabilmektedir (Shelley vd., 2004).

Günümüzde dijital çağ olarak adlandırılan bu zaman aralığında dijital vatandaşlık kavramı giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Dijital vatandaşlık kavramı hem dijital teknolojilerin ve internetin sorumlu kullanımını hem de bahsedilen teknolojilerin etik ve güvenli kullanımını ifade etmektedir. Bireylerin çevrimiçi dünyada gezinmek ve kendilerini geliştirmek için ihtiyaç duyduğu çeşitli beceri, bilgi ve davranışları da kapsamaktadır. Giderek daha fazla genç birey internete ve teknolojiye düzenli olarak erişim sağlamakta, dijital vatandaşlığı anlamak ve uygulamak adına çaba göstermektedir (Çubukçu ve Bazyan, 2016). Dijital vatandaşlık yalnızca teknolojiyi kullanmak için gereken teknik becerileri değil aynı zamanda çevrimiçi etik uygulamalar ve sorumlu davranış anlayışını da kapsamaktadır (Buchholz, DeHart ve Moorman, 2020). Dijital vatandaşlık kavramı kişinin dijital ayak izinin farkında olmasını, başkalarının mahremiyetine ve haklarına saygı duymayı, güvenli çevrimiçi davranışlar sergilemeyi ve çevrimiçi olarak başkalarıyla olumlu ve anlamlı etkileşimlerde bulunmayı içermektedir. Çevrimiçi dünyada gezinmek ve gelişmek için gerekli beceri, bilgi ve davranışlara sahip olmayı içerir. (Çubukçu ve Bazyan, 2016).

Dijital vatandaşlık bahsedilen açıklamalar da dikkate alındığında dijital teknolojilerin ve internetin sorumlu ve etik kullanımı olarak anlaşılabilir. Kişinin çevrimiçi eylemleri ve etkileşimleri konusunda bilinçli olmasını, başkalarının mahremiyetine ve haklarına saygı duymasını ve güvenli çevrimiçi

davranışlar sergilemesini içermektedir (Buchholz vd, 2020). Dijital vatandaşlık ayrıca çevrimiçi olarak bulunan bilgilerin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesini, kişinin çevrimiçi varlığının ve etkinliğinin etkisinin farkında olmasını, çevrimiçi topluluklara olumlu ve yapıcı bir şekilde katılarak sorumlu bir dijital vatandaş olmayı da içermektedir (Choi, Glassman ve Cristol, 2017). Bu açıklama aslında dijital vatandaşlığın aslında daha bilinçli bir vatandaşlık davranışını ortaya çıkarma sürecinde destekleyici bir nitelik taşıdığına ispatı niteliğindedir.

Dijital vatandaşlık, dijital okuryazarlık, dijital yeterlilik ve teknolojinin eleştirel kullanımı dahil olmak üzere bir dizi boyutu da kapsayıcı bir niteliktedir. Kavram uygun ve sorumlu teknoloji kullanımına rehberlik eden bir dizi norm ve uygulamanın bir birleşimi şeklinde ifade edilebilir (Melhuish, Spencer, Webster ve Spence, 2018). Dijital vatandaşlığın sadece bireyin çevrimiçi davranışıyla ilgili olmadığı, aynı zamanda tüm kullanıcılar için güvenli ve kapsayıcı bir dijital ortam yaratmakla ilgili olduğunu da unutmamak gerekmektedir (Davis, 2018). Yalnızca teknolojiyi kullanmak için gereken teknik becerileri değil, aynı zamanda çevrimiçi etik uygulamalar ve sorumlu davranış anlayışı da dijital vatandaşlık kavramı ile birlikte her geçen gün daha fazla gündeme gelmektedir (Chen, Mirpuri, Rao ve Law 2021). Dijital vatandaşlığın daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi adına temel unsurlarından da bahsedilmesi gerekmektedir. Bu temel unsurlar şu şekilde sıralanabilmektedir. Birinci unsur dijital okuryazarlık olarak tanımlanabilir. Dijital okur yazarlık esasen teknolojinin bireyler tarafından etkili ve verimli bir şekilde kullanılma becerisini ifade etmektedir (Çubukçu ve Bazyan, 2016). İkinci husus, özellikle her geçen gün insanların çok daha fazla endişe duyduğu bir unsur olarak karşımıza çıkan çevrimiçi güvenlik unsurudur. Kişisel bilgilerin güvenliğini ve mahremiyetini sağlamak, siber zorbalık ve dolandırıcılık gibi çevrimiçi tehlikelerin farkında olmak çevrimiçi güvenlik ile ilgili temel belirleyicilerdir (Søby, 2015). Üçüncü unsur, dijital görgü kuralları olarak tanımlanmaktadır. Bu normlar veya kurallar başkalarının duygu ve düşüncelerine dikkat etmek de dahil olmak üzere çevrimiçi ortamda iyi davranışlar ve saygılı davranışlar sergilemek, şeklinde ifade edilebilmektedir. Son olarak dijital yasal düzenlemelerden de bahsedilmesi gerekmektedir. Bu kavram teknoloji ve dijitalleşme ile birlikte eski yasaların güncelleştirilmesini ifade etmektedir (Meyers, Erickson ve Small, 2013). Özetlenecek olduğunda dijital vatandaşlık kavramı dijital okuryazarlık, dijital yeterlilik, teknolojinin eleştirel kullanımı, çevrimiçi güvenlik, dijital görgü kuralları ve dijital hukuk gibi çeşitli bileşenlerden bir araya gelen ve her birinin dikkate alınması gereken ve disiplinler arası bir kavram olarak nitelendirilmelidir (Çubukçu ve Bazyan, 2016).

Birçok boyutu ve faktörü içeren dijital vatandaşlık kavramı yalnızca dijital teknolojileri kullanmak için gereken teknik becerileri değil, aynı zamanda çevrimiçi etik uygulamalar ve sorumlu davranış anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle yeni nesil vatandaşlık kavramı geçmişe kıyasla günümüz bireylerine farklı sorumluluklar ve zorluklar da getirmektedir. Öncelikle

tüm vatandaşların farkındalık seviyelerinin yükselmesine vurgu yapılmaktadır (Mossberger vd, 2007). Ancak yükselen farkındalık ile birlikte çevrimiçi tehlikelerden korunabileceği vurgulanmaktadır. Buna ek olarak bireylerin etik ve kurallara daha saygılı olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Dijital vatandaşlık ile birlikte vatandaşların daha fazla dikkat etmeleri gereken sorumlulukları dijital görgü kurallarına uymak, başkalarının duygu ve düşüncelerine saygı duymak, çevrimiçi davranışları ve içeriği yöneten yasaları, politikaları ve kuralları anlamak, kişisel bilgilerin güvenliğini ve gizliliğini sağlamak şeklinde sıralanabilmektedir (Prados, Díaz ve Piqueras, 2020). Tüm bu hususlar dikkate alındığında Uluslararası Eğitimde Teknoloji Derneği (ISTE) tarafından 2008 yılında dijital vatandaşlık teknoloji standartları içerisinde dahil edilmiştir (ISTE, 2008). Tüm dünyada konu ile ilgili yapılan çalışmalar dikkate alındığında aslında kavramın daha yeni olduğu söylenebilir. Bu sebeple yapılan çalışmaların da sınırlı bir şekilde ortaya çıktığı aynı zamanda geliştirilmeye çok açık bir kavram olduğu dikkate alınmalıdır.

Yapılan çalışmalardan bir tanesi Jones ve Mitchell (2016) tarafından çevrimiçi saygılı davranış ve çevrimiçi sivil katılım boyutlarını belirlemeye yönelik bir dijital vatandaşlık ölçeği geliştirmek adına gerçekleştirilmiştir. Yapılan bir diğer çalışma ise Gleason ve von Gillern (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ise öğrencilerin sosyal medya platformlarını kullanımlarının formal ve informel öğrenme süreçlerinde dijital vatandaşlık gelişimlerini nasıl etkiledikleri araştırılmıştır. Erdem ve Koçyiğit (2019) tarafından Türkiye özelinde yapılan çalışmaların bazıları, Elçi ve Mediha (2015) tarafından geliştirilen ancak ortaokul düzeyindeki öğrencilerin ders müfredatlarının dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi amacıyla geliştirilen bir dijital vatandaşlık ölçeği de İşman ve Güngören (2014) tarafından geliştirilen dijital vatandaşlık ölçeğidir.

Bu çalışmanın esas bir ölçek uyarlama çalışması olması sebebiyle önem teşkil etmektedir. Giderek daha fazla çalışılan bir konu olması sebebiyle ise son yıllarda yapılan çalışmalarda ölçeklerin farklı faktörleri dikkate almaları gerektiği konusuna vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın literatür taraması aşamasında Türkiye özelinde var olan ölçeklerin daha geçmiş tarihli çalışmalar esasında literatüre kazandırıldığı, yeni çalışmaların ise çok fazla dikkate alınmadığı saptanmıştır. Bu sebeple çalışmada Connolly ve Miller (2022) tarafından revize edilmiş ve uyarlanmış olan ‘‘Dijital Vatandaşlık Ölçeği’’ esas alınmıştır. Connolly ve Miller (2022) tarafından revize edilen bu ölçek 19 madde ve 4 alt boyuttan oluşan, geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış bir ölçek olarak literatürde yer almaktadır. Var olan dört alt boyut şu şekilde izah edilebilmektedir. Çevrimiçi siyasi aktivizm, interneti ve dijital teknolojileri siyasi katılım sağlamak adına kullanmayı, protestolar düzenlemek ve farkındalığı yaymak için çevrimiçi dilekçe imzalamayı, çevrimiçi tartışmalara katılmayı ifade etmektedir. Teknik beceriler bireylerin interneti ve dijital teknolojileri kullanabilme becerilerini ifade etmektedir. Eleştirel yaklaşım boyutu bireylerin çevrimiçi katılım yöntemleri ile çevrimdışı siyasal katılım yöntemlerini karşılaştırmalarına imkân tanımaktadır. Son olarak ağ oluşturma alt boyutu ise

çevrimiçi platformlar sayesinde bireylerin siyasal aktivizm içerisinde hangi düzeyde yer aldıklarını öğrenmeye yönelik geliştirilmiştir.

3. Yöntem

Çalışma Connolly ve Miller (2022) tarafından revize çalışması olarak yayınlanmış olan Dijital Vatandaşlık Ölçeği'nin Türk diline uyarlanması şeklinde ifade edilebilmektedir. Çalışma sırasında elde edilen veriler ilgili etik kurul izinlerinin alınmasının ardından üniversite öğrencilerine yüz yüze anket tekniği ile toplanmış ardından ise ölçeğin yapısal geçerliğinin ispatlanması adına doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinin gerçekleştirilmesinin ardından ise ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik düzeylerinin ispatlanması adına güvenilirlik analizleri ve korelasyon analizleri SPSS ve Lisrel programları yardımı ile gerçekleştirilmiştir.

3.1. Araştırmanın Örneklemi

Çalışmanın katılımcıları Kastamonu üniversitesinde öğrenim gören 400 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Örneklemde çeşitlilik sağlamak adına farklı imkân ve tecrübelerine sahip öğrencilerin temsil edilmesi amacıyla üniversite öğrencilerinin farklı gelir düzeylerine ve farklı sınıf düzeylerinde olmalarına mümkün olduğunca dikkat edilmiştir. Bu farklılık aynı zamanda ölçek uyarlama çalışmasının geçerliliğinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Araştırmada yer alan katılımcılar, kolayda ve amaçlı örneklem yöntemi dikkate alınarak tercih edilmiştir. (Creswell, 2002). Öğrencilerin %46,5'i (186) erkek, %53,5'i (214) kadın katılımcıdır. Bu dağılım kadın ve erkek öğrenci katılımcılarının birbirlerine yakın olduğunun ispatı niteliğindedir. Katılımcıların öğrenim gördükleri sınıf düzeyleri dikkate alındığında %27,5'i (110) 1. sınıf, %18'i (72) 2. sınıf, %19'u (76) 3. sınıf, %35,5'i (142) 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Son olarak katılımcıların gelir düzeyleri dikkate alındığında %41'i (164) 5.000 TL altında bir gelir düzeyine, %59'u (236) 5.000 TL üstünde bir gelir düzeyine sahiptir. Araştırmanın örneklemine yer alan katılımcıların demografik sorular esasında mümkün olduğunca birbirlerine yakın bir dağılım sağlamalarına çaba gösterildiği söylenebilmektedir. Son olarak Kline (1994) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma dikkate alındığında ölçekte var olan toplam ölçek madde sayısının 10 katı örnekleme ulaşmanın evreni yeterince temsil edebilme yeterliliğine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu veri dikkate alındığında ulaşılan örneklem sayısı (400) yeterli görülmektedir.

3.2. Orijinal Ölçek Maddelerinin Türkçeye Çevrilmesi ve İçerik Geçerliliği Açısından İncelenmesi

Aralık 2023 tarihinde ölçeğin yazarlarından ölçeğin Türkçeye uyarlanması adına gerekli izinler alınmıştır. İzin alınmasının sonrasında ölçek üç dil uzmanı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Sonrasında taslak ölçek konu ile ilgili alanında uzman başka

bir akademisyene gönderilmiştir. Yapılan son düzeltmelerin ardından taslak ölçek yazım, noktalama, anlam ve anlaşılabilirlik açısından incelenmiştir. Bu aşamada pilot bir çalışma ile taslak ölçek 20 üniversite öğrencisine sunulmuş, maddeler yanıtlanmış, maddelerin anlaşılabilirliği ve anlamı tartışılmıştır. Bu yapılan görüşme sonrasında ölçek ile ilgili yorumlar aşağıda yer alan Tablo 1'deki şekilde değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Anlamsal Geçerlilik Yorumları

Ölçeğin Anlaşılabilirlik Düzeyi	Anlaşılır (18)	Karmaşık (2)
Ölçeğin Okunabilirlik Düzeyi	Okunaklı (20)	Okunaklı Değil (0)
Ölçeğin Cevaplama Süresi	Uzun (1)	Uzun Değil (19)

Yapılan bu değerlendirmeler de dikkate alınarak ölçeğin Türkçe uyarlanmış formuna son şekli verilmiştir. Uyarlanan ölçeğin dil esasında eşdeğerliğinin belirlenmesi amacıyla hem Türkçe hem de İngilizce dillerine hâkim olan öğrencilere belirli bir süre aralıkla hem İngilizce hem de Türkçe ölçek formu gönderilmiştir. Yapılmış olan analiz sonuçlarında .65 ile .80 arasında değişen korelasyonlar anlamlı tespit edilmiştir ($p < .05$). Ardından ölçeğin son Türkçe uyarlanmış hali 400 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular

Çalışmanın bu başlığında araştırmanın esasları ve amaçları doğrultusunda analize tabi tutulmak adına elde edilen verilerden hareket edilerek ulaşılan bulgular ve değerlendirmeler izah edilmiştir.

4.1.Yapı Geçerliliği

Ölçeğin yapısal geçerliliğinin analiz edilmesi amacıyla çalışmada öncelikle veri setinde yer alan değerlerin uç değerler olup olmadığının anlaşılmasına imkân tanıyan uygunluk analizinin sonuçlarına yer verilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığının anlaşılması adına çarpıklık (Skewness) değeri ve basıklık (Kurtosis) değeri incelenmiştir. Tablo 2'de de yer verildiği üzere verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasında tespit edilmiştir. Çarpıklık ve basıklıkla ilgili değerlerin genellikle -2 ile +2 arasında olduğu durumlarda, ölçekte yer alan verilerin normal dağıldığı literatürde yer alan araştırmalarda görülmektedir (George ve Mallery, 2010).

Tablo 2: Dijital Vatandaşlık Ölçeğine Ait Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Dijital Vatandaşlık Ölçeği Basıklık ve Çarpıklık Değerleri					
Madde Numarası	Skewness Değeri	Kurtosis Değeri	Alt Boyut	Skewness Değeri	Kurtosis Değeri
1	,437	-1,005	Çevrimiçi Siyasi Aktivizm	-,008	-,624
2	,036	-1,227			
3	,665	-,910			
4	-,275	-1,271			
5	,045	-1,351			
6	,001	-1,382			
7	-1,339	,419	Teknik Beceriler	-1,323	,717
8	-1,315	,384			
9	-1,387	,871			
10	-,158	-,933	Eleştirel Bakış Açısı	-,221	,760
11	-,189	-,867			
12	-,505	-,777			
13	-,532	-,661			
14	-,423	-,884			
15	-,230	-1,184			
16	,395	-1,226	Ağ Yapısı	,512	-,709
17	,457	-1,086			
18	,346	-1,261			
19	,618	-1,048			

Tablo 2’de de görüldüğü üzere ölçek uyarılama çalışmasında yer alan tüm ölçek maddelerinin literatürde kabul edilen (+2 ve -2) basıklık, çarpıklık değerleri aralığında olduğu, verilen ise normallik analizlerinin yapısal geçerlilik analizine uygun olduğu görülmektedir. Bu uygunluk diğer bir açıklama ile aslında verilerin analiz yapmaya elverişli bir dağılıma sahip olduğunu göstermesi bakımından da önem teşkil etmektedir.

Tabi bahsedilen normallik testi veya verilerin normal bir dağılım göstermesi analizlerin geçerli olduğunu gösteren ve tek başına yeterli olmayan bir analiz olarak da nitelendirilebilir. Bunun yanında farklı analizlerinde yapılması gerekmektedir. Çalışmada yapılmış olan bir sonraki analiz ise toplam madde analizi olarak isimlendirilmektedir. İlgili analiz ölçekte yer alan maddelerin ölçeğin tamamı içerisindeki korelasyon katsayılarını ortaya koymaktadır. Bu sayede ilgili maddelerin ölçeğin tamamını güvenilirlik düzeyine ne oranda katkı yaptığı anlaşılmaktadır. Yapılan toplam madde analizi sonuçları Tablo 3’te ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

Tablo 3: Toplam Madde Analizi Sonuçları

Madde No	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde Oluşacak Cronbach Alfa Değeri	Alt Boyutlar	Alt Boyut/Madde Korelasyon Değerleri
1	,380	,816	Çevrimiçi	0,688
2	,443	,813	Siyasi	0,692
3	,357	,817	Aktivizm	0,666
4	,532	,807		0,639
5	,533	,807		0,791
6	,508	,809		0,751
7	,358	,817	Teknik	0,896
8	,336	,818	Beceriler	0,929
9	,330	,818		0,895
10	,369	,817	Eleştirel	0,579
11	,361	,817	Bakış	0,607
12	,389	,816	Açısı	0,593
13	,462	,812		0,639
14	,413	,814		0,642
15	,447	,812		0,604
16	,344	,818		0,473
17	,355	,817	Ağ	0,813
18	,379	,816	Yapısı	0,869
19	,311	,820		0,833

Yapılan analiz neticesinde Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu olarak ifade edilen değerlerin 0.30 değerinden küçük olması ilgili ölçek maddelerinin ölçeğin tamamı ile düşük bir korelasyona sahip olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir durumda ilgili maddeni çalışmadan çıkarılması ölçeğin daha güvenilir olmasına sağlamaktadır. Tablo 3'te ilgili değerlerin 0.30 değerinin üstünde olduğu analiz edilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin 0.30 değerinin altında olmaması, diğer bir deyişle maddelerin ölçeğin geneli ile uyumluluğunun yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle ölçekte çıkarılabilecek olan her bir madde tabloda da anlaşılacağı üzere ölçeğin güvenilirlik düzeyini olumsuz bir yönde etkileyecektir. Ayrıca tabloda alt boyutlara ait olan ölçek maddelerinin bu alt boyutlar ile olan korelasyon değerleri de analiz edilmiştir. İlgili analiz sonucu dikkate alındığında alt boyutlara ait maddelerin alt boyutlar ile tutarlı ve ilişkili olduğu yorumu yapılabilmektedir.

4.2. Açımlayıcı Faktör Analizi

Ölçek uyarlama çalışmalarının başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi ve ölçeğin esasına uygun olup olmadığının anlaşılabilmesi adına gerçekleştirilmesi gereken bir diğer analiz ise açımlayıcı faktör analizidir. İlgili analizler ölçeğin yapı

geçerliliğinin test edilmesi ve faktörlerin dağılımlarının anlaşılması adına önem teşkil etmektedir. Bu sayede ölçeğin maddelerinin hangi faktörlerde altında yer aldığı anlaşılacaktır. Ölçek uyarlama çalışmalarında bu analizin gerçekleştirilmesi uyarlanan ölçeğin aynı zamanda orijinal ölçek ile eş değer boyutlara ayrılıp ayrılmadığının anlaşılmasına da fayda sağlamaktadır. Çalışmada öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testi gerçekleştirilmiştir. İlgili analiz ölçeğin faktörle ayrılabilir bir yapıya sahip olup olunmadığının anlaşılması adına önem teşkil etmektedir.

Tablo 4: Ölçeğe Ait KMO ve Barlett Testi Analiz Değerleri

	KMO Değeri	,819
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	2745,490
	df	171
	Sig.	0,000

Çalışmada gerçekleştirilen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ve Barlett küresellik testi sonuçları dikkate alındığında KMO değeri 0,819 olarak tespit edilmiştir. Barlett testi sonucu ise 0,000 olarak diğer bir deyişle istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde tespit edilmiştir. Elde edilen bu analiz sonuçları dikkate alındığında örneklem sayısının kabul edilebilir sayının üstünde olduğu ve ölçeğin faktörlere ayrılmaya müsait olduğu söylenebilmektedir. Yapılan bu analizin sonrasında ise ölçeğin açıklayıcı faktör analizinin anlaşılması adına ölçekte yer alan maddelerin kaç boyut altında toplanabildiğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Literatür taraması sonucunda ve orijinal ölçeğin toplam 4 alt boyuta sahip olduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışmada da sıklıkla ve faktörler arası korelasyon olduğu düşünüldüğünde tercih edilen Oblimin döndürme yöntemi gerçekleştirilmiş ve ölçek maddelerinin hangi faktörler altında yer aldığı tespit edilmiştir.

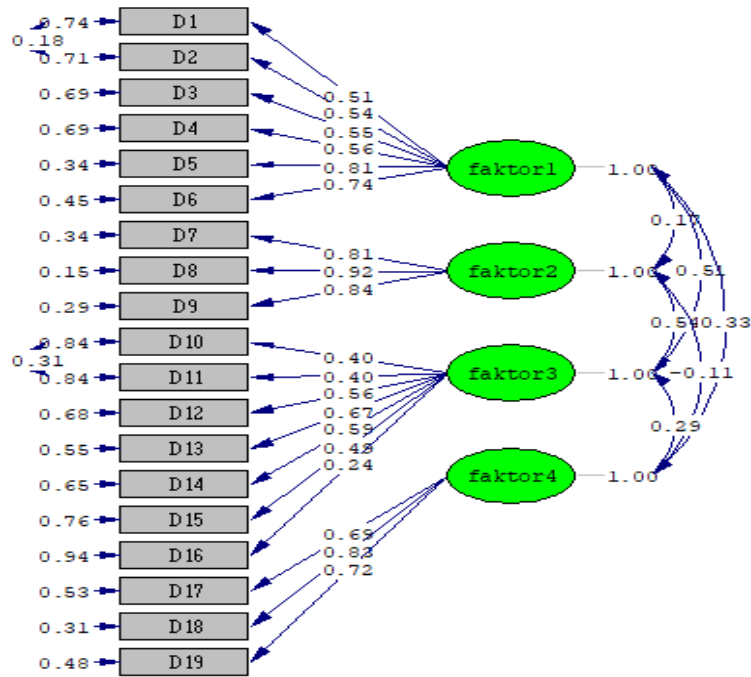
Tablo 5: Dijital Vatandaşlık Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Alt Boyutlar			
	Çevrimiçi Siyasi Aktivizm	Teknik Beceriler	Eleştirel Bakış Açısı	Ağ Yapısı
Özdeğer	4,635	3,169	1,794	1,212
Açıklanan Varyans	24,395	16,677	9,444	6,380
Açıklanan Toplam Varyans	56,895			
Ekstraksiyon Yöntemi: Temel Bileşen Analizi.				
Döndürme Yöntemi: Oblimin.				

Tablo 5. dikkate alındığında özdeğerleri 1 ve 1'in üzerinde değere sahip olan ve herhangi bir faktör sayısına zorlanmadan 4 faktör belirlenmiştir. Ayrıca analiz sonucunda faktör yapısını bozan veya çıkarılması gereken herhangi bir madde tespit

edilmemiştir. Belirlenen 4 faktör orijinal ölçek ile eş değer faktör sayısının olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu 4 faktör toplam varyansın %56,895'ini açıklamaktadır. İlgili araştırmacılar çalışmalarda toplam varyansın kabul edilebilmesi adına en az %50'sinin açıklanması gerektiği hususunda fikir birliği yapmışlardır (Streiner, 1994). Özellikle çok boyutlu ölçek geliştirme veya uyarlama çalışmalarında varyansın %40 ile %60 arasında olması yeterli olarak kabul edilmektedir (Tavşancıl, 2005). Çalışmada da ilgili değer %56,895 olduğu açıklanmıştır. Bahsedildiği üzere bu oranın en büyük nedeni ise çalışmanın bir ölçek uyarlama çalışması olması şeklinde ifade edilebilmektedir. Yapılan faktör analizi sonrasında ölçekte yer alan ölçek maddelerinin 0,50 değerinin altında faktör yüküne sahip olmadıkları ve binişik yük değeri vermediği de analiz edilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizinin sonuçlarının elde edilmesinin sonrasında elde edilen faktör yapısının ilgili analizler ve programlar yardımıyla doğrulanması gerekmektedir. Ölçek yapısının ve faktörlerinin doğrulanması amacıyla ölçek doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Şekil 1'de yer alan faktörler, Faktör 1 (Çevrimiçi Siyasi Aktivizm), Faktör 2 (Teknik Beceriler), Faktör 3 (Eleştirel Bakış Açısı), Faktör 4 (Ağ Yapısı), şeklinde isimlendirilmiştir. Yapılan DFA sonuçlarına ilişkin değerler ise Şekil 1'de ve ilgili uyum iyiliği indeks değerleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Şekil 1: Dijital Vatandaşlık Ölçeği Birinci Düzey DFA Modeli

LISREL programı yardımıyla gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonrasında elde edilen uyum indeksleri parametrelerinin de incelenmesi gerekmektedir. Uyum

iyiliği ile ilgili hangi değerlerin raporlanması gerektiği konusunda düşünce birliği bulunmasa da ilgili Ki-kare/serbestlik, p ve RMSEA değerlerinin mutlaka yayınlanması gerekmektedir. Çalışmanın sonrasında yapılan analizler neticesinde elde edilen uyum iyiliği değerleri ve olması gereken değer aralıkları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Dijital Vatandaşlık Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İyiliği İndeksi	Mükemmel Uyum Düzeyi	Kabul Edilebilir Uyum Düzeyi	Analiz Sonucu Elde Edilen Değer	Uyum Düzeyi
χ^2 (Ki-Kare)	$0,05 < p \leq 1$	$0,01 < p \leq 0,05$	0.00000	Anlamlı
CMIN/SD	$\chi^2 /sd \leq 3$	$\chi^2 /sd \leq 5$	3,48	Kabul Edilebilir Düzeyde Uyum
IFI	$0,95 \leq IFI$	$0,90 \leq IFI$	0,92	Kabul Edilebilir Düzeyde Uyum
CFI	$0,97 \leq CFI$	$0,90 \leq CFI$	0,92	Kabul Edilebilir Düzeyde Uyum
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05$	$RMSEA \leq 0,08$	0,079	Kabul Edilebilir Düzeyde Uyum
RMR	$0 < RMR \leq 0,05$	$0 < RMR \leq 0,08$	0,018	Mükemmel Uyum
NFI	$0,95 \leq NFI$	$0,80 \leq NFI$	0,89	Kabul Edilebilir Düzeyde Uyum
GFI	$0,95 \leq GFI$	$0,85 \leq GFI$	0,88	Kabul Edilebilir Düzeyde Uyum
AGFI	$0,95 \leq GFI$	$0,85 \leq GFI$	0,85	Kabul Edilebilir Düzeyde Uyum

Kaynak: Karagöz ve Ağbektas, 2016.

Çalışmanın öncesinde de belirtildiği üzere literatürde var olan hangi uyum indekslerinin belirtilmesi gerektiği konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Bazı bilim insanları yalnızca ki-kare, CFI bununla birlikte SRMR değerlerinin raporlanmasının yeterli olduğunu belirtirken, bazıları ise mutlak uyum iyiliği değerleri (χ^2 , SRMR ve RMR), sıkı uyum iyiliği değerleri (RMSEA) ve karşılaştırmalı uyum iyiliği değerleri (CFI, NNFI) olarak üç gruba ayırdıkları değerlerden ise en az bir değerini çalışmada sunulması fikrini savunmaktadırlar. Genel olarak uyum iyiliği değerleri örneklem büyüklükleri, modelin karmaşıklık düzeyleri, verinin normal dağılıp dağılmadığı gibi faktörlerden de etkilenebilmektedir (Koyuncu ve Kılıç, 2019: 361-388). Tablo 6'da yer alan değerler ise bir çalışmanın kabul edilebilir olup olmadığı değer aralıklarını vermektedir. Bu değerler Karagöz ve Ağbektas (2016) tarafından yapılan

çalışmadan elde edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonrasında elde edilen uyum iyiliği değerleri dikkate alındığında değerlerim kabul edilebilir uyum düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

4.3. Güvenirlilik Analizi

Ölçek uyarlama çalışmalarında başarılı olup olunmadığının ispatlanması adına ölçeğe ait güvenilirlik analizlerinin de yapılması gerekmektedir. Bilimsel çalışmalar incelendiğinde özellikle likert tipi ölçeklerde sıklıkla kabul görmüş güvenilirlik ölçme metotlarından biri olan Cronbach Alfa güvenilirlik değerinin raporlanmasıdır (Şeker ve Gençdoğan, 2014). Araştırmacılara göre Cronbach Alfa olarak isimlendirilen değerin 0.7 ve üzerinde olması beklenmektedir. Diğer yandan ölçek uyarlama çalışmaları da dahil olmak üzere birden çok alt boyutun (faktörün) yer aldığı çalışmalarda, alt boyutların cronbach alfa değerlerinin ayrı ayrı olacak şekilde rapor edilmesi önerilmektedir (Field, 2009).

Tablo 7: Dijital Vatandaşlık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Cronbach Alfa Değerleri

Boyut	Madde No	Cronbach Alfa
Çevrimiçi Siyasi Aktivizm	1-6	0,797
Teknik Beceriler	7-9	0,891
Eleştirel Bakış Açısı	10-16	0,690
Ağ Yapısı	17-19	0,788
Ölçeğin Tamamı İçin Cronbach Alfa Değeri	19 Madde	0,823

Tablo 7’den de anlaşılacağı üzere ölçeğin hem alt boyutlarının hem de tamamının Cronbach Alfa değeri 0.7’den büyük olarak tespit edilmiştir. Bu ise ölçeğin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Son olarak ölçeğin güvenilir olduğunun ispatlanması adına ölçeğin alt boyutları arasındaki korelasyon düzeylerinin de raporlanması tercih edilmiştir.

Tablo 8: Dijital Vatandaşlık Ölçeği Faktörler Arası Korelasyon Değerleri

Alt Boyutlar		Çevrimiçi Siyasi Aktivizm	Teknik Beceriler	Eleştirel Bakış Açısı	Ağ Yapısı
Çevrimiçi Siyasi Akt.	r	1			
Teknik Beceriler	r	,149**	1		
Eleştirel Bakış Açısı	r	,418**	,369**	1	
Ağ Yapısı	r	,278**	-,098	,329**	1
Toplam	r	,774**	,473**	,820**	,532**

** . 0.01 Anlamlılık Düzeyinde

Tablo 8. incelendiğinde uyarlanan dijital vatandaşlık ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkilerin düzeyleri ortaya konmuştur. Köklü, Büyüköztürk ve Bökeoğlu (2013) tarafından yapılan çalışmada da açıklandığı üzere, korelasyon düzeyinin -1 ile +1 arasında olması kabul edilmektedir. İlgili değer r ile gösterilmektedir. Bu değer $r = 0$ ise ilişkinin olmadığı, $0.01 < r < 0.29$ ise düşük ilişki olduğu, $0.30 < r < 0.70$ ise orta düzeyde ilişki olduğu, $0.71 < r < 0.99$ ise yüksek ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu açıklamadan hareket edildiğinde ölçeğin tamamı ile eleştirel bakış açısı alt boyutu arasında yüksek düzeyde olumlu bir ilişkiden bahsedilirken, en düşük ilişki ise teknik beceriler alt boyutu ile saptanmıştır. Diğer yandan teknik beceriler ve ağ yapısı alt boyutları arasında ise negatif yönlü bir korelasyonun tespit edildiğine dikkat edilmelidir. Yapılan analizler sonrasında Alt boyutlar ile ölçeğin tamamı arasındaki korelasyon katsayılarının 0.47 ile 0.82 arasındaki değerlere sahip oldukları ispatlanmıştır. Alt boyutlar arasında yer alan bu değerlerin 0.85 ve daha düşük düzeylerde olması faktörlerin de belirleyiciliğinin kanıtı niteliğindedir (Brown, 2006).

5. Tartışma ve Sonuç

Çalışmanın esası geçtiğimiz on yılda çeşitli bilim insanları tarafından dijital vatandaşlığı ölçmek adına geliştirilen ve Connolly ve Miller (2022) tarafından revize edilen, Dijital Vatandaşlık Ölçeğinin (DVÖ) Türkçeye uyarlanmasıdır. Ölçeğin orijinal halinde yer alan dört faktörlü yapı ve ölçekte var olan 19 madde Türkçe'ye uyarlanan yeni ölçekte de olduğu gibi yer almaktadır. Ölçeğin dört alt boyutu arasında var olan korelasyon değerlerinin 0.47 ile 0.82 arasında olması uyarlanan ölçeğin çoklu bağlantı sorunu olmadığına işaret etmekte ve alt boyutların toplam ölçek içerisinde bağımsız ölçüm yaptıklarını kanıtlamaktadır (Brown, 2006; Peter, 1981). Ayrıca bu 4 faktör toplam varyansın %56,895'ini açıklamaktadır. İlgili araştırmacılar alt boyutların toplam varyansın %50'sini açıklanması gerektiği konusunda hem fikirdirler (Streiner, 1994). Ölçeğin dört alt boyutunun Cronbach Alfa kat sayısı değerleri ise 0.69 ile 0.89 arasında tespit edilmiştir. Ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa değeri ise ,82 olarak tespit edilmiş ve ölçek yüksek düzeyde güvenilir olarak analiz edilmiştir.

İlgili alan yazın incelendiğinde çeşitli araştırmacılar tarafından Türkçe geliştirilmiş veya Türkçe'ye uyarlanmış olan dijital vatandaşlık ölçeklerinin olduğu görülebilmektedir. Tutar ve arkadaşları (2024) tarafından geliştirilmiş olan bir dijital vatandaşlık ölçeği çalışması incelendiğinde toplam 23 ifadenin yer aldığı ve üç alt boyuttan oluşan bir yapının ortaya konduğu görülebilmektedir. Geliştirilen ölçekte yer alan alt boyutlar ise dijital yetkinlik, dijital güven ve dijital kaygı olarak isimlendirilmiştir. Geliştirilen bu ölçekte daha çok bireylerin dijital vatandaşlık algılarının ölçülmesi söz konusu iken bu çalışmada aynı zamanda dijital vatandaşlık adına gerekli olan faaliyetlerinin yapılıp yapılmadığının anlaşılması adına da maddeler bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada dijital vatandaşlığa karşı eleştirel bakış açısının ölçülmesi adına da alt boyut yer almaktadır.

Kocadağ (2012) tarafından geliştirilmiş olan bir çalışmada ise dijital vatandaşlığı ölçmeye yarayan yedi alt boyut tespit edilmiştir. Fakat alt boyutlarda bireylerin teknik becerilerinin ölçülmesi adına bir alt boyut olmadığı söylenebilmektedir. Diğer yandan yapılan bu çalışmada elde edilen dört alt boyut orijinal ölçekte olduğu şekilde tespit edilmiş ve ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu görülmüştür. Yılmaz ve İbret (2023) tarafından yapılan bir diğer çalışma ise “Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması” şeklinde adlandırılmaktadır. Ancak yapılan bu çalışmanın ortaokul düzeyinde bir örnekleme sahip olması ölçeğin daha yüksek yaşlarda katılımcılara uygulanmasının önüne geçmektedir. Gerçekleştirilen bu çalışma ise vatandaşlık kavramının gereklerini yerine getirebilme yeterliliğine sahip olan üniversite öğrencilerine uygulanması açısından önem teşkil etmektedir.

Son olarak, Elçi ve Sarı (2016) tarafından literatüre kazandırılmış olan “Bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde dijital vatandaşlık: Bir ölçek geliştirme çalışması” adlı çalışmanın da evreninin ve örnekleminin fazla spesifik bir yapıya sahip olduğu anlaşılabilmektedir. Bu çalışmanın farklı bir örnekleme uygulanması farklı sonuçların elde edilmesini sağlayabilir. Birçok farklı çalışmanın literatürde yer aldığı görülmektedir. Fakat her bir çalışma dijital vatandaşlığı farklı yönlerden ele almış, farklı örneklemeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan gerçekleştirilen bu uyarlama çalışması, dijital vatandaşlığın olumlu ve olumsuz yönlerinin ölçülmesine imkân tanınması açısından da önem teşkil etmektedir. Diğer yandan daha yakın tarihli güncel bir ölçek olması açısından da önemlidir.

Bu çalışma ölçeğin geçerli ve güvenilir bir şekilde uyarlandığının ispat edilebilmesi adına açılımlayıcı faktör analizi ve ardından doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilerek yapılmıştır. Yapılan analizler sonrasında literatürde yaygın bir şekilde kabul edilen uyum indeksleri değerlerine ulaşılmıştır. Bu değerler dikkate alındığında ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranının (3,48) 5’in altında ve uyum iyiliği değerlerinin ise RMSEA= 0,079, RMR= 0,018, GFI= 0.88, AGFI= 0.85, NFI= 0.89, IFI= 0.92, CFI= 0.92 olarak tespit edilmiştir. İlgili değerler uyarlanmış olan dijital vatandaşlık ölçeğinin kabul edilebilir uyum indekslerine sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bu değerler Karagöz ve Ağbektaş (2016) tarafından yapılan çalışmadan elde edilmiştir. Nihayetinde bu çalışma sonrasında yakın bir zamanda revize edilmiş Dijital Vatandaşlık Ölçeği’nin geçerli ve güvenilir Türkçeye uyarlanmış formu sunulmaktadır.

İlgili ölçek sonraki çalışmalarda farklı katılımcılara uygulanarak test edilebilir. Bu sayede gelecek araştırmacılara geçerli ve güvenilir bir ölçek sunulmuştur ve farklı değişkenler ile birlikte çalışma yapımları adına literatüre katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

- Brown, T.A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. The Guildford Press, New York.
- Buchholz, B. A., DeHart, J. D., & Moorman, G. B. (2020). Digital citizenship during a global pandemic: moving beyond digital literacy. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 64(1), 11-17.
- Chen, L. L., Mirpuri, S., Rao, N., & Law, N. (2021). Conceptualization and measurement of digital citizenship across disciplines. *Educational Research Review*, 33, 1-18.
- Choi, M., Glassman, M., & Cristol, D. (2017). What it means to be a citizen in the internet age: Development of a reliable and valid digital citizenship scale. *Computers & Education*, 107, 100-112.
- Connolly, R., & Miller, J. (2022). Evaluating and revising the digital citizenship scale. *Informatics* 9(3), 1-13.
- Curran, M. B., & Ribble, M. (2017). P-20 model of digital citizenship. *New Directions for Student Leadership*, 2017(153), 35-46.
- Çubukçu, A., & Bazyan, S. (2016). A Study regarding the perception of digital citizenship among adults and the assessment of this perception. *International Journal of Digital Literacy and Digital Competence*, 7(3), 23-37.
- Davis, C. (2018). Collaborating with digital natives on digital citizenship. *In Proceedings of the 2018 ACM SIGUCCS Annual Conference* (pp. 51-54).
- Elçi, A. C., & Mediha, S. (2016). Bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programına yönelik öğrenci görüşlerinin dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 87-102.
- Elçi, A.C., & Sarı, M. (2016). Bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde dijital vatandaşlık: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3602-3613.
- Engin, G., & Sarsar, F. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının küresel vatandaşlık düzeylerinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 12 (1), 150-161.

- Erdem, C., & Koçyigit, M. (2019). Exploring undergraduates' digital citizenship levels: Adaptation of the digital citizenship scale to Turkish. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 7(3), 22-38.
- Gleason, B. & Von Gillern, S. (2018). Digital citizenship with social media: Participatory practices of teaching and learning in secondary education. *Educational Technology & Society*, 21 (1), 200–212.
- George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A Simple guide and reference, 17.0 update* (10 ed.) Pearson, Boston.
- Isman, A., & Canan G. O. (2014). Digital citizenship. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 13(1), 73-77.
- Jones, L. M. & Mitchell, K. J. (2016). Defining and measuring youth digital citizenship. *New Media & Society*, 18(9), 2063-2079.
- Kocadağ, T. (2012). *Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Koyuncu, İ. & Kılıç, A. F. (2019). Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanımı: Bir doküman incelemesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 44(198), 361-388.
- Karagöz, Y. & Ağbektaş, A. (2016). Yapısal eşitlik modellemesi ile yaşam memnuniyeti ölçeğinin geliştirilmesi; Sivas ili örneği. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 7(13), 274-290.
- Kline, P. (1994). *An Easy guide to factor analysis*. Routledge, London.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş. & Bökeoğlu Ç.Ö. (2013). *Sosyal bilimler için istatistik*. (12. Baskı), Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Melhuish, N., Spencer, K., Webster, A., & Spence, P. (2018). From Literacy to Fluency to Citizenship: Digital Citizenship in Education. Netsafe (Ed.). *From Literacy to Fluency to Citizenship: Digital Citizenship in Education* (s. 1-22.). Wellington: Netsafe.
- Meyers, E. M., Erickson, I., & Small, R. V. (2013). Digital literacy and informal learning environments: an introduction. *Learning, Media And Technology*, 38(4), 355-367.
- Mossberger, K., Tolbert, C J., & McNeal, R. (2007). *Digital citizenship: The internet, society, and participation*, The MIT Press eBooks.

- Peter, J. P. (1981). Construct validity: a review of basic issues and marketing practices. *Journal of Marketing Research*, 18(2), 133-145.
- Prados, J. S., Lozano-Díaz, A., & Cuenca-Piqueras, C. (2020). Digital citizenship and education: state of the art and bibliometric analysis. (In) *Proceedings of the 2020 8th International Conference on Information and Education Technology* (s. 174-178).
- Søby, M. (2015). Finnish education system. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 10(2), 64-68.
- Şeker, H & Gençdoğan, B. (2014). *Psikolojide ve eğitimde ölçme aracı geliştirme*. (2. Baskı) Nobel yayınevi, Ankara.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Yargı yayınevi, Ankara.
- Tutar, H., Erdem, A. T., & Şahin, N. (2024). Dijital vatandaşlık ölçeği (DVÖ): Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, 8(1), 310-327.
- Vural, S. S. (2016) *Üniversite öğrencilerinin bakış açısıyla dijital vatandaşlık göstergelerinin incelenmesi*, Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yılmaz, O., & İbret, B.Ü. (2023). Ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeylerini belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 59-77.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için, Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 7.12.2023 tarihli toplantıda onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Digital Citizenship: A Scale Adaptation Study

Extended Abstract

1. Introduction

Today, the importance of information flow, communication and technology is increasing day by day. Therefore, social and institutional changes are also shaped on the basis of these concepts. These changes are significantly altering people's daily lives. People have started to spend much more time on digital platforms where the internet and technology coexist, and thanks to these platforms in daily life, they have started to become much more aware of their responsibilities regarding citizenship. The concept of digital citizenship actually began to take shape in the late 1990s and early 2000s as a result of scientists and researchers realizing that individuals needed to be educated on the more responsible and ethical use of technology (Mossberger, Tolbert, and McNeal 2007). The aforementioned digital citizenship and digital citizenship adaptation are actually expressed as a process all over the world. Of course, this process mentioned is presented to citizens in Turkey, as in many countries, in a more up-to-date and advanced way every day thanks to electronic government applications and online platforms. The aim of this study can be expressed as the adaptation of the Digital Citizenship Scale revised by Connolly and Miller (2022) to Turkish. The original scale is included in the literature as a scale consisting of 19 items and 4 sub-dimensions, with proven validity and reliability. The existing four sub-dimensions can be explained as follows: Online political activism refers to using the internet and digital technologies for political participation, signing online petitions to organize protests and spread awareness, and participating in online discussions. Technical skills refer to individuals' ability to use the internet and digital technologies. The critical approach dimension allows individuals to compare online participation methods with offline political participation methods. Finally, the networking sub-dimension was developed to learn the level at which individuals are involved in political activism thanks to online platforms.

2. Method

The study can be expressed as the adaptation of the Digital Citizenship Scale, which was published as a revised study by Connolly and Miller (2022), into the Turkish language. The data obtained during the study were collected from university students via face-to-face survey technique after obtaining the relevant ethics committee permissions, and then confirmatory factor analysis was performed in order to prove the structural validity of the scale. After the confirmatory factor analysis was performed, reliability analyses and correlation analyses were performed with the help of SPSS and Lisrel programs in order to prove the validity and reliability levels of the scale. The participants of the study consisted of 400 university students studying at Kastamonu University. In order to provide diversity in the sample, attention was paid to the different income levels and different class levels of university students in order to represent students with different opportunities and experiences. This difference also contributes to the strengthening of the validity of the scale adaptation study. The participants in the study were preferred by taking into account the convenience and purposeful sampling method.

3. Results and Discussion

The four-factor structure and 19 items in the original version of the scale are included in the new scale adapted to Turkish. The correlation values between the four sub-dimensions of the scale are between 0.47 and 0.82, indicating that the adapted scale does not have a multicollinearity problem and proving that the sub-dimensions make independent measurements within the total scale (Brown, 2006; Peter, 1981). In addition, these 4 factors explain 56.895% of the total variance. Relevant

researchers agree that the sub-dimensions should explain 50% of the total variance (Streiner, 1994). The Cronbach Alpha coefficient values of the four sub-dimensions of the scale were determined to be between 0.69 and 0.89. The Cronbach Alpha value for the entire scale was determined to be .82, and the scale was analyzed as highly reliable. In addition to all these, it is seen that all scale items included in the scale adaptation study are within the range of kurtosis and skewness values accepted in the literature (+2 and -2), and the given normality analyses are suitable for structural validity analysis. In addition, the correlation values of the scale items belonging to the sub-dimensions in the study were also analyzed. When the relevant analysis result is taken into consideration, it is seen that the items belonging to the sub-dimensions are consistent and related with the sub-dimensions. Finally, after the analyses were performed, the fit index values widely accepted in the literature were reached. When these values are taken into consideration, it was determined that the ratio of the chi-square value to the degree of freedom (3.48) was below 5, and the goodness of fit values were RMSEA= 0.079, RMR= 0.018, GFI= 0.88, AGFI= 0.85, NFI= 0.89, IFI= 0.92, CFI= 0.92. These values prove that the adapted scale has acceptable goodness of fit values.

4. Conclusion

This study was conducted by performing exploratory factor analysis and then confirmatory factor analysis in order to prove that the scale was adapted in a valid and reliable manner. The relevant values prove that the adapted digital citizenship scale has acceptable fit indices. The mentioned values were obtained from the study conducted by Karagöz and Ağbektaş (2016). Finally, after this study, a valid and reliable Turkish adapted form of the recently revised Digital Citizenship Scale is presented. Subsequent studies can test the relevant scale by applying it to different participants. In this way, a valid and reliable scale has been presented to future researchers and a contribution has been made to the literature in terms of working with different variables. Finally, while the scales in the developed literature mostly measure individuals' digital citizenship perceptions, this study also includes items to understand whether the necessary activities for digital citizenship have been carried out. In addition, this study includes sub-dimensions to measure the critical perspective towards digital citizenship.

Araştırma Makalesi

Sessiz İstifa ve Sessiz İşten Çıkarma Ölçekleri Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Aysun DANAYIYEN

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

aysunda@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4782-5697

Öz

Araştırma, sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma ölçeklerinin Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılmasını amaçlamaktadır. Kültürel karşılaştırmalara olanak sağlaması bakımından ölçek uyarlama yöntemi benimsenmiştir. En az üç yıl deneyime sahip 432 sağlık çalışanının verisi üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Veri analizinde tanımlayıcı istatistikler, yapı geçerliliği için faktör analizi, ayırt edici geçerlilik, uyum geçerliliği, ölçek bağıntılı geçerlilik için korelasyon analizi yöntemleri kullanılmıştır. Sessiz istifa ölçeğinin toplam açıklayıcılığı %64,26 olup, Cronbach alfa ise 0,739'dur. Ölçek motivasyon eksikliği, inisiyatif eksikliği ve işten kopma olarak adlandırılan üç alt boyuttan oluşmaktadır. Sessiz işten çıkarma ölçeği tek boyutlu olup açıklayıcılığı %55,8 ve Cronbach alfa değeri ise 0,860'tır. Ayırt edici geçerlilik ve uyum geçerliliği sinanan ölçeklerin, kültürlerarası karşılaştırmalara olanak vereceği ve iş dünyasında yaşanan eğilimleri daha hassas bir şekilde değerlendirmemize ve çözüm odaklı stratejiler geliştirmemize katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sessiz istifa ölçeği, sessiz işten çıkarma ölçeği, ölçek uyarlama, sağlık çalışanları

JEL Sınıflandırma Kodları: I18, M10, M12

The Adaptation of Quiet Quitting and Quiet Firing Scales into Turkish: A Validity and Reliability Study¹

Abstract

The research aims to adapt the Quiet Quitting and Quiet Firing scales into Turkish and to conduct validity and reliability studies. The adaptation of scales has been employed due to its potential to facilitate cultural comparisons. Analyses were conducted on the data of 432 healthcare workers with at least three years of experience. Descriptive statistics, exploratory and confirmatory factor analysis, discriminant validity, concurrent validity, and correlation analysis for scale-related validity were used in data analysis. The explanatory validity of the quiet quitting scale is 64.26% and Cronbach's alpha is 0.739. The scale consists of three sub-dimensions: lack of motivation, lack of initiative, and disengagement. The unidimensionality of the quiet firing scale is 55.8% and Cronbach's alpha is 0.860. The scales tested for discriminant validity and convergence validity will allow us to evaluate the trends in the business world more precisely and develop solution-oriented strategies in a way that will allow cross-cultural comparisons.

Keywords: Quiet quitting scale, quiet firing scale, scale adaptation, healthcare professionals

JEL Classification Codes: I18, M10, M12

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 19.05.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 05.09.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Danayiyen, A. (2025). Sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma ölçekleri Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 129-150. doi: 10.18074/ckuifbd.1486365

1. Giriş

Günümüzde iş dünyası, dinamik değişimlere ayak uydururken, çalışma kültürü ve iş ilişkileri de yeni ve çeşitli değişikliklere ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamda, pandemi döneminde ortaya çıkan ve giderek yaygınlaşan bir olgu olan “sessiz istifa” veya diğer adıyla “Quiet Quitting” kavramı, işyerlerindeki çalışanların tutum ve davranışlarında belirgin bir değişimi yansıtmaktadır. Sessiz istifa sürecinde olan çalışanlara karşı yöneticilerin gösterdikleri tepkisel davranışlar olarak özetlenebilecek sessiz işten çıkarma (Quiet Firing) ise yine iş ilişkileri kapsamında değişimler sonucu ortaya çıkmış bir diğer dinamik kavramdır.

Çalışanların sessiz istifası, genellikle işyerindeki memnuniyetsizliklerin veya motivasyon kayıplarının bir sonucudur. Gallup’un yıllık olarak yayınladığı “State of the Global Workplace” raporuna göre dünya genelinde çalışanların %59’u sessiz istifa sürecindedir yani işe bağlılıkları asgari düzeydedir (Gallup, 2023). Bu ve benzeri araştırmalar, işyerindeki memnuniyetsizliğin ve istifaların ciddi bir sorun olduğunu gösteriyor (Westphal, Kalinowski, Hoferichter ve Vock, 2022). Ayrıca, çalışan bağlılığının düşük olduğu işyerlerinde, verimlilik kayıpları ve işten ayrılma oranlarının yüksek olduğu da tespit edilmiştir. Bu durum, işverenler için işyerindeki atmosferi ve çalışan memnuniyetini gözlemlemek, sıkıntıları belirlemek ve çözüm bulmak için dikkatli olmaları gerekliliğinin göstergesidir. Özellikle pandemi döneminde, çalışanların esnek çalışma düzenlerine geçiş yapmasıyla birlikte, işyeri dinamikleri ve beklentileri de değişmiştir. İşverenlerin, çalışanların ihtiyaçlarını anlamak ve onlara destek olmak için daha duyarlı olmaları gerekmektedir. Ayrıca, sessiz istifaların önlenmesi için, şeffaf iletişim, geri bildirim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve çalışanların duygusal ihtiyaçlarının karşılanması gibi önlemler alınabilir.

İşyerlerindeki istifaların ve işten çıkarmaların geleneksel görünümünün ötesinde, yeni bir olgu olan “sessiz işten çıkarma” giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Anand ve arkadaşları (2024) tarafından tanımlanan bu kavram, işverenlerin çalışanları doğrudan işten çıkarmak yerine, pasif-agresif taktiklerle çalışanların istifasını sağlama yöntemini ifade eder. Bu durum, çalışma ortamını, iş gören için huzursuz hale getirebilir ve istenmeyen bir ayrılığa yol açabilir. Sessiz işten çıkarma, genellikle belirli çalışanlara yönelik zamların, terfilerin veya fırsatların durdurulması gibi taktiklerle uygulanır ve bu da çalışanların sessiz istifaya yönlendirilmesine neden olabilir. Bu konuda yapılan araştırmalar, sessiz istifa sürecindeki çalışanların sessiz işten çıkarma yöntemleriyle daha sık karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Anand, Doll ve Ray, 2024). Yöneticilerin büyük bir çoğunluğu, sessiz istifaya karşılık terfi ve zamları reddetmek gibi önlemler aldıklarını bildirmişlerdir (Güler, 2023). Ancak, bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu da vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, sessiz işten çıkarma ve sessiz istifa süreçlerinin incelenmesi, işyerindeki ilişkilerin ve çalışma kültürünün anlaşılmasına ve iyileştirilmesine katkı sağlayabilir.

Mevcut eğilimler, çalışanların istifalarının arkasındaki nedenleri ve bunların zamanında nasıl önlenebileceğini anlamının önemini vurgulamaktadır. “Sessiz istifa” şeklindeki yeni trend, birçok ülkede, özellikle genç çalışanlar arasında benimsenmiştir ve toksik bir örgüt kültürünü tetikleyerek özellikle sağlık hizmeti kalitesini olumsuz etkileyebilir (Boy ve Sürmeli, 2023). Literatür, COVID-19 salgını sonrasında sağlık sektöründe bu konularda artan bir farkındalığın olduğunu ve bu sorunlara yönelik çözüm arayışlarının hız kazandığını ortaya koymaktadır (Alkhamees vd., 2023; Boy ve Sürmeli, 2023).

Bu bağlamda, bu çalışma sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma ölçeklerinin Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının sağlık sektöründen katılımcılarla yapılmasını amaçlamaktadır. Böylelikle çalışma, sessiz istifanın ve sessiz işten çıkarmanın sağlık sektöründe yaygınlığı, nedenleri ve etkileri üzerine daha ayrıntılı, kültürlerarası karşılaştırmalara da olanak verecek şekilde ve yerleştirilmiş bir anlayış sağlama potansiyeline sahiptir. Sağlık sektöründe yaşanan özel dinamikleri dikkate alarak ileride yapılacak araştırmalarda kullanılacak bu ölçekler, bu yeni eğilimleri daha hassas bir şekilde değerlendirmemize ve çözüm odaklı stratejiler geliştirmemize olanak tanıyacaktır.

2. Literatür Taraması

Sessiz istifa, çalışanların işlerini tamamen bırakmalarına rağmen, kasıtlı olarak işlerini sınırlayarak ve ek görevlere gönüllü olmamak suretiyle, işyerinde belirgin bir geri çekilme eğilimi sergiledikleri bir olgudur. Serenko (2024) tarafından sessiz istifa, çalışanların iş faaliyetlerini kasıtlı olarak iş tanımlarıyla sınırladıkları, önceden belirlenmiş beklentileri karşıladıkları ancak aşmadıkları, ek görevler için asla gönüllü olmadıkları ve tüm bunları sadece mevcut istihdam durumlarını korumak için yaptıkları ve refahlarını örgütsel hedeflere göre önceliklendirdikleri bir zihniyet olarak tanımlanmaktadır (Serenko, 2024). Yazara göre çalışanlar, zayıf dışsal motivasyon, tükenmişlik ve yöneticilerine ya da kurumlarına karşı duydukları kızgınlık nedeniyle sessizce işten ayrılmaktadır. Terim yeni olsa da sessiz istifanın ardındaki fikirler yeni değildir ve onlarca yıl öncesine dayanmaktadır. Sessiz istifanın dayandığı teori ve kavramlar, örgütsel vatandaşlık davranışı, sosyal mübadele, psikolojik sözleşme, örgütsel adalet, çatışma teorisi, eşitlik teorisi, çift faktör teorisi, iş talepleri-kaynaklar ve kaynakların korunması teorileri olarak sıralanabilir (Forrester, 2023). Bu kavram, özellikle pandemi öncesinde işyerlerinde yaygın olan yoğun çalışma ya da koşuşturma kültürüne bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar, sessiz istifanın pandemi döneminde ortaya çıkan bir tepki olduğunu ve özellikle genç çalışanlar arasında benimsendiğini belirtmektedir (Çimen ve Yılmaz, 2023). Özellikle COVID-19 salgını sonrasında artan sessiz istifa olayları, çalışanların tükenmişlik düzeyi ve işe bağlılıkları ile ilgili görülmektedir (Forrester, 2023; Boy ve Sürmeli 2023). Sessiz işten ayrılma iki ucu keskin bir kılıçtır; bir yandan çalışanların tükenmişlikten kaçınmasına yardımcı olurken, diğer yandan bu davranışta bulunmak profesyonel kariyerlerini tehlikeye

atabilir (Serenko, 2024). Literatür, salgının işyerlerindeki değişimleri tetikleyerek sessiz istifayı artırdığını ve bu durumun iş gücü verimliliğini olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir (Serenko, 2024). Formica ve Sfodera'nın 2022 yılında yayınlanan çalışmasına göre 2020'den önce dünyayı yöneten ilke ve paradigmalardan çoğu değişmiştir ve akademik camia, içinde yaşadığımız yeni dünyayı anlamlandırmaya çalışmaktadır. Genel olarak işletmeleri etkileyen son değişikliklerden biri sessiz istifa. Sessiz istifa, işletme yöneticisi ve idarecilerinin, insan kaynakları stratejileri ve süreçlerine yaklaşım biçimlerini yeniden düşünmeye zorlayacak paradigma değişimi olarak görülmektedir. Klotz ve Bolino'ya göre (2022) sessiz istifa sürecindeki çalışanların tutumları; yöneticileri ve çalışma arkadaşlarıyla iletişim kopukluğu, motivasyon eksikliği, inisiyatif almama ya da kullanmama, toplantılara geç kalmak ya da katılmamak, işe geç gelip erken ayrılmak, örgütsel çalışmaya daha az katkı vermek ve performansın düşmesi yönündedir. Serenko, (2024) sessiz işten ayrılma olgusunu insan sermayesi yönetimi perspektifinden analiz etmektedir. 672 TikTok yorumunun analizi, ikincil verilerin kullanımı ve literatür taraması yöntemlerini kullandığı araştırmada sessiz istifa sürecindeki çalışanlar için şu önerileri getirmiştir. Çalışanlar tükenmişlikten kaçınmalı, işten çıkarılma veya istifaya hazırlanmalı ve gelecekteki kariyer zorluklarını yönetmelidir. İnsan kaynakları yöneticileri ise, sessiz ayrılmaya yanıt olarak bilgi paylaşımına yatırım yapmalı, potansiyel sessiz ayrılanların bilgisini yakalamalı, onları işten çıkarmadan önce iki kez düşünmeli, bilgi denetimi yapmalı, yüksek performans gösterenlere odaklanmalı, tükenmişlik yönetimi programları uygulamalı, yöneticiler ve astlar arasında etkileşimsel adaleti teşvik etmelidir. Moon ve arkadaşları (2023) yüksek dışadönüklük seviyesine sahip kişilerin daha az tükenmişlik bildirdiğini ve daha az gönüllü işten ayrılma davranışı gösterdiklerini tespit etmiştir. Çalışanların kişisel özelliklerinin de bu süreçte etkisini göstermesi bakımından bu çalışma önemlidir. Anand ve arkadaşları 2024 yılında hem sessiz istifa ölçeğini hemde bunun karşılığında ortaya çıkacağı vurgulanan sessiz işten çıkarma ölçeğini geliştirdikleri bir makale yayınlamışlardır. Sessiz istifanın yaygınlaşmasıyla birlikte, işveren-çalışan ilişkilerinde ortaya çıkan yeni bir dinamik olan "sessiz işten çıkarma" da dikkat çeken bir kavram haline gelmiştir.

Sessiz işten çıkarma, işverenlerin çalışanlarını doğrudan işten çıkarmak yerine, pasif-agresif taktiklerle onların istifasını sağlama yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Anand vd., 2024). Navarra'ya (2022) göre sessiz işten çıkarma, yönetimin bir çalışanı direkt olarak işten çıkarmak veya bir iyileştirme planı sunmak yerine, gönüllü olarak işten ayrılmasını sağlayana değin, çalışma ortamını iş gören için huzursuz bir hale getirilmesidir. Çalışanlara üstleri, astları veya eşit düzeydeki çalışanlar tarafından sistematik biçimde uygulanan her tür kötü muamele, tehdit, şiddet, aşağılama gibi davranışları ifade eden mobbing kavramından (Tetik, 2010) farklı olarak sessiz işten çıkarma üst yönetimin belirli bazı çalışanlara yönelik (çoğunlukla sessiz istifa sürecindekiler) olarak uyguladığı bir davranış şekli olarak ele alınmaktadır. Belirli çalışanlara yönelik zamların, terfilerin ve gelişim fırsatlarının durdurulması şeklinde uygulanan bu davranış ayrıca sessiz istifayı

ortaya çıkarmaları için çalışanları tetikler (Zenger ve Folkman, 2022). Sessiz işten çıkarma, istenmeyen çalışanların işten ayrılmasını sağlamak amacıyla, yöneticilerin yasal minimum dışında her şeyi sağlamaktan kaçındığı bir durumdur. Sessiz işten çıkarma için kullanılan yöntemlere; zam yapmama, çalışanı hayal kırıklığına uğratma, kafasını karıştırmak için tasarlanmış geri bildirimler verme, belirsiz, tutarsız performans standartlarına dayalı olarak çalışanın performansını değerlendirme ve iş yapılması için gerekli kaynakları sağlamama ile takdir ve övgüden kaçınma gibi yönetici davranışlarını örnek olarak verebiliriz (Güler, 2023). Literatür iki kavram arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Anand ve arkadaşları (2024) yaptıkları çalışmada sessiz istifa sürecindeki çalışanların sessiz işten çıkarma yöntemleriyle daha çok karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Yöneticilerin büyük bir çoğunluğu sessiz istifaya karşılık terfi ve zamları reddetmek dahil bazı önlemler aldıklarını bildirmişlerdir (Güler, 2023). Konuyla ilgili yapılacak daha çok araştırmaya ihtiyaç olduğu da yapılmış kısıtlı çalışmalarda vurgulanmaktadır.

Sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma olguları ile ilgili yabancı yazın incelendiğinde öncelikle derleme yöntemiyle yazılan makalelerle olgu tanımlanmaya, bir kuramsal çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır (Forrester, 2023; Zuzelo, 2023; Scheyett, 2023). Daha önce sınanmış bazı kuramsal çerçevelere; sosyal mübadele, psikolojik sözleşme, örgütsel adalet, çatışma teorisi, eşitlik teorisi, çift faktör teorisi ve benzeri kuramlara dayanarak açıklanan olgular kavramsal yapı olarak tanımlanmış ve alt boyutları ortaya çıkarılmıştır. Böylece görgül araştırmalar için gerekli alt zemin oluşturmuş ve yapıyı ölçmek üzere ölçekler geliştirilmeye başlanmıştır (Anand vd., 2024; Galanis vd., 2023).

Türkiye’de konuyla ilgili literatür incelendiğinde son yıllarda ortaya çıkan sessiz istifa kavramının yakından takip edildiği konuyla ilgili pek çok derleme (Boy ve Sürmeli, 2023; Gözlü, 2023; Çimen ve Yılmaz, 2023; Güler, 2023) çalışmasının yanı sıra görgül araştırma (Avcı, 2023; Saygılı ve Avcı, 2023; Örucü ve Hasırcı, 2023) ve ölçek geliştirme (Savaş ve Turan, 2023; Avcı, 2023; Yücedağlar, Gılıç, Uzun ve İnandı., 2024; Karaşin ve Öztürk, 2023) süreçlerine girildiği ve bir kitap çıkarıldığı (Duran, 2024) tespit edilmektedir. Türkiye’de yapılan çalışmalarda sessiz istifa ölçeğinin uyarlanması yerine ölçek geliştirme tercih edildiği gözlenmektedir. Ölçek geliştirmek uyarlamaktan her zaman daha zor bir yöntemdir. Böyle bir tercih yapılmasında en önemli nedenlerden biri olarak yeni bir kavramsal yapı olarak sessiz istifayı ölçecek yaygın bir ölçeğin literatürde bulunmaması gösterilebilir. Fakat uyarlanmış ölçeklerin varlığı çok kültürlü ve çok merkezli araştırmaların yapılmasına olanak tanıyacağı için araştırmacıların uluslararası işbirliklerine de katkı sağlayacaktır (Çapık, Gözüm ve Aksayan, 2018). Ayrıca uyarlanmış ölçeğin kullanımı doğal olarak zaman tasarrufu sağlar, toplanan verilerin genelleme yeteneğini artırır ve ölçüm yapılan toplumlar arasında benzerlik ve farklılıkların araştırılmasına olanak tanır (Nilsson, Gardulf, ve Lepp, 2016). Belki en önemlisi kültürler arası çalışmalar, yalnızca bireyler ve kültürler

arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda ortak özelliklerini anlamamıza da yardımcı olur. Bu açıdan bu çalışmada, sessiz istifa kavramsal yapısını ölçmek üzere bir ölçek uyarlaması yapmak yaklaşım olarak benimsenmiştir. Ölçek seçimi için veri tabanı Web of Sciences (WOS) ve Scopus taranmıştır. Her iki veri tabanının da etki faktörü yüksek dergileri içermesi bu seçimde etkili olmuştur.

Sessiz işten çıkarma ile ilgili Türkiye’de yapılmış çalışmaya rastlanmamakla birlikte sessiz istifa kavramının içine girift bir yapı sergilemesi nedeniyle bazı sessiz istifa konulu çalışmalarda kavramın ele alındığı (Güler, 2023; Çimen ve Yılmaz, 2023) ancak ölçümü konusunda herhangi bir adım atılmadığı tespit edilmiştir. Özellikle sessiz istifayı ölçerken bu süreç içindeki çalışanlar için yöneticilerinin sessiz işten çıkarma davranışları sergileyecekleri muhtemel görüldüğünden sessiz istifa ile birlikte sessiz işten çıkarma ölçeğinin uyarlanması elzem görülmüştür.

Özellikle Türkiye’de sağlık sektöründe, doktorların ve diğer sağlık personelinin yurtdışına göç etme eğilimi göz önüne alındığında, bu olgunun sağlık sektöründe daha yaygın olduğu kanaatine varılabilir. Sağlık hizmetlerinde çalışan personelin tükenmişlik düzeyinin yüksek seyrettiği de gözlemlenmektedir. Literatür, bu durumun genellikle uzun çalışma saatleri, düşük iş memnuniyeti, yoğun iş yükü ve stres gibi faktörlerle ilişkilendirildiğini göstermektedir (Adanaqué-Bravo vd., 2023; Galanis vd., 2023; Westphal vd., 2022). Ayrıca literatür, COVID-19 salgını sırasında ve sonrasında tükenmişlik ile işe bağlılık arasında negatif bir ilişki olduğunu desteklemektedir (Adanaqué-Bravo vd., 2023). Salgın döneminde sağlık çalışanları uzun süre enfeksiyon riski, olumsuz çalışma koşulları, fiziksel ve sözlü şiddet, iş yükü ve ücret eşitsizliği, sosyal faaliyetlere katılma kısıtlamaları ve iş-yaşam dengesinde bozulma ile karşı karşıya kaldılar. Sorunları çözmeye yönelik girişimlerin yetersizliği, onların işe yönelik tutum ve davranışlarını değiştirmelerine neden olmuş olabilir. Üstelik “giderlerse gitsinler” ifadesi ile sessiz işten çıkarma olgusunun özellikle kamu sağlık hizmetlerinde bir yaklaşım olarak gün yüzüne çıktığı söylenebilir.

Tüm bu açılardan ölçeklerin uyarlanmasında sağlık sektöründen katılımcılarla çalışmak yaklaşımı benimsenmiş ve bu çalışmada sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma ölçeklerinin uyarlanarak geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması amaçlanmıştır.

3. Araştırma Metodolojisi

Bu bölümde sırasıyla örneklem seçimi ve veri toplama, uyarlaması yapılan ölçeklerle ilgili bilgiler ve kullanılan yöntemlere yer verilmiştir.

3.1. Örneklem Seçimi ve Veri Toplama

Araştırmanın evrenini sağlık sektöründe çalışan, en az üç yıllık deneyime sahip tüm çalışanlar oluşturmaktadır. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2021) verilerine göre Türkiye’de 1.251.922 sağlık çalışanı bulunmaktadır. Sayısı belli olan evrenden örneklem çekme yöntemi (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2005) ile %95 güven aralığında, %5 hata payı ve 0,50 görüş olasılığına göre ulaşılmaması gereken toplam örneklem sayısı 385 olarak belirlenmiştir. Katılım oranının %20 olacağı düşünülerek 1925 kişiye çevrimiçi anket ulaştırılmıştır. Geri dönen ve geçerli kabul edilen 432 form üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın verileri tanımlayıcı sorular formu, sessiz istifa, sessiz işten çıkarma ve işten ayrılma niyeti ölçekleri kullanılarak, Ekim-Aralık 2023 tarih aralığında toplanmıştır. Araştırma için İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Etik Kurulundan 13.10.2023 tarihli ve 2023/07 sayılı toplantıda E-20292139-050.06.04-2300016689 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Sessiz istifa ölçeği, Galanis ve diğerleri (2023) tarafından geliştirilmiştir. 9 maddelik 5 dereceli likert tipi ölçeğin Türkçe uyarlaması için sorumlu yazardan izin alınmıştır. Ölçeğin orijinali üç alt boyuttan oluşmaktadır. Boyutlar motivasyon eksikliği, inisiyatif almama ve işten kopma olarak adlandırılmıştır. Tüm puanlar birden beşe kadar değişir. Yüksek puanlar, sessizce bırakma düzeyinin yüksek olduğunu gösterir. Toplam puan için önerilen kesme noktası 2,06’dır. Toplam puanı $\geq 2,06$ olan çalışanlar sessiz istifa eden, toplam puanı $< 2,06$ olan çalışanlar ise sessiz istifa sürecinde olmayanlara işaret etmektedir.

Sessiz işten çıkarma ölçeği, Anand ve diğerleri (2024) tarafından geliştirilmiş, 7 maddelik 5 dereceli likert tipindedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması için yazardan izin alınmıştır. Ölçek tek boyutlu olarak değerlendirilmektedir. Cronbach’s alpha katsayısı 0,876’dır.

Bu iki ölçeğin uyarlama süreci için öncelikle çeviri çalışmaları yürütülmüştür. Ölçekler, İngilizce ve Türkçeyi iyi derecede bilen iki dil uzmanı akademisyen tarafından İngilizce formdan Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra, bu Türkçe form tekrar İngilizceye çevrilerek geri dönüşümlü bir çeviri işlemine tabi tutulmuştur. Geri çeviri sürecinin ardından, ölçek sahiplerinden ölçeklerin Türkçe formunun İngilizce formuna ne kadar yakın olduğu konusunda geri bildirim alınmıştır. Sonrasında, ölçek formları, en az doktora seviyesinde, alan uzmanı beş akademisyene iletilerek ölçek maddelerinin Türkçeye uygunluğu hakkında görüş alınmıştır. Uzmanlardan gelen görüşler ve öneriler dikkate alınarak ölçeğe son şekli verilmiştir.

İşten ayrılma niyetini ölçmek üzere Roodt (2004) tarafından geliştirilmiş, Alınışık ve diğerleri (2020) tarafından kullanılan ve güvenilirliği ve geçerliliği (Cronbach Alpha 0.92) gösterilmiş 3 maddeden oluşan beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek ölçüt bağıntılı gerçeklilik analizi yapmak üzere araştırmaya eklenmiştir.

3.3. Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Veri analizi için tanımlayıcı istatistikler, yapı geçerliliği için faktör analizleri, ayırt edici geçerlilik, uyum geçerliliği, ölçek bağıntılı geçerlilik için korelasyon analizinin yanı sıra iç tutarlılık testleri ve Cronbach alfa katsayısı ile güvenilirlik analizi gerçekleştirildi. Analizler için IBM SPSS 24 ve IBM SPSS AMOS 24 programları kullanıldı.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. İlk olarak veri öz bildirim ve çevrimiçi anketler aracılığıyla toplanmıştır. Bu nedenle, bilgi yanlılığı ortaya çıkabilir çünkü çalışanların tepkileri sosyal arzu faktörlerinden etkilenebilir. İstenmeyen olaylar oluşmadan önce, öngörücü bir yöntem olarak öz bildirim formlarının kullanılması ayrıca önerilir. İkinci olarak sadece sağlık sektöründen katılımcıların kapsama dahil edilmesi araştırmanın genellenebilmesi açısından sınırlılığını oluşturmaktadır. Öte yandan tükenmişlik puanlarının yüksekliği, işten ayrılma niyeti bakımından ve göç veren meslekler arasında sağlık sektörünün üst sıralarda yer alması sebebiyle böyle bir tercih yapılmıştır.

4. Bulgular

Çalışma grubuna ait demografik veriler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Demografik Veriler

		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	276	63,9
	Erkek	156	36,1
Medeni durum	Bekar	210	48,6
	Evli	222	51,4
Eğitim	İlköğretimve Lise	30	7,0
	Ön lisans	72	16,7
	Lisans	174	40,3
	Lisans üstü	156	36,1
Gelir	11.500-35.000	297	68,8
	35.001-50.000	78	18,1
	50.001-70.000	39	9,0
	70.001 ve üstü	18	4,2
Meslek	Destek elemanı	45	10,4
	Tekniker-Teknisyen	60	13,9
	Veri giriş elemanı ve sekreter	40	9,3
	İdari personel	113	26,2

	Hemşire	129	29,9
	Hekim	45	10,4
Vardiya	Gündüz	288	66,7
	Gece	21	4,9
	Karma	123	28,5
Hastane türü	Kamu	323	74,8
	Özel	109	25,2
Toplam		432	100

Araştırma çalışma grubunun mesleki tecrübe ortalaması 13,5 yıl, yaş ortalaması 37'dir. Katılımcıların %63,9'u kadın, %51,4'ü evli, %40,3'ü lisans mezunu, %68,1' i 11.5001-35.000 TL (anket yapılan dönemde asgari ücret 11.500 Türk lirasıdır) gelir aralığındadır. Meslekleri açısından incelendiğinde katılımcıların %29,9'u hemşire, %26,2'si idari personel, %13,9'u teknisyen-tekniker, %10,4 destek eleman, %10,4 doktor ve %9,3'ü veri giriş elemanıdır. Son olarak katılımcıların %66,7'si gündüz vardiyasında ve %74,8'i kamu kurum kuruluşlarında çalışmaktadır.

4.1. Dilsel Eşdeğerlilik

Ölçeklerin dilsel eşdeğerliğini sınamak için İngilizce ve Türkçe bilen 23 sağlık çalışanına iki hafta arayla önce ölçeklerin İngilizce formu daha sonra Türkçe formu uygulanmıştır. Uygulama verilerinin her bir maddesi için Pearson Korelasyon katsayısına bakılmıştır. Sessiz istifa ölçeğinin İngilizce soru formu ile Türkçe soru formlarından elde edilen puanlar arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon ($r=0,685$, $p=0,000$) olduğu görülmüştür. Sessiz işten çıkarma ölçeğinin de İngilizce soru formu ile Türkçe soru formlarından elde edilen puanlar arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon ($r=0,657$, $p=0,001$) olduğu görülmüştür. Formların karşılaştırılması için bağımlı gruplarda t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır:

Tablo 2: Ölçeklerin Dil Eşdeğerlilik Analizi

		N	Ortalama	Std. Sapma	T	P
Sessiz istifa	Türkçe Form	23	2,9034	,46215	-,061	,952
	İngilizce Form	23	2,9082	,48623		
Sessiz işten çıkarma	Türkçe Form	23	2,7950	,77391	,089	,930
	İngilizce Form	23	2,7826	,83173		

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ölçeğin Türkçe ve İngilizce formundan elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > .05$).

4.2. Geçerlilik ve Güvenirlik

Sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma ölçeklerinin yapı geçerliliğini test etmek üzere sırasıyla açılımlı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Yapı geçerliliği ile ilgili olarak ayrıca uyum geçerliliği, ayırt edici

geçerlilik ve ölçüt bağıntılı geçerlilik testleri yapılmıştır. Ölçek güvenilirlik analizinde cronbach alfa (α) katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach alfa değeri, iç tutarlılığı ölçmek için faktör yük değerlerinin ve hata varyanslarının eşit olduğu varsayımına dayanılarak hesaplanmaktadır.

Yapı geçerliliği, belirli bir ölçüm aracının temelde ölçmeyi amaçladığı kavramsal yapıya uygunluğunu değerlendiren bir süreçtir. Bu uygunluk, ölçüm aracının içerdiği öğelerin, önceden kabul edilmiş kuramsal ilişkilere uygun olup olmadığını ifade eder (Balcı, 2007). Bu bağlamda, yapı geçerliliği test edilen olguların, ölçülen fenomenin teorik temellerine dayanan neden-sonuç ilişkileri ile uyum içinde olup olmadığını değerlendirir. Açımlayıcı faktör analizi, Varimax döndürme tekniği ve temel bileşenler yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Sessiz istifa ölçeği açımlayıcı faktör analizi örneklem yeterliliği, yapılan testler sonucu (KMO = 0,750, Bartlett küresellik testi $\chi^2 = 1017,270$; SD = 36; $p < 0,00$) uygun bulunmuştur. Sessiz istifa ölçeğinde 7,8 ve 9. sorular ters çevrilmiştir.

Tablo 3: Sessiz İstifa Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktörün adı	Soru ifadesi	Faktör Yüğü	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenilirlik	Ortalama
İnisiyatif eksikliği	SI5 Yöneticimin beni daha fazla çalıştırmasından veya görev vermesinden korktuğum için işimle ilgili fikirlerimi/görüş ve düşüncelerimi ifade etmiyorum.	0,775	24,78	0,742	2,12
	SI4 Başka bir görevden/işten kaçınmak için ne sıklıkla çalışıyormuş gibi yaparsınız?	0,747			
	SI6 Çalışma koşullarının değişmeyeceğini düşündüğüm için işimle ilgili fikir ve görüş belirtmiyorum.	0,746			
	SI3 Mümkün olduğu kadar çok mola veririm.	0,623			
Motivasyon eksikliği	SI8 İşimde hareket ettirici güdüler/motivasyon buluyorum. ^R	0,873	24,37	0,773	2,59
	SI9 Çalışırken ilham alıyorum. (heyecanlı, canlı hissediyorum) ^R	0,854			
	SI7 İşinizde ne sıklıkla inisiyatif kullanıyorsunuz? Girişken oluyorsunuz / bir işe ön ayak oluyorsunuz ^R	0,685			
İşten kopma	SI2 Eğer çalışma arkadaşım benim bazı işlerimi yapabiliyorsa yapmasına izin veririm.	0,856	15,10	0,452	3,08
	SI1 Temel ya da asgari miktarda işi, fazla ileri gitmeden yaparım.	0,700			
TOPLAM			64,26	0,739	2,49

Faktör analizi sonucunda elde edilen üç boyut inisiyatif kullanmama, motivasyon eksikliği, işten kopmadır. Ölçeğin açıklayıcılığı %64,26 olup, Cronbach alfa ise 0,739'dur. Boyutların güvenilirlikleri için Cronbach alfa katsayıları hesaplanmış, sırasıyla 0,742, 0,773, ve 0,452 olarak tespit edilmiştir.

İnisiyatif kullanmama boyutu dört maddeden oluşmaktadır. Bu boyut çalışanın fikir ve görüşlerini beyan etmemesi, sık sık işten kaçması, çok mola vermesi ve fazladan verilecek görevlerden kaçınmak için inisiyatif kullanmamasını içermektedir.

Motivasyon eksikliği boyutu üç maddeden oluşmaktadır. Bu boyut çalışanın işi ile ilgili motivasyon düzeyini ölçmektedir. Son olarak işten kopma boyutu iki maddeden oluşmakta ve asgari düzeyde iş yapmanın işe bağlılığın azalması sonucunda ortaya çıkmasına vurgu yapan bir boyuttur.

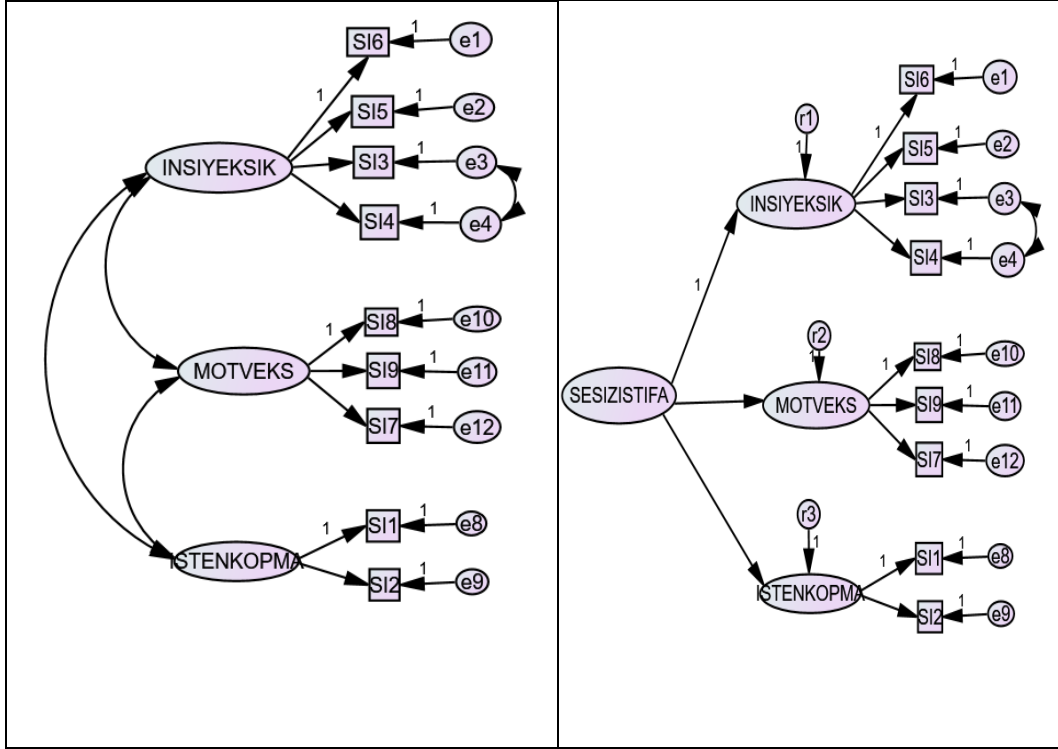
Sessiz işten çıkarma ölçeği açımlayıcı faktör analizi örneklem yeterliliği (KMO = 0,875, Bartlett küresellik testi $\chi^2 = 1341,208$; SD = 21; p < 0,00) verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Sessiz İşten Çıkarma Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktörün adı	Soru ifadesi	Faktör Yüklü	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenilirlik	Ortalama
Sessiz işten çıkarma	Müdürüm/amirim bana işten sınırlı izin veriyor	0,661	55,81	0,860	2,52
	Yöneticim/amirim iş yükümü artırdı, ancak ücrette zam veya artış olmadı.	0,769			
	Müdürüm/amirim mesai saatleri dışında çalışmayı talep etti	0,518			
	Yöneticim/amirim beni iş/sosyal etkinliklerde dışlıyor veya dögünün dışında tutuyor.	0,777			
	Yöneticim/amirim katkılarıma saygı duymuyor	0,818			
	Yöneticim/amirim performansımı takdir etmiyor.	0,850			
	Yöneticim/amirim kariyer gidişatıma/gelişimime önem vermiyor.	0,784			

Sessiz işten çıkarma ölçeği, çalışana, ilk kademe yöneticisinin kendisine olan davranışları hakkında yedi soru sorarak, yönetimin çalışma ortamını, iş gören için huzursuz bir hale getirmesinin düzeyini beşli likert tipi soru setiyle ölçmektedir. Literatür genellikle sessiz istifa sürecine giren iş görenlere sessiz işten çıkarma yöntemlerinin uygulandığını bildirmektedir (Navarra, 2022). Ölçeğin açıklayıcılığı %55,8, Cronbach alfa değeri ise 0,860'tır.

IBM AMOS 24 programı kullanılarak yapılan analizlerde, öncelikle açıklayıcı faktör analizi ile oluşturulmuş bu modelin doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amaçlandı. Bu analizlerin amacı, örtük yapıyı doğrulamak ve uyum indekslerini değerlendirmektir. İlk analizde, uyum indeksleri ile bazı standart hatalar arasında ilişki olduğunu gösteren modifikasyon uyarıları alındı. Bu uyarıların dikkate alınmasıyla yapılan modifikasyonlar sonrasında, ikinci analizde uyum indekslerinde olumlu gelişmeler kaydedildi. Bu gelişmelerin ardından, ikinci kademe doğrulayıcı faktör analizine geçildi.

Şekil 1: Faktör Analizi 1. Kademe

Şekil 2: Faktör Analizi 2. Kademe

Birinci ve ikinci kademe doğrulayıcı faktör analizlerinin uyumluluk istatistikleri değerlendirildiğinde her bir gözlenen maddenin ilgili olduğu örtük boyut tarafından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yordandığı Tablo 5'te gözlenmektedir.

Tablo 5: Sessiz İstifa Ölçeğinin Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Ölçekten Elde Edilen 1. Kademe Uyum Değeri	Ölçekten Elde Edilen 2. Kademe Uyum Değeri	Uyum Derecesi
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2 / sd \leq 2$	≤ 5	3,93	3,93	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	$0,00 \leq RMSEA \leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,08	0,08	Kabul edilebilir uyum
SRMR	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,07	0,07	Kabul edilebilir uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$\geq 0,90$	0,96	0,96	Mükemmel uyum
AGFI	$0,95 \leq AGFI \leq 1,00$	$\geq 0,90$	0,92	0,92	İyi uyum
CFI	$0,95 \leq CFI \leq 1,00$	$\geq 0,90$	0,93	0,93	İyi uyum
NNFI	$0,95 \leq NNFI \leq 1,00$	$\geq 0,90$	0,91	0,91	İyi uyum

Analizlerde kullanılan uyum istatistikleri, modelin teorik yapıyla gözlemlenen veriler arasındaki tutarlılığını değerlendirmek için kritik öneme sahiptir (Cook ve Beckman, 2006). RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) ve SRMR

(Standardized Root Mean Square Residual), modelin ve verilerin ne kadar uyumlu olduğunu ölçmek için kullanılan hassas ölçütlerdir; düşük değerler, modelin verilere iyi uyum sağladığını işaret eder. GFI (Goodness of Fit Index) ve AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index), modelin genel uyumunu değerlendirir; yüksek değerler, modelin gözlemlenen verilere uygun olduğunu gösterir. CFI (Comparative Fit Index) ve NNFI (Non-Normed Fit Index), modelin alternatif modellerle karşılaştırıldığında ne kadar iyi uyum sağladığını değerlendirir; yüksek değerler, modelin uygunluğunu destekler. Bu istatistikler, modelin yapısal bütünlüğünü ve verilerle uyumunu değerlendirirken kılavuz sağlar, böylece modelin geliştirilmesi veya revize edilmesi gerekir gerekmediğini belirlemede önemli bir rol oynar.

4.2.1. Uyuşum Geçerliliği

Ölçüm modelinin güvenilirliği için Cronbach alfa (α) kullanılarak iç tutarlılık ölçülmüştür, bu analizde faktör yük değerleri ve hata varyanslarının eşit olduğu varsayımına dayanılmıştır. Uyuşum geçerliliği için ise birleşik güvenilirlik katsayısı (CR= composite reliability) ve çıkarılan ortalama varyans (AVE=average variance extracted) değerleri hesaplanarak değerlendirme yapılmıştır. Bu değerler, faktör yük değerlerinin ve hata varyanslarının farklı olduğu varsayımına dayanır. Analiz sonuçları Tablo 6’da detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 6: Uyuşum Geçerliliği

Ölçek boyutları	\bar{x}	σ	CR	AVE	α
İnisiyatif Eksikliği	3,1	0,95	0,815	0,526	0,742
Motivasyon Eksikliği	2,6	0,95	0,848	0,653	0,773
İşten Kopma	2,1	0,83	0,577	0,408	0,452
Sessiz İşten Çıkarma	2,5	0,1	0,897	0,558	0,860

Sessiz istifa ölçeğinin alt boyutları olan inisiyatif eksikliği ve motivasyon eksikliği için hesaplanan Cronbach alfa ve birleşik güvenilirlik katsayısı (CR) değerleri, 0,70’in üzerinde olup yapı güvenilirliği için kabul edilen eşik değeri aşmıştır. Bu durum, söz konusu boyutların ölçümünde güvenilirlik sağlandığını göstermektedir. Ancak, işten kopma boyutu için bu eşik değerinin altında bir değer elde edilmiştir.

Uyuşum geçerliliği açısından, yüksek bir uyum geçerliliği gösteren değişkenlerin gizil değişken içinde yüksek bir şekilde korele olduğu ve dolayısıyla gizil değişkenin etkili bir şekilde temsil edildiği kabul edilir. AVE (average variance extracted) değeri, uyum geçerliliğini ölçen bir gösterge olarak değerlendirilir. Literatürde belirtilen kriterlere göre, AVE değerlerinin 0,50’in üzerinde olması

uyuşum geçerliliğine işaret eder. İşten kopma boyutu hariç diğer değişkenler için hesaplanan AVE değerleri 0,50'nin üzerindedir, dolayısıyla uyuşum geçerliliği için gereken koşullar sağlanmaktadır.

Sessiz işten çıkarma ölçeğinin cronbach alfa ve CR değerleri 0,80'nin üzerindedir. AVE değeri ise eşik değer olan 0,50'nin üstünde olması uyuşum geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

4.2.2. Ayırt Edici Geçerlilik ve Ölçeklerin Ölçüt Bağımlı Geçerliliği

Ölçüt bağımlı geçerlilik, bir ölçüm aracının başka bir ölçüm sonucunu ne kadar doğru tahmin ettiğini göstermesi ve gelecekteki davranışı öngörmek için kullanışlıdır (Gürsaka, 2001). Ölçüt bağımlı geçerlilik için uyarlanan ölçek, daha önce geçerliliği kanıtlanmış ve benzer veya aynı yapıyı inceleyen başka bir ölçekle aynı anda uygulanarak korelasyon incelenir (Mielke vd., 2019). Araştırmada, sessiz istifa ölçeğinin alt boyutları ve sessiz işten çıkarma ölçeği ile daha önce birçok kez kullanılmış ve geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış işten ayrılma niyeti ölçeği arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Roodt, 2004; Alnıaçık vd., 2013; Bal vd., 2022). Korelasyon analizi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Ayırt edici geçerlilik, gizli değişkenlerin teorik olarak diğer yapılardan farklı olduğunu göstermek üzere; her gizli yapı için hesaplanan AVE değerinin karekökünün, herhangi bir gizli yapı çifti arasındaki korelasyondan belirgin şekilde daha büyük olup olmamasının değerlendirilmesidir. AVE değeri, bir yapının açıklanan varyansını temsil eder, bu nedenle AVE'nin korelasyon katsayıları ile karşılaştırılması, bir yapının diğerlerinden daha fazla varyansı açıklayıp açıklaymadığını belirlemeye yardımcı olur (Zait ve Berteau, 2011). Ayırt edici geçerlilik analizi sonuçları Tablo 7'de siyah punto ile belirtilmiştir.

Tablo 7: Ölçek Bağımlı Geçerlilik ve Ayırt Edici Geçerlilik Analizi

	\bar{x}	σ	İşten Kopma	Motivasyon Eksikliği	İnisiyatif Eksikliği	Sessiz İşten Çıkarma
İşten Kopma	2,1	0,83	0,639			
Motivasyon Eksikliği	2,6	0,95	0,402**	0,808		
İnisiyatif Eksikliği	3,1	0,95	0,215**	0,074	0,725	
Sessiz İşten Çıkarma	2,5	0,10	0,541**	0,500**	0,113*	0,747
İşten Ayrılma Niyeti	2,8	0,55	0,325**	0,308**	0,53	0,326**

\bar{x} . = ortalama; σ = standart sapma

** .p < 0,001.

Tabloda yer alan AVE karekök değerleri ile (siyah punto) her kesişen yapı, diğer gizli değişkenlerin kesişiminden daha yüksek bir değere sahip olmalıdır (Garson, 2016). Elde edilen sonuçlar neticesinde AVE karekök değerlerinin korelasyon katsayılarından büyük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Fornell-Larcker kriterinin

doğruluğunu sağlamak ve yol modelinin çok benzer yapıları içermesi durumunda önerilen HTMT analizinin eşik değeri 0.90'dır (Henseler, Ringle & Sarstedt, 2015). Bu kurala göre de eşik değeri aşan herhangi bir HTMT değeri bulunmamaktadır. Önerilen modelin Fornell-Larcker ve HTMT analiziyle ayırt edici geçerlilik kriterlerini karşıladığı tespit edilmiştir.

Korelasyon analizine dayanarak, işten ayrılma niyeti ölçeği ile sessiz istifa ölçeği boyutları arasında işten kopma ve motivasyon eksikliği arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (işten kopma: $r=0,325$, $p<0,000$; motivasyon eksikliği: $r=0,308$, $p<0,000$). Ayrıca, işten ayrılma niyeti ölçeği ile sessiz işten çıkarma ölçeği arasında da benzer şekilde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r=0,326$, $p<0,000$). Bu sonuçlar, ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliliğini desteklemektedir.

Ayırt edici geçerlilik için yapılan analizde, her bir gizli yapının AVE değerinin karekökü, diğer gizli yapılarla korelasyon katsayılarıyla karşılaştırılmıştır. Sessiz istifa ölçeğinin tüm boyutları ve sessiz işten çıkarma ölçeği AVE değerinin karekökü, diğer gizli yapılarla korelasyonunun katsayısından anlamlı derecede daha büyüktür, bu durum, söz konusu yapının maddelerinin, diğer yapıların maddelerinden daha fazla varyansı açıkladığını ve dolayısıyla ayırt edici geçerliliğe sahip olduğunu gösterir.

5. Tartışma ve Sonuç

Son yıllarda çalışma hayatını etkileyen en önemli fenomenlerden biri çalışanların sessiz istifası olmuştur. Sessiz istifa konusuna akademisyenlerin ilgisi, özellikle sosyal medya ve iş hayatına yön veren çeşitli önemli dergilerde konu ilgi gördükten sonra ortaya çıkmıştır. Bu nedenle önceleri sessiz istifa ile ilgili yapıyı tanımlama, kuramsal bir çerçeve içinde ele alma ve boyutlarını ortaya çıkarmak üzere birçok akademik çalışma yapılmıştır (Forrester, 2023; Zuzelo, 2023; Scheyett, 2023). Sonrasında yapıyı ölçmek üzere Galanis ve diğerleri (2023) ile Anand ve diğerleri (2024) tarafından yayınlanan iki ölçek geliştirilmiştir. Türkçe olarak geliştirilen ve yayınlanan ölçek sayısı bundan biraz daha fazladır (Savaş ve Turan, 2023; Avcı, 2023; Yücedağlar, Gılıç, Uzun ve İnandı., 2024; Karaşin ve Öztırak, 2023). Ölçek uyarlama çok merkezli araştırmaların yapılmasına olanak tanyacağı için araştırmacıların uluslararası işbirliklerine de katkı sağlayan aynı zamanda kültürler arası karşılaştırmaları mümkün kılan bir yöntemdir. Bu açıdan uluslararası geçerliliği olan indeksli dergilerde yayınlanmış sessiz istifa ölçeği uyarlama için seçilmiştir.

Sessiz istifa sürecindeki çalışanlara, yöneticilerin uyguladığı davranışları ölçen sessiz işten çıkarma ile ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmaya rastlanmamaktadır. Özellikle sessiz istifa sürecindeki çalışanlar için yöneticilerinin sessiz işten çıkarma davranışları sergileyecekleri muhtemel görüldüğünden, sessiz istifa ile birlikte sessiz işten çıkarma ölçeğinin uyarlanması elzem görülmüştür.

Uyarlanacak ölçekler belirlendikten sonra çeviri işlemleri tamamlanarak ve uzman görüşlerine başvurulmuş ölçeklere son şekli verilmiş ve sağlık çalışanı katılımcılara uygulamaya geçilmiştir. Yapı geçerliliği bir ölçek maddesinin ölçmeyi planladığı özelliği ne derece doğru ölçtüğünü kanıtlamak amacıyla gerçekleştirilir. Yapı geçerliliği ispatı için öncelikle yapının boyutlarını saptamak üzere yapılan bir işlem olan faktör analizi uygulanmıştır. Boyutları oluşturan alt maddeler orijinal ölçekten biraz farklı dağılmış olsa da boyutları isimlendirme benzer şekilde yapılmıştır. Sessiz istifa ölçeği faktör analizi sonucunda elde edilen üç boyut inisiyatif kullanmama, motivasyon eksikliği, işten kopmadır. Boyutların güvenilirlikleri için Cronbach alfa katsayıları hesaplanmış, sırasıyla 0,742, 0,773, ve 0,452 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin orijinalinde Cronbach alfa katsayıları sırasıyla 0,706, 0,747 ve 0,707 olarak belirlenmiştir (Galanis vd., 2023). İşten kopma boyutunun güvenilirlik eşik değerini aşamaması, sağlık sektörünün özgül özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, sağlık çalışanlarının işlerinden tam olarak kopamamalarıyla ilişkilendirilebilir ve kültürel faktörlerin etkisi altında olduğu düşünülebilir. Bu boyuta ait maddelerin silinmesi durumunda ölçeğin güvenilirliğinin artmadığı, hatta ölçeğin yapısal özelliklerini kaybettiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle, maddelerin korunması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca ölçeğin toplam açıklayıcılığı %64,26 olup, Cronbach alfa ise 0,739'dur.

Sessiz işten çıkarma ölçeği, faktör analizi sonucunda orijinal yapıda olduğu gibi tek boyutlu olarak değerlendirilmiştir. Ölçeğin açıklayıcılığı %55,8 ve Cronbach alfa değeri 0,860 olarak belirlenmiştir, bu sonuçlar Anand ve arkadaşlarının (2024) çalışmasıyla uyumludur.

Sessiz istifa ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları verinin modele iyi uyum sağladığını göstermiştir. Uyuşum geçerliliği için yapılan analizler sonucunda sessiz istifa ölçeğinin işten kopma boyutu hariç tüm boyutlarının yapı geçerliliği (CR) ve çıkarılan ortalama varyans (AVE) geçerliliğini sağladığı tespit edilmiştir. Ayırt edici geçerlilik için yapılan analizler sonucunda ise her bir faktöre ait gizil yapının maddelerinden daha fazla varyansı açıkladığı tespit edilerek ayırt edici geçerliliğe kanıt sağlanmıştır. Ölçek bağıntılı geçerlilik için yapılan korelasyon analizi sonucunda inisiyatif eksikliği hariç diğer boyutlar işten ayrılma niyeti ile ilişkili bulunmuştur. Orijinal ölçeğin yapılan geçerlilik çalışmasında da işten ayrılma niyeti ile sessiz istifa ölçeği pozitif yönlü anlamlı ilişkiler göstermiştir (Galanis vd., 2023). Orijinal sessiz istifa ölçeği için toplam puan için önerilen kesme noktası 2,06'dır (Galanis vd., 2023). Toplam puanı $\geq 2,06$ olan çalışanlar sessiz istifa edenler olarak kabul edilirken, toplam puanı $< 2,06$ olanlar henüz sessiz istifa aşamasına geçmemiştir. Sağlık çalışanları 2,49 ortalama puan ile sessiz istifa sürecindedir. Sessiz işten çıkarma ölçeği ise hem sessiz istifa ölçeğinin tüm boyutları hem de işten ayrılma niyetiyle pozitif yönlü ilişki göstermiştir. Sessiz işten çıkarma puan ortalaması ise 2,52'dir. Sağlık çalışanları sessiz işten çıkarma davranışlarıyla karşı karşıya olduklarını bildirmektedir. Gruplar arasındaki farklılıklar değerlendirildiğinde istatistiksel olarak anlamlı olarak hekim grubunun

diğer sağlık çalışanlarına göre daha yüksek bir sessiz işten çıkarma ve sessiz istifa ortalamasına sahip olduğu tespit edilmiştir. Hekim grubu özelinde çalışmaların derinleştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca dünya ortalaması %59 olan sessiz istifa eden çalışan oranı sağlık sektöründen katılımcılarla gerçekleştirilen bu çalışma için %77 olarak tespit edilmiştir. Sağlık sektörü tükenmişlik oranlarının da yüksek olduğu bir sektör olarak insan kaynakları yönetim süreçleri açısından özellikle incelenmesi gereken ve zme yönelik stratejiler geliştirilmesi gereken bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sessiz istifa leğinin başka sektörlerde uygulanarak ve işten kopma boyutu gözden geçirilerek gelecek çalışmalarda kullanılabileceği değerlendirilmiştir. Ölçeğin gelecekte daha geniş ve farklı örneklem grupları ile geçerlik ve güvenirlik çalışması tekrarlanabilir. Sessiz işten çıkarma leği ise Türk kültürüne uygun geçerlilik ve güvenirliliği gösterilmiş bir ölçek olarak kullanılabilir. Sonuç olarak uyarlaması yapılan sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma ölçekleri, insan kaynakları ile ilgili araştırma yapmak isteyen uzmanlar tarafından, global düzeyde yaşanan değişime bağlı olarak çalışan yaklaşımlarındaki değişiklikleri ölçmede kullanılabilecektir. Böylece özellikle kültürler arası karşılaştırmalara olanak sağlanabilecektir. Küresel düzeyde yaşanan insan kaynakları problemlerinden biri olan sessiz istifa ile ilgili stratejik üzüm nerileri getirilmesi noktasında kültürel karşılaştırmaların faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adanaqu-Bravo, I. Escobar-Segovia, K. Gmez-Salgado, J. Garca-Iglesias, J. J. Fagundo-Rivera, J. ve Ruiz-Frutos, C. (2023). Relationship between psychological distress, burnout and work engagement in workers during the COVID-19 pandemic: a systematic review. *International Journal of Public Health*, 67, 1605605.
- Alkhamees, A. A. Aljohani, M. S. Kalani, S. Ali, A. M. Almatham, F. Alwabili, A. ... ve Rutledge, T. (2023). Physician's burnout during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(5), 4598.
- Almaık, E. Pamuk, M. ve Almaık, . (2020). Kurumsal imajın bağlılık, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri: sağlık alışanları üzerinde bir araştırma. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 6(4).
- Anand, A. Doll, J. ve Ray, P. (2024). Drowning in silence: a scale development and validation of quiet quitting and quiet firing. *International Journal of Organizational Analysis*, 32(4), 721-743.

- Avcı, N. (2023). Örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, işte sözde var olma ve sessiz istifa arasındaki ilişkiler: İstanbul Maltepe belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(39), 968-989.
- Bal, M. E. Atıcı, E. ve Danayiyen, A. (2022). Fizyoterapistlerin kişi örgüt uyumu ve tükenmişliklerinin işten ayrılma niyetine etkisi: Ankara ili kamu hastaneleri örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(4), 1320-1331.
- Boy, Y. ve Sürmeli, M. (2023). Quiet quitting: A significant risk for global healthcare. *Journal of Global Health*, 13. doi:10.7189/jogh.13.03014
- Cook, D.A. ve Beckman, T.J. (2006). Current concepts in validity and reliability for psychometric instruments: Theory and application. *Am J Med*.119(2):166–e7.
- Çapık, C. Gözüm, S. ve Aksayan, S. (2018). Kültürlerarası ölçek uyarlama aşamaları, dil ve kültür uyarlaması: Güncellenmiş rehber. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 26(3), 199-210.
- Çimen, A.İ. ve Yılmaz, T. (2023). Sessiz istifa ne kadar sessiz. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 27-33.
- Duran, C. (Ed.). (2024). *Sessiz istifa*. Eğitim Yayınevi. Erişim adresi: <https://books.google.com.tr/books?> Erişim tarihi: 23.04.2024
- Formica, S. ve Sfodera, F. (2022). The Great Resignation and Quiet Quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907.
- Forrester, N. (2023). Fed up and burnt out: 'quiet quitting' hits academia. *Nature*, 615(7953), 751-753.
- Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraka, I., Siskou, O., Konstantakopoulou, O., Moisoglou, I., ... ve Kaitelidou, D. (2023). The quiet quitting scale: Development and initial validation. *AIMS Public Health*, 10(4), 828.
- Gallup. (2023). State of the Global Workplace. [<https://www.gallup.com/workplace/349484/state-of-the-global-workplace.aspx>]
- Garson, G. D. (2016). Partial Least Squares: Regression & Structural Equation Models. Politeness and Audience Response in Chinese-English Subtitling, Statistical Publishing Associate.

- Gözlü K. (2023). Tükenmişlik bağlamında yeni bir kavram olarak sessiz istifa ve sağlık sektöründeki etkileri. *MEYAD Academy Journal*. 4(2):213-41.
- Güler, M. (2023). Çalışma kültüründe yeni bir kavram: sessiz istifa. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(1), 247-261.
- Gürsakal N. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları.
- Henseler, J., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2015). A new Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Karaşin, Y. ve Öztırak, M. (2023). Sessiz istifa tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1443-1460.
- Klotz, C.A. ve Bolino, C.M. (2022). When quiet quitting is worse than the real thing. *Harvard Business Review*. Erişim adresi: <https://hbr.org/2022/09/when-quiet-quitting-is-worse-than-the-real-thing>
- Mielke, J. De Geest, S. Beckmann, S. Leppla, L. Luta, X. Guerbaai, R.A. et al. (2019). The German version of the high-performance work systems questionnaire (HPWS-G) in the context of patient safety: A validation study in a Swiss university hospital. *BMC Health Serv Res*. Jun 6;19(1):1-10.
- Moon, Y.K. O'Brien, K.E. ve Mann, K.J. (2023). The role of extraversion in the great resignation: A burnout-quitting process during the pandemic. *Personality and Individual Differences*, 205, 112074.
- Navarra, K. (2022). 'Quiet Firing' Is Not the Antidote to 'Quiet Quitting', SHRM, Erişim Adresi: <https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/employee-relations/pages/quiet-firing-is-not-the-antidote-to-quiet-quitting.aspx> Erişim Tarihi: 23.04.2024.
- Nilsson, J. Gardulf, A. ve Lepp, M. (2016). Process of translation and adaptation of the Nurse Professional Competence (NPC) Scale. *Journal of Nursing Education and Practice*, 6(1), 100-103.
- Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2023). Örgütlerde hiyerarşi kültürü ve lider-üye etkileşiminin sessiz istifa davranışı üzerindeki etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 275-291.
- Roodt, G. (2004). "Turnover Intentions" (Unpublished manuscript). Johannesburg, South Africa: University of Johannesburg

- Savaş, B.Ç. ve Turan, M. (2023). Sessiz istifa ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 12(3), 442-453.
- Saygılı, Z. ve Avcı, N. (2023). Çalışanların görev odaklı ve insan odaklı liderlik tarzı algılarının adanmışlıktan sessiz istifaya değin farklılaşması üzerine bir inceleme. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 212-227.
- Scheyett, A. (2023). Quiet quitting. *Social Work*, 68(1), 5-7.
- Serenko, A. (2024). The human capital management perspective on quiet quitting: recommendations for employees, managers, and national policymakers. *Journal of Knowledge Management*, 28(1), 27-43.
- Tetik, S. (2010). Mobbing kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 81-89.
- Westphal, A. Kalinowski, E. Hoferichter, C.J. and Vock, M. (2022). K- 12 teachers' stress and burnout during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Frontiers in Psychology*, 13, 920326.
- Yücedağlar, A. Gılıç, F. Uzun, N. B. ve İnandı, Y. (2024). Öğretmenlerde sessiz istifa ölçeği: bir geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (69), 227-251.
- Zait, A.P. ve Berteau, S.P.E. (2011). Methods for testing discriminant validity. *Manag & Marketing Journal*. 9(2):217-224.
- Zenger, J. ve Folkman, J. (2022), "Quiet quitting is about bad bosses, not bad employees", *Harvard Business Review*, available at: www.hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees Erişim. 23.04.2024
- Zuzelo, P.R. (2023). Discouraging quiet quitting: Potential strategies for nurses. *Holistic Nursing Practice*, 37(3), 174-175.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı tarafından 13.10.2023 tarihli toplantıda onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Adaptation of Quiet Quitting and Quiet Firing Scales into Turkish: A Validity and Reliability Study

Extended Abstract

1. Introduction

In recent years, one of the most significant phenomena affecting working life has been the concept of “quiet quitting.” Academics' interest in quiet quitting emerged, especially after it gained attention in various prominent journals and on social media that influence work life. Consequently, many academic studies have been conducted to define the structure of quiet quitting, approach it within a theoretical framework, and identify its dimensions (Forrester, 2023; Zuzelo, 2023; Scheyett, 2023). Following this, two scales were developed to measure this structure, published by Galanis et al. (2023) and Anand et al. (2024).

The number of scales developed and published in Turkish is somewhat higher than these (Savaş and Turan, 2023; Avcı, 2023; Yücedağlar, Gılıç, Uzun, and İnandı, 2024; Karaşin and Öztırak, 2023). Scale adaptation allows for the possibility of conducting multicenter studies and contributes to international collaborations, facilitating cross-cultural comparisons. In this respect, a quiet quitting scale published in internationally indexed journals was chosen for adaptation.

However, no studies in Turkey have been encountered that measure managerial behaviors towards employees experiencing quiet quitting through the concept of “quiet firing” Since it is likely that managers will display quiet firing behaviors towards employees going through quiet quitting processes, the adaptation of a quiet firing scale along with the quiet quitting scale is deemed essential.

2. Method

The population of the study consists of all employees working in the healthcare sector with at least three years of experience. According to the Turkish Ministry of Health's Health Statistics Yearbook (2021), there are 1,251,922 healthcare workers in Turkey. Based on the method of sampling from a known population (Sümbüloğlu and Sümbüloğlu, 2005), the total sample size needed was determined to be 385, with a 95% confidence interval, a 5% margin of error, and a 0.50 response probability. Considering a participation rate of 20%, an online survey was sent to 1,925 individuals. Analyses were conducted based on 432 valid returned forms.

The data of the study were collected between October and December 2023 using a form of descriptive questions, as well as the quiet quitting, quiet firing, and turnover intention scales.

3. Result and Discussion

As a result of the factor analysis of the quiet quitting scale, three dimensions were identified: lack of initiative, lack of motivation, and disengagement from work. The Cronbach's alpha coefficients were calculated to assess the reliability of these dimensions, and they were found to be 0.742, 0.773, and 0.452, respectively. In the original scale, the Cronbach's alpha coefficients were determined as 0.706, 0.747, and 0.707, respectively (Galanis vd., 2023). The failure of the disengagement from work dimension to exceed the reliability threshold is attributed to the specific characteristics of the healthcare sector. This situation can be linked to healthcare workers' inability to completely disconnect from their jobs, and it may be influenced by cultural factors. It was observed that removing the items related to this dimension did not increase the reliability of the scale; in fact, it caused the scale to lose its structural properties. Therefore, it was concluded that the items should

be retained. Additionally, the total explained variance of the scale was 64.26%, and the overall Cronbach's alpha was 0.739.

The quiet firing scale, following factor analysis, was evaluated as unidimensional, consistent with its original structure. The explained variance of the scale was 55.8%, and the Cronbach's alpha value was 0.860, which is consistent with the results of the study by Anand et al. (2024). The confirmatory factor analysis results for the quiet quitting scale indicated that the data fit the model well.

4. Conclusion

It has been evaluated that the quiet quitting scale can be applied in other sectors and the disengagement from work dimension can be reconsidered for use in future studies. The validity and reliability of the scale can be reassessed in future studies with larger and more diverse sample groups. On the other hand, the quiet firing scale can be used as a valid and reliable measure adapted to Turkish culture.

As a result, the adapted quiet quitting and quiet firing scales can be used by experts who wish to conduct research in human resources to measure changes in employee attitudes in response to global shifts.

Araştırma Makalesi

Amerika Birleşik Devletleri'nde Bir Sosyal Politika Alanı Olarak Hospis Kullanımını Etkileyen Semptomların Sıklığı ve Çeşitliliği

Hazal SWEARINGER

Çankırı Karatekin Üniversitesi

hazalswearinger@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8573-641X

Öz

Ölüm sürecindeki bireyler, toplumun en dezavantajlı gruplarından ve sıklıkla acı, ağrı, nefes darlığı ve üzüntü gibi semptomlar yaşarlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) hospis bakım modeli, ölüm sürecindeki hastalar ve ailelerine bütüncül destek sunan bir sosyal politika alanıdır. Ancak, altı aydan az yaşam beklentisi ve tedaviden vazgeçme şartı gibi kriterler, hizmete erişimde eşitsizliklere yol açmaktadır. Bu çalışmada, ABD'de yaşamının son döneminde hospis kullanımını etkileyen faktörler ve terminal dönemdeki semptomların hospis kullanımına etkisi incelenmiştir. National Health and Aging Trends Study'nin 2011-2021 verileri kullanılarak ağırlıklandırılmış lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Katılımcıların %55,75'inin hospis hizmetlerinden faydalanmadığı belirlenmiştir. Irk/etnisite, gelir seviyesi, yalnız yaşama ve kurumsal bakım alma gibi faktörlerin hospis kullanımıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Hospis kullanan bireylerin daha fazla semptom yaşadığı ve günlük yaşam aktivitelerinde daha fazla kısıtlama yaşadığı tespit edilmiştir. Bulgular, hospis hizmetlerinin yaşamın son dönemindeki kritik rolüne ve bu hizmetlere erişimdeki eşitsizliklere dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Hospis bakım modeli, yaşam sonu semptomları, sosyal politika, sosyal eşitsizlikler, yaşam sonu bakım

JEL Sınıflandırma Kodları: I18

Patterns and Diversity of End-of-Life Symptoms Influencing Hospice Utilization: A Social Policy Perspective in the United States¹

Abstract

Individuals at the end of life are among society's most disadvantaged groups, often experiencing pain, shortness of breath, and sadness. In the U.S., hospice care offers comprehensive support to terminally ill patients and families, yet eligibility criteria like a six-month life expectancy and forgoing curative treatments create barriers to access. This study examines factors influencing hospice use and the role of terminal symptoms using 2011–2021 data from the National Health and Aging Trends Study. Weighted logistic regression shows that 55.75% of participants did not use hospice services. Race/ethnicity, income, living alone, and institutional care were associated with hospice use. Hospice users reported more symptoms and daily activity limitations. Findings underscore hospice care's critical role and highlight persistent inequalities in access.

Keywords: Hospice care model, end-of-life symptoms, social policy, social inequalities, end-of-life care

JEL Classification Codes: I18

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 28.06.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 25.01.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Swearingner, H. (2025). Amerika Birleşik Devletleri'nde bir sosyal politika alanı olarak hospis kullanımını etkileyen semptomların sıklığı ve çeşitliliği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 151-176. doi: 10.18074/ckuiibfd.1506567

1. Giriş

Ölüm süreci, öngörülemez iniş ve çıkışlarla dolu, genellikle birçok semptomun deneyimlendiği ve kişilerin giderek zayıf düştüğü bir dönemdir (Nicholson ve Hockley, 2011). Bu dönemde, sürekli değişkenlik gösteren ve şiddetlenen semptomların etkisiyle ihtiyaç duyulan bakım, hastalıkların diğer dönemlerdeki bakım ihtiyacından çok daha zordur (Gürkan, 2024). Sıklıkla karşılaşılan semptomlar arasında acı/ağrı, nefes darlığı ve üzüntü/depresyon yer alır (Singer, Meeker, Teno, Lynn, Lunney ve Lorenz, 2016). Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaşamlarının sonunda yaşlı bireylerin %71'i ağrı, %55'i nefes darlığı ve %57'si anksiyete/üzüntü yaşamaktadır (Lee, Small ve Haley, 2020). Özellikle kişinin ölümünden önceki iki ay içinde bu semptomlar keskin bir şekilde yoğunlaşır (Murtagh, Addington-Hall ve Higginson, 2011). Terminal dönemde deneyimlenen bu semptomların uygun tanımlanması ve yönetimi, yaşamın sonunda hayat kalitesinin korunması için oldukça önemlidir (Gürkan, 2024).

Ölüm; hastalık, kazalar ve malullük gibi sosyal güvenlik sistemi içerisinde ele alınması gereken bir sosyal risk alanıdır (Şeker ve Kurt, 2018). Devletlerin, tüm bu sosyal risklerin oluşmasını engelleyici görevinin yanı sıra, sosyal sigortalar yoluyla koruyucu bir rolü de bulunmaktadır. Ölüm sürecindeki yaşlı bireyler, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan toplumun en riskli ve dezavantajlı gruplarından birini oluşturur (Şeker ve Kurt, 2018). Bu nedenle, ülkelerin sosyal politikalarını oluştururken bu grubun ihtiyaçlarını karşılamayı öncelik haline getirmeleri gereklidir (Braswell, 2017). Ülkelerin sosyal politikaları, ölümün nasıl deneyimlendiği üzerinde belirleyici bir rol oynar (Foster ve Woodthorpe, 2016). Dolayısıyla, ölüm sürecinde bireyin hayat kalitesini korumaya yönelik bakım hizmetlerine erişim, vatandaşlık hakları çerçevesinde ele alınması gereken bir sistemsel eşitlik ve adalet konusudur (Jennings, 2014).

Bu bağlamda hospis (hospice), ölüm sürecindeki bireylere ve ailelerine fizyolojik, psikolojik ve sosyal destek sağlayan önemli bir sosyal politika alanıdır (Güngördü ve Üstün, 2022). Yoğun palyatif bakım, semptom yönetimi ve psikososyal destek gibi hizmetlerle terminal dönemdeki² hastaların olumsuz deneyimlerini hafifletmeyi amaçlayan bu model, ABD'de 1970'li yıllardan bu yana yaygın olarak

² Terminal dönem, bireyin geri dönüşü olmayan, ilerleyici bir hastalık sürecinin son aşaması olarak tanımlanır ve bu süreçte fiziksel, duygusal, ruhsal ve sosyal zorluklar yoğun şekilde yaşanır (Hui vd., 2014). Literatürde terminal dönem, bazı tanımlarda ölümden önceki birkaç saat veya günle sınırlanırken (Hui vd., 2012), diğerlerinde altı aylık bir süreyi kapsamaktadır (Hui vd., 2014). Ancak hem politik dokümanlarda hem de klinik araştırmalarda ortak bir tanımın bulunmaması, sağlık profesyonellerinin tedavi kararlarını zamanında ve doğru şekilde almasını zorlaştırmakta; hastalar ve ailelerin destek hizmetlerine erişimini, bireysel bakım planlamalarını ve hospis bakımının etkili uygulanmasını sınırlamaktadır (Hui vd., 2012). Terminal dönemin tanımlarının standartlaştırılması, hasta bakımını ve yaşam sonu deneyimlerini iyileştirmenin yanı sıra hospis hizmetlerinin kapsamını genişletmek, sağlık eşitsizliklerini azaltmak ve daha etkili politikalar geliştirmek için kritik bir temel sunmaktadır (Hui vd., 2021).

uygulanmaktadır (Mor, Greer ve Kastenbaum, 1988). Son 25 yılda hospis bakımına yönelik politikaların önemi artmış olsa da bu politikaların uygulamaya etkisi ve politika-uygulama bağlantısı hala zayıf kalmaktadır (Whitelaw, Bell ve Clark, 2022). Yaşamın son döneminde deneyimlenen semptomlar ve bu semptomların tedavisine erişimdeki eşitsizlikler, bu eksiklikleri gidermek için daha fazla araştırma ve politika geliştirme ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır (Carr, 2016). Bu çalışma, ABD'deki terminal dönemdeki yaşlı bireylerin deneyimledikleri semptomların sıklığı ve çeşitliliği ile hospis kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, (1) ABD'de yaşamlarının sonunda hospis kullanan bireylerin özelliklerini, (2) hospis kullanımını belirleyen faktörleri ve (3) terminal dönemde yaşanan semptomların hospis kullanımına etkisini analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışmada, hospisin tarihsel gelişimi, ABD'deki sosyal politikalarla şekillenen yapısı ve finansman mekanizmaları incelenecek, ardından NHATS veri seti kullanılarak ölüm sürecindeki semptom çeşitliliği ile hospis kullanımı arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

1.1. Bir Sosyal Politika Alanı Olarak Hospis

Sosyal politikalar, toplumdaki sosyal sorunları ve eşitsizlikleri ele alarak toplumsal adaleti sağlamayı; bireylerin topluma yaptıkları katkılara dayalı haklarını almasını ve dezavantajlı durumlara yol açan koşulların önlenmesi veya telafi edilmesini amaçlar (Cox, 2015). Ölüm süreci, fizyolojik bir gerçeklikten çok daha fazlasıdır: bireylerin ve ailelerin yoğun bakım ihtiyaçlarıyla karşılaştığı, psikososyal zorlukların ve toplumsal sorumlulukların belirginleştiği karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle, ölüm sürecinin insani bir şekilde yönetimi, sosyal politikaların temel bir önceliğidir (Şeker ve Kurt, 2018). Özellikle ölüm sürecindeki bireylerin yaşam kalitesinin korunması ve bu dönemin onurlu bir şekilde geçirilmesi, sosyal politikaların başlıca hedefleri arasında yer alır (Braswell, 2017).

Hospis, tedavisi mümkün olmayan hastalıkların son aşamalarında bireyler ve aileleri için geliştirilmiş, yaşamın son dönemindeki fiziksel, psikolojik, sosyal ve ruhsal ihtiyaçları bütüncül bir yaklaşımla ele alan bir bakım modelidir. Ölüm sürecini doğal yaşam döngüsünün bir parçası olarak kabul eden bu model, bireylerin kalan yaşam sürelerinde onurlu ve kaliteli bir hayat sürdürmelerine odaklanırken (DaVanzo, Chen, Greene ve Dobson, 2019), ağrı yönetimi ve semptom kontrolü gibi destekleyici tedavilerle doğal ölüm sürecine uyum sağlamalarına yardımcı olur (Mor, Greer ve Kastenbaum, 1988). Profesyoneller ve gönüllülerden oluşan disiplinler arası ekipler tarafından sunulan bu hizmetler, yalnızca fiziksel ihtiyaçları karşılamaktan öte, birey ve ailelerine sosyal destek ve manevi güç sağlayarak süreci daha anlamlı hale getirir. Toplumsal adalet ve sosyal sorumluluk ilkelerine hizmet eden hospis, ölüm sürecinde bireylerin refahını artıran, eşitsizlikleri azaltan ve insan onurunu korumayı hedefleyen hayati bir sosyal politika aracı olarak öne çıkmaktadır (Güngördü ve Üstün, 2022; Imhof ve Kaskie, 2008).

Hospis bakım modeli hem bireysel yaşam kalitesini artırmada hem de toplumsal sağlık sistemine olumlu katkılar sağlamada büyük bir etkiye sahiptir. Bu model, acil servis kullanımı ve hastanede kalış sürelerini azaltmanın yanı sıra ağrı yönetimini iyileştirme, hasta memnuniyetini artırma ve yaşam kalitesini yükseltme gibi önemli sonuçlar doğurmaktadır (Sharafi, Ziaee ve Dahmardeh, 2023). Ayrıca, hospis hizmetleri Medicare aracılığıyla devlete %3,1 oranında maliyet tasarrufu sağlamakta ve toplamda 3,5 milyar dolarlık bir bütçe avantajı sunmaktadır. Devlet bütçesinden yaşamın son yılına ait sağlık bakım maliyetleri, hospis hizmeti almayan hastalara kıyasla, hasta başına 8.697 dolar daha düşük olarak hesaplanmıştır (Obermeyer vd., 2014). Bu bulgular, hospis bakımının bireylerin yaşamlarını daha insani ve onurlu bir şekilde sonlandırmalarına olanak tanırken, sağlık sistemlerinin mali sürdürülebilirliğine de önemli katkılar sunduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak, ölüm sürecinin insani bir yaklaşımla ele alınması, sosyal politikaların temel hedeflerinden biridir. Hospis bakım modeli, terminal dönemdeki bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan hem bireysel yaşam kalitesini artıran hem de sağlık sistemlerini daha etkin kılan disiplinler arası bir modeldir. Bu özellikleriyle, yaşamın son dönemine ilişkin toplumsal adaletin sağlanmasında ve sosyal eşitsizliklerin azaltılmasında vazgeçilmez bir sosyal politika aracı konumundadır.

1.2. Hospis Bakım Modelinin Tarihsel Gelişimi

Hospis bakım modeli tarihsel olarak 11. yüzyılda Haçlı Seferleri sırasında, ağır yaralanan askerlerin onur ve şereflerini koruyarak ölüm süreçlerini sakin ve huzurlu geçirmelerine yardım etmek amacıyla başlamıştır (Crowley, 1988). Ancak modern anlamda hospis bakım modeli 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, bilim ve tıp alanındaki büyük ilerlemelerle hastalıkların ve enfeksiyonların tedavi edilmesindeki başarılar, ölüm sürecinin de köklü bir dönüşüm geçirmesine neden olmuştur (Krisman-Scott, 2003). Yaşlılık ve süregelen hastalıkların beraberinde getirdiği ölüm süreci, tıptaki gelişmeler ve alternatif tedavi yöntemleriyle uzamış, birçok acının ve semptomun deneyimlendiği bir dönem haline gelmiştir. Bu bağlamda hayatının bu döneminde olan bireylerin insan onuruna yakışır bir yaşlılık ve hastalık süreciyle hayata veda etmeleri düşüncesi, hospis bakım modelinin temelini oluşturmaktadır (Mor, Greer ve Kastenbaum, 1988). Zamanla, özellikle kanser gibi terminal hastalıklarla mücadele eden sivil toplum kuruluşlarının çabalarıyla, hospis hareketi ABD ve Avrupa'da yaygınlaşmıştır.

Dame Cicely Saunders, hospis hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edilir ve modern anlamda ilk hospis merkezi olan St. Christopher's Hospice Merkezi'ni Londra'da 1967 yılında kurmuştur. St. Christopher Hospice, ölmekte olan hastaların bakımının yanı sıra, ölüm süreci ile ilgili eğitimler düzenleyen ve araştırmalar yapan bir merkez olarak günümüzde hala faaliyet göstermektedir (Mor, Greer ve Kastenbaum, 1988). Bu merkezin açılışının ardından, 1973 yılında Florence

Wald tarafından New Haven'da ABD'deki ilk hospis merkezi olan Connecticut Hospice kurulmuştur (Mor, Greer ve Kastenbaum, 1988). Devam eden süreçte, ABD'nin birçok farklı eyaletinde hem evde hem de yataklı bakım hizmetleri sunan birçok küçük, kâr amacı gütmeyen hospis bakım merkezi açılmıştır³ (Greer ve Mor, 1985).

1980'lerin başlarında, ABD'de 1200'den fazla organizasyon kendilerini hospis olarak adlandırarak hizmet vermekteydi. Ancak bu dönemde hospis için standart bir tanım veya bir organizasyonun hospis olarak kabul edilebilmesi için sağlaması gereken hizmetlerin standart bir tanımı bulunmamaktaydı (Comptroller General, 1979). Bu nedenle, hospis merkezlerinin sunduğu hizmetlerin standartları belirsizdi. Bu organizasyonların çoğu sadece hastaların bakım hizmetlerinin koordinasyonunu yapmakta ve hastaların evlerine kısa ziyaretlerde bulunmaktaydı, gerçek hospis bakımı sunmamaktaydılar (Robinson, Hoyer ve Blackford, 2007). Bu sebeple Sağlık Bakımı Finans Yönetimi (şu anda Medicaid ve Medicare Hizmetleri Merkezi olarak bilinmektedir), hospis bakımının temel standartlarını belirlemek ve ulusal sigorta sistemleri tarafından ödemelerini düzenlemek amacıyla bir proje başlattı (Connor, 2008). Bu projenin bir parçası olarak, 233 hospis merkezi arasından seçilen 26 merkezden elde edilen verilerle hospis bakımının standartları oluşturuldu, merkezlerin sorumlulukları ve hospis bakım modelleri için uygun maliyetler belirlendi (Connor, 2008). Bu çalışmaların sonucunda geliştirilen hospis bakım modeli için ödemeleri düzenleyen Medicare Hospis Yasası 1982'de kabul edilerek yürürlüğe kondu. Bu yasa günümüzde hospis bakımının sunulma şeklini belirlemektedir.

1.3. Amerika Birleşik Devletleri'nde Hospis Bakımının Sosyal Politika ve Finansman Yapısı

Amerikan sosyal politika sistemi, gelişmiş ülkelerdeki refah devletleriyle karşılaştırıldığında daha sınırlı ve kapsamı dar bir yapıya sahiptir (Beland vd., 2015). ABD'nin özel sigorta sistemlerine yüksek bağımlılığı, iş koşullarına bağlı sosyal politika uygulamaları ve yalnızca hak edenlere yönelik seçici programların yaygınlığı, Amerikan sosyal politika sisteminin temel özellikleri arasında yer almaktadır (Alber, 2010). Bu bireyci ve piyasa odaklı yaklaşım, sosyal politikaların

³ Kâr amacı güden ve gütmeyen hospis merkezleri arasındaki ayırım günümüzde de devam etmektedir. Kâr amacı güden hospisler, gelir elde etmeyi önceliklendirir ve finansmanlarını Medicare geri ödemeleri, özel sigortalar ve hasta ödemeleriyle sağlar (Noe ve Forgione, 2014). Bu merkezler, kârlılığı artırmak için daha az nitelikli iş gücü kullanma, daha az bakım gerektiren veya uzun süreli bakım alabilecek hastaları seçme ve hizmet kapsamını daraltma gibi stratejiler uygular. Kâr amacı gütmeyen hospisler ise Medicare, bağışlar ve hibelerle finanse edilir ve topluma hizmeti temel hedef olarak benimser. Gelir fazlasını hasta bakımı, toplumsal hizmetler ve altyapı iyileştirmelerine yeniden yatırarak, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmayı ve erişimde eşitliği sağlamayı amaçlar (Noe ve Forgione, 2014). Bu merkezler, özellikle düşük gelirli ve dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırarak daha kapsayıcı ve insan odaklı bir model sunar.

genellikle düşük gelirli küçük bir kesime sunulmasına neden olmaktadır (Swearinger, 2023). Sosyal politika hizmetleri, çoğunlukla Medicare ve Medicaid gibi ulusal sağlık sigortası programları aracılığıyla yürütülmektedir (Holstein ve Cole, 1996). Medicare, 65 yaş üstü bireylere ve belirli durumlarda (örneğin, son dönem böbrek hastalığı gibi) daha genç bireylere sağlık sigortası sağlayan bir programdır (Grabowski, 2007). Medicaid ise düşük gelirli bireyler için tasarlanmış olup, kapsamı ve uygunluk kriterleri eyaletler arasında farklılık göstermektedir.

Hospis bakımı ABD’de Medicare, Medicaid ve özel sigorta planları tarafından finanse edilmektedir. Bununla birlikte, sağlık sigortası olmayan ya da sigorta kapsamı yetersiz olan bireyler için hospis bakımının maliyeti, sivil toplum kuruluşları veya hayır kurumları tarafından karşılanabileceği gibi bireylerin kendi imkanlarıyla da ödenebilmektedir (White Orchid Hospice, 2023). Hospis hizmetlerinin büyük bir kısmı Medicare tarafından finanse edilmektedir (Medicare Payment Advisory Commission, 2023). Bu sistemin temeli, 1982 yılında kabul edilen Medicare Hospis Yasası ile atılmıştır. Yasa, hospis bakımının finansmanı ve ödeme sistemlerini düzenleyerek günümüzdeki uygulama modelinin temelini oluşturmuştur (Marmo ve Lane, 2020).

Medicare Hospis Yasası kapsamında, hospis hizmetleri sabit bir günlük ücret üzerinden faturalandırılmaktadır. Ödenecek ücretler, dört farklı hospis bakım modeli için belirlenmiş olup, daha yoğun maliyetli bakım hizmetleri için daha yüksek ücretler ödenirken, daha az maliyetli bakım düzeyleri için daha az ödeme yapılmaktadır (Bhatnagar ve Lagnese, 2021). Bu bakım seviyeleri; rutin ev bakımı, sürekli ev bakımı, genel yatılı bakım ve mola bakımı (respit bakımı) olarak adlandırılır. Rutin ev bakımı, hastanın ikamet ettiği yerde uygulanır ve semptom takibi, ilaç düzenlemesi ve psikososyal destek içerir. Sürekli ev bakımı, daha yoğun bir bakım seviyesidir ve akut semptomların kriz yönetimini kapsar. Genel yatılı bakım, semptomların evde kontrol edilemediği durumlarda hastanın yataklı hospis merkezine, bakım evlerine veya hastanelere taşınmasıyla sağlanan bir bakım düzeyidir. Mola bakımı ise, hastaların bakıcılarına mola vermeleri için tasarlanmış olup, en fazla 5 ardışık gün boyunca izin verilen ve yataklı hospis merkezleri veya bakım evlerine yerleşmeyi içeren bakım düzeyidir. Günümüze gelindiğinde, bu ödeme oranları enflasyonla birlikte artmış olsa da ödeme sistemi temelde değişmemiştir (Bhatnagar ve Lagnese, 2021).

Hospis bakımı Medicare aracılığıyla ücretsiz sunulsa da bu hizmetten yararlanabilmek için üç temel kriter bulunmaktadır. Bu kriterler, hastanın Medicare sigortalısı olması, hizmet aldığı hospis merkezinin Medicare tarafından sertifikalandırılmış olması ve yaşam beklentisinin altı ay veya daha az olduğuna dair iki doktorun onayı olmasıdır (Bhatnagar ve Lagnese, 2021). Bu uygunluk kriterleri doğrultusunda, hastalığın tedavi edilemez olduğunun tıbbi olarak belgelenmesi gerekmektedir. Hospis bakımı seçen bireyler, terminal hastalığa yönelik tedavi edici yöntemlerden feragat ederek yalnızca ağrı yönetimi, semptom

kontrolü ve psikososyal destek gibi hizmetlere erişebilmektedirler (Wallace ve Wladkowski, 2023). Böylece hasta, hospis bakımından faydalanarak terminal hastalığına dair diğer tüm tedavileri durdurmuş olur. Bununla birlikte, hastalar diledikleri takdirde hospis bakımını sonlandırarak iyileştirici tedavilere geri dönme hakkına sahiptir (Wallace, 2015).

ABD'de hospis hizmetlerine erişim konusunda literatürde en önemli engeller arasında, bakımın organizasyonu, finansmanı ve sunumunu şekillendiren yasa ve politikalar yer almaktadır (Jennings, Ryndes, D'Onofrio ve Baily, 2003). Bu bağlamda, Medicare Hospis Yasası, hospis hizmetlerine erişim ve kullanımında ciddi sınırlılıklara yol açmaktadır. Medicare'in katı uygunluk kriterleri ve terminal hastalık süreçlerindeki belirsizlikler nedeniyle birçok hasta hospis hizmetlerinden ya hiç faydalanamamakta ya da yalnızca kısa sürelerle yararlanabilmektedir (Wallace, 2015). Özellikle Alzheimer, Parkinson ve demans gibi öngörülemeyen hastalıklara sahip bireyler için bu hizmetlere erişim daha da güçleşmektedir.

Medicare, 65 yaş üstü bireylere gelir düzeyine bakılmaksızın hizmet sunma iddiasıyla yüzye evrensel ve cömert bir sigorta sistemi olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu iddianın ardında, özellikle hospis hizmetlerine erişimi sınırlayan ve sosyal eşitsizlikleri derinleştiren ciddi kısıtlamalar yer almaktadır. Katı uygunluk kriterleri, yaşam beklentisi değerlendirmelerindeki belirsizlikler ve terminal hastalık süreçlerinin öngörülemeyenliği, hospis hizmetlerinin adil ve eşit bir şekilde sunulmasını büyük ölçüde engellemektedir. Bu yapısal engeller, bireylerin yaşamın son döneminde ihtiyaç duydukları kritik bakım hizmetlerine erişimini kısıtlayarak sağlık hizmetlerindeki eşitsizlikleri daha da artırmaktadır. Sonuç olarak, Medicare'in evrensellik ve eşitlik iddiası, hospis hizmetleri bağlamında yalnızca bir söylemde kalmakta; bu durum, sistemin eşitlikçi ve kapsayıcı bir hizmet sunma hedefine ciddi şekilde zarar vermektedir.

1.4. Hospis Kullanımı ve Sosyal Eşitsizlikler

ABD'de hospis kullanımında önemli sosyal eşitsizlikler gözlemlenmektedir. Bu eşitsizliklerin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle hospise erişimi olan ve bu hizmetlerden faydalanan nüfusun sosyodemografik özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. 2021 yılı verilerine göre ABD'de yaklaşık 3 milyon kişi Medicare hospis bakım modelinden faydalanmıştır (Medicare Payment Advisory Commission, 2023). Bu kişilerin %52.5'i kadın, %60.8'i ise 85 yaş ve üzerindedir. Hospis bakım hizmetleri, genel olarak sınırlı düzeyde kullanılmakta olup, bu durum hizmetin etkili ve kapsayıcı bir şekilde sunulmasını engellemektedir. Verilere göre, ölen bireylerin yalnızca yarısı hospis bakım modelinden faydalanabilmiştir (Medicare Payment Advisory Commission, 2023). Daha da dikkat çekici olan, bireylerin yarısından fazlasının hospis hizmetlerinden yalnızca 17 gün gibi kısa bir süre yararlanabilmiş olmasıdır (Medicare Payment Advisory Commission, 2023). Oysa uzmanlar, hospis bakım modelinin maksimum fayda sağlayabilmesi için en az 90 günlük bir hizmet süresini önermektedir (Rickerson, Harrold, Kapo, Carroll

ve Casarett, 2005). Bireylerin büyük bir kısmının hospisten hiç faydalanmaması ve faydalananların da ölümlerine çok yakın bir zamanda hospise başvurmaları, bu hizmetlerin bireyler ve aileleri için sağladığı potansiyel yararları ciddi ölçüde sınırlamaktadır.

Hospis kullanımında ırk/etnik köken, gelir seviyesi, medeni durum ve cinsiyete dayalı ciddi sosyal eşitsizlikler de bulunmaktadır. Medicare sahibi nüfus incelendiğinde, beyaz Amerikalıların %50,0'u hospis hizmetinden faydalanırken, diğer ırk ve etnik kökenlerdeki oranlar daha düşüktür: Asyalı Amerikalılar %36.3, siyahi Amerikalılar %35.6, Hispanik Amerikalılar %34.3 ve Kuzey Amerika yerlileri %33.8 (Medicare Payment Advisory Commission, 2023). Gelir düzeyinde de benzer eşitsizlikler gözlemlenmektedir; düşük gelirli Amerikalılar, yüksek gelirli Amerikalılara kıyasla hospis hizmetinden daha az faydalanmaktadır (Nelson, Wright, Peeler, Brockie ve Davidson, 2021). Ayrıca, bekar bireylerin evli bireylere (Lackan, Ostir, Freeman, Mahnken ve Goodwin, 2004) ve erkeklerin kadınlara göre (Cagle, LaMantia, Williams, Pek ve Edwards, 2016) hospis hizmeti alma olasılığı daha düşüktür.

Bu eşitsizlikler yalnızca hizmete erişim açısından değil, aynı zamanda yaşam kalitesi üzerinde de derin etkiler yaratmaktadır. Örneğin, hospis hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikler, bireylerin daha fazla ağrı deneyimlemesine (Kamal, Bull, Wolf, Portman, Strand ve Johnson, 2017), ciddi mali sıkıntılar yaşamasına (Tucker-Seeley, Abel, Uno ve Prigerson, 2015) ve kadınlar arasında bakım verme yükünün orantısız bir şekilde artmasına neden olmaktadır (Watcherman ve Sommers, 2006). Bu bulgular, hospis hizmetlerinin daha kapsayıcı, erişilebilir ve eşitlikçi bir şekilde sunulmasının hayati önem taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Hospis hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve sosyal eşitsizlikleri azaltacak şekilde yeniden yapılandırılması, hem bireylerin refahını artırmak hem de sağlık hizmetlerinde toplumsal adaleti sağlamak adına kritik bir gerekliliktir.

2. Literatür Araştırması

2.1. Veri Seti

Bu çalışmada, National Health and Aging Trends Study (NHATS) (Ulusal Sağlık ve Yaşlanma Trendleri Çalışması)'nın 2011-2021 dönemini kapsayan toplam 10 etabı kullanılmıştır. NHATS, yaşlanma süreci ve sonuçları hakkında detaylı bilgi toplamak amacıyla yıllık olarak yüz yüze görüşmelerle veri toplamaktadır. Veri toplama sürecinde ulusal temsili örneklem yöntemi kullanılarak ABD'nin Medicare sahibi 65 yaş ve üstü nüfusu temsil edilmektedir. Böylece NHATS veri seti, ülkenin 65 yaş üstü Medicare nüfusunu temsil etme gücüne sahiptir. NHATS veri seti ayrıca Last Month of Life Interview (Yaşamın Son Ayı Görüşmesi) adı altında bir veri setini de içermektedir. Bu veri seti, katılımcının ölümünden sonra tercihen bir aile üyesine yöneltilen katılımcının yaşamının son dönemine dair soruları içerir (Kasper

ve Freedman, 2014). Bu çalışmada Last Month of Life Interview veri seti kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Last Month of Life anketlerinde eksik verisi olan katılımcılar analize dahil edilmemiş ve analitik örneklem, 2011-2021 yılları arasında hayatını kaybeden ve eksik verisi bulunmayan 1,722 kişi ile sınırlandırılmıştır. NHATS veri seti, yaş, ırk, coğrafi kümelenme, yanıt oranlarındaki farklılıklar ve zamanla oluşabilecek kayıplardan kaynaklanan yanlılıkları düzeltmek amacıyla ağırlık faktörleri kullanılmaktadır (Freedman ve Kasper, 2019). Ağırlıklandırma, birey veya gruplara popülasyondaki temsil oranlarına göre ağırlık atayarak analizlerde bu katkıyı düzenlemeyi ve yanlılıkları azaltmayı hedefler. STATA'nın *svy* kodu kullanılarak ağırlıklandırılan bu veriler, ABD'deki 65 yaş ve üstü Medicare nüfusunu temsil etmektedir. Medicare ve ABD Nüfus Bürosu verileriyle yapılan karşılaştırmalar, NHATS veri setinin yaş grupları ve cinsiyet açısından uyumlu olduğunu göstermektedir (Freedman ve Kasper, 2019). Bu nedenle, analitik örneklemimiz, 2011-2021 yılları arasında hayatını kaybeden 65 yaş üstü 4,008,598 kişilik Medicare nüfusunu temsil etmektedir.

2.2. Değişkenler

Terminal dönemdeki yaşlı bireylerin deneyimledikleri semptom sıklığı ve çeşitliliği ile hospis kullanımı arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri aşağıda verilmiştir.

2.2.1. Bağımlı Değişkenler

Bu çalışmanın bağımlı değişkeni hospis kullanımudur. Katılımcıların hospis kullanım durumları, yaşamlarının son bir ayında hospis hizmeti aldıklarını veya almadıklarını ölçmektedir ve kullananlar (1) ile kullanmayanlar (0) olarak ikili kodlanmıştır.

2.2.2. Bağımsız Değişkenler

Analizde kullanılan bağımsız değişkenler, ölüm sürecinde semptom sıklığı ve kontrol değişkenleri olarak iki grupta ele alınmıştır. Ölüm sürecinde semptom sıklığı, katılımcının yaşamının son ayında üç semptomu yaşayıp yaşamadığı olarak ölçülmüştür: (1) acı/ ağrı, (2) solunum sorunları ve (3) üzüntü/kaygı (Teno, Freedman, Kasper, Gozalo ve Mor, 2015).

Bu çalışmada kullanılan kontrol değişkenleri arasında şu sosyodemografik veriler yer almaktadır: yaş (65-74, 75-84, 85+), cinsiyet (kadın, erkek), ırk/etnisite (Hispanik olmayan Beyaz, Hispanik olmayan Siyahi, Hispanik, Diğer [Amerikan Yerli, Asyalı, Pasifik Adalı]) ve medeni durum (evli/birlikte yaşayan, bekar/boşanmış/dul). Hane gelir seviyesi, veri setini eşit büyüklükte üç gruba (düşük gelir, orta gelir, yüksek gelir) ayırmak için STATA yazılımında kullanılan

xtile komutu ile oluşturulmuştur. Eğitim düzeyi, veri setinde belirtilen son tamamlanmış eğitim seviyesine dayalı olarak sınıflandırılmıştır: üniversite öncesi, üniversite veya eşdeğeri ve lisansüstü eğitim. Yaşam düzeni değişkenleri, yalnız yaşama, başkalarıyla yaşama ve kurumsal bakım durumu (kurumsal bakım alanlar ve almayanlar) olarak ele alınmış ve yaşlı bireyin yaşamının son dönemine ilişkin analizlerde kullanılmıştır.

Sağlık durumuna ilişkin değişkenler ise kronik hastalık sayısı (örneğin: kalp krizi, kalp hastalığı, hipertansiyon, romatizma, osteoporoz, diyabet, akciğer hastalığı, felç, kanser, demans) ve günlük yaşam aktivitelerindeki zorlukların sayısı (örneğin: tuvalet, yemek yeme, banyo yapma, giyinme) şeklinde tanımlanmıştır. Bu değişkenler, katılımcıların hospis kullanımı üzerindeki etkilerini anlamak ve diğer faktörlerle olan ilişkilerini değerlendirmek amacıyla analizlerde kullanılmıştır.

2.3. Yöntem

Bu çalışma, ağırlıklandırılmış lojistik regresyon modelini kullanarak terminal dönemdeki yaşlı bireylerin deneyimledikleri semptom sıklığı ve çeşitliliği ile hospis kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemeyi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda, literatürde daha önce çalışılmış ve ilişkisi görülmüş bağımsız değişkenler çoklu regresyon modeline dahil edilerek model oluşturulmuştur. Analizler yapılırken kullanılan örneklemin ABD 65 yaş üstü nüfusunu doğru şekilde temsil edebilmesi için NHATS veri seti tarafından sağlanan ağırlıklandırma katsayıları kullanılmıştır. NHATS veri setinde her bir katılımcı için bir örneklem ağırlığı belirlenmekte ve bu ağırlıklar ülke nüfusu içindeki farklı grupların orantılı temsilini yansıtmaktadır (Freedman, Hu, DeMatteis ve Kasper, 2020). Bu ağırlıklar, nüfustaki farklı grupların seçim olasılıklarındaki farklılıkları ve geri dönüş olasılıklarını ayarlamak için kullanılmaktadır.

3. Bulgular

3.1. Analitik Örneklem

Çalışmanın analitik örneklemini oluşturan kişi sayısı toplamda 1,722'dir. Tablo 1, analitik örneklemin özelliklerini göstermektedir. Örneklemin %60,10'unun ölüm yaşı 85 yaş ve üzerindedir, %57,03'ü kadındır, %60,39'u üniversite öncesi eğitim düzeyine sahiptir, %71,31'i Hispanik olmayan beyaz bireylerdir, %66,61'i bekar ve %58,59'u diğerleriyle birlikte yaşamaktadır. Ayrıca, katılımcıların %79,50'si kurumsal bakım almaktadır. Katılımcıların ortalama kronik hastalık sayısı 3,46 ve günlük aktivite zorlukları ortalama 1,70'tir. Katılımcıların %55,75'i yaşamlarının sonunda hospis kullanmamakta, %44,25'i ise hospis kullanmaktadır. Bu bulgular, hospis kullanımına ilişkin sosyodemografik ve sağlık durumlarındaki farklılıkların, özellikle yaş, medeni durum ve kurumsal bakım alma durumu gibi etkenlerin önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Analitik Örneklem Özellikleri (Toplam Örneklem N=1,722)

Kategori	N	%
Ölüm Yaşı		
65 - 74	137	7,96
75 - 84	550	31,94
85+	1.035	60,10
Cinsiyet		
Kadın	982	57,03
Erkek	740	42,97
Eğitim Düzeyi		
Üniversite Öncesi	1.040	60,39
Üniversite ve Dengi	562	32,64
Lisans Üstü	120	6,97
Gelir Seviyesi		
Düşük Gelir	633	36,76
Orta Gelir	666	38,68
Yüksek Gelir	423	24,56
İrk/Etnik Köken		
Hispanik olmayan, Beyaz	1.228	71,31
Hispanik olmayan, Siyahi	379	22,01
Hispanik	76	4,41
Diğer	39	2,26
Medeni Durum		
Evli / Birlikte Yaşıyor	575	33,39
Bekar / Boşanmış / Dul	1.147	66,61
Yaşam Düzeni		
Yalnız Yaşıyor	713	41,41
Yalnız Yaşamıyor	1.009	58,59
Kronik Hastalıkların Sayısı (M, sd)	3,464	0,039
Günlük Aktivite Zorlukları (M, sd)	1,700	0,038
Kurumsal Bakım		
Kurumsal Bakım Alıyor	353	20,50
Kurumsal Bakım Almıyor	1.369	79,50
Hospis Kullanımı		
Hospis Kullandı	762	44,25
Hospis Kullanmadı	960	55,75

3.2. Hospis Kullanım Durumuna Göre Nüfus Özellikleri

Tablo 2, hospis kullanım durumuna göre ağırlıklandırılmış nüfus özelliklerini incelemektedir. Hospis kullanımıyla ilgili nüfus özelliklerinin farklılıkları incelendiğinde, genellikle 85 yaş ve üstü bireylerin, kadınların ve Hispanik

olmayan beyazların hospis kullanımının daha yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca, hospis kullanan bireylerin, kullanmayanlara kıyasla kronik hastalık sayısının ve günlük aktivite zorluklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kurumsal bakım alan bireyler arasında hospis kullanımı daha sık rastlanan bir durumdur. Bu bulgular, hospis hizmetlerinin daha çok sağlık durumu ağırlaşmış ve yaşlılık döneminde artan bakım ihtiyaçları olan bireylere yönelik bir eğilim taşıdığını göstermektedir.

Tablo 2: Hospis Kullanım Durumuna Göre Ağırlıklandırılmış Nüfus

	Hospis Kullanıyor	Hospis Kullanmıyor	Toplam
	% [95% CI]	% [95% CI]	% [95% CI]
Ölüm Yaşı			
65 - 74	14,39 [10,84; 18,87]	16,38 [12,96; 20,49]	15,50 [12,95; 18,44]
75 - 84	35,69 [31,43; 40,18]	39,89 [36,08; 43,83]	38,03 [35,17; 40,97]
85+	49,92 [45,53; 54,31]	43,73 [40,02; 47,51]	46,48 [43,63; 49,35]
Cinsiyet			
Kadın	56,76 [52,33;61,07]	53,54 [49,60; 57,43]	54,97 [52,03; 57,87]
Erkek	43,24 [38,93; 47,67]	46,46 [42,57; 50,40]	45,03 [42,13; 47,97]
Eğitim Düzeyi			
Üniversite Öncesi	59,32 [54,97; 63,52]	58,22 [54,22; 62,12]	58,71 [55,77; 61,59]
Üniversite ve Dengi	33,45 [29,49; 37,65]	34,45 [30,68; 38,43]	34,01 [31,24; 36,88]
Lisans Üstü	7,24 [5,30; 9,81]	7,32 [5,50; 9,70]	7,29 [5,90; 8,96]
Gelir Seviyesi			
Düşük Gelir	29,64 [25,89; 33,69]	31,87 [28,51; 35,43]	30,88 [28,35; 33,53]
Orta Gelir	39,25 [35,10; 43,56]	40,01 [36,21; 43,94]	39,67 [36,85; 42,57]
Yüksek Gelir	31,11 [26,99; 35,55]	28,12 [24,52; 32,01]	29,45 [26,70; 32,35]
İrk/Etnik Köken			
Hispanik olmayan, Beyaz	83,42 [80,02; 86,34]	79,30 [76,12; 82,15]	81,13 [78,85; 83,22]
Hispanik olmayan, Siyahi	7,95 [6,50; 9,69]	11,65 [10,01; 13,50]	10,01 [8,87; 11,27]
Hispanik	5,65 [3,68; 8,57]	5,59 [3,91; 7,93]	5,62 [4,27; 7,36]
Diğer	2,98 [1,66; 5,29]	3,46 [1,98; 6,01]	3,25 [2,16; 4,86]
Medeni Durum			
Evli / Birlikte Yaşıyor	40,68 [36,31; 45,19]	39,67 [35,78; 43,70]	40,12 [37,20; 43,11]
Bekar / Boşanmış / Dul	59,32 [54,81; 63,69]	60,33 [56,30; 64,22]	59,88 [56,89; 62,80]
Yaşam Düzeni			
Yalnız Yaşıyor	36,93 [32,95; 41,09]	40,98 [37,19; 44,88]	39,18 [36,40; 42,03]
Yalnız Yaşamıyor	63,07 [58,91; 67,05]	59,02 [55,12; 62,81]	60,82 [57,97; 63,60]
Kronik Hastalıkların Sayısı	3,60 [3,47; 3,74]	3,37 [3,24; 3,49]	3,47 [3,38; 3,57]
Günlük Aktivite Zorlukları	1,85 [1,71; 1,98]	1,26 [1,15; 1,37]	1,52 [1,43; 1,61]
Kurumsal Bakım			
Kurumsal Bakım Alıyor	19,97 [17,06; 23,25]	15,02[12,59; 17,82]	17,22 [15,32; 19,31]
Kurumsal Bakım Almıyor	80,03 [76,75; 82,94]	84,98 [82,18; 87,41]	82,78 [80,69; 84,68]

3.3. Terminal Dönemde Semptom Sıklığı

Tablo 3, hospis kullanım durumuna göre ağırlıklandırılmış nüfusun terminal dönemde deneyimlediği semptom sıklığını ve çeşitliliğini göstermektedir. Toplam örneklem verileri incelendiğinde, bireylerin yaşamlarının sonlarında %73,38'inin acı/ağrı, %56,16'sının solunum sorunları ve %59,39'unun üzüntü/kaygı deneyimlediği bulunmuştur. Bu semptom sıklığı, hospis kullanım durumuna göre incelendiğinde, hospis kullanan bireylerin, kullanmayanlara kıyasla daha fazla semptom deneyimledikleri tespit edilmiştir. Terminal dönemde acı/ağrı yaşama sıklığı, hospis kullananların %79,45'inde, kullanmayanların ise %68,52'sinde görülmüştür ($p<0.000$). Solunum sorunları, hospis kullananların %59,12'sinde, kullanmayanların %53,80'inde görülmüştür ($p<0.1$). Üzüntü/kaygı ise hospis kullananların %65,64'ünde, kullanmayanların %54,39'unda görülmüştür ($p<0.000$). Bu bulgular, hospis hizmetlerinin daha semptomatik bireyler tarafından tercih edildiğini ya da bu bireylerin terminal dönemde daha yoğun bir semptom yükü altında olduğunu göstermektedir

Tablo 3: Hospis Kullanım Durumuna Göre Ağırlıklı Nüfusun Semptom Sıklığı

	Hospis Kullananlar (N= 3,205,760.3)	Hospis Kullanmıyor (N= 4,008,598.1)	Toplam (N= 7,214,358.4)	Pearson Ki-Kare Testi
	% [95% CI]	% [95% CI]	% [95% CI]	p-value
Acı/Ağrı	79,45 [75,70; 82,75]	68,52 [64,80; 72,02]	73,38 [70,74; 75,86]	0.000
Solunum Sorunları	59,12 [54,80; 63,30]	53,80 [49,86; 57,69]	56,16 [53,25; 59,03]	0.073
Üzüntü/Kaygı	65,64 [61,44; 69,61]	54,39 [50,44; 58,28]	59,39 [56,49; 62,23]	0.000

3.4. Hospis Kullanımını Etkileyen Faktörler

Tablo 4, hospis kullanımını etkileyen faktörleri inceleyen ağırlıklı çoklu regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir. Regresyon analizi sonuçları, Hispanik olmayan siyahi bireylerin, Hispanik olmayan beyazlara kıyasla daha az oranda hospis kullandıklarını göstermiştir ($B=0,679$, $p<0,05$). Aynı şekilde, yüksek gelire sahip bireylerin, düşük gelire sahip olanlara göre ($B=1,414$, $p<0,1$), yalnız yaşayan bireylerin, yalnız yaşamayanlara göre ($B=0,702$, $p<0,05$), günlük aktivitelerinde daha fazla zorluk yaşayan bireylerin, daha az zorluk yaşayanlara göre ($B=1,259$, $p<0,000$) ve kurumsal bakım alan bireylerin, almayanlara göre ($B=1,379$, $p<0,1$)

daha sık hospis kullandıkları bulunmuştur. Son olarak, daha fazla semptom deneyimleyen bireylerin, daha az semptom deneyimleyenlere göre hospis kullanma oranlarının daha yüksek olduğu görülmüştür ($B=1,373$, $p<0,000$). Bu bulgular, sosyodemografik ve sağlık durumu değişkenlerinin hospis kullanımını güçlü bir şekilde etkilediğini ve bu hizmetlerin özellikle sağlık durumu ağırlaşan bireyler tarafından daha sık tercih edildiğini göstermektedir.

Tablo 4: Hospis Kullanımını Etkileyen Faktörler Üzerine Ağırlıklı Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	95% CI	p-value
Ölüm Yaşı			
75 - 84	0,960	[0,613; 1,504]	0,859
85+	1,136	[0,738; 1,749]	0,563
Cinsiyet			
Kadın	1,056	[0,803; 1,388]	0,697
Eğitim Düzeyi			
Üniversite ve Dengi	0,902	[0,684; 1,188]	0,462
Lisans Üstü	0,803	[0,484; 1,329]	0,393
Gelir Seviyesi			
Orta Gelir	1,136	[0,849; 1,518]	0,390
Yüksek Gelir	1,414	[0,983; 2,034]	0,062
İrk/Etnik Köken			
Hispanik olmayan, Siyahi	0,679	[0,500; 0,923]	0,013
Hispanik	0,974	[0,509; 1,861]	0,936
Diğer	0,850	[0,371; 1,950]	0,702
Medeni Durum			
Evli / Birlikte Yaşıyor	0,944	[0,672; 1,328]	0,742
Yaşam Düzeni			
Yalnız Yaşıyor	0,702	[0,502; 0,983]	0,039
Kronik Hastalıkların Sayısı	0,994	[0,917; 1,077]	0,877
Günlük Aktivite Zorlukları	1,259	[1,159; 1,367]	0,000
Kurumsal Bakım			
Kurumsal Bakım Alıyor	1,379	[0,966; 1,966]	0,076
Semptom Sayısı	1,373	[1,206; 1,563]	0,000
Sabit	0,304	[0,162; 0,571]	0,000

4. Tartışma

Bu çalışmada, ABD'de yaşamlarının sonunda hospis kullanan nüfusun özellikleri, hospis kullanımını belirleyen faktörler ve terminal dönemde yaşanan semptomların sıklığı ve çeşitliliğinin hospis kullanımını nasıl etkilediği incelenmiştir. Bulgularımız, bireylerin yaşamlarının son dönemlerinde semptomları sıklıkla deneyimlediklerini göstermektedir. Katılımcıların %73,38'i acı/ağrı, %56,16'sı

solunum sorunları ve %59,39'u üzüntü/kaygı yaşadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, literatürdeki diğer çalışmalarla uyumlu olup, ABD'de yaşamın son dönemine ilişkin sosyal politikalardaki eksiklikleri ve bu eksikliklerin ölüm sürecindeki bireylerin yaşam kalitesinde yarattığı sorunları gözler önüne seren bir sosyal sorun olarak değerlendirilebilir (Lee vd., 2020).

Çalışmamızın öne çıkan bulgularından biri, terminal dönemde daha yoğun semptom yükü (acı/ağrı, solunum sorunları, üzüntü/kaygı) yaşayan bireylerin hospis hizmetlerinden yararlanma eğilimlerinin artmasıdır. Amerika'da ölümlerin %60'ından fazlasının hospis hizmeti olmadan gerçekleştiği (Nelson, Wright, Peeler, Brockie ve Davidson, 2021) düşünüldüğünde, hospis bakımına yönlendirme süreçlerinin semptom yüküne duyarlı hale getirilmesi önemlidir. Medicare'in hospis düzenlemelerinde semptom yoğunluğunun kriterler arasında olmaması, terminal dönemde ihtiyaçların yeterince karşılanamamasına yol açmaktadır. Edmonton Semptom Değerlendirme Ölçeği gibi standart araçların rutin kullanımı, hizmete erişimde eşitliği artırarak bakım kalitesini yükseltebilir (Rauenzahn vd., 2017). Multidisipliner bir yaklaşımla sağlık profesyonellerinin bilinçlendirilmesi, daha kapsamlı ve birey odaklı bakım süreçlerine katkı sağlayabilir.

Hospis hizmetlerinden en etkin verimin sağlanması için erişimin doğru zamanda sağlanması kritik bir öneme sahiptir. Ancak Medicare hospis programının, hastalardan iyileştirici tedavilerden vazgeçmelerini şart koşması, hospise geçişi geciktirerek hizmet süresini kısaltmakta ve etkili bakım alımını sınırlamaktadır. Sağlık sisteminin parçalanmış, yetersiz ve iyileştirici bakıma öncelik veren yapısı, hospis bakımın entegre edilmesini zorlaştırarak hastaların ihtiyaç duydukları hizmetlere zamanında erişimini engellemektedir (Whitelaw, Bell ve Clark, 2022). Bu durumun bir sonucu olarak, yaşamın son döneminde hospisten hizmet alma süresi ortalama 17 gün ile sınırlı kalmakta, bu da başvuruların genellikle geç yapıldığını göstermektedir (Medicare Payment Advisory Commission, 2023). Kısa süreli hospis bakımının daha az etkili ağrı yönetimi (Miller, Mor ve Teno, 2003) ve solunum sorunlarına yönelik daha düşük kaliteli bakım ile ilişkilendirilmektedir (Wright vd., 2008). Bu nedenle, semptomların arttığı durumlarda hospise başvuruların geciktirilmemesi hayati önem taşımaktadır. Tedavi edici bakım ile eş zamanlı hospis hizmetlerine erişimi sağlayacak reformlar, hastaların daha erken dönemde palyatif bakım almasını ve hospis bakım sürelerinin uzamasını mümkün kılabilir. Bazı hospis kurumlarının açık erişim politikaları benimsemesi ya da hastaları Medicare uygunluğu öncesinde kabul ederek esnek modeller sunması bu konuda yenilikçi bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Wallace, 2015). Bu tür reformlar, hizmete erişimi kolaylaştırarak ve bakım sürelerini uzatarak hospis bakımının etkinliğini artırabilir.

Çalışmamız, hospis kullanımındaki eşitsizlikleri inceleyerek bu alandaki risk faktörlerini belirlemiştir. Elde edilen bulgular, düşük gelir düzeyine sahip olmanın, siyahi olmanın ve yalnız yaşamının hospis kullanımını olumsuz etkilediğini

göstermektedir. Bu bulgular, literatürdeki diğer araştırmalarla uyumlu olup (Lackan vd., 2004; Nelson vd. 2021; Medicare Payment Advisory Commission, 2023), sosyal ve ekonomik dezavantajların hospis bakımına erişimi sınırlayan güçlü engeller oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, sosyoekonomik durum, sigorta kapsamı, eğitim seviyesi ve sağlık okuryazarlığı gibi faktörlerin yaşam sonu bakım hizmetlerine erişimi azalttığı, buna karşın agresif tedavi oranlarını artırdığı bilinmektedir (Nelson vd., 2021). Bu önemli bulgular, yaşam sonu bakım politikalarının yalnızca tıbbi ihtiyaçları değil, aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri gidermeye yönelik bir perspektifle ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Dezavantajlı gruplara yönelik finansal yardım programları, sağlık okuryazarlığını artırmaya yönelik eğitimler ve yalnız yaşayan hastalar için sosyal destek ağlarının oluşturulması gibi uygulamalar, daha eşitlikçi bir sağlık sistemi inşa etmek için kritik adımlardır. Sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik bu tür düzenlemeler, yaşam sonu bakımın kalitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda erişilebilirliğini de önemli ölçüde iyileştirebilir.

Çalışmamızın bir diğer önemli bulgusu, günlük aktivitelerinde daha fazla kısıtlanma yaşayan bireylerin hospis bakımına daha sık başvurduğunu ortaya koymasındır. Hem semptom yönetiminde hem de tuvalet kullanma ve yemek yeme gibi temel günlük ihtiyaçlarda zorluk yaşayan katılımcıların, hospis hizmetlerini en fazla kullanan nüfus olduğu görülmüştür. Bu bulgu, hospis bakımına erişimin ve ulaşılabilirliğinin artırılmasının önemini vurgulamaktadır. Ancak, hospis merkezlerinin varlığı ve sunulan hizmetin kalitesinde coğrafi eşitsizlikler olduğu bilinmektedir. Örneğin, hospis merkezlerinin varlığı genellikle bölgenin gelir seviyesi ve beyaz nüfusun yoğunluğuyla ilişkilendirilmekte (Hoerger vd., 2019), kırsal alanlarda ise hospis hizmetlerine erişim önemli ölçüde azalmaktadır. MedPAC (2023) verilerine göre, kırsal topluluklarda 50 yatak veya daha az kapasiteye sahip hastanelerin yalnızca %17'sinde palyatif bakım hizmeti sunulmaktadır. Bu durum, düşük gelirli, etnik çeşitliliği yüksek ve kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin hospis bakımına erişimde ciddi yapısal engellerle karşılaştığını göstermektedir. Bu eşitsizlikleri gidermek için araştırmaların, politikaların ve klinik uygulamaların sosyal adalet ve eşitlik perspektifiyle yeniden ele alınması gerekmektedir. Hizmetlere erişimdeki yapısal engellerin belirlenmesi ise bu sürecin en öncelikli adımıdır (Nelson vd., 2021).

Hospis hizmetlerine erişimdeki önemli bir sorun, mevcut hospis merkezlerinin yapısal farklılıklarıdır. ABD'de 2021 itibarıyla beş binden fazla hospis merkezinin %74,8'i kâr amacı güderken, yalnızca %22,3'ü kâr amacı gütmeyen ve %2,7'si kamusal hospislerden oluşmaktadır (Medicare Payment Advisory Commission, 2023). Kâr amacı güden merkezler, hasta ziyaretlerini azaltarak ve daha az nitelikli sağlık personeli kullanarak maliyetlerini düşürmeyi hedeflemekte (Teno, 2023) ve bu durum genellikle daha düşük kaliteli bakım hizmetleriyle sonuçlanmaktadır (Aldridge vd., 2018; Price vd., 2023). Ayrıca, bu tür merkezlerde bakım alan hastalar, kâr amacı gütmeyen hospislerdeki hastalara kıyasla daha sınırlı hizmet

almaktadır (Doherty, 2009). Medicare Hospis Yasası'nın bu farklılıkları düzenlemekte yetersiz kalması, eşitlik sorunlarını derinleştirmektedir. Kamusal hospis merkezlerinin %2,7 gibi düşük bir oranla temsil edilmesi, eşitlikçi bakımın önündeki ciddi bir engeldir. Kâr amacı gütmeyen ve kamusal hospis merkezlerinin sayısının artırılması, yaşam sonu bakımında hem kaliteyi hem de erişilebilirliği iyileştirebilir.

Çalışmamızda, yaşamlarının sonunda kurumsal bakım kullanan katılımcıların evlerinde kalanlara kıyasla hospis hizmetlerinden daha fazla faydalandıkları bulunmuştur. Kurumsal bakım alan yaşlı bireylerde hospis kullanımının daha yaygın olması, evlerinde son dönemlerini geçirenlerin semptomlarının artışının gözden kaçabileceğini ve bu nedenle hospis hizmetlerinden yeterince faydalanamama riskini artırdığını göstermektedir. Bu durum, evlerinde son dönemlerini geçiren yaşlı bireyler için sosyal hizmet uygulamalarının geliştirilmesi ve semptomların erken tespit edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede sosyal hizmet alanında hospis merkezleri bir sosyal hizmet uzmanının uygunluk sağlanana kadar hastalara destek olduğu geçiş programları sunabilir. Bu bulgular, sosyal politika yapıcılarını için evde bakım hizmetlerinin kalitesinin ve erişiminin artırılması gerekliliği konusunda önemli bir perspektif sunmaktadır, çünkü evde kalan yaşlı bireylerin ihtiyaçlarının zamanında ve etkili bir şekilde karşılanması sağlık eşitsizliklerini azaltma ve yaşam kalitesini artırma açısından kritik bir adımdır.

ABD'de ölümle ilgili temel sorun, ölümün kaçınılmazlığı değil, ölüm sürecinin nasıl deneyimlendiğidir (Roff, 2001). Sosyal politikaların, hayatın son dönemindeki deneyimleri şekillendirmedeki önemi büyüktür (Foster ve Woodthorpe, 2016). Hospis, semptomların hafifletilmesi ve konforun artırılmasına odaklanan kapsamlı bir sosyal politika alanı olarak öne çıkarken, genellikle yaşlanan nüfus gibi demografik değişimlere atıfta bulunarak "kriz" söylemleriyle savunulmaktadır (Carr ve Luth, 2019). Ancak bu yaklaşım, uzun vadeli sosyal, ekonomik ve politik değişim gerekliliklerini arka plana itebilmektedir (Whitelaw, Bell ve Clark, 2022). Yaşam sonu bakımına ilişkin mevcut araştırmalar, genellikle ölüm yeri veya hospis hizmetlerinin kullanımı gibi konulara odaklanmakta ve çoğunlukla sosyo-demografik ayrıntılar sunmayan ölüm sertifikaları ya da Medicare talep kayıtları gibi idari verilere dayanmaktadır (Carr, 2016). Bu çalışmanın önemi, yaşam sonu bakımını yalnızca hizmet kullanımı açısından değil, sosyal politikaların etkisi ve eşitsizliklerin giderilmesi bağlamında ele alarak literatüre kapsamlı bir katkı sunmasında yatmaktadır.

ABD'deki hospis politikalarının artan kronik hastalık prevalansını yeterince ele almadığı görülmektedir (Wallace ve Wladkowski, 2023). Medicare Hospis Yasası, oluşturulduğu dönemde kanser hastalarının ihtiyaçlarına göre tasarlanmış olmasına rağmen, artan kronik hastalıklar ve değişen ölüm nedenleri bağlamında yetersiz kalmaktadır. Özellikle daha uzun süreli semptom yükü ve farklı bakım ihtiyaçlarını

içeren bu yeni hastalık profilleri, mevcut politika çerçevesinin uyarlanmasını zorunlu kılmaktadır. Terminal hastaların değişen demografik yapısını ve hastalık profillerini yansıtacak şekilde politika reformları yapılması, yaşam sonu bakımında eşitlik ve adaletin sağlanmasına önemli katkılar sunacak, böylece herkesin uygun ve kaliteli bakımı alma şansı eşit olacaktır.

Çalışmamızın önemli bir sınırlılığı bulunmaktadır. Hospis kullanımını sadece kullananlar ve kullanmayanlar olarak ikili bir şekilde ele almış ve hospis hizmetine erişen tüm bireylerin eşit hizmet aldığı varsaymıştır. Ancak, Medicare Hospis Yasası'nda hospis merkezlerinin sunması gereken bakım standartlarında önemli eksiklikler bulunmaktadır (Connor, 2008). Bu eksiklikler, bazı hospis merkezlerinin kârlarını artırmak amacıyla yataklı hizmetleri sınırlama, ev ziyaretlerinin sıklığını ve süresini azaltma, daha düşük maliyetli personel kullanma ve bakımların aile üyelerine yüklenmesi gibi stratejiler izlemesine yol açmaktadır (Mor ve Teno, 2016). Dolayısıyla, gelecekteki araştırmalar, hospis kullanımını sunulan hizmetlerin sıklığı ve kalitesi açısından da değerlendirmelidir. Bu tür bir yaklaşım, hospis bakımının etkinliğinin ve kalitesinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

5. Sonuç

Bu çalışma, hospis hizmetlerinin yaşamın son döneminde oynadığı kritik rolü ve bu hizmetlere erişimde görülen önemli eşitsizlikleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Araştırma bulguları, yaşamlarının son döneminde daha fazla semptom yaşayan ve günlük yaşam aktivitelerinde kısıtlanmalar yaşayan bireylerin hospis hizmetlerini daha yaygın kullandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, hospis hizmetlerine erişimdeki sosyoekonomik ve demografik eşitsizlikler, sosyal hizmet uygulamaları ve politika düzenlemelerinin bu alanda güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle ABD'deki hospis politikalarının, terminal hastaların değişen demografik yapısını ve hastalık profillerini yansıtacak şekilde güncellenmesi, yaşam sonu bakımında eşitlik ve adaletin sağlanması açısından kritik bir gerekliliktir. Bunun yanı sıra, yaşamlarının sonunu evde geçiren bireyler için geliştirilecek sosyal hizmet programları ve politika reformlarının, yaşam kalitesini artırma ve sağlık eşitsizliklerini azaltma adına büyük bir potansiyele sahip olduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak, ABD'de yaşam sonu ve ölüm sürecinde insan haklarına dayalı bir sosyal politika yaklaşımı benimsenmelidir. İnsan hakları, bireylerin kim olduklarından veya nerede yaşadıklarından bağımsız olarak evrensel, bölünemez ve eşit bir şekilde uygulanmalıdır (Reichert, 2006). Böyle bir yaklaşım, her bireyin yaşam sonu ve ölüm sürecindeki ihtiyaçlarının karşılanmasını ve bu süreçte adil bir toplumun inşasını mümkün kılacaktır. İnsan hakları temelli bir sosyal politika, yalnızca sağlık hizmetlerine erişimi artırmakla kalmaz, aynı zamanda eşitlikçi ve insana yakışır bir yaşam sonu deneyimi sunar (Cox, 2015). Hospis hizmetlerinin

yaygınlaştırılması ve kalite standartlarının yükseltilmesi, yaşam sonu bakımına ilişkin sosyal politikaların öncelikli hedeflerinden biri olmalıdır.

Kaynakça

- Aldridge, M. D., Epstein, A. J., Brody, A. A., Lee, E. J., Morrison, R. S., & Bradley, E. H. (2018). Association between hospice spending on patient care and rates of hospitalization and Medicare expenditures of hospice enrollees. *Journal of Palliative Medicine*, 21(1), 55-61.
- Bhatnagar, M., & Lagnese, K. R. (2021). Hospice care. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK537296/> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2024)
- Braswell, H. (2017). From disability rights to the rights of the dying (and back again). *Laws*, 6(4), 31-48.
- Cagle, J. G., LaMantia, M. A., Williams, S. W., Pek, J., & Edwards, L. J. (2016). Predictors of preference for hospice care among diverse older adults. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine®*, 33(6), 574-584.
- Carr, D. (2016). Is death “the great equalizer”? The social stratification of death quality in the United States. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 663(1), 331-354.
- Carr, D., & Luth, E. A. (2019). Well-being at the end of life. *Annual Review of Sociology*, 45, 515-534.
- Comptroller General. (1979). *Hospice care: A growing concept in the United States*. Report to the Congress of the United States. Washington, DC: US General Accounting Office.
- Connor, S. R. (2008). Development of hospice and palliative care in the United States. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 56(1), 89-99.
- Cox, C. B. (2015). *Social policy for an aging society: A human rights perspective*. Springer Publishing Company.
- Crowley, M. A. (1988). The hospice movement: A renewed view of the death process. *Journal of Contemporary Health Law & Policy*, 4(1), 295-320.
- DaVanzo, J. E., Chen, D., Greene, J., & Dobson, A. (2019). *Hospice: Leading interdisciplinary care*. Final Report for the National Hospice and Palliative Care Organization. Vienna: Dobson DaVanzo & Associates, LLC.

- Foster, L., & Woodthorpe, K. (2016). Introduction. L. Foster ve K. Woodthorpe (Ed.), *Why death matters to policy* içinde (s. 1-15). London: Palgrave Macmillan.
- Freedman, V. A., & Kasper, J. D. (2019). Cohort profile: the National Health and Aging Trends Study (NHATS). *International Journal of Epidemiology*, 48(4), 1044-1045.
- Freedman, V. A., Hu, M., DeMatteis, J., & Kasper, J. D. (2020). Accounting for sample design in NHATS and NSOC analyses: Frequently asked questions. *NHATS Technical Paper*, 23, 2021.
- Greer, D. S., Mor, V., Morris, J. N., Sherwood, S., Kidder, D., & Birnbaum, H. (1985). An alternative in terminal care. *Evaluation Studies Review Annual*, 146.
- Güngördü, N. D., & Üstün, Ç. (2022). Türkiye’de hospiz bakım sisteminin kurulması için bir model önerisi. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 12(3), 464-474.
- Gürkan, N. (2024). Terminal Dönemde Semptom Yönetimi. G. Kaptan & T. Menekli (Ed.), *Terminal dönem yönetimini anlamak* (s. 101-120). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Hoerger, M., Perry, L. M., Korotkin, B. D., Walsh, L. E., Kazan, A. S., Rogers, J. L., Atiya, W., Malhotra, S., & Gerhart, J. I. (2019). Statewide differences in personality associated with geographic disparities in access to palliative care: Findings on openness. *Journal of Palliative Medicine*, 22(6), 628-634.
- Holstein, M., & Cole, T. R. (1996). The evolution of long-term care. In R. H. Binstock, L. E. Cluff, & O. Von Mering (Ed.), *The future of long-term care: Social and policy issues* (pp. 19-47). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Hui, D., Mo, L., & Paiva, C. E. (2021). The importance of prognostication: Impact of prognostic predictions, disclosures, awareness, and acceptance on patient outcomes. *Current Treatment Options in Oncology*, 22, 1-14.
- Hui, D., Mori, M., Parsons, H., et al. (2012). The lack of standard definitions in the supportive and palliative oncology literature. *Journal of Pain and Symptom Management*, 43, 582-592.
- Hui, D., Nooruddin, Z., Didwaniya, N., Dev, R., De La Cruz, M., Kim, S. H., ... & Bruera, E. (2014). Concepts and definitions for “actively dying,” “end of

- life,” “terminally ill,” “terminal care,” and “transition of care”: A systematic review. *Journal of Pain and Symptom Management*, 47(1), 77-89.
- Imhof, S. L., & Kaskie, B. (2008). Promoting a “good death”: Determinants of pain-management policies in the United States. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 33(5), 907-941.
- Jennings, B. (2014). Solidarity, mortality: The tolling bell of civic palliative care. C. Staudt ve J. H. Ellens (ed.) *New venues in the search for dignity and grace* (s. 271-288). Praeger.
- Jennings, B., Ryndes, T., D’Onofrio, C., & Baily, M. A. (2003). Access to hospice care: Expanding boundaries, overcoming barriers. *Report Special Supplement*, 33(2).
- Kamal, A. H., Bull, J., Wolf, S. P., Portman, D., Strand, J., & Johnson, K. S. (2017). Unmet needs of African Americans and Whites at the time of palliative care consultation. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine®*, 34(5), 461-465.
- Kasper, J. D., & Freedman, V. A. (2014). Findings from the 1st round of the National Health and Aging Trends Study (NHATS): Introduction to a special issue. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 69(1), 1-7.
- Krisman-Scott, M. A. (2003). Origins of hospice in the United States: The care of the dying, 1945–1975. *Journal of Hospice & Palliative Nursing*, 5(4), 205-210.
- Lackan, N. A., Ostir, G. V., Freeman, J. L., Mahnken, J. D., & Goodwin, J. S. (2004). Decreasing variation in the use of hospice among older adults with breast, colorectal, lung, and prostate cancer. *Medical Care*, 42(2), 116-122.
- Lee, H. J., Small, B. J., & Haley, W. E. (2020). Health and well-being in the year before death: The association with quality of life and care at the end-of-life. *Journal of Aging and Health*, 32(10), 1475-1485.
- Medicare Payment Advisory Commission. (2023). *Report to the Congress: Hospice services*. Washington, DC: MedPAC.
- Miller, S. C., Mor, V., & Teno, J. (2003). Hospice enrollment and pain assessment and management in nursing homes. *Journal of Pain and Symptom Management*, 26(3), 791-799.

- Mor, V., & Teno, J. M. (2016). Regulating and paying for hospice and palliative care: Reflections on the Medicare hospice benefit. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 41(4), 697-716.
- Mor, V., Greer, D. S., & Kastenbaum, R. (1988). *The hospice experiment*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Murtagh, F. E., Addington-Hall, J. M., & Higginson, I. J. (2011). End-stage renal disease: A new trajectory of functional decline in the last year of life. *Journal of the American Geriatrics Society*, 59(2), 304-308.
- Nelson, K. E., Wright, R., Peeler, A., Brockie, T., & Davidson, P. M. (2021). Sociodemographic disparities in access to hospice and palliative care: An integrative review. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine®*, 38(11), 1378-1390.
- Nicholson, C., & Hockley, J. (2011). Death and dying in older people. B. Monroe, D. Oliviere ve S. Payne (Ed.), *Death, dying and social differences* içinde (s. 101-110). Oxford: Oxford University Press.
- Noe, K., & Forgione, D. A. (2014). Economic incentives in the hospice care setting: A comparison of for-profit and nonprofit providers. *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 26(2), 233-270.
- Obermeyer, Z., Makar, M., Abujaber, S., Dominici, F., Block, S., & Cutler, D. M. (2014). Association between the Medicare hospice benefit and health care utilization and costs for patients with poor-prognosis cancer. *JAMA*, 312(18), 1888-1896.
- Price, R. A., Parast, L., Elliott, M. N., Tolpadi, A. A., Bradley, M. A., Schlang, D., & Teno, J. M. (2023). Association of hospice profit status with family caregivers' reported care experiences. *JAMA Internal Medicine*, 183(4), 311-318.
- Rauenzahn, S. L., Schmidt, S., Aduba, I. O., Jones, J. T., Ali, N., & Tenner, L. L. (2017). Integrating palliative care services in ambulatory oncology: An application of the Edmonton symptom assessment system. *Journal of Oncology Practice*, 13(4), 401-407.
- Reichert, E. (2006). *Understanding human rights: An exercise book*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rickerson, E., Harrold, J., Kapo, J., Carroll, J. T., & Casarett, D. (2005). Timing of hospice referral and families' perceptions of services: Are earlier hospice referrals better? *Journal of the American Geriatrics Society*, 53(5), 819-823.

- Robinson, C. A., Hoyer, T., & Blackford, C. (2007). The continuing evolution of Medicare hospice policy. *Public Administration Review*, 67(1), 127-134.
- Roff, S. (2001). Analyzing end-of-life care legislation: A social work perspective. *Social Work in Health Care*, 33(1), 51-68.
- Sharafi, S., Ziaee, A., & Dahmardeh, H. (2023). What are the outcomes of hospice care for cancer patients? A systematic review. *Supportive Care in Cancer*, 31(1), 64-82.
- Singer, A. E., Meeker, D., Teno, J. M., Lynn, J., Lunney, J. R., & Lorenz, K. A. (2016). Factors associated with family reports of pain, dyspnea, and depression in the last year of life. *Journal of Palliative Medicine*, 19(10), 1066-1073.
- Swearingner, H. (2023). Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşlılıkta uzun süreli bakım: Sosyal adalet, sosyal refah ve hizmet modelleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(61), 693-729.
- Şeker, A., & Kurt, G. (2018). Bir sosyal politika alanı olarak yaşlılık ve sosyal hizmet uygulamaları. *Nüfusbilim Dergisi*, 40, 7-30.
- Teno, J. M., Freedman, V. A., Kasper, J. D., Gozalo, P., & Mor, V. (2015). Is care for the dying improving in the United States? *Journal of Palliative Medicine*, 18(8), 662-666.
- Teno, J. M. (2023). Hospice—The time is now for additional integrity oversight. *JAMA Health Forum*, 4(5), e232045.
- Tucker-Seeley, R. D., Abel, G. A., Uno, H., & Prigerson, H. (2015). Financial hardship and the intensity of medical care received near death. *Psycho-Oncology*, 24(5), 572-578.
- University of Chicago. (2023). *Final report: Value of hospice in Medicare*. https://www.norc.org/content/dam/norc-org/pdf2023/Value%20of%20Hospice%20in%20Medicare_Final%20Report.pdf (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2024)
- Wachterman, M. W., & Sommers, B. D. (2006). The impact of gender and marital status on end-of-life care: Evidence from the National Mortality Follow-Back Survey. *Journal of Palliative Medicine*, 9(2), 343-352.
- Wallace, C. L. (2015). Hospice eligibility and election: Does policy prepare us to meet the need? *Journal of Aging & Social Policy*, 27(4), 364-380.

- Wallace, C. L., & Wladkowski, S. P. (2023). Improving policy and practices of hospice live discharge: A historical exploration of the Medicare hospice benefit. *Journal of Aging & Social Policy*, 27(4), 1-16.
- White Orchid Hospice. (2023). A guide to insurance coverage for hospice and palliative care. White Orchid Hospice. <https://www.whiteorchidhospice.com/blog/exploring-end-of-life-care-financing-a-guide-to-insurance-coverage-for-hospice-and-palliative-care>
- Whitelaw, S., Bell, A., & Clark, D. (2022). The expression of ‘policy’ in palliative care: A critical review. *Health Policy*, 126(9), 889-898.
- Wright, A. A., Zhang, B., Ray, A., Mack, J. W., Trice, E., Balboni, T., Mitchell, S. L., Jackson, V. A., Block, S. D., Maciejewski, P. K., & Prigerson, H. G. (2008). Associations between end-of-life discussions, patient mental health, medical care near death, and caregiver bereavement adjustment. *JAMA*, 300(14), 1665-1673.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Patterns and Diversity of End-of-Life Symptoms Influencing Hospice Utilization: A Social Policy Perspective in the United States

Extended Abstract

1. Introduction

Hospice care in the United States (U.S.) has become a critical framework within social policy to address the multifaceted needs of individuals in terminal stages of life. This interdisciplinary model provides physical, psychological, and social support to patients and their families, fostering dignity and an improved quality of life during end-of-life care. Despite its numerous benefits, hospice services remain underutilized, with accessibility disparities persisting across population groups due to systemic inequities embedded within existing policies. These inequities stem primarily from restrictive eligibility criteria, such as requiring a prognosis of six months or less and the discontinuation of curative treatments. These requirements fail to accommodate the needs of patients with chronic and progressive conditions, particularly those with unpredictable disease trajectories. This study examines the patterns and diversity of end-of-life symptoms that influence hospice utilization, focusing on demographic characteristics, socioeconomic status, and institutional care settings. Additionally, it explores how disparities in access impact individuals' experiences during their final days.

2. Method

This research draws on data from the National Health and Aging Trends Study (NHATS), a comprehensive dataset representative of Medicare-enrolled individuals aged 65 and older in the U.S. Spanning a decade (2011–2021), NHATS includes 10 waves of data collection, enabling robust analyses of hospice care trends. The sample focuses on individuals who passed away during the study period, with their end-of-life experiences captured through the Last Month of Life Interview. Hospice utilization served as the dependent variable, coded as 1 for users and 0 for non-users. Independent variables included the frequency and diversity of symptoms—pain, dyspnea (breathing difficulties), and emotional distress—as well as sociodemographic factors such as age, race/ethnicity, income, education, living arrangements, and institutional care status. Weighted logistic regression models were employed to investigate associations between hospice utilization and these variables. This weighted approach ensured generalizability to the broader Medicare population, accounting for variations in sample representation and participant attrition over time.

3. Results and Discussion

The findings revealed that only 44.25% of participants utilized hospice services, reflecting substantial underutilization. Demographic disparities were evident, with non-Hispanic White individuals more likely to access hospice care compared to Hispanic, Black, and other minority groups. Black individuals exhibited significantly lower utilization rates despite often experiencing more severe end-of-life symptoms. Socioeconomic factors further influenced hospice access. Individuals with lower income levels and less formal education encountered greater barriers, highlighting the compound challenges faced by economically disadvantaged groups. Age also emerged as a critical determinant, with older adults (85+) being more likely to utilize hospice services than their younger counterparts.

Living arrangements were another significant factor. Individuals living alone were less likely to transition to hospice care, likely due to the absence of familial or social support. In contrast, those

receiving institutional care, such as in nursing homes, demonstrated higher hospice utilization rates, suggesting that structured care coordination within institutions facilitates access. Participants utilizing hospice care reported higher frequencies and greater severity of symptoms compared to non-users. Pain was reported by 79.45% of hospice users, compared to 68.52% of non-users. Similarly, emotional distress affected 65.64% of hospice users versus 54.39% of non-users. Respiratory symptoms, such as dyspnea, were also slightly more prevalent among hospice users (59.12%) than non-users (53.80%).

These findings suggest that individuals experiencing a higher burden of symptoms are more likely to be directed to hospice services. However, they also point to potential gaps in proactive palliative care, as many patients may only access hospice services after their symptoms become unmanageable. This underscores the importance of earlier integration of symptom management within the care continuum. Systemic inequities significantly limit access to hospice services, particularly for minority populations. Structural barriers rooted in socioeconomic disparities, health literacy gaps, and cultural perceptions of hospice care impede equitable utilization. For instance, the requirement to forgo curative treatments may conflict with cultural values, leading to mistrust of healthcare systems among underserved populations. Institutional factors also played a role. Individuals in nursing homes or long-term care facilities were more likely to transition to hospice care compared to those aging in place. This disparity highlights the role of care coordination in institutional settings, where resources and professional oversight facilitate hospice enrollment. Conversely, those residing at home often lack the necessary support systems to navigate hospice transitions effectively.

Policy reforms are crucial to addressing these disparities. Current Medicare regulations requiring a six-month prognosis and cessation of curative treatments should be reconsidered to accommodate patients with unpredictable disease trajectories, such as those with dementia or chronic respiratory conditions. Expanding eligibility criteria and integrating hospice services with curative treatments could reduce delays and enhance access. Additionally, culturally tailored outreach programs are essential for increasing awareness and acceptance of hospice care among underserved populations. These programs should focus on fostering trust and bridging gaps in health literacy. Prioritizing hospice expansion in rural and economically disadvantaged areas is also critical, as geographic and financial barriers often limit service availability in these regions.

4. Conclusion

Hospice care plays a vital role in enhancing the quality of life during terminal stages, yet systemic barriers and disparities continue to hinder its equitable utilization. This study highlights the patterns and diversity of end-of-life symptoms influencing hospice use and emphasizes the pressing need for comprehensive policy reforms. Expanding eligibility criteria, promoting earlier integration of palliative care, and fostering culturally competent outreach efforts are critical steps toward a more inclusive and effective hospice system. Future research should explore the quality and variability of hospice services and examine how these factors intersect with demographic and socioeconomic disparities. Addressing these challenges will enable policymakers and healthcare providers to ensure hospice care fulfills its potential as a cornerstone of compassionate and equitable end-of-life care.

Araştırma Makalesi

Atina Demokrasisinde Siyasal Seçkinleri Kontrol Etme Yöntemleri: *Ostrakismos* ve *Grappe Paranomon*

Mehmet ÖZGÜDEN

Çankırı Karatekin Üniversitesi

mehmetozguden@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1323-7675

Öz

Atina'da İÖ 5. yüzyılda kurulan demokrasi, yurttaşların hesap verilebilirliği ilkesine dayanan denetim araçları ile katılımcı doğrudan demokratik bir sistemdi. Bu çalışmanın konusu Atina'daki demokratik sistemin hesap verilebilirlik ve denetim işlevlerini yerine getiren araçlardan, siyasal seçkinleri kontrol etmeye yarayan *ostrakismos* (sürgün) ve *Grappe Paranomon* (anayasaya aykırılık davası açma) yöntemleri olacaktır. Her iki denetim yöntemi de demokratik rejime karşı siyasal seçkinlerden gelebilecek demokrasi dışı tehditleri engelleyerek demokrasinin varlığının ve istikrarının korunmasında stratejik bir işlevi yerine getirmiştir. Bu çalışmanın temel amacı da demokratik rejimin doğasına aykırı olarak siyaset yapma eğiliminde olan seçkinlerin (*tiranlık* ya da *oligarşik* rejim kurmak isteyenler) her iki yöntem aracılığıyla nasıl kontrol edilebildiğini ortaya koyabilmektir. Çalışmanın önemi ise siyasal seçkinleri kontrol etmeye ve hizaya sokmaya yarayan her iki yöntemi, onların uygulanması sürecinde yurttaşlara yönelik olarak eğitimsel, siyasal, hukuksal ve kültürel alanlarda yaptığı demokratikleştirici katkılarıyla birlikte ortaya koyabilmektir.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, *ostrakismos*, *grappe paranomon*, hesap verilebilirlik, siyasal seçkinler

JEL Sınıflandırma Kodları: A12, B50, B52, D72, H11, H70, P16

Methods of Controlling the Political Elite in Athenian Democracy: *Ostracism and Grappe Paranomon*¹

Abstract

The democracy established in Athens during the 5th century BC was a participatory, direct democratic system based on the principle of accountability, with mechanisms for control. This study focuses on two key tools that ensured political accountability and functioned as checks on the political elite: *ostracism* (exile) and *Grappe Paranomon* (prosecution for unconstitutional acts). Both of these mechanisms played a strategic role in safeguarding the stability and existence of democracy by preventing undemocratic threats from emerging within the political elite. The primary aim of this study is to demonstrate how these tools were used to control elites with tyrannical or oligarchic tendencies. The importance of this study lies in highlighting the democratic contributions these mechanisms made in terms of education, politics, law, and culture during their application, illustrating how they helped both to control and align the political elite with the democratic order.

Keywords: Democracy, *ostracism*, *grappe paranomon*, accountability, political elites

JEL Classification Codes: A12, B50, B52, D72, H11, H70, P16

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 07.07.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 25.01.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Özgüden, M. (2025). Atina demokrasisinde siyasal seçkinleri kontrol etme yöntemleri: *Ostrakismos* ve *Grappe Paranomon*. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 177-207. doi: 10.18074/ckuibfd.1512169

1. Giriş

Bu çalışma, Atina'daki demokratik rejimin varlığını korumak ve istikrarını sürdürebilmek amacıyla geliştirilmiş olan siyasal seçkinleri kontrol etme yöntemlerini konu edinmektedir. Çalışmada, siyasal seçkinleri kontrol edebilmek amacıyla geliştirilen *ostrakismos* (sürgün edilme cezası) ve *Grapshe Paranomon* (anayasaya aykırılık davası açma) yöntemleri ele alınacaktır. Çalışmanın amacı ise Atina'daki demokratik sistemin bütünlüğünü koruyabilmenin siyasal seçkinlerin kontrol edilmesine bağlı olduğunu ortaya koyabilmektir. Ayrıca tarihsel olarak birbirinin devamı olan bu yöntemlerin Atina'daki demokrasinin varlığını korumaya nasıl katkıda buldukları da gösterilmeye çalışılacaktır. Türkçe literatürde yeterince işlenmeyen bu konunun seçilme amacı, literatürdeki bu eksikliği gidermeye yönelik mütevazı bir katkıda bulunabilmektir.

Solon ile başlayan ve Cleisthenes'in reformları ile en üst düzeye ulaşan demokratik reformlar süreci, aristokrasinin siyasal gücünü kırarak iktidarın gittikçe daha fazla oranda Atina yurttaşlarının eline geçmesine yol açmıştır. Bu reformlarla birlikte bir yandan geleneksel kabile toplumu, aristokratik hiyerarşik yapı ve aristokratik siyasal düzen parçalanırken bir yandan da tüm yurttaşları kapsayan siyasal ve hukuksal olarak daha eşitlikçi bir toplumsal yapı ve demokratik bir siyasal düzen yavaş yavaş inşa edilmeye başlamıştır. Bu reformlar süreci içinde özellikle Cleisthenes'in reformlarıyla birlikte siyasal gücün tek bir kişinin (tiranın) ya da çeşitli grupların (aristokratik hiziplerin) elinde yoğunlaşmasını engellemek en stratejik siyasal amaç haline gelmiştir. İşte hem *ostrakismos* hem de *Grapshe Paranomon* yöntemlerinin geliştirilmesi ve kullanılması bu amaç bağlamında ve bu amacın gerçekleştirilmesine hizmet eden siyasal işlevleriyle birlikte ele alınacaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmada ilk bölümde Atina'da demokrasinin kuruluşu ve gelişimi tarihsel-toplumsal bir bağlam içinde kısaca özetlenecektir. Bu bölümde sadece, bu çalışma için (seçkinleri kontrol etme yöntemleri için) gerekli olan tarihsel, teorik ve kavramsal bir çerçeve çizmek amaçlanmaktadır. Atina'da demokrasinin kuruluşu, gelişimi ve niteliği ile ilgili olarak yapılan tartışmalara ve eleştirilere girilmeyecektir.

İkinci bölümde toplumsal-siyasal zorunluluklar ve demokratik dönüşüm süreci içinde siyasal seçkinleri kontrol etmek amacıyla geliştirilen *ostrakismos* (sürgün cezası) ele alınacaktır.

Cleisthenes, *ostrakismos* yöntemini yeniden bir tiranlık rejimi kurulması korkusunun yaşandığı bir dönemde yasalaştırmıştır. Ancak yasanın uygulanmaya başlaması, Pers işgali tehdidi ile Perslerle iş birliği yaparak tiranlık rejimi kurulma ihtimalinin en yüksek olduğu olağanüstü bir zamanda gerçekleşmiştir. Siyasal seçkinleri Halk Meclisi'nde başlatılan bir süreç aracılığıyla kontrol altına almayı amaçlayan yöntem, sadece ilk üç sene boyunca tiranlık tehdidini önleme amacına uygun olarak kullanılabilmiştir. Bundan sonra da amacından saparak siyasal

seçkinlerin kendi aralarındaki mücadelenin ve rekabetin bir aracına, birbirlerine karşı kullandıkları bir silaha dönüşmüş ve öyle kullanılmaya da devam edilmiştir. *Ostrakismos*, siyasal seçkinlerin birbirleriyle rekabet ederken bu rekabetin meşru muhalefet sınırları içinde sürdürülebilmesini sağlayarak demokratik sistemin bütünlüğünün korunmasına “doğrudan” hizmet eden bir işlev görmüştür. Seçkinlerin *ostrakismostan* yararlanarak birbirlerini kontrol etmeleri aynı zamanda siyasal gücün, tek bir kişinin ya da çeşitli grupların elinde olağanüstü derecede büyümesini de engelleyerek demokrasinin bütünlüğünün korunmasına “dolaylı” olarak da hizmet eden bir işlev daha görmüştür. *Ostrakismosun* bu demokratik işlevleri ikinci bölümde tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde de toplumsal-siyasal zorunluluklar ve demokratik dönüşüm süreci içinde siyasal seçkinleri kontrol etmek amacıyla geliştirilen *Grphe Paranomon* yöntemi ele alınacaktır.

Grphe Paranomon (GP) yöntemi, Halk Meclisi’ni kendi çıkarları için yönlendirerek meclisin demokratik anayasaya aykırı olan hatalı kararlar almasına yol açan demagog politikacıları Halk Mahkemeleri’nde cezalandırma tehdidi ile kontrol etmek amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. *GP*’un ardındaki mantık ise Halk Meclisi’nde alınan yanlış kararların olumsuz sonuçlarının yarattığı acı deneyimlerden yola çıkarak demokratik rejimin bütünlüğünü koruyabilmektir. *GP* yöntemi hem Halk Meclisi’nin aldığı kararları, Halk Mahkemeleri yoluyla bir daha kontrol etmeyi hem de hatalı kararların alınmasına yol açan hatip politikacıları Halk Mahkemeleri aracılığıyla yargılayarak hizaya getirmeyi amaçlıyordu. *GP* yöntemi, Halk Meclisi’nin Halk Mahkemeleri aracılığıyla demokratik rejime aykırı kararlar almasını denetleyerek demokratik sistemin bütünlüğünü korumaya hizmet eden bir işlev yüklenmiştir. *GP* da tıpkı *ostrakismos* gibi siyasal seçkinlerin rakiplerini kontrol etmelerini sağlayan siyasal bir mücadele aracı ve silahı olarak kullanılmıştır. Seçkinlerin *GP*’dan yararlanarak birbirlerine karşı verdikleri bu siyasal mücadele ise hem seçkinlerin *GP* aracılığıyla birbirlerini Halk Mahkemeleri yoluyla dizginlemelerini sağlayarak hem de siyasal gücün, tek bir kişinin ya da çeşitli grupların elinde olağanüstü derecede büyümesini önleyerek demokratik rejimin korumasına hizmet eden bir işlev görmüştür. *GP*’un bu demokratik işlevleri üçüncü bölümde tartışılacaktır.

2. Atina’da Demokrasinin Kuruluşu ve Gelişimi

İÖ 9. ile 7. yüzyıllarda Atina’nın siyasal yönetim şekli monarşi idi. Ancak zamanla geniş toprakları ele geçirip ekonomik üstünlüğü ele geçiren aristokratlar, kralın siyasal gücünü sınırlandırmaya ve kendi siyasal güçlerini genişletmeye başlamışlardır. İÖ 8. yüzyılın sonlarında da kralın görevlerini, aristokratların kendi içlerinden seçtiği, *arkhon* denilen dokuz yüksek yönetici memur yapmaya başlamıştır. Böylece, kralın tek başına götürdüğü devlet yönetimi askeri, yargısal ve dinsel yetkilerle donatılmış *arkhonlara* geçmiştir. *Arkhonlar* ilk önce ömür boyu, en sonunda da bir yıllığına seçilmeye başladı. Görev süreleri dolan *arkhonlar* da

Areopagus Konseyi'nin doğal üyeleri oluyordu. Yüksek ceza mahkemesi olarak da çalışan *Areopagus*'un en önemli görevi, *polis*in işlerinin yönetilmesi ile anayasa ve yasaların koruyuculuğunu yapmaktı (Aristoteles, 2013, ss. 3-5; Şenel, 1970, ss. 110-113).

İÖ 7. yüzyılda deniz aşırı ticaretin başlamasıyla birlikte aristokratlar tahıl üretimini bırakıp çok kârlı olan üzüm ve zeytin üretimine geçmişlerdir. Bu geçiş; siyasal, hukuksal, kültürel alanların hepsinde birden köklü bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Uzun dönemli yatırım gerektiren zeytin ve üzüm üretimini sadece büyük toprakları olan aristokratlar yapabilirken, küçük köylüler bu yatırımı yapacak durumda değildi. Bu nedenle küçük çiftçiler aristokratlardan yüksek faizle borç para alıyor, karşılığında da topraklarını ipotek ederek kendilerini ve ailelerini güvence olarak göstermek zorunda kalıyorlardı. Borçlarını ödeyemeyen köylüler aristokratların köleleri oluyorlardı. Bu gelişmeler toprakların az sayıda aristokratın elinde toplanmasına ve mülksüzleşip köleleşen köylülerin aristokratların topraklarında çalışan kalabalık bir kitle olarak birikmesine yol açmıştır. Ekonomik gelişmelerin başka bir sonucu da kentlerde en karlı ihraç ürünleri olan zeytinyağı ve şarabın deniz aşırı ticareti sayesinde imalat ve zanaat sektörlerinde hızla büyüyen bir orta sınıfın oluşması ve sınıfsal bir güç olarak siyasal denkleme katılmasıdır. Hızla zenginleşen burjuvazinin toprak zengini yönetici aristokrasiye karşı siyasal iktidardan pay almak istemesi de aristokrasinin servet üzerindeki kontrolünü ve bundan kaynaklanan siyasi iktidarını sarsmaya başlıyordu (Şenel, 1970, s. 101).

Bu dönemde *polis*ler aristokratların tanrısal kaynaklı olduğunu söyledikleri, yazısız yasalarla (*thesmoi*) yönetiliyorlardı. Ancak, toplumun ekonomik dengesi orta sınıfın lehine değiştiği halde siyasal iktidarı ellerinde tutan aristokratlar kendi yazısız kurallarını uygulamaya devam ediyorlardı. Ekonomik yaşamda belirleyici güç haline gelen orta sınıf, devrimci bir nitelik kazanan mülksüz köylü sınıfıyla ittifak kurabileceği için, aristokratların iktidarına karşı da en büyük tehdidi oluşturuyordu. Çünkü bazı *polis*lerde aristokratik yönetimlere karşı orta sınıfların köylü kitlelerle ittifak kurması sonucunda tiranlık rejimleri kurulmuştu ve İÖ 650-550 arasında kapsayan dönem Yunan *polis*lerinde tiranlar çağı olarak anılacaktı. Siyasette yükselmek isteyen ihtiraslı aristokratlar patlamaya hazır bu kitleye dayanarak aristokratik düzeni değiştirmek isteyen orta sınıfın hoşnutsuzluğundan yararlanmak suretiyle iktidar olabiliyorlardı. Tiran, krallar gibi dini güç ve tanrısal meşruiyet temelinde veraset yoluyla (meşru yollarla) değil, darbeyle iktidarı gasp eden hükümdarı tanımlamak için kullanılan bir isimlendirmeydi. Ancak bu yeni monarşi türü, eski ve soydan geçme monarşilerden sadece meşruluk temelinde değil, aynı zamanda herhangi bir yasaya dayanmadan salt fiziksel güce dayanarak keyfi ve baskıcı bir yönetim uygulamasıyla da ayrılıyordu. Baskıcı ve zorba yönetimle özdeş bu tür monarşilere tiranlık, yönetimi ele geçiren kişiye de tiran deniyordu. Aristokratik yönetimleri deviren tiranlar bazı aristokratların topraklarını halka dağıtmış ve ardından aristokratların karşı hamlesi ile kanlı iç savaşlar döngüsüne girilmişti. Yaşananlardan ders çıkaran aristokratlar, arabulucu olarak

seçtikleri “yasa koyucular” aracılığıyla orta sınıfla uzlaşım sözlü hukuku yazılı hukuka (*nomoi*) dönüştürerek çatışmaları durdurabilmişlerdi (Şenel, 1970, ss.98-104).

Atina’da aristokrasi ile mülksüz kitle arasındaki kanlı çatışmalarda ilk kriz İÖ 632’de başlamış, tiran olmak isteyen aristokrat kökenli Kylon’un darbe girişimi öteki aristokratlar tarafından güçlükle bastırılabilmiştir. Tiranlığı önlemek isteyen aristokratlar İÖ 624’te Drakon’a ağır cezalar öngören bir yasa hazırlatmış, haklarını ve mülklerini böylece korumak istemişlerdir. Ancak daha sonra, şiddetin kitlesel bir başkaldırıya dönüşebileceğini hesap eden aristokratlar bundan vazgeçerek bazı haklarından ve ayrıcalıklardan taviz vermenin ve uzlaşmanın en doğru politika olduğuna karar vermişlerdir (Rhodes, 2014, ss. 39-41; Şenel, 1970, ss. 100-115).

2.1. Solon Reformları

Aristokratlar bu politikalarını gerçekleştirmek için Atina’da Solon’u, İÖ 594’te “yasa koyucu” *arkhon* olarak atamışlardır. Solon, tiranlığı önlemek için hem mülksüz köylüler ile aristokratlar hem de aristokratlar ile kentli burjuvalar arasındaki siyasal çatışmayı uzlaştıracak bir politika izlemiştir. Solon, köylü sınıfının borçlarından dolayı köle konumuna düşmelerine son vermiş, köylülerin borçlarını silmiş ve toprakları üzerindeki ipoteği kaldırmıştır (Şenel, 1970, s. 120, 143). Solon, aristokrasi ile orta sınıf arasındaki uzlaşmayı sağlamak için de yurttaşları gelirlerine göre, büyük çiftlik sahipleri (beş yüz *medimnoslular*), atlılar (üç yüz *medimnoslular* ya da kendi olanaklarıyla bir at besleyebilenler), *zeugitesler* (çiftçiler, yılda toplam iki yüz *medimnoslular*) ve *thetesler* (yarıcılar) olmak üzere dört vergi sınıfına ayırmıştır. Yönetici görevlere gelme hakkı yalnızca en üst üç sınıfa tanınırken, dördüncü sınıftan en yoksul topraksız (*thetesler*) yurttaşlara da sadece Halk Meclisi ile Halk Mahkemelerine girme hakkı tanınmıştır (Aristoteles, 2013, ss. 8-9). Yönetici görevlere gelebilmek artık soy/kan bağı yerine servete dayanacağı için ekonomik yönden güçlü seçkinler artık soylu seçkinlerin yerini alabilecektir. Yönetici sınıfın üyesi olmak ekonomik değişime (başarı ya da başarısızlığa) bağlı olacağı için servet ile siyasal güç arasındaki uyumsuzluk ve çatışmalar da azalacaktı (Ober, 1989, s. 61; 2008, s. 246).

Solon, siyasal denge politikasını yeni siyasal kurumlar oluşturarak da sürdürmüştür. Dört Yüzler Konseyi ve Halk Mahkemeleri Atina’nın yeni kurumları olmuştur. Solon, aristokratik dönemde sadece soylu ve servet sahibi zengin yurttaşların toplantılarına katılabildiği Halk Meclisi’ni (*ecclesia*) tüm yurttaşların katılabileceği, yasama yetkisine sahip demokratik bir kurum haline getirmiştir. Solon, Halk Meclisinin gündem ve tasarılarını hazırlaması için Dört Yüzler Konseyini kurmuştu. Konsey, dört Attika kabilesinden seçilen yüzer kişiden oluşturulduğu için aristokrasinin hakimiyetindeydi. Solon, soylulardan oluşan *Areopagus*’un yetkilerine dokunmazken, bu mahkemeyi sınırlandıracak bir güç olarak Halk Mahkemelerini (*heliaia*) kurmuştur (Şenel, 1970, s.117). Solon, Halk Mahkemelerini, yüksek yöneticileri hesap verebilir hale getirmek ve *Areopagus*’un

haksız kararlarına karşı bir temyiz mercii oluşturmak amacıyla kurmuştur (Hornblower, 1992, s. 6). Çoğunluğunu en yoksul yurttaşların oluşturduğu Halk Mahkemeleri, zengin ve güçlü yurttaşların hakimiyetindeki organların aldığı kararları denetleyebildikleri için zenginelere ve aristokratlara karşı dengeleyici bir rol oynuyorlardı (Bettalli, 2020, s. 118).

2. 2. Tiranlık Dönemi: Peisistratos

Solon'un reformlarının toplumsal gerilimleri gidermede başarısız olmasını fırsat bilen aristokrat hiziplerin liderlerinin hepsi birbirleriyle çatışmaya başlamıştı. Bu mücadeleyi en alt sınıfların desteğini arkasına alan Peisistratos'un liderlik ettiği aristokrat hizip kazanmıştır (Aristoteles, 2013, ss. 15-16). Aristokrat rakipleri tarafından on yılı aşan sürgün döneminden sonra üçüncü denemesinde, İÖ 547'de, halka dayanarak yaptığı darbe ile tiran olan Peisistratos, en fakir köylülerin, topraksız emekçilerin, orta sınıfların ve kendisine yakın olan Atina'nın önde gelen bazı soylu ailelerin desteğini de almıştır. Peisistratos ilk olarak kendisine rakip olan bazı soyluları sürgüne göndermiş, onların topraklarını yoksul köylülere dağıtmış ve en yoksul nüfusun vergi yükünü hafifletmiştir. Peisistratos, büyük imar faaliyetleri yürütmüş, iç ve dış ticareti geliştirecek yatırımlar ile orta sınıfları destekleyecek ekonomik politikalar izlemiştir. Bu yatırımlar hem orta sınıfları hem de yarattığı istihdam olanaklarıyla en alt emekçi sınıfları destekleyerek demokrasinin sınıfsal tabanını aristokrasi aleyhine genişletmiştir. Kitleler oligarşik yönetimden tiranlığa geçişi olumlu karşılamış, alt sınıflar aristokratik bağımlılık ilişkilerinden uzaklaşmış, ekonomik olarak rahatlamışlardır. Ancak bütün bunlara rağmen kitlelerin iktidardan büyük bir pay almasına da hiçbir zaman izin verilmemiştir (Croix, 2014, ss. 375-376; Ober, 1989, ss. 66-67).

Solon'un çizdiği anayasal çerçeve içinde kalan Peisistratos'un iktidar dönemi başka tiranlık rejimlerinden tam anlamıyla farklı olarak yasalara bağlı, ekonomik kalkınmayı önceleyen bir iç barış dönemi olmuştur. Ancak İÖ 527'de Peisistratos'un ölümünden sonra başa geçen oğulları, tipik tiranlık rejimlerine özgü keyfi ve yasadışı bir yönetim tarzı uygulamışlar, halka karşı sömürücü ve acımasız bir zorbalık sergilemişlerdir. İç ve dış politikada da tam bir kaos dönemi yaşanmıştır (Hornblower, 1992, s. 6; Ober, 1989, ss. 66-67).

2. 3. Cleisthenes'in Demokratik Reformları

Peisistratos'un oğullarının yönetimi sürgünden dönen aristokrat kökenli Cleisthenes'in halka dayanarak yaptığı bir devrimle yıkılmıştır. İÖ 506'da Cleisthenes, Atina'yı demokratikleştirmek için siyasal sistemi aşağıdan yukarıya doğru yeniden örgütlemiştir. Atina'da siyasal iktidar aristokratların egemen olduğu Attika'nın aile gruplarından oluşan dört kabileye dayanıyordu. Bu ailelerin gücü de ekonomik zenginliklerinden, toprak sahipliklerinden ve yerel düzeyde nüfuz sahibi olmalarından kaynaklanıyordu. Atina yurttaşı olmak dört kabileden birine ait olmaya bağlıydı. Yalnızca bu ailelerin devletin en yüksek görevlerine gelme hakkı

vardı ve onlar da bu görevler için birbirleriyle kıyasıya rekabet ediyorlardı. Cleisthenes, aristokrasinin siyasal gücünü kırmak için soya dayalı eski *genos* örgütlenmesini ortadan kaldırıp toplumu coğrafi temellere göre *demelere* (mahalle) bölmüştür (Kirshner, 2016, s.1097). Atina yurttaşı olmak artık klan adıyla değil, ikamet ettiği *demenin* adıyla, kendi *demesindeki* yurttaşlar meclisi tarafından onaylanmak şartına bağlanmıştır (Cartledge, 2016, s. 68; Ober, 2015, s.163). Ayrıca her *demenin* kendi yönetici ve bürokrasisini seçen özerk bir siyasal yapısı olacaktı (Mitchell, 2015, ss. 40-41; Wallace, 2007, s. 146).

Cleisthenes'in demokratik örgütlenmesinin ikinci düzeyi ise, sınıfsal çatışmaları ve eski aristokratik sadakatleri ortadan kaldırarak yeni bir bütünleşme ve daha fazla siyasal katılım sağlamak amacıyla Atina'nın "*deme* gruplarından oluşturulan on kabileye ayrılmasıydı" (Mitchell, 2015, ss. 40-41). Bu örgütlenme modeli aristokrat aileleri her yerde azınlıkta bırakacak biçimde, yeni bir mekânsal düzenlemeye dayanıyordu. Sınırları yapay olarak çizilen bu mekânsal siyasal düzenleme sıradan yoksul yurttaşları o bölgenin aristokrat ailelerinin hakimiyetinden kurtarmayı ve aristokratların siyasal sistemi belirleme gücünü engellemeyi amaçlıyordu (Kirshner, 2016, s.1097). Kabilelerin yerel düzeydeki ana sorumluluğu ise, devletin kara savunma gücünün kurulması için her kabileye bir *hoplit* alayını örgütlemesi ve kendi komutanını (*strategos*) seçmesi görevi verilmesiydi. Farklı sınıfsal köken ve bölgelerden gelen yurttaşların Atina'nın savunmasında bir araya getirilmesinin amacı, sınıfsal çatışma ve aristokratik hihipleri ortadan kaldırarak kent devleti düzeyinde bir bütünleşme sağlamaktı (Cartledge, 2016, s. 68; Raaflaub, 2007, s.145).

Demokratik örgütlenmenin üçüncü düzeyi ise, aristokrat ailelerin hakimiyetindeki Dört Yüzler Konseyi'nin yerine kurulan Beş Yüzler Konseyi idi. Konsey, on kabileden otuz yaşını geçmiş ellışer kişinin oluşturduğu beş yüz kişilik yeni bir ulusal yapıydı. *Demeler*, her yıl, kendilerini konseyde temsil edecek ve görev yapacak kişileri belirleyeceklerdi (Kirshner, 2016, s. 1098). Böylece yeni bir demokratik anlayışı yansıtan konsey, yerel düzeydeki yurttaşlığı devlet yönetimi düzeyine aktararak yurttaşlar için eğitici bir siyaset okulu işlevi görecekti (Ober, 1989, s. 72). Konseyin görevi Halk Meclisi'nin gündemini belirlemek, kararlarını uygulamak, meclise getirilecek konuları önceden kapsamlı bir biçimde tartışmaktı. Bu sayede sıradan yurttaşlar Halk Meclisinde nelerin tartışılacağına karar vermede kilit bir rol oynamaktaydı (Mitchell, 2015, ss.42-44).

Cleisthenes'in kurduğu demokratik yönetimin en üst iktidar merkezi ise, tüm yurttaşları kapsayan halkın iradesinin belirlenebildiği Halk Meclisi (*eclesia*) idi. Devletin ana müzakere ve yasama organı olan Halk Meclisi karar alma süreçlerini halkın elinde yoğunlaştırmıştı (Mitchell, 2015, s. 46). Cleisthenes, tarihte ilk kez halkın egemenliği adını verdiği "*demokratia*"nın (*demelerde* yaşayan halkın/demosun üstünlüğü, demos-kratos) Atina'nın resmi yönetim biçimi olduğunu ilan etmiştir. *Demokratia*'nın temelini de yurttaşların hem yasalar önünde

hem de siyasal alanda eşitliği anlamına gelen *isonomia* kavramına dayandırmıştır (Hornblower, 1992, s. 8). Siyasal eşitlik, yurttaşların kamu görevlerine eşit biçimde erişebilme güvencesinin sağlanması sayesinde devletin farklı organları arasında bir dengenin kurulabilmesiydi (Forsdyke, 2013, s. 232; Ober, 1989, ss.76-77). Cleisthenes'in halkın egemenliğini hayata geçirme amacının en önemli göstergesi de yıkıcı niyetlerinden kuşkulanan "tehlikeli" yurttaşları sürgüne göndermek için Atinalılara Halk Meclisi'nde oy verme hakkı tanıyan *ostrakismos* (sürgün) uygulamasıydı (Mitchell, 2015, s. 46).

3. *Ostrakismos*

Cleisthenes'in *ostrakismos* mekanizmasının arka planında Yunanistan'ın arkaik döneminde aristokratlar arasında yaşanan hizipleşmenin yarattığı yoğun iç siyasal çatışmalar vardı. Bu çatışmaların temel özelliği ise, rakip aristokrat grupların *polis*ten zorla sürgün edilmesi üzerine kurulu bir siyaset yapma tarzından kaynaklanıyor olmasıydı. Yani arkaik dönemde aristokratların en temel siyaset yapma biçimi "aristokratik sürgün siyaseti" aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Siyasal iktidarın aristokratlara ait olduğu bu dönemde sürgün cezası rakip aristokratların toplumdaki nüfuzunu ve siyasal gücünü ortadan kaldırmanın en iyi yoluordu. Zorla sürgün edildiği için siyasal konumlarını ve iktidalarını kaybeden aristokratlar da sürgün edildikleri *polis*lerdeki aristokrat müttefiklerinin ordularıyla geri dönme planları yapıyorlardı. Bu yüzden *polis*ler sürgün edilenleri destekleyen yabancı orduların sık sık işgaline ve saldırısına uğruyorlardı. Bu geri dönüşlerin sonucunda başarılı olup iktidarı ele geçirebilen aristokrat grup iktidardaki aristokrat rakiplerini sürgün ediyordu. Rakip aristokrat gruplar arasındaki iç çatışmaların yarattığı siyasal iktidar değişiklikleri birçok Yunan *polis*indeki siyasal-toplumsal istikrarsızlıkların ve iç savaşların en önemli sebebiydi (Forsdyke, 2000, ss. 235-236).

Atina'da da aristokratik sürgün siyaseti siyasal-toplumsal istikrarsızlıkların başlıca nedeniydi. Cleisthenes, Peisistratos sülalesinin tiranlık yönetimlerini devirdikten sonra onların akraba ve aristokrat taraftarlarını Atina'dan sürgün etmek için *ostrakismos* yasasını çıkarmıştır. Peisistratos taraftarlarının yeniden bir tiranlık yönetimi kurma şüphesi üzerine çıkarılan yasanın temeli, tiranlık yönetimi ve aristokrat aileler arası hizipleşmenin yol açacağı iç savaşın tekrarından duyulan korkuya dayanıyordu. Nitekim İ.Ö 507'de çıkarılan yasanın, yirmi yıl sonra, İÖ 487'de, Peisistratus'un akrabası Hipparchus'a uygulandığı bilinmektedir (Finley, 1985, s. 26; Hansen, 1991, s. 35; Herodotos, 1973, s. 852; Kuokkanen, 2020, ss. 57-58; Raubitschek, 1951, ss. 22-225).

3.1. *Ostrakismos*un İşleyişi ve Niteliği

Cleisthenes'in çıkardığı *Ostrakismos* yasası arkaik dönemde aristokratlarla özdeşleşen sürgün etme yetkisini, demokratik dönemde Halk Meclisi aracılığıyla halka (*demos*) veriyordu. Böylece Cleisthenes, bu yasayı çıkararak halkı, Halk

Meclis'i aracılığıyla *poliste* kimin kalacağına ve kimin sürgün edileceğine karar veren bir hakem konumuna yükseltmiş oluyordu (Forsdyke, 2000, ss.235-236). *Ostrakismos* mekanizması, halkın kendi kendini yönetme hakkını gasp ederek demokratik siyasal düzeni istikrarsızlaştıracak ya da ortadan kaldıracak aristokratlar arası çatışmalar sonucunda tiranlığı yeniden getirmek isteyen siyasal seçkinlere karşı geliştirilmiş bir yöntemdi. Başka bir ifade ile *ostrakismos*, demokrasi karşıtı fikir ve eylemleriyle demokratik yönetimi tehdit edebilecek siyasal seçkinleri topluluktan kovmak amacıyla geliştirilmiş demokratik bir sürgün etme yöntemi idi. Sürgün iki aşamadan oluşuyordu. Birinci aşamada, her yıl Halk Meclisi'nin günü belirlenmiş bir toplantısında ve yılda sadece bir defa olmak kaydıyla, Atinalılara, "*poliste* yargılama yapmadan kovulmayı gerektirecek kadar tehlikeli biri var mı?" sorusu soruluyordu. Böylece Atinalı yurttaşlara, "demokrasiyi yıkmaya niyetlerinden kuşkulanan 'tehlikeli' yurttaşları sürgüne göndermek için oy verme hakkı tanınmış oluyordu" (Ober, 2008, s. 160). Halk Meclisinde yapılan oylamada çoğunluğun bu soruya verdiği cevap evet ise, ikinci aşamaya geçiliyordu. İkinci aşamada, meclisteki oylamadan iki ay sonra agorada toplanan yurttaşlar, sürgüne göndermek istedikleri kişinin adını bir çanak-çömlek parçası üzerine kazıyarak oylarını kullanıyor, böylece süreç tamamlanıyordu. Oylamanın *ostraka*, yani çanak-çömlek parçaları aracılığıyla yapılmasından dolayı bu işleme *ostrakismos* deniyordu (Herodotos, 1973, s. 852). Birçok bağımsız kararı bir araya getiren bu ikinci oylama ikinci bir soruyu yanıtlamış oluyordu. Oylama sonucunda "kimin sürgün edileceği" ya da "önde gelen kişilerden hangisinin Atina'da bulunmaya devam etmesinin Atina'nın geleceğini riske atabileceği" sorusuna cevap verilmiş oluyordu. Altı bin (6000) yurttaşın oyunu alan kişi on gün içinde on yıllığına Atina dışına, sürgüne gönderiliyordu (Aristoteles, 2013, ss. 25-26; Hansen, 1991, s. 35, Ober, 2008, s. 160; Ober, 2015, ss. 240-241).

Ostrakismos yasal bir yargılama olmadığı için kovuşturma ya da savunma hakkının kullanılması yoluyla kamuya açık müzakereler de yapılmıyordu. Meclisten *ostrakismos* kararı alındıktan sonra, her yurttaş sahip olduğu ya da edinmeye çalıştığı bilgi ne olursa olsun, kime karşı oy kullanacağına kendisi karar veriyordu (Kuokkanen, 2020, s. 55). Herhangi bir devlet organı, yurttaşların tercihlerini etkileyecek hiçbir bilgi vermediği gibi hedef gösterilen resmi bir "aday" da açıklamıyordu. Olası "adaylar" lehinde ya da aleyhinde resmi konuşmalar da yapılmıyordu (Ober, 2008, s. 160). Meclisteki ilk soruya verilen cevabın el kaldırarak aleni olarak yapılmasına karşın, *ostrakismos* oylamasında yurttaşlar eğer isterlerse sürgün edilmesini istedikleri kişi ile ilgili tercihlerini başkalarından gizleyebilir ve böylece başkalarının kendi tercihlerini etkilemesine izin vermeyebilirlerdi (Kirshner, 2016, s. 1099). Bu yüzden *ostrakismos*, Atina'nın demokratik rejimine yönelik olası iç tehditleri belirlemeye olanak tanıyan bir tür "önleyici bilgi toplama" yöntemi olarak işlev görüyordu (Ober, 2015, ss. 240-241). Yasa, bir suç ile ilgili olan birini cezalandırmak yerine, suçu, daha fiilen işlenmeden önce önleyici bir tedbir olarak engellemeyi amaçlıyordu (Raubitschek, 1951, s. 225). Bu niteliği ile *ostrakismos*, yurttaşların devletin karşı karşıya olduğu

tehlikenin boyutuna ilişkin olarak gelecekteki olayların olası gidişatı hakkında kolektif yargılarını ve tahminlerini bir araya getirmenin müzakereci olmayan bir yöntemi idi (Ober, 2008, ss. 160-161).

3.2. *Ostrakismos*un Demokratik Sistemin İşleyişindeki Önemi

Ostrakismos, demokratik rejimin istikrarını bozabilecek hem siyasal iktidar mücadelesi veren seçkinler arası rekabetin yol açabileceği kavgalarının şiddete dönüşmesini önlemeyi hem de kişisel iktidar hırsıyla tiranlaşmaya eğilimli en güçlü Atinalılara gözdağı vermeyi amaçlıyordu (Chou ve Bleiker, 2009, s. 667; Kuokkanen, 2020, s. 55). *Ostrakismos* yalnızca bir siyasi liderin aşırı güçlenmesini engellemekle kalmayıp aynı zamanda benzer güce sahip başka politikacılar ile onların destekçileri arasındaki çatışmaları da engellemeye ve demokratik siyasal rekabetin istikrar içinde işleyişini güvence altına olmayı amaçlıyordu (Karagiannis ve Wagner, 2013, s. 388). *Ostrakismos* pratiğinin taşıdığı sembolik mesaj ise, ne kadar güçlü olursa olsun seçkinlerin hiçbir üyesinin kitlelerin öfkesinden kaçma güvencesinin olmadığı fikrine dayanıyordu (Ober, 1989, s. 75). *Ostrakismos*, sıradan yurttaşlara, yöneticilerini barışçıl bir şekilde uyarma ve sürgün ederek cezalandırma hakkı vererek onları siyasal egemenliğin gerçek sahibi olan aktörlere dönüştürüyordu (Chou, 2010, s. 298). Ober, *ostrakismos* kurumunun barışçıl bir uyarı olduğunun özellikle altını çizerek Cleisthenes'in reformlarıyla başlayan (İ.Ö. 508-507) Atina devrimi ile 1789 Fransız Devrimi arasındaki temel farka işaret etmektedir. Ober'e göre hem Atina hem de Fransız devrimleri karşı devrimcileri "halkın düşmanları" olarak nitelendirmiş olmakla birlikte", Fransa'nın aksine Atina'daki devrim aristokratlara karşı örgütlü bir teröre dönüşmemiştir. *Ostrakismos* mekanizması, Fransız Devriminin aksine, halkın aristokratlara duyduğu öfkenin kitlesel bir şiddet dalgasına dönüşmesini dikkatlice sınırlandırarak, aristokratları sadece sürgün tehdidi yoluyla barışçıl bir şekilde uyarmakla yetinmiştir (Ober, 2007, ss. 98-99). Yasa yürürlüğe girdikten sonra ilk kez İÖ 487'de son olarak da İÖ 415 civarında uygulanmıştır (Raubitschek, 1951, s. 225). Bu süre içinde toplam olarak yalnızca dokuz *ostrakismos* vakasının yaşandığı bilinmekle birlikte (Mitchell, 2015, s. 45) gerçek sayının on beş olduğu tahmin edilmektedir (Ober, 2015, ss. 240-241).

Ostrakismos aristokrasinin benimsediği sürgün politikalarıyla keskin bir tezat oluşturuyordu. İÖ 7. yüzyılda *polisteki* siyasal güç bir anlamda kişinin siyasi rakiplerini sürgüne gönderme gücüydü. Aristokratlar rakiplerini toplu olarak zorla sürgüne gönderiyorlar ve dönmelerine de izin vermiyorlardı. Oysa demokratik sürgün prosedürü sürgün edileceklerin sayısını, sürgünün süresini ve şiddetini sınırlandırıp fiili kullanımına da nadiren başvurarak demokratik rejimin kendisini aristokratik hiziplerin iktidarı hedefleyen iç çatışmalarından ve sürgündeki grupların saldırılarından korumayı amaçlıyordu. Aristokratların, artık yalnızca dar bir aristokrat grubun değil tüm yurttaş kitlesinin muhalefetiyle karşı karşıya kalacakları için şiddet yoluyla siyasal güç elde etmekten vazgeçmeleri bekleniyordu

(Forsdyke, 2000, s. 242). Çünkü sözlü kültürün hâkim olduğu bir toplumda bir yurttaşı fiziksel olarak *polisten* uzaklaştırmak ve onun diğer yurttaşlarla olan bağıni kesmek (Finley, 1983, s. 55) en büyük psikolojik cezaydı. Yunan kültüründe insan, yalnızca kendi *polisine* ait bir varlık olarak kendi topluluğundan olan insanlarla bir arada olduğu zaman insanlığının bilincine varabilirdi; *polisten* sürgün edilen insan artık hiçbir şey değildi. Bu nedenle Yunanlıların gözünde *polisten* sürülmek, en ağır ceza olan idama eşdeğer bir cezaydı (Ferry, 2023, s. 151).

Ostrakismos adli bir yargılama değildi. Bu nedenle de kişiye herhangi bir suçluluk lekesi yapılmıyordu. Daha da önemlisi, kişinin on yıl sonra mülkiyet ve itibar kaybına uğramadan, yurttaşlık haklarını kaybetmeden *polise* dönebilmesini güvence altına alıyordu (Forsdyke, 2000, s. 258). Sürgün edilen kişi kural olarak on yıllık süreyi tamamladıktan sonra (hatta daha bu süre dolmadan önce bile ihtiyaç duyulduğunda her an geri çağrılabilirdi) Atina'ya dönebilir ve isterse siyasi kariyerine bıraktığı yerden devam edebilirdi. *Ostrakismos*un etkileri sadece sürgün edilen kişi ile sınırlandırılmıştı. Sürgün edilen kişinin arkadaşları ve ailesi Atina'da kalma özgürlüğüne sahipti (Ober, 2008, s. 160). Tüm bu barışçıl ve ılımlı özellikleri nedeniyle sürgün kararının demokratik gücün sembolik bir ifadesi olarak tasarlandığını ortaya koyuyordu. Halk Meclisindeki ilk oylama ve ardından da agorada yapılan ikinci oylama aristokratlara, *demosun polisteki* siyasal egemenliğin nihai karar mercii olduğunu ve istediği zaman herhangi bir siyasal lideri *polisten* uzaklaştırabileceğini hatırlatmaya yarayan sembolik bir anlam taşıyordu. Bir politikacıyı yanlış yaptığı için cezalandırmak yerine, barışçıl bir oylama ile aristokratlar arası hizipleşmenin yol açacağı iç savaşın önlenmesi amaçlanıyordu. Eğer *ostrakismos* aristokratları vatana ihanet gibi suçlar nedeniyle bir cezalandırma aracı olarak tasarlanmış olsaydı o zaman adli yargılama ve daha ağır yaptırımlar söz konusu olurdu. Çünkü Atina'da vatana ihanetle ilgili yasalar zaten vardı. Bu yasalara göre vatana ihanet suçundan yargılananlar suçlu bulunmaları halinde ya ölüm cezasına çarptırılıyor ya da ömür boyu sürgüne gönderiliyorlardı. Ömür boyu sürgün cezası alanlar mülklerini tamamen kaybettikleri gibi öldükten sonra Atina toprağına gömülmekten bile mahrum ediliyorlardı (Forsdyke, 2000, ss. 254-255).

3.3. Sürgün ve Meşru Muhalefet

Cleisthenes'in kurduğu demokratik rejim Atinalılara kabul edilebilir ve kabul edilemez siyasal rekabet biçimleri arasında ayırım yapma olanağı sağlıyordu. Cleisthenes'in kurumsal yenilikleri, aristokratları mülklerine el koyarak ya da statülerini yok ederek cezalandırmak yerine, iktidar bloklaşmalarını önlemeyi amaçlayan reformlar aracılığıyla demokrasi dışı bir siyasal etki kullanmanın gayrimeşruluğuna işaret ediyordu. Kurumsal yenilikler ve düzenlemeler bireylerin iktidar bloklaşmaları yaratacak ölçüde güç biriktirmelerini engellemeyi amaçlıyordu. Demokratik yönetim, önde gelen aristokrat aileler arasındaki siyasal rekabetin devam etmesine olanak sağladığı gibi, onların Atina siyasal yaşamında etkili bir rol oynamalarına da izin veriyordu. Aristokratların demokratik olmayan

iktidar biçimlerini kullanmalarına izin vermek demokrasinin kurucu unsurları için bir tehdit demektir, ancak siyasal rekabete izin vermemek de demokratik yönetimden ödün verilmesi anlamına geliyordu (Kirshner, 2016, ss. 1094-1106). Demokrasi, büyük ekonomik dönüşümler sonrasında, toplumun ezici bir çoğunluğunu oluşturan en alt sınıfın (küçük köylüler ve mülksüz kitleler) toplumsal desteğini alarak iktidar olmak isteyen ve aristokrat hizipler arasındaki rekabeti kazanan aristokratlar tarafından kurulmuştu. Solon'dan başlayarak demokrasinin kurulması ve gelişmesi aristokrat liderlerin (Cleisthenes, Ephialtes ve Perikles) eseri idi; siyasal kariyerlerini meclisteki halk desteğine borçlu olan bu liderler, oligarşik rakiplerinin siyasal nüfuzlarından korkan aristokratlardı (Mulgan, 1984, s. 546). Bu nedenle aristokrat seçkinlerin demokratik siyasal rekabet aracılığıyla mevcut politikada değişiklik arayışına girmeleri kabul edilebilir meşru muhalefet sınırları içinde düşünülüyordu. Bu durumda aristokrat seçkinler ya liderliklerini borçlu oldukları demokratik/halkçı reformları destekliyor ya da rakipleri üzerindeki siyasal nüfuzlarını artırmak için rakiplerinin ihmal ya da suiistimallerini ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı. Aristokrat seçkinler birbirlerine vatana ihanet, rejime karşı komplo kurmak ve rüşvet almak gibi suçlamalar yönelterek, demokratik siyasal rekabetin sınırları içinde mücadele ediyorlardı. Demokratik siyasal alan içindeki bu mücadele aristokrat seçkinlerin birbirlerini kontrol etmesini sağlıyor, böylece tek bir aristokratın ya da aristokrat grubun olağanüstü güçlenerek bir iktidar odağı olmasını önliyordu. Bu rekabetin en önemli sonucu da siyasal seçkinlerin birbirlerini kontrol ederek dolaylı olarak demokrasinin varlığına ve istikrarına eşsiz bir katkıda bulunuyor olmalarıydı (Kirshner, 2016, ss. 1098-1106).

Ostrakismos yasasının başlangıçtaki temel amacı, Peisistratos ailesinin ve taraftarlarının yeniden bir tiranlık yönetimi kurmalarından duyulan korkuya dayanıyordu. *Ostrakismos* yasası, sadece ilk üç yıl boyunca bu amacına uygun olarak kullanılabilmiştir. Ancak "daha sonra bu amacından sapmış ve kapsamı genişletilerek güç kazanan herkese karşı kullanılmaya başlamıştır" (Aristoteles, 2013, s. 26). Önde gelen siyasal liderler kişisel kıskançlık, prestij, siyasal nüfuz ve birbirlerine güvensizlik gibi pek çok motivasyonla harekete geçerek *ostrakismos*u birbirlerine karşı bir silah olarak kullanmaya başlamışlardır (Finley, 1983, s. 55; Mitchell, 2015, s. 56). Tiranlarla hiç ilgisi olmadığı halde sürgün edilen ilk kişi İÖ 484'te Aiphron oğlu Ksanthippos olmuştur (Aristoteles, 2013, s. 26). Aslında Ksanthippos Atina demokrasisi ile özdeşleşen ünlü lider Perikles'in babasıdır. Bundan sonra da İÖ 482'de "adil" lakabıyla tanınan Lysimakhos'un oğlu Atinalı devlet adamı ve general Aristides² sürgün edilmiştir. Aristides'in sürgün

² Tarihçi Herodotos kötüye kullanılan çarpıcı bir *ostrakismos* vakası anlatır. "Salamis'in yiğit savaşçısı, Delos Birliği hazinesinin erdemli yöneticisi. Öldüğü zaman on parası çıkmamış. Kendisini sevmeyenlerin de saydıkları, saymak zorunda kaldıkları etkili bir kişilik. Bütün ömründe lekesiz yaşamış; gösterişsiz, kişisel çıkar gözetmeyen bir yaşam anlayışına ve erişilmez bir erdeme sahip bir adam... Tarafsızlığıyla ün saldığında Aristides'in lakabı 'Adil'di. *Ostrakismos* yapıldığı sırada yanına gelen bir köylü ondan, okuma yazma bilmediği için, kendisi adına bir çömlek parçası üzerine 'Aristeides' adını yazmasını rica etmiş. Aristeides de yazmış; yani kendi aleyhine oy verilmesine yardımcı olacak kadar dürüst, erdemli bir adam... Sonra 'Ama söyle bana, Aristides'in sürgün

edilmesinin arkasında onu rakip olarak gören Atina'nın İÖ 480' de Perslere karşı kazandığı Salamis deniz zaferinde en büyük paya sahip olan Themistokles'in olduğu bilinmektedir. Üç yıl sonra Perslerin saldırısı nedeniyle *ostrakismos* ile sürgün edilen herkes geri çağırılmıştır (Aristoteles, 2013, s. 27). Ancak, sonraki on yılda nüfuzunun artması sonucu, dönemin önde gelen politikacısı Themistokles de İÖ 470' de siyasi rakipleri tarafından sürgüne gönderilmiştir (Aristoteles, 2020, s. 109). Çoğu olayda *ostrakismos*, başarısız bir politika izleyerek siyasi istikrarsızlığa neden olmaktan sorumlu tutulan bir liderin cezalandırılmasına da hizmet etmiştir (Martin, 2012, s. 201). Örneğin Atinalı general Kimon, yarattığı siyasal istikrarsızlık nedeniyle sürgün edilmiştir. Sparta yanlısı Atinalı general Kimon, Sparta'yı destekleyen müttefikler arasındaydı. Kimon, İÖ 460'lı yıllarda Sparta'da çıkan Helot Ayaklanması'nı bastırmak için Sparta'ya askeri yardımda bulunmaya gittiği sırada Atina'daki Sparta karşıtı politikacılar baskın hale gelmiş ve bunun üzerine de Spartalılar Atinalıları kovmuştur. Kimon, Sparta ile yaptığı başarısız iş birliğinin ardından Atina'da yaşanan siyasal krizden sorumlu tutularak İÖ 461'de sürgün edilmiştir. İÖ 451'de de geri dönmüştür (Martin, 2012, s. 201; Rhodes, 2014, ss. 68-69).

Özetle *ostrakismos*, başlangıçtaki amacına aykırı olarak ve saptırılarak kullanılsa da barışçıl ve insafly bir yöntem olarak seçkinler arası siyasal rekabetin meşru muhalefet sınırları içinde kalmasına hizmet etmiştir. *Ostrakismos*, seçkinler arası rekabetin demokrasi için yararlı ve değerli yanlarını yok etmeksizin en tehlikeli yönlerini ortadan kaldırmayı sağlayabilmiştir (Ober, 2015, ss. 240-241). Siyasal liderlerin *ostrakismos*tan yararlanarak kendi aralarında rekabet etmeleri, onların her an birbirlerini sınırlandırmalarını sağlayarak demokratik sistemin varlığına ve istikrarına hizmet eden siyasal bir sonuç yaratabilmiştir. Bu nedenle *ostrakismos*, siyasal seçkinler arası rekabeti istikrarlı ve düzenli hale getirerek aslında demokrasinin istikrarlı ve düzenli olarak işlemlerini sağlayan stratejik bir işlev görmüştür denilebilir. *Ostrakismos*, iktidarı salt kendi tekeline almak isteyenleri "meşru muhalefet sınırları içinde dizginlemeye" ve Atina'da istikrarlı bir demokratik siyasal rekabet sisteminin bütünlüğünü sağlamaya yönelik demokratik kurumsal çabanın bir parçası olarak işlev görmüştür (Kirshner, 2016, ss. 1099-1101).

3.4. *Ostrakismos*un Eğitsel İşlevi

Ostrakismos, Atina'daki demokratik siyasal pratikler içindeki siyasal eğitimin de en stratejik araçlarından biriydi. Kamusal okul sisteminin olmadığı Atina'da sadece

edilmesini niçin istiyorsun? Ne yaptı sana?" diye sormuş köylüye. Adam şaşkınlıkla "Hiçbir şey yapmadı, hatta onu tanımam bile" demiş. "Yalnızca herkesin ondan Adil diye bahsetmesinden bıktım usandım". (Herodotos, 1973, s. 873). Ulusal bir kahraman olan Aristides, İÖ 482'de haksız bir şekilde sürgün edildikten üç yıl sonra Perslerle savaşması için geri çağırılmıştır (Martin, 2012, s. 201).

varlıklı aileler çocuklarına özel hocalar tutarak onların okuma yazma ve temel bilgileri öğrenebilmelerini sağlayabiliyorlardı. Yurttaşların çok büyük bir çoğunluğunun okuma yazma dahi bilmediği Atina'daki eğitim, yurttaşların doğrudan katıldığı siyasal pratikler (meclis toplantıları, mahkemeler, Beş Yüzler Konseyi gibi kamusal kurumlarda görev alma) içinde ve bu pratikler aracılığıyla edindikleri siyasal bilgi ve tecrübeye dayanıyordu. Bu nedenle Perikles, *polis*i büyük bir okul olarak görüyordu. Siyasal pratikler dolayısıyla kazanılan bu eğitimin içeriği de kitabi ya da akademik nitelikte değildi elbette. Yurttaşa, demokratik siyasal pratikler sayesinde *polis*in kişinin ta kendisi olduğu, erdemli bir yurttaş olmanın yolunun kamusal çıkarları her zaman özel/kişisel çıkarlardan üstün tutmaktan geçtiği, *polis*in kaderinin kişinin aklına, davranışına ve kararlarına bağlı olduğu, dolayısıyla onun siyasal hayata katılmasının şart olduğu öğretiliyordu (Castoriadis, 1983, ss. 98-104). En önemli siyasal pratiklerden biri olan *ostrakismos* da her yıl kitlelerin kolektif gücünü seçkinlere hatırlatarak ve bir anlamda da dayatarak, seçkinlerin demokratik kamusal siyasal davranışa uymalarını sağlayan eğitsel bir işlev görüyordu (Ober, 1989, ss. 73-75). Bu eğitim, demokratik uzlaşmaya karşı davranışlarda bulunarak demokratik toplumun değerlerine karşı çıkanları topluluktan kovma tehdidinde dayanıyordu (Kuokkanen, 2020, ss. 55-58). İktidar tutkusuyla hareket ederek kendi çıkarlarını *polis*in kamusal çıkarlarının ve demokratik değerlerinin üstünde gören seçkinleri, demokratik kararların bağlayıcı doğasının halka açık bir gösterisi yoluyla, doğrudan eğitmeyi amaçlıyordu. Ancak *ostrakismos*un güçlü seçkinleri demokratik değerler konusunda doğrudan eğitmesinden çok daha önemli olan asıl amacı, tüm yurttaşları demokratik siyasal değerler konusunda eğitip aydınlatmaktı (Kuokkanen, 2020, ss. 55-58). Tüm yurttaşlara demokratik yaşamın gerektirdiği değerleri yani demokrasilerinde “neleri yapmaları ve neleri yapmamaları gerektiğini” hatırlatarak, yurttaşlar topluluğunun kendi “kurucu karakteriyle” yüzleşme sorumluluğu içinde hareket etmelerini sağlamayı öngören etik-siyasal bir eğitimdi (Chou ve Bleiker, 2009, s. 667). Bu eğitim aynı zamanda sıradan yurttaşlara barışçıl bir şekilde yöneticilerini uyurma ve cezalandırma yetkisi vererek onları doğrudan demokrasinin ve siyasal egemenliğin gerçek sahibi olan sorumlu ve katılımcı siyasal aktörlere dönüştürmeyi amaçlıyordu (Chou, 2010, s. 298).

3.5. *Ostrakismos* ve Olağanüstü Rejimler

Ostrakismos, hukukun üstünlüğüne bağlı birçok anayasal devlette normal yasal süreçlerin devletin güvenliğini garanti altına almakta yetersiz kaldığı durumlarda devreye sokulan olağanüstü hâl yasalarına benzemektedir. Romalılar, ulusal acil durumlarla başa çıkmak için anayasal olarak devletin bütün yetkilerini tek bir kişiye devrettikleri bir diktatörlük yetkisi geliştirmişlerdi, ancak bu yetki daha sonra Senato'ya devredilmiş ve Senato'ya kamu güvenliğini korumak için gerekli her türlü tedbiri alma yetkisi verilmişti. Anayasaya dayalı modern devletlerin kurulmasıyla birlikte ulusal güvenliği korumak için yürütme organına, normal yasal usulleri atlamasına ve hızla hareket etmesine olanak tanıyan ve temel anayasal

hakları askıya alan sıkıyönetim ve buna benzer çeşitli olağanüstü hal yetkileri tanınmıştır. *Ostrakismos*un farklı ve önemli olan tarafı ise, yasanın hem normal bir anayasal yetki olması, hem de bu yetkinin herhangi bir konseyin ya da yürütme organının değil doğrudan halkın elinde olmasıdır (Mitchell, 2015, s. 46). Bu bağlamda *ostrakismos*un Atina'nın olağanüstü bir durumla karşı karşıya kaldığı İÖ 480'li yıllarda (Pers işgali tehdidinin olduğu dönem) kullanılmaya başlaması da bir tesadüf değildi. Çünkü bu dönemde Atinalılar, hem Atina'yı işgal etmek isteyen Perslerin hem de Perslerle işbirliği yaparak Atina'ya geri dönüp tiranlık rejimi kurmak isteyen Peisistratos ailesinden tiranların tehdidi altındaydı (Hansen, 1991, ss. 35-37). Nitekim ilk *ostrakismos* uygulaması, İÖ 487'de, Peisistratus'un akrabası eski tiran Hipparchus'un Marathon'da Perslerle işbirliği yaparak bir tiranlık rejimi kuracağı düşüncesinden hareketle gerçekleştirilmişti (Martin, 2012, s. 201). Bundan sonra da Pers işgali ve tiranlık tehdidinin en yüksek olduğu ilk üç yıl boyunca yapılaş amacına uygun olarak kullanılmaya devam edilen *Ostrakismos* mekanizması, esas olarak olağanüstü durumlarda herhangi bir iktidar odağının büyümesine engel olmak için düzenlenmişti (Farrar, 2013, s. 186).

Öte yandan Perslere karşı zafer kazanan Atina'nın Ege'de deniz filosunu kurmasıyla birlikte demokrasinin önü daha da açıldı. Atina'da Pers işgaline karşı verilen ulusal savunmanın hafif askeri donanım malzemesi alabilecek durumdaki orta sınıftan yurttaşların oluşturduğu kara gücünden (*hoplit*) çok deniz gücüne dayanması, iç siyasal güç dengesinde de büyük bir dönüşüme yol açmıştır. Perslere karşı zafer kazanan deniz gücü, *polis*in en kalabalık ve en alttaki mülksüz sınıfını kapsayan kürekçilerden oluşuyordu. Bu dönüşüm siyasal hakların en yoksul sınıflara doğru olağanüstü bir şekilde genişlemesine yol açmıştır (Hansen, 1991, s. 36-37). Perslere karşı kazanılan zaferden sonraki dönemde Atina iç politikasında daha da güçlenen demokratlar, oligarşi yanlısı liderlere karşı sıklıkla *ostrakismosa* başvurmuşlardır. Demokrasinin toplumsal-sınıfsal tabanının genişlediği bu dönemde tiranlık tehdidinin yerini artık oligarşik yönetim tehlikesi almıştır. Bu nedenle *ostrakismos*, Atina'daki oligarşik darbelere karşı da en temel güvence haline gelmiştir (Şenel, 1970, s. 235).

4. *Grphe Paranomon*

Son *ostrakismos* vakasının İÖ 416'da, ilk *Grphe Paranomon*³ uygulamasının ise İÖ 415'te başlatıldığı bilinmektedir. Bu değişimle birlikte, halkın siyasal seçkinleri hizaya getirmek ve kontrol etmek için elindeki en güçlü silah olan *ostrakismos*un yerini siyasal seçkinleri Halk Mahkemesi aracılığıyla kontrol etmeye dayanan *GP* almıştır (Hansen, 1991, s. 205). *GP*'un siyasal seçkinlere karşı bir denetim aracı olarak geliştirilmesi, tüm yurttaşlara *isegoria* hakkının (konuşma özgürlüğü ve eşitliği hakkı) tanınmış olmasıyla bağlantılı olarak düşünülmelidir. Cleisthenes'in getirdiği *isonomia* (yasa önünde eşitlik) ilkesinden sonra, İÖ 462'deki demokratikleşme dalgasında Perikles'in yürürlüğe koyduğu *isegoria* ilkesiyle

³ Bundan böyle GP.

birlikte Halk Meclisinde herkese konuşma, yasa taslağı sunma ve oylamanın gizli yapılmasını isteme hakkı tanınmaya başlamıştır (Ağaoğulları, 1989, s. 25; Ober, 1989, ss. 78-79). Böylece isteyen her yurttaşa mecliste konuşma, yasa önerisi sunma, başka bir yurttaşı yasaları ihlal ettiği gerekçesiyle suçlama hakkı tanınmıştır. *İsegoria* ilkesi, mecliste yurttaşları aktif bir konuşmacı ve dinleyici olarak birbiriyle rekabet eden ve yargılayan bir konuma getirmiştir. Yurttaşların bireysel inisiyatif alma isteğine bağlı olarak işleyen *isegoria* ilkesi (Farrar, 2007, s. 179) sayesinde yurttaş kendisine sunulan çeşitli politikalar arasında bir seçim yapabiliyordu. Bu ilke aynı anda Halk Meclisi'ni de kamusal siyasal müzakere ve karar alma sürecinin merkezi haline getiriyordu. Atina yönetim sistemi, kamusal tartışmanın ardından kitlesel karar almaya dayanıyordu. Meclise katılan 6.000-8.000 arası yurttaşın her biri oy kullanma hakkına sahipti. Ancak yüz yurttaştan biri bile herhangi bir toplantıda *isegoria* hakkını kullanmak istese, oylama öncesinde yaşanacak tartışmanın yoğunluğu sistemin çökmesine neden olabilecekti. Bu nedenle tüm yurttaşlara mecliste konuşma hakkı verilmiş olmasına rağmen mecliste genellikle sürekli aktif olan ve politika yapıcı olarak hareket eden hatipler konuşabiliyordu. Devlet politikasının tüm önemli konularına mecliste yapılan konuşmalarla karar verildiğinden halk önünde konuşma becerisi (retorik) liderlik etmenin en önemli aracı haline gelmişti. Doğal olarak, sürekli aktif olan hatipler, konuşma becerileri sayesinde, meclisi yönlendirebiliyor ya da manipüle edebiliyorlardı (Ober, 1989, ss. 324-325).

Atina demokrasisi ile modern demokrasi arasındaki temel fark, Atina yurttaşlarının büyük bir çoğunluğunun siyasal tartışmalara katılması değil, sıradan yurttaşların büyük bir kısmının her siyasi kararı oylaması ve topluluk önünde konuşma engellerinin olmamasıydı (Cammack, 2013, s. 101). Aslında Halk Meclisi'nde oy kullanmak en ciddi işlerden biriydi. Çünkü oy kullanabilmek için meclisin açılışından itibaren tüm hatiplerin konuşmalarını dinlemiş olma şartı getirilmişti. Yurttaşlar siyasi ve askeri liderleri seçmek için, vergileri düzenlenmek ya da bir yasayı değiştirmek, bazen de kendisinin ve ailesinin ölebileceği bir savaşa karar vermek için oy kullanabiliyorlardı. Yurttaşların kişisel çıkarları ile *polis*in çıkarlarının bir ve aynı olduğu siyasal-askeri bir dünyada, aynı zamanda kara ya da deniz ordusunda askerlik yapan yurttaşların oy kullanarak karar verdiği sayısız konuya kayıtsız kalması ya da hafife alması düşünülemezdi. “Savaş ile siyasetin ya da savaşçıyla siyasetçinin tümüyle özdeşleştiği bir dünyada yurttaşlardan oluşan ordu, silah altına alınmış Halk Meclisi idi ya da ordu savaş durumundaki şehir-devletinin ta kendisi idi” (Vernant, 2007, ss. 48-49). Dolayısıyla askerlik ile yurttaşlık görevinin özdeşleştiği *polis*in askeri-siyasal düzeninde yurttaş, kullandığı her oyun, servetini, yaşamını ve tüm haklarını riske atabileceğini biliyordu. *Polis*in askeri yenilgi yaşamaması ya da başarısız olması, her yurttaşın kişisel saygınlığını, kendisinin ve ailesinin yaşamını ve zenginliğini kaybetmesi demekti (Coulanges, 2011, s. 313).

4.1. Mahkemeler Aracılığıyla Demokrasiyi Yürütmek

Modern demokrasilerin aksine Atina demokrasisinde yurttaşların oy kullanma ve mecliste konuşma haklarını kullanırken aldığı riskler çok yüksekti. Ancak Atina ne pasif bir dinleyici kitlesi üzerinde hakimiyet kuran bir “hatip aristokrasisi”, ne de çağdaş müzakereci bir hatip demokrasisi idealiydi. Atina demokrasisi, sıradan yurttaşların, çeşitli adli süreçleri kullanarak yaptığı yargılamalar sayesinde hatip azınlığın gücünü frenlemeye çalışan seçmenlerin demokrasisiydi. Hiç şüphe yok ki tüm yurttaşların konuşma hakkına sahip olması çok önemliydi ve bu, doğuştan ya da varlıklı seçkinlerden başka hiç kimseye konuşma hakkının tanınmamasından çok daha iyiydi. Bununla birlikte, altı bin kişilik bir toplantıda çok küçük bir yurttaş kesimi dışında bu hakkın kullanılması fiilen imkansızdı. Ancak konuşmayan ya da konuşamayan sıradan yurttaşlar için adli kurumsal denetim araçları olan Halk Mahkemeleri vardı (Cammack, 2013, s. 101). En yoksul yurttaşların oluşturduğu Halk Mahkemeleri, Solon’un siyasal denge politikasının bir sonucu olarak, aristokratik yönetimin kalesi olan *Areopagus* Konseyi’ni dengelemek üzere kurulmuştu (Bettalli, 2020, s. 118). Aristoteles’in “mahkemede oyu elinde tutan halk, devleti de elinde tutuyordu” (Aristoteles, 2013, s. 11) ifadesi, aslında, mahkemelerin dengeleyici bir işlev görmekten çok halkın gücünü simgeleyen bir organ olarak sahip olduğu statüye işaret ediyordu. Halk Mahkemeleri’nin zaman içinde sayısı ve yetki alanları giderek arttı. Ancak mahkemeler demokratik sistem içindeki stratejik önemine tam olarak Pers zaferinden sonra kavuşmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Perslere karşı savaşmak için Ege’de Atina’nın liderliğinde bir deniz filosunun kurulması, Atina demokrasisinin gelişmesinde devrim niteliğinde bir dönüşüm yaşanmasına yol açmıştır. Pers savaşlarında belirleyici rol, orta sınıftan yurttaşların oluşturduğu kara gücü ordusundan deniz gücü ordusuna geçirmiştir. Perslere karşı zafer kazanan deniz gücü ordusu ise, *polis*in toplumsal tabakalaşmanın en altında yer alan mülksüz sınıflarından oluşuyordu. İşte bu dönüşüm siyasal hakların en yoksul sınıflara verilmesinin de önünü açmıştır (Hansen, 1991, ss. 36-37). Perikles, İÖ 462’de, yoksul çoğunluğun siyasal katılımını yaygınlaştırmak için tüm kamu görevlileri ile Halk Mahkemeleri, Halk Meclisi ve Beş Yüzler Konseyi üyelerine ücret ödemeye başlamıştır. Ücret ödeme, siyasetin çalışmak zorunda kalmayan, boş zamanı olan varlıklı sınıflara ait bir faaliyet olması anlayışına karşı geliştirilen bir politikaydı. Perikles tarafından devlet bütçesinden sistemli olarak ödeme yapılmaya başlanması, alt sınıfların ekonomik nedenlerle bu demokratik organlarda görev alamamalarının önündeki maddi engelleri ortadan kaldıran demokratik bir politika olmuştur. Çünkü ücret ödenmeye başlanmasıyla büyük çoğunluğun siyasal alana katılma hakkının sağlanması siyasal eşitlik (*isonomia*) ilkesinin hayata geçirilmesi demektir (Bettalli, 2020, s. 118; Ober, 1989, s. 80; Tridimas, 2011, s. 63). Atina’nın en alt mülksüz sınıfları sayesinde kazanılan zaferden sonra, daha önce dördüncü sınıftan en yoksul yurttaşlara kapalı olan *arkhon*luklar ilk önce kura ile bu yurttaşlara açılmış, hemen ardından da bu makamlar ortadan kaldırılmıştır. Bu demokratik gelişmeye bağlı olarak, görev süreleri dolan *arkhon*ların oluşturduğu aristokratik *Areopagus* Konseyi fiilen

ortadan kalmış oluyordu. Aristokratik yönetim döneminde yönetimi denetleme, anayasa ve yasaların koruyuculuğunu yapma gibi işlevlerinin yanı sıra yüksek ceza mahkemesi olarak da görev yapan *Areopagos*'un tüm yetkileri Halk Meclisi'nin kararıyla Beş Yüzler Konseyi ve Halk Mahkemeleri arasında paylaştırılmıştır (Hornblower, 1992, s. 10). İ.Ö. 462'de *Areopagos*'un yargı yetkileri de sıradan yurttaşların kura ile atanarak görev yaptığı Halk Mahkemeleri'ne devredilmiştir (Aristoteles, 2013, s. 30; Ober, 1989, s. 8; Şenel, 1970, ss. 112-113). Böylece Halk Mahkemeleri Atina'nın katılımcı demokrasi ideolojisi ile bütünleşmiş, demokratik ideolojiyi yansıtacak bir niteliğe kavuşmuştur (Lanni, 2013, s. 163).

Halk Mahkemeleri en yoksul yurttaşlar arasından her yılın başında, jüri üyesi olmak isteyen, otuz yaşını doldurmuş, her kabileden altı yüz (600) olmak üzere toplam altı bin (6000) kişinin kura ile belirlenmesi ile oluşuyordu. Bu yargı sisteminde suçlamada bulunan, davayı açan ve davaya başkanlık eden yargıçlar ile tarafları dinleyen jüri üyelerinin tamamı sıradan yurttaşlardan (amatörlerden) oluşuyordu. Yemin eden jüri üyeleri, normal jüri sayısının beş yüz bir (501) ya da daha fazla olduğu ve en az iki yüz bir (201) kişilik oturumlardaki davalara kura ile dağıtılıyorlardı. Bir mahkeme günü için gereken toplam jüri üyesi sayısı muhtemelen bin beş yüz ila iki bin (1500-2000) civarındaydı. Seçilen gün için jüri üyeleri kura ile belirlendikten sonra bu grup yine kura ile farklı mahkemelere dağıtılıyordu (Hansen, 1991, s. 209).

Tüm kamu görevlileri Halk Mahkemelerinin gözetimi ve denetimi altında çalışıyorlardı. Mahkemeler, göreve başlamadan önce karşılanması gereken belirli asgari nitelikleri araştırmanın yanı sıra, görev sırasında ve sonrasında inceleme (*dokimasiai*) ve denetimde (*euthynai*) bulunma yetkisine sahipti. Mahkemeler aracılığıyla yürütülen bu hesap verebilirlik usulleri, yolsuzluğa ve kötü yönetime karşı bir önlem olarak düşünülmüştü (Farrar, 2013, s. 186). Halk Mahkemeleri, başta askeri komutanlar olmak üzere tüm resmi görevlilere yolsuzluk, sahtekârlık, yetersizlik ya da bir askeri seferin başarısızlıkla sonuçlanması vs. üzerine açılan davalara da bakıyordu (Battalli, 2020, s. 118). Mahkemeler, Halk Meclisi tarafından bir yıllığına seçilen başkomutanlar ile onun yardımcılarını anayasayı ortadan kaldırmaya teşebbüs, vatana ihanet ve yolsuzluk suçlarından yargılama yetkisine de sahipti. Böylece bu mahkemeler, seçimle göreve gelen en tepedeki devlet adamlarının ya da siyasal seçkinlerin kaderini belirleyen siyasal bir güç odağı haline gelmiştir. Halk Mahkemeleri aracılığıyla yürütülen tüm bu adli süreçler herhangi bir yurttaş tarafından başlatılabildi. Sıradan yurttaşlar mahkemelerdeki jürilerin üyeleri olarak tüm davaların sonuçlarını belirleme gücüne sahiptiler (Cammack, 2013, ss. 100-101; Tridimas, 2011, s. 63).

Atina'da sıradan yurttaşlar, birbirleriyle siyasal mücadele içerisinde olan hatiplerin kıyasıya tartışmaları sonucunda bilgi sahibi oluyor ve kararlarını oylarıyla belli ediyorlardı. Genel oylamayı harekete geçiren şey hatiplerin sözleriydi. "Hatiplere demagog yani *polis*in sürücüleri adı veriliyordu. Yurttaşları harekete geçiren ve

onların tüm kararlarını belirleyenler de bu hatiplerdi” (Coulanges, 2011, s. 311). Atinalılar, rakip siyasi liderlerin yanıltıcı tavsiyelerinin demokratik yönetimi riske atabileceğini ve devleti felakete sürükleyebileceğini, sonu kötü felakete biten geçmişteki çeşitli olaylardan dersler çıkararak öğrenmişlerdi. Siyasal seçkinlerin yönlendirmesi ve manipülasyonu yüzünden mecliste alınan kötü kararların siyasal ve hukuki öngörülemezlik yaratabileceğini ve bunun da yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini fark etmişlerdi. Mecliste alınan kararların öngörülemezliğini iki faktör daha da artırıyordu. Birincisi, meclise katılanların toplantıdan toplantıya farklılık göstermesi nedeniyle, bir toplantıda alınan kararın bir sonraki toplantıda alınan karar açısından bağlayıcı nitelik taşımasıydı. İkincisi ise, mecliste kararların alınmasını hızlandıran basit çoğunluk (% 50 +1) kuralının uygulanması, toplumdaki tercihler ve deneyimler değiştikçe kamu politikasının da kolayca değişmesine yol açıyordu (Lyttkens vd., 2018, s. 391).

4.1.2. *Graphe Paranomon*'un İşleyişi ve Niteliği

GP mekanizması tam da bu bağlamda, Halk Meclisi'nde kararların alınması sürecinde ve sonrasında yaşanabilecek olumsuzluklara karşı hukuksal bir denetim aracı olarak geliştirilmiştir. İÖ 415 civarında, yukarıda söz edilen adli kontrol mekanizmalarına *GP* da eklenmiştir. Meclis tarafından verilen herhangi bir karar *GP* aracılığıyla mahkemelerce bozulabilecekti. *GP* sayesinde mahkemeler, siyasal seçkinlerin sözlerini ve eylemlerini kontrol etmede çok kritik bir siyasal rol oynamış, Atina demokratik sisteminde nihai otorite olarak işlev görmeye başlamıştır (Cammack, 2013, ss. 133-134). Mahkemelerin, meclisin aldığı kararları kontrol etmede yoğun bir rol oynaması onu politika oluşturma oyununda bir veto oyuncusu haline getirmiştir (Tridimas, 2011, s. 63).

“*GP* ile sıradan yurttaşların mecliste anayasaya aykırı olarak yasa öneren kişilere karşı Halk Mahkemelerinde anayasaya aykırılık nedeniyle dava açma yetkisi tanınmış oluyordu” (Ağaoğulları, 1989, s. 26). *GP* sayesinde, Halk Meclisi'ne yasa önerisinde bulunan herkese karşı bir yıl içinde dava açma hakkı tanınıyordu. Bu süre, yurttaşlara sonuçları araştırma ve değerlendirme fırsatı vermek için öngörülmüştü. *GP*, Halk Meclisi'ndeki görüşmeler sırasında ve oylamadan önce verilebileceği gibi, yasanın oylanıp kabul edilmesinden sonra da (bir yıl içinde) verilebilirdi. Oylamadan önce verilmesi durumunda görüşmeler erteleniyor ve mahkemenin vereceği karar bekleniyordu. Oylamadan sonra yani meclisten karar çıktıktan sonra Halk Mahkemesi'nin vereceği karara kadar yasanın uygulanması erteleniyordu (Mumcuoğlu, 2022, s. 18). *GP* suçlaması, teklifin sadece demokratik anayasaya değil, aynı zamanda halkın çıkarlarına da aykırı olduğu anlamına geliyordu. *GP* suçlaması, halkın çıkarlarına aykırı olan herhangi bir meclis kararı (örneğin, meclisin değersiz bir kimseyi onurlandırarak ona ayrıcalıklar tanınması vb.) için de verilebilirdi. Bu nedenle *GP*, bir kamu davası niteliği taşıyordu ve dava konusu suç da tüm Atinalıların kamusal çıkarlarını tehdit eden bir edim olarak görülüyordu (Hansen, 1991, s. 206).

GP, yasayı hem standart bir adli incelemeye tabi tutuyor, hem de politikacıların meclise siyasi hesap vermesine benzer şekilde inceliyordu; bunu da hukuk mevzuatına ve toplumun çıkarına en uygun olacak şekilde gerçekleştiriyordu. *GP* prosedürü mevcut yasaların güvenilirliğinin artmasına da yol açıyordu. Özellikle mecliste kararların alınmasında basit çoğunluk kuralının uygulanması ve toplantıdan toplantıya meclisin bileşiminin değişmesi nedeniyle, yeni koşullara yanıt olarak herhangi bir yasayı değiştirme konusunda meclis üzerinde çok az etkili kısıtlama vardı (Lyttkens vd., 2018, s. 402). Bir *GP* davası en az 501 kişilik jürinin olduğu mahkemelerde görülüyordu (Hansen 1991, s. 209). Suçlanan kişinin hüküm giymesi halinde mahkemeye konu olan meclis kararı hükümsüz ilan ediliyor, suçlu bulunan kişi de çeşitli cezalara çarptırılıyordu. Hükümlü ömür boyu ödeyeceği çok ağır bir para cezası alabilir, ya da daha ağır bir ceza olarak kişilik haklarının üçte birinden yoksun kalabilirdi. Eğer kişi anayasaya aykırı bir teklif sunduğu için üç kez mahkûm edilmişse, tam ve kalıcı bir cezalandırmaya yol açacak şekilde, tüm siyasi haklarından mahrum bırakılabilirdi. Ancak suçlayan kişi de davada suçlama gerekçelerini etraflıca anlattıktan sonra haklılığı konusunda jüri üyelerinin en az %20'sinin oyunu alamazsa, suçladığı kişinin yerine cezalandırılıyordu (Kyriazis ve Karayiannis, 2011, s. 72; Hansen, 1991, s. 207).

Ostrakismos mekanizmasından sonra uygulamaya konan *GP*, yılda sadece bir kişiyi sürgün etmek yerine, çok sayıda politikacıyı ya da sıradan yurttaşı meclise halkın çıkarlarına/kamusal çıkarlara aykırı yasa önerilerinde buldukları için cezalandırılabilme olanağı sağlıyordu. *Ostrakismos*un aksine, *GP*'un bir yıl içinde kaç kez kullanılabileceği ya da suçlanan kişi sayısı konusunda hiçbir sınırlama yoktu. *GP* yasal bir prosedür olduğu için mahkemelerde savunma amaçlı konuşmalar yapılıyordu. Oysa *ostrakismos*ta oylamadan önce bu türden tartışmalar söz konusu değildi. Bununla birlikte, *GP*'da mahkemenin sonucu, davanın anayasaya aykırılığına ve uygunsuzluğuna bağlıydı. *GP*, herhangi bir yurttaşın mecliste anayasaya aykırı bir öneride bulunmakla suçlanabileceğini ve suçlu bulunması halinde de potansiyel olarak ağır bir cezaya çarptırılabilceğini içeriyordu (Lyttkens vd., 2018, ss. 389-397). Çünkü *GP*, “mecliste anayasaya aykırı bir teklifte” bulunan bir yurttaşın bu teklifi meclis tarafından onaylanmış olsa bile sonradan yargılanabileceğini, mahkûm edilebileceğini ve ağır bir cezaya çarptırılabilceğini öngören bir mahkeme usulüydü. Sunulan öneri, meclis tarafından yasalaştırılıp uygulamaya konulmuş olsa dahi bu yasaya karşı mahkemelerde dava açılabilir, dava sonucunda önerinin yasaya aykırı olduğu ilan edilebilir ve öneri sahibi sözlerinden dolayı cezalandırılabilirdi (Finley, 1985, ss. 113-114). Böylece *GP* yurttaşların *isegoria* hakkını disipline etmeyi, halkın aldığı kararı yeniden gözden geçirme fırsatı yaratmayı amaçlıyor, yasamanın aldığı kararın Halk Mahkemesi tarafından bozulmasına fırsat tanıyordu. Günümüz demokrasilerinde halkın temsilcilerinin konuşma özgürlüğü korunurken aynı zamanda yasama sorumsuzlukları da korunmaktadır. Yani halkın temsilcisi olan vekiller meclisteki konuşmalarından dolayı cezalandırılmaz (kürsü dokunulmazlığı). Oysa siyasal partilerin ve temsilcilerin olmadığı Atina

demokrasisinde *GP* ile yurttaşlara yasama dokunulmazlıklarının olmadığı bir konuşma özgürlüğü veriliyordu. Bu nedenle yurttaşların *isegoria* hakkını kullanırken yurttaş sorumluluğu içinde davranmaları ve kendi kendilerini sınırlandırmaları amaçlanıyordu (Finley, 1985, ss. 38-39). Atinalılar *GP*'u demokrasiyi korumanın en önemli aracı olarak görüyorlardı. Çünkü *GP* hem tüm yurttaşların mecliste yapılan yasalara karşı çok dikkatli olmalarını ve sorumluluk içinde davranmalarını teşvik ediyor, hem de hatipleri, önerdikleri yasaların demokratik yönetime etkileri hakkında daha dikkatli düşünmeye zorluyordu (Farrar, 2013, s. 176).

4.1.3. Verilen Kararları İki Kere düşünmek

4.1.3.1. Acele Kararların Riskleri

GP'un en belirgin özelliği Atina yurttaşlarına aceleye getirilmiş bir meclis kararını Halk Mahkemeleri aracılığıyla ikinci defa düşünebilme ve yeniden değerlendirebilme fırsatı vermek için tasarlanmış yasal bir süreç olmasıydı (Finley, 1983, s. 55). Atinalıların meclisin kararlarının ikinci bir defa mahkemeler aracılığıyla incelemesini ve karara bağlanmasını istemelerinin tek bir nedeni yoktu. Ancak hiç şüphe yok ki *GP*'un ardındaki en önemli tarihsel ve siyasi neden, meclisin aldığı yanlış kararların olumsuz sonuçlarının yarattığı acı deneyimlerdi. Atinalılar böylece halk iradesinin dizginsiz olarak kullanılmasının tehlikelerini idrak etmişlerdir. *GP*, mecliste alınan bir karara itiraz etme fırsatı tanıyarak çok acele verilen kararlara karşı bir sigorta işlevi görmesi için çıkarılmıştı (Ober, 1989, ss. 301-302). Acele verilen kararların iyi bilinen iki örneği bile Atina'nın sonradan yaşadığı, büyük felakete yol açan örnekler niteliğindedir. Bunlardan ilki, Atina'nın, Sicilya'ya büyük bir keşif gücü göndermek ve bu gücü birkaç yıl orada tutmak gibi olağanüstü hatalı bir kararın sonucunda, İÖ 413 yılında, Sicilya'daki kara ve deniz kuvvetlerinin tamamını kaybetmesidir. Başka bir örnek ise, İÖ 406'da gerçekleşen Arginoussai savaşında zafer kazanan Atinalı generallerin sekizinin, savaştan sonra hayatta kalanları yakalayamadıkları gerekçesiyle toplu olarak ölüm cezasına çarptırılmış olmalarıdır. Bu karardan sonra Atina denizdeki askeri gücünü neredeyse tümüyle kaybetmiş ve Sparta'ya karşı yenilgisi kaçınılmaz hale gelmiştir. Nitekim *GP* yasasının Atina ile Sparta arasında yirmi yedi yıl süren (İÖ 431-404) ve en sonunda Atina'nın yok olmasına yol açan Peloponnesos Savaşı sırasında meclis tarafından alınan acele ve hatalı kararları telafi etmek için çıkarılmış olması da bir tesadüf değildir (Kyriazis ve Karayiannis, 2011, s. 72).

4.1.3.2. *Grapshe Paranomon*'un Felsefesi

Bir siyasi lideri, halkın kabul ettiği bir öneri nedeniyle cezalandırmanın ardındaki felsefe, "halkın yanılmazlığı" ilkesine dayanıyordu. Çünkü, Atina doğrudan demokrasisinde "halk asla yanılmaz ve eğer bir konu halka doğru bir şekilde anlatılırsa şüphesiz halk da doğru karara varacaktır" düşüncesi hakimdi. Halk ancak sadece kendi özel-kişisel çıkarlarını düşünen kurnaz ve yozlaşmış hatipler

tarafından yanıtlanabilirdi ve yanıtlandıkları için de halk kendi çıkarları aleyhine hatalı kararlar verebilirdi”. Bu nedenle “*GP* halka karşı değil, halkı yanıltmış olan hatiplere karşı bir denetim aracıydı” (Hansen, 1991, ss. 207-208) ve “halkı kandırabilecek, demagog ve dalkavuk politikacılara karşı demokratik düzenin bir güvencesi olarak kabul ediliyordu” (Mumcuoğlu, 2022, s. 18). *GP*, mecliste halkı yanlış yönlendiren politikacıları/sözleri cezalandırmanın bir yöntemi olarak mecliste alınan kararları o anın heyecanı geçince Halk Mahkemeleri aracılığıyla yeniden değerlendirebilme fırsatı sağlıyordu. Mahkemelerde kararı ikinci defa ele almak yurttaşlara kitlesel psikozun etkilerinin üstesinden gelebilmeleri için yeni bir fırsat daha yaratıyordu. Amaç, politikacıları tekliflerinde ihtiyatlı hareket ederek demokrasinin temel değer ve normlarına karşı dikkatli olmaya zorlamaktı (Ober,1989, ss. 301-302).

4.1.3.3. Mahkemeler Aracılığıyla Yeniden Düşünmek

GP uygulaması, Atinalıların, Halk Mahkemeleri'nin nihai otoritesine olan bağlılıklarını tartışılmaz hale getiriyordu (Cammack, 2013, s. 169). Mahkemelerin yapısı, tartışmanın fiili şekli ve oylama şekli de mahkemelere duyulan saygının artmasını sağlıyordu. Mahkeme jürilerindeki yurttaşlar topluluğu, genel olarak, nüfusun bir numunesini yansıtmaması bakımından meclise benziyordu; ancak bileşim açısından meclisten çok daha farklıydı. Yirmi yaşını dolduran tüm yurttaşlar meclise katılabilirken, mahkemelerdeki jüri üyelerinin yaşının en az otuz olması gerekiyordu. Yunanlılar yaşlıların üstün bilgeliğine ve deneyimine (“kel kafalara ve ak sakallara”) büyük saygı duyuyorlardı. Mahkemelerdeki jüri üyeleri politikacıların yaptıkları konuşmaları değerlendirirken daha dikkatli, daha az aceleciydi ve daha zengin bir deneyime sahipti (Lyttekens vd., 2018, s. 403).

Bir mahkeme, genellikle, belirli bir dava üzerinde meclisteki tartışmalardan çok daha uzun bir zaman harcıyordu. Mahkeme tam bir gün sürüyordu ve çoğu zaman da yalnızca tek bir davaya bakıyordu. Oysa mecliste bir dizi konunun yarım gün içinde ele alındığı oluyordu. Mecliste pek çok konunun ele alınması çoğu zaman kaotik tartışmalara yol açabiliyordu. Oysa mahkemelerde tartışma yalnızca iki taraf arasında olduğu için her iki taraf da davalarına tam olarak hazırlanabiliyordu (Hansen, 1991, s. 209). Bu nedenle mahkemelerdeki kamuya açık tartışmalar çok daha kapsamlı, ayrıntılı ve mantıklı müzakerelerin yapılmasına fırsat sağlıyordu (Farrar, 2013, s. 176).

Mahkemelerin meclis tarafından alınan kararları kontrol etmesinden dolayı politika oluşturma oyununda bir veto oyuncusu haline gelmesinde, yıl içerisindeki toplanma sayısının meclisin toplanma sayısından çok daha fazla olması da etkili oluyordu. Meclis yılda yaklaşık olarak kırk (40) defa toplanırken, mahkemeler yılda yaklaşık olarak yüz yetmiş beş ile iki yüz yirmi beş (175-225) defa toplanıyordu (mahkemeler meclis günlerinde toplanmazdı). Bu durum siyasal-toplumsal gündemi belirlemede ve kamusal tartışmalarda mahkemelerin Halk Meclisi'ne göre çok daha etkili bir kurum olmasını sağlıyordu. Ayrıca mahkemeler, bir yılda bu

kadar fazla gün toplandığı için, mevzuatı ve yetkilileri incelemeye meclisten çok daha fazla zaman ayırabiliyordu (Tridimas, 2011, s. 63). Öte yandan, meclisteki oylamalar el kaldırma yöntemiyle yapıldığı için oyların fiilen sayımı yerine yalnızca görsel bir değerlendirme yapılıyordu. Bu yöntem, mecliste verilen kararları, yurttaşlar üzerindeki grup baskısı ya da başka nedenler yüzünden manipüle edilmeye açık hale getiriyordu. Oysa mahkemelerde kararlar gizli oy ile alınıyordu; bu yöntem mahkemelerdeki jüri üyelerine bir koruma kalkını sağlayarak dışarıdan yönlendirmeyi ya da başka araçlarla jüri üyeleri üzerinde baskı kurmayı engelleyici bir işlev görüyordu. Gizli oylama yönteminin yanı sıra oyların fiilen sayılması da mahkemelerde, mecliste alınan kararların aksine, yurttaşların gerçek tercihlerini yansıtmaya olası bir tartışmasız bir biçimde yükseltiyordu (Hansen, 1991, s. 210). Ayrıca Atinalıların gözünde, mahkemelere kurayla atanan jüri üyelerinin yemin ederek göreve başlamaları da mahkemelerin saygınlığını ve güvenilirliğini artıran bir durumdu. Halk Meclisi üzerinde denetim araçları olarak işlev gören mahkemelerin kararlarının halk meclisinde alınan kararlara göre üstün sayılmasının çok önemli bir başka nedeni de mahkemelerin kararlarının kesin olmasıydı (Battalli, 2020, s. 118; Farrar, 2013, ss. 176-177).

4.1.4. Demokratik İstikrar ve *Graphe Paranomon*

GP, demokrasinin varlığına ve istikrarına karşı siyasal seçkinlerden gelebilecek tehditleri önleme sürecinde meclis kararları, mahkeme kararları ve Atina politikası arasında bağlantı kurulmasını sağlayarak demokrasi açısından stratejik bir işlev görüyordu. Aslında daha önce de vurgulandığı gibi Atina'da demokrasinin kurulması ve gelişmesi, zengin ve nüfuzlu aristokratların kendi aralarındaki hizip mücadelesinin bir sonucu olarak bazı aristokratların demokratik/halkçı reformları desteklemeleri sayesinde olmuştu. Halka dayanarak politika yapan ve kariyerlerini halkın desteğine borçlu olan bu siyasal seçkinler, oligarşik rakipleri üzerindeki siyasal nüfuzlarını artırmak için mecliste ve mahkemelerde mücadele veriyorlardı. Bu siyasal seçkinler yaş farkı ve sınıfsal farklılıklar nedeniyle meclis ile mahkemelere katılan yurttaşlar arasındaki tercihlerin farklı olacağını hesaba katarak politika yapabileceklerini biliyorlardı. *GP* ile birlikte halkın iradesi ya da halkın egemenliği hem meclisin basit çoğunluğunun hem de mahkemelerdeki jüri üyelerinin çoğunluğunun toplamıyla belirlenmeye başlanmıştı. Otuz yaş üstündeki ve sınıfsal olarak toplumun en yoksullarının hâkim olduğu Halk Mahkemeleri'nde güçlü desteğe sahip olan bir politikacının Atina'da etkili politikacı olma ihtimali, meclisin desteğini kazanma eğiliminde olan bir politikacıdan çok daha fazlaydı. Bu nedenle mahkemede desteği zayıf olan bir politikacının siyasal hedeflerine ulaşması çok zor görünüyordu. Mecliste çoğunluğun desteğine sahip bir yasa önerisinin mahkemede reddedilme ihtimali her zaman muhtemeldi. Mecliste kazansa bile, rakibi her zaman konuyu bir *GP*'a başvurarak mahkemeye taşıyabilirdi. Kısaca, mecliste çoğunluğa güvenebilen, ancak mahkemelerde onay alamayan birinin Atina politikasını etkilemesi zordu ve bir *GP* başvurusu ile yargılanma ve suçlu bulunma riski vardı. Meclis oylamasını kazanan ve mahkemelerde çoğunluğa sahip

politikacının teklifinin mahkeme tarafından reddedilme riski ise neredeyse yoktu. Çünkü mahkemelerde çoğunluğa sahip olan bir politikacı, oyların minimum %20'sini toplayamamak gibi ihmal edilebilir bir riskle karşı karşıyaydı (Lyttkens vd., 2018, ss. 404-408). Bu da özellikle Pers savaşı sırasında ve zaferinden sonra Atina'nın iç ve dış politikasında en etkili siyasal seçkinler haline gelen Generaller Kurulu'nun (başkomutan ve onun yardımcısı olan dokuz generalden oluşuyordu), mutlaka Halk Mahkemelerinin desteğini alacak bir siyasal politika izlemeleri gerektiği anlamına geliyordu. Aynı zamanda en büyük devlet adamları olan Atinalı baş komutanlar hem meclisin onayını alarak seçilmek (bir yıllığına seçiliyorlardı) ve hem de, çok daha önemlisi, meclise önerdikleri yasa tekliflerinin içeriğini mahkemeleri hesaba katarak yapmak zorundaydılar. Halk Meclisi'nde seçilerek göreve gelen başkomutanların kaderi, sıradan yoksul yurttaşların kura ile atandığı mahkemelerin verdiği kararlar sonucu belirleniyordu.

Sadece generaller için değil, öteki siyasal seçkinler için de *GP*'a çok sık başvurulmuş olması, Atina da siyasal seçkinler arasında keskin çatışmaların çok sık yaşandığının bir işaretidir. Mecliste oy kaybeden neredeyse her seçkin grubu, yenilgiyi kabul etmeyerek rakiplerini *GP* aracılığıyla mahkemeye vermeye çalışmıştır. Atinalı siyasal liderlerin büyük çoğunluğunun, kariyerleri boyunca en az bir defa olmak üzere ve çoğu zaman da birden fazla defa, meclise verdikleri yasa önerilerini savunmak için mahkemelere gönderilmiş olduğu tahmin edilmektedir (Hansen, 1991, s. 210). Ancak bu sayının tahminlerin çok üstünde olduğunun işaretleri de vardır. Örneğin İÖ 5, yüzyılın en ünlü hatiplerinden Aristophon'un, kendisinin yalnızca *GP* nedeniyle yetmiş beş kez suçlandığını söylediği bilinmektedir. Siyasal seçkinlerin, birbirlerini kontrol etmek amacıyla sürekli *GP*'a başvurmaları, onların birbirlerine bağlı bir yönetici seçkin grubu olmalarını büyük ölçüde engellediği söylenebilir. Ancak yine de *GP*'un varlığının, seçkinler arasındaki gizli iş birliğini mutlak olarak engelleyebileceğinin de hiçbir garantisi yoktu. Örneğin *GP*'un varlığı, 411'deki oligarşik darbeye yol açan komployu engelleyememiştir. Çünkü o zamanlar, önde gelen hatipler bir komplo kurmak için kendi aralarında meclise ne söyleyeceklerine ve meclisi nasıl yönlendireceklerine önceden karar vermişlerdi (Ober, 1989, s. 328).

4.1.5 Antik ve Modern Anayasal Denetim

Halk Mahkemelerinin, *GP* ile meclis tarafından çıkarılan yasaları denetlemesi, iptal etmesi ve yasa teklifi yapanı cezalandırması bugün "anayasal yargı denetimi" olarak bilinen adli işleve benzetilebilir (Tridimas, 2011, ss. 63-64). Antik ve modern demokrasiler arasındaki çok açık farklılıklara rağmen *GP*'un önemi, en iyi şekilde, yasaları denetleyen yüksek mahkemelerin olduğu modern demokratik devletlerdeki durumla karşılaştırıldığında anlaşılabilir. 1803'ten beri Kongrenin çıkardığı yasaları denetleme ve ilga etme hakkına ve yetkisine sahip olan ABD Yüksek Mahkemesi, 1803-1986 döneminde bu gücünü yalnızca 135 kez kullanmıştır. Oysa tarihsel kaynaklar Atina'da bu sayıya, bırakın iki yüzyılı,

nerede yirmi yılda ulaşıldığını göstermektedir. Meclisin yaptığı yasaların denetlenmesi ve yasaları öneren politikacıların her an rakipleri tarafından mahkemeler aracılığıyla hesap vereceklerini biliyor olmaları demokratik rejimin korunabilmesi için çok etkili bir işlev görmüştür. Ancak son yıllarda, yasaların yüksek mahkemeler tarafından adli denetimi Atina'nın seviyesine yükselebilmektedir. Almanya'da 1949'da Anayasa Mahkemesi ve Fransa'da 1958'de Anayasa Konseyi kurulduktan sonra neredeyse her önemli yasama mücadelesinde parlamentoda taraflar arasındaki dava, kaybeden tarafça Anayasa Mahkemesine ya da Konseye taşınmıştır (Hansen, 1991, s. 209).

5. Sonuç

Modern çok partili temsili parlamenter demokrasiler yasama, yürütme ve yargının kuvvetler ayrılığı ilkesi uyarınca birbirlerini denetlemesi yanında, siyasal partilerin eylemlerini ve yasaların anayasaya aykırılığını denetleyen anayasal yargıya, anlaşmazlıkları çözmek için bağımsız yargıya, mali harcamaları kontrol etmek için de yargısal ve bürokratik hesap verilebilirlikle ilgili mekanizmalara dayanır. Buna bağlı olarak bütün siyasal sistemin varlığını ve istikrarını sağlayan adli, bürokratik-idari ve yargısal hesap verilebilirlik ve kontrol mekanizmaları işlemeye devam eder ve bu mekanizmalar aracılığıyla hem iktidardaki siyasal görevliler ve hem de kamu görevi yapan bürokrasideki tüm görevliler denetlenir. Düzenli aralıklarla yapılan rekabetçi seçimler politikacıları siyasal olarak sorumlu tutan açık bir mekanizmadır. Modern temsili demokratik siyasal sistemlerde yurttaşlar yetkilerini seçilmiş politikacılara devrederler. Modern çok partili siyasal sisteme dayanan temsili-parlamenter demokrasilerin aksine, Atina doğrudan bir demokrasydi. Atina'da güçler ayrılığı, siyasi partiler, temsilciler ve temsilciler aracılığıyla hesap verebilirlik yoktu. Ancak Atina'nın doğrudan demokratik sisteminde Atina politikasını yönlendirmek için birbirleriyle yarışan politikacılar (siyasal seçkinler, hatipler) vardı. Bu politikacılar da Halk Meclisi ve Halk Mahkemeleri yoluyla *ostrakismos* ve *GP* mekanizmaları aracılığıyla kontrol ediliyordu.

Solon ile başlayan, Cleisthenes ile en üst seviyeye çıkan ve daha sonra da Perikles gibi yasa koyucu liderler aracılığıyla adım adım geliştirilen Atina demokrasisi, siyasal gücün tek bir bireyin ya da bir grubun elinde yoğunlaşmasını ortadan kaldırmaya yönelik kolektif bir çaba olarak ortaya çıkmıştır. Atina'da demokrasinin bir sembolü haline gelen *ostrakismos* Atina'nın demokratikleşmesinde merkezi bir rol oynamıştır. *Ostrakismos*, halkın egemenliğine karşı siyasal seçkinlerden gelebilecek olası demokrasi dışı iktidar arayışlarını cezalandırmak için Halk Meclisi aracılığıyla başlatılan bir yöntemdi. Sürgün, demokratik yönetime karşı hem seçkinler arası çatışma ve hem de tiranlığa hevesli seçkinlerin tehditlerini önlemeyi amaçlayan hesap verebilirlik prosedürünün en çarpıcı örneği olmuştur. Sürgün etme yetkisi, seçkinler arası rekabetin şiddetli bir iç savaşa dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı durumlarda halkın kararlı bir şekilde müdahale etmesine olanak sağlıyordu. *Ostrakismos*, iktidar hırsıyla hareket edip

davranışlarıyla ve sözleriyle güç yoğunlaşması ya da bloklaşması yaratarak demokrasinin varlığını ve istikrarını tehdit edebilecek seçkinleri *polisten* uzaklaştırmak için Halk Meclisi'ne önleyici eylemde bulunma hakkını veriyordu.

GP ise, demokratik sisteme aykırı olduğu düşünülen yasa tekliflerinin, özellikle de siyasal seçkinlerin yasalaşması için Halk Meclisi'ne sunduğu yasa tekliflerinin Halk Mahkemeleri aracılığıyla ikinci bir defa daha düşünülmesi ve gerekli görülmesi halinde de engellenmesi amacıyla tasarlanmıştı. *GP*, meclis tarafından çıkarılan yasaların ve kararların mahkemeler tarafından iptal edilmesi ve meclise sundukları yasa önerileriyle meclisin demokratik sisteme aykırı kararlar almasına ve yasalar yapmasına yol açan seçkinlerin cezalandırılması için öngörülmüştür. *GP* yalnızca Atina yurttaşlarına bir konuyu yeniden düşünme fırsatı vermekle kalmıyor, ama aynı zamanda Atinalı politikacıları da hizada tutarak onların demokrasiye aykırı yasa önerileri sunmalarını engellemeyi amaçlıyordu. *GP*'nin iki işlevi vardı: İlki konuşma özgürlüğü hakkının çerçevesini çizerek bu özgürlüğü disiplin altına almak, ikincisi de halka, meclisin daha önceden aldığı kararı, Halk Mahkemeleri aracılığıyla tekrar değerlendirme fırsatı sunmaktı.

Ostrakismos ve *GP* mekanizmaları siyasal seçkinlerin hem aşırı bireysel güce, iktidar bloklaşmalarına, demokrasiye aykırı rejim arayışlarına, potansiyel tiranlığa ve oligarşik darbelere, hem de yolsuzluğa ve görevi kötüye kullanmaya ya da dizginsiz tutkuya karşı birer emniyet sübabı olarak geliştirilmiştir. Egemenliğin gerçek sahibi olarak halk, bir yandan, bu hesap verilebilirlik mekanizmalarından yararlanarak seçkinleri kontrol edip hizaya sokmaya çalışıyor, öte yandan seçkinler, birbirlerini/siyasal rakiplerini, yine aynı mekanizmalardan yararlanarak kontrol etmeyi ve hizada tutmayı amaçlıyorlardı. Her iki kontrol mekanizmasının bu iki yanlı kullanımı sayesinde doğrudan demokrasinin varlığı ve istikrarı güvence altına alınmış oluyordu.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (1989). *Eski Yunanda siyaset felsefesi*, Ankara: V Yayınları.
- Aristoteles. (2013). *Atinaluların devleti*. (A. Çokana, Çev.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aristoteles. (2020). *Politika*. (Ö. Orhan, Çev.), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Bettalli, M. (2020). Demokratik polis atina, U. Eco (ed), *Felsefe Tarihi: Antik Yunan* içinde, ss. 112-119, (L. T. Basmacı, Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Cammack, D.L. (2013). *Rethinking athenian democracy*, A dissertation presented by Daniela Louise Cammack to The Department of Government in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the subject of Political Science Harvard University Cambridge, Massachusetts.

- Cartledge, P. (2016). *Democracy: a life*, UK:Oxford University Press.
- Castoriadis, C. (1983). The Greek polis and the creation of democracy, *Graduate Faculty Philosophy Journal*, (9), 79-115.
- Chou, M ve Bleiker, R. (2009). The symbiosis of democracy and tragedy: Lost Lessons from Ancient Greece, *Millenium: Journal of International Studies*, (37), 559-682.
- Chou, M. (2010). Democracy in an age of tragedy: democracy, tragedy and paradox, *CRIT*, (?), 289-313.
- Croix, G.E.M. de Ste. (2014). *Antik Yunan dünyasında sınıf mücadelesi*. (Ç. ümer, Çev.), İstanbul:Yordam Kitap.
- Coulanges, F. (2011). *Antiksite: yunandan romaya kadar tapınma hukuk ve kurumlar üzerine inceleme*, (İ. Kılınç, Çev.), Ankara: EPOS Yayınları.
- Farrar, C. (2013). Power to the people in origins of democracy, K. A. Raaflaub, J. Ober ve R.W. Wallace (ed), *Ancient Greece* in, pp.170-195, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press,
- Ferry, L. (2023). *Gençler için Yunan mitolojisi*, (M. Erşen,Çev.), İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Finley, M. I. (1983). *Politics in the ancient world*, UK:Cambridge University Press.
- Finley, M. I. (1985). *Democracy: ancient and modern*, London: The Hogarth Press.
- Forsdyke, S. L. (2000). Exile, ostracism and the athenian democracy, *Classical Antiquity*, (19), 232-263.
- Forsdyke, S. L. (2013). The Impact of democracy on communal life, J. P. Arnason, K. A. Raaflaub, and P. Wagner (ed), *The Greek Polis and the Invention of Democracy A Politico-cultural Transformation and Its Interpretation* in, pp. 227-259, UK:Wiley-Blackwell.
- Hansen, M.H. (1991). *The Athenian democracy in the age of demosthenes: structure, principles and ideology*. (J. A. Crook, Translated by.), Oxford UK. Cambridge USA: BlackWell.
- Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi*, (A. Erhat, Çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hornblower, S. (1992). Creation and development of democratic institutions in ancient greece, J.Dunn (ed), *Democracy Unfinished Journey 508 BC to AD 1993* in, pp. 1-16, US: Oxford University Press.

- Karagiannis, N.ve Wagner, P. (2013). The Liberty of the moderns compared to the liberty of the ancient, J. P. Arnason, K.A. Raaflaub, and P. Wagner (ed), *The Greek Polis and the Invention of Democracy A Politico-cultural Transformation and Its Interpretations* in, pp. 371-388, Wiley-Blackwell Publishing.
- Kirshner, A.S. (2016). Legitimate opposition, ostracism, and the law of democracy in ancient athens, *The Journal of Politics*, (78), 1094-1106.
- Kyriazis, I. N. ve Karayıannis, A. D. (2011). Democracy, institutional changes and economic development: the case of ancient athens, *The Journal of Economic Asymmetries*, (8), 61-91.
- Kuokkanen, S. (2020). Athenian ostrakismos and the hybris of a would-be tyrant, *Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, (60), 53–70.
- Lanni, A. (2013). Law and democracy in classical athens, J. P. Arnason, K.A. Raaflaub, and P. Wagner (ed), *The Greek Polis and the Invention of Democracy A Politico-cultural Transformation and Its Interpretations* in, pp.163-182, UK: Wiley-Blackwell.
- Lyttkens, A. H., Tridimas, G. ve Lindgren, A. (2018). Making direct democracy work: a rational-actor perspective on the graphe paranomon in ancient, *Const Polit Econ*, (29), 389–412.
- Martin, T. R. (2012). *Eski Yunan: tarihöncesinden helenistik çağa*, (Ü. H. Yolsal, Çev.), Ankara: Say Yayınları.
- Mitchell, T. (2015). *Democracy' beginning the athenian story*, New Haven and London: Yale University Press.
- Mulgan, R. G. (1984). Lot as a democratic device of selection, *The Review of Politics* , (46), 539-560.
- Mumcuoğlu, M. (2022). *Kendine özgü bir siyasal topluluk: antik çağ polisi*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Ober, J. (2007). I besieged that man democracy' revolutionary start, K.A. Raaflaub, J. Ober, and R. W. Wallace (ed), *Origins of Democracy in Ancient Greece* in, pp.83-104, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Ober, J. (1989). *Mass and elite in democratic athens: rhetoric, ideology, and the power of the people*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

- Ober, J. (2008). *Democracy and knowledge: innovation and learning in classical athens*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Ober, J. (2015). *The rise and fall of classical greece*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Raubitschek, A. E. (1951). The origin of ostracism, *American Journal of Archaeology* (55), 221-229.
- Rhodes, P. J. (2014). *A short history of ancient greece*, London and New York: I.B.Tauris.
- Şenel, A. (1970). *Eski yunanda eşitlik ve eşitsizlik üstüne*, Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tridimas, G. (2011). A political economy perspective of direct democracy in ancient athens, *Const Polit Econ*, (22), 58–82.
- Wallace, R. W. (2007). Revolutions and a new order in solonian athens and archaic greece, K.A. Raaflaub, J.Ober, and R.W. Wallace (ed), *Origins of Democracy in Ancient Greece* in, pp. 49-82, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Vernant, J. P. (2007). *Eski yunanda mit ve toplum*, (M. E. Özcan, Çev.), İstanbul: Alfa-Mitoloji Yayınları.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Methods of Controlling the Political Elite in Athenian Democracy: *Ostracism and Graphe Paranomon*

Extended Abstract

1. Introduction

In the democratic system of Athens, where there were no formal political parties and party leaders, unlike modern democracies, the political struggle was shaped by the struggle of a small elite group trying to manage and direct the society. This elite group consisted of politicians who came from aristocratic class backgrounds and had the capacity to direct society through political experience, noble birth, knowledge and experience. During the 5th century BC, the political arena in Athens was divided between two groups: politicians who supported the people by expanding the political rights of the lower classes, and politicians who supported the interests of the wealthy classes. The process of preserving its existence and stability, as well as the establishment of democracy, was made possible by the struggles of politicians who are in favor of democracy. “The strategic aim of these elites was to prevent the concentration of political power in the hands of a single individual or a group”. The subject of this study is *ostracism* (exile) and *Graphe Paranomon* (filing an unconstitutional lawsuit) methods, which are the most strategic institutional struggle tools developed and used to ensure that democracy can be maintained in stability and the regime can protect itself. The aim of the study is to reveal how politicians who act contrary to the nature of the democratic regime (those who want to establish tyrannical and aristocratic or oligarchic regimes) are tried to be controlled by using both methods.

2. Method

This study was carried out by reading the literature consisting of primary and secondary sources written about Athenian democracy in general and books and articles with scientific reference value written directly about *ostracism* and *Graphe Paranomon* in particular. The study is not suitable for a quantitative method in terms of the research area and especially the selected topic. Therefore, this historical study in the field of political science is based on scanning the relevant literature in the context of the selected topic and analyzing it with a qualitative and interpretive method. The qualitative-interpretive method is based on the interpretation of social-political events and phenomena on numerous variables and the cause-effect relationships between these variables. Therefore, only "historically and methodologically qualitative interpretative method" was used in the study.

3. Results and Discussion

Athenian democracy has always been a topic that never loses its currency and that everyone interested in politics, especially academics, continues to think about. Athens' democratic experience was founded on political, sociological and historical dynamics that are completely different from today's representative democracies. This was a democracy of men only with citizen status. In this democracy, slaves who made up half of the population and even free women had no political rights. However, despite its numerous differences, ancient democracy continues to be the richest focus of reference as it is the main source of institutions, concepts and value systems in modern representative democracies. In ancient democracy, unlike modern democracies, there were no “institutional political parties” and party leaders fighting against each other. In Athens, these functions were performed by political elites who made policies on behalf of various classes or groups. In a sense, Athenian democracy was a democracy in which elites could make policies on behalf of and through various classes and groups. The most original contribution of this study to the literature is its effort to reveal that the survival and stability of Athenian democracy depended on controlling the political

elites using ostracism and GP methods. The special contribution of the study to the literature on democracy is that it will enable us to rethink and discuss Athenian democracy through and by focusing on these concepts.

If a unique comparison is made between both control methods in the light of the above explanations, it may be possible to make the following results and discussions.

The main contribution of ostracism to Athenian democracy was to prevent violent political conflicts between aristocratic factions that led to civil wars and to keep violent conflicts within the boundaries of democratic peaceful competition. However, when both methods are compared, it will be seen that GP is much more effective in the democratic system. While ostracism could only be held once a year, the fact that GP could be held countless times in a year reveals that GP provided continuous and much more effective political control over the elites. Ostracism was begun by the legislature and ended by a referendum based on a simple majority (6000 votes). It is seen that every leader who had been able to gather this simple numerical majority abuses ostracism against his opponents for personal reasons (jealousy, prestige, etc.) rather than political reasons. Since GP was a control tool that could be initiated by the courts an unlimited number of times a year and at any time, it was a much more effective method for both controlling the elites and elites controlling each other. This method could better serve the stability of the democratic system by keeping political competition alive under judicial control. Unlike Ostracism, the GP method was a much more effective tool in controlling the elite, as heavy penalties (losing civil rights, imprisonment, etc.) could be imposed. Most importantly, contrary to ostracism, GP made the courts, not the legislative body (People's Assembly), a decision-making democratic state organ in the functioning of democracy. Finally, it can be said that the functions of the GP are fulfilled by "constitutional courts" in modern democracies "in the context of constitutional judicial review". Constitutional courts can close down political parties that act contrary to the democratic constitution, as well as ban party leaders from engaging in politics, etc. may impose various penalties.

4. Conclusion

Although both *ostracism* and *Grappe Paranomon* methods are different in nature and operational processes, they have served to prevent anti-democratic threats that may come from political elites against the democratic regime. Both methods fulfilled a strategic function in preserving the existence and stability of democracy by "keeping the political elites seeking power that could eliminate the democratic regime within the boundaries of legitimate opposition." In addition, these methods have functioned to keep inter-elite political competition within democratic processes and institutional boundaries and to eliminate the most dangerous aspects of this competition without destroying its useful and valuable aspects for democracy. While the Political elites were competing with each other, they served a function that "directly" served to protect the integrity of the democratic system by preventing this competition from turning into violent conflicts that could lead to civil war. In addition, the elites' competition among themselves by using these methods as a weapon against each other has also served the stability of the democratic regime "indirectly" by ensuring that they limit each other at all times. The fact that both methods make very effective contributions to the democratic regime, both "directly" and "indirectly", has prevented the establishment of anti-democratic regimes by "preventing the concentration of political power in the hands of a single person or group". Moreover, in addition to this strategic function, both methods have also fulfilled the democratizing functions necessary for the functioning of the democratic system with their educational, political, legal and cultural contributions to the citizens.

Research Article

A Field Research to Determine the Effect of Mobbing on Organizational Trust

Osman KURTER

Karabük University

osmankurter@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7581-1316

Abstract

This research was done to measure the effects of mobbing on organizational trust by assessing the levels of perception of the mobbing problem affecting employees in the manufacturing sector of large-scale enterprises operating in the iron and steel industry in Karabük province of Türkiye. The absence of similar studies, conducted in the manufacturing sector in literature makes this study very valuable for the participating firm, and other companies in the industry to understand organizational trust, employee satisfaction, and ultimately increase productivity. As a result of this research, it was determined that employees were exposed to moderate levels of mobbing activities, and their organizational trust levels were reasonable. Additionally, it has been determined that mobbing affects the trust in the organization to a higher extent. As the employees' exposure to mobbing increases, trust in their organization decreases adversely.

Keywords: Psychological harassment, emotional harassment, mobbing, deviant behaviors, organizational trust

JEL Classification Codes: M11, M12, M14, M19

Mobbingin Örgütsel Güven Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması

Öz

Sanayi sektöründe çalışanları etkileyen mobbing sorununun, çalışanlar tarafından algılanma düzeyini ortaya koyarak ve bunun örgütsel güven üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma, Karabük ilindeki büyük ölçekli bir işletme çalışanlarıyla gerçekleştirilmiştir. Alan yazında imalat sektöründe yapılmış benzer çalışmaların nadir bulunması, bu çalışmaya katılan firma ve sektördeki diğer şirketler için kurumsal güveni, çalışan memnuniyetini ve sonuçta üretimi artırmanın önemini anlamak açısından oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda, çalışanların orta düzeyde mobbinge maruz kaldıkları ve örgütsel güven düzeylerinin, yine orta düzeyde bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, mobbing ortamının örgüte olan güveni oldukça yüksek oranda etkilediği ve mobbinge uğrama düzeyi arttıkça, iş görenin işletmeye olan güvenin de azaldığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Psikolojik taciz, duygusal taciz, mobbing, sapkın davranışlar, örgütsel güven

Jel Sınıflandırma Kodları: M11, M12, M14, M19

Geliş Tarihi (Received): 09.08.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 20.01.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Kurter, O. (2025). A field research investigating the relationship between mobbing and organizational trust. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 208-230. doi: 10.18074/ckuiibfd.1530672

1. Introduction

Workplace Bullying (WPB), or Workplace Mobbing (WPM), is one of the major threats that most managers and workers have faced in recent years. Occupational mobbing is defined as a form of negative social pressure on a coworker by one or more individuals over a repeated, targeted, and extended period, resulting in the victim becoming powerless, withdrawn, unproductive, and sometimes combative (Leymann, 1996; Vartia, 2002; Einarsen, Hoel, Zapf & Cooper, 2011; Krishna, Soumyaja & Joseph, 2024). While the World Health Organization defines mobbing as psychological violence (World Health Organization, 2022), Leymann (1990), co-defines bullying as “ganging up against someone” and “psychic terror.” While WPB has been defined differently by different researchers in the field, almost all of them include the factors of mobbing’s recurrence, detrimental effects on the victims, the prey’s difficulty defending herself or himself, and its psychological and economic harm on the sufferer. According to researchers, WPB activities do not only have psychological but also physical dimensions to them (Fox & Stallworth, 2005). WPM behaviors may include shouting, insulting, blaming, shaming, hostile body language, and other deleterious activities. In some extreme cases, physical or direct threats and altercations push individuals into criminal and suicidal behaviors (Leymann, 1996; Cowie, Naylor, Rivers, Smith & Pereira, 2002; Praslova, Crucci & Stokes, 2022). Although it is not the focus of this study, the outcome of WPB causes increased absenteeism and high employee turnarounds for the organizations. This is why WPB has physical, psychological, and economic dimensions that must be addressed.

Historically, bullying has been associated with school kids; especially with high school-age children. This is why in the 1970s, Swedish doctor Peter Paul Heinemann and academician Dr. Dan Olweus coined the word bullying to define the aggressive behaviors displayed by children (Vickers, 2012). From this initial research, Sweden established itself as one of the pioneer countries in researching school bullying and WPB. German psychiatrist Heinz Leymann, like his colleagues, was originally researching schoolyard bullying and turned his attention to WPB issues during the late 1980s. Leymann’s academic publication in the 1990s, and British journalist Andrea Adams’ BBC broadcasts about WPB captured the public’s attention.

As a result of these publications, the WPB became one of the most attention-worthy issues alongside human rights, feminism, and environmental issues. After understanding how WPB influences employees' health and finances, it has become the focus of many national and international labor agencies, organizations, and researchers. Following Swedish and other European examples, a nonprofit support agency was specifically established to defend and advocate for the victims of bullying and guide employers, researchers, unions, and policymakers in the USA on how to prevent bullying practices. Drs. Ruth and Gary Namie, a clinical psychologist and a business administration scholar founded the Workplace

Bullying Institute (WBI) about 27 years ago to conduct periodic surveys, research, and share this compiled information with various involved parties since 2007 on bullying issues (Namie, 2014; Namie, 2021). Recognizing its importance, the National Institute of Health (NIH) in the USA announced October as National Bullying Awareness Month, and the Canadian Institute of Workplace Bullying Resources, a similar organization in that country dealing with WBI, designated October 13-19 as WPB Awareness Week.

In parallel with the developments in today's competitive business environment, the need for organizations to have highly motivated employees increased greatly (Balun & Dinçay, 2023). To boost productivity in this competitive environment, organizations must attempt to eradicate issues such as mobbing that are believed to erode worker productivity, decrease trust in the employer, increase employee dissatisfaction, and decrease corporate profitability. This is why organizational trust is one of the most important elements that make a person emotionally and psychologically feel safe and secure, so one can, without any impediment, socially interact with others and function as a fully functioning person in the workplace (Gibbs, 1972; Mishra & Morrissey, 1990). According to Laschinger, Shamian, and Thompson (2001), a trusting environment promotes teamwork, increases productivity, and improves performance, employee satisfaction, and commitment to the organizations that employees work for. Researchers also point out the fact that employees working in a trusting environment tend to be more innovative, loyal, punctual, and productive (Cook & Wall, 1980; Hartzler, 2003; Çelik, Turunç & Beğenirbaş, 2011; Zak, 2017).

As stated in a recent article published in Harvard Business Review, 48.6% of Americans and about 30% of the global labor force face some workplace mobbing that influences their organizational trust, productivity, and employee turnover of organizations (Zak, 2017; Praslova, Carucci & Stokes, 2022). Many factors such as personality types, ethnic composition, and power distance arrangements of organizations influence the presence of mobbing activities in various studied countries. This is why we may see higher WPM activities in ethnically diverse countries like the USA and the UK. Its measurements are calculated to be at 46 to 55% in India and 17% in Germany (Zak, 2017). Regardless of these rate fluctuations and the degrees of severity of the mobbing, job-force harassment is an issue to be reckoned with by all. After all, WPB is an issue that everyone or their loved ones may face in their lifetime. It also has the potential to adversely affect employees, decrease their productivity, and cause a drop in the profitability of corporations.

One of the most important factors that ensure trust in an organization is the employees' relationship with their managers, which some of the research suggests reduces or eliminates the stress of bullying and allows employees to focus on their jobs better (Van der Doef & Maes, 1999). Some studies suggest that the absence of trust in management increases employees' vulnerability to bullying, and in return,

they focus on their self-preservation or self-defense, while not focusing so much on their jobs and corporate well-being (Ashforth & Lee, 1990; Mayer Davis & Schoorman, 1995; Gavin, 2005; Gould-Williams, 2007). In this study, we tried to determine the influence of mobbing on organizational trust and measure the degree of this effect on our sample group.

The studies and historical facts that are mentioned above, personal experiences, and observations present enough reasons why this research is very important for businesses, communities, academicians, and individuals alike. As presented in the following literature review section, there are numerous studies conducted in healthcare, higher education, and other prominent industry settings on WPM, but there are only a few investigations in the blue-collar manufacturing industries; especially, the steel industry where we conducted our research. This research will contribute to the scientific literature on mobbing and the organizational trust area while attempting to fill this neglected industry, assessing the presence of mobbing and its influence on organizational trust in a manufacturing setting. We will also compare our measured mobbing levels with the national and international rates.

2. Literature Review

The literature review reveals that the scientific work and knowledge in the field of management and other related areas on bullying and institutional trust are rich. Nonetheless, only a few of them are conducted in manufacturing settings, and most of these studies investigate mobbing and trust issues separately without any comparative work. Thus, this study and a handful of others are unique because they do not only investigate organizational mobbing or trust individually but rather study their relationship with each other. Even if the topic is the same, there is always a need for further niche research since every location, institution, industry, and culture is unique and different from one another. Since many examples of mobbing and corporate trust-related research conducted on blue-collar workers in the steel manufacturing industry are rare, we reviewed and documented literature on other industries such as healthcare and higher education institutions for the literature review section.

The review below is presented under three different headings of the relationship between ‘organizational trust and mobbing, mobbing, and organizational trust.’ Since more studies are conducted on the individual areas of ‘organizational trust’ and ‘workplace harassment,’ the researcher was compelled to include these individual areas of literature review along with the directly related studies to present a wholesome picture.

2.1. Organizational Trust and Mobbing

Researchers in Nigeria investigated mobbing and organizational trust-related research on 200 Environmental Health and Safety professionals using a survey methodology (Ibrahim, Na’ibi & Usman, 2021). A similar study was conducted by Erdoğan and Yıldırım (2017), on 479 healthcare professionals in Türkiye.

Scandinavian scientists Einarsen S, Matthiesen S, and Skogstad A. have undertaken extensive studies in the healthcare industry, and in all three studies, the researchers found a direct relationship between mobbing and work deviant behaviors and an inverse correlation between mobbing and organizational trust (Einarsen, Matthiesen & Skogstad, 1998; Erdoğan & Yıldırım, 2017; Ibrahim, Na'ibi, & Usman, 2021). These studies showed that the increased presence of mobbing resulted in more work deviant behaviors of increased tardiness, absenteeism, and drop in productivity while WPB decreased organizational trust in an inverse relationship. Erdoğan and Yıldırım's research showed that females, compared to males were more prone to mobbing and Einarsen et al's research indicated lower-ranked healthcare professionals such as nurses and paramedics were more prone to mobbing than doctors, higher-ranked managers, and administrators.

2.2. Mobbing

Periodic WBI surveys reveal that bullying is part of American contemporary lives, and despite the presence of non-discrimination laws, over 90% of surveys indicate that people are in favor of additional laws to prevent mobbing and create healthier work environments (Namie, 2014; Namie, 2021). These WBI surveys calculate that the percentage of people who are targeted by or are witnesses to WPB incidents is around 90% of the total American workforce.

As far as genders are concerned, these surveys show that about 70% of bullies are male, while 30% of them are female. The victims' composition on the other hand is just the opposite of the bullies' composition. The victims of males are about 60% female and 40% male, while female bullies' targets are 70% female and 30% male. As we see from these statistics, regardless of who the perpetrators are, many of the victims are always females.

One of the most comprehensive literature reviews on the topic of mobbing was done by Ludmila N.P., Ron C, and Caroline S. investigating the manifestation of bullying in workplaces and ways to stop this workplace menace (Ludmila, Ron & Caroline, 2022). Using the WBI's data, and Dr. Ludmille's 25+ years of research, this study eloquently details WPB, how to stop it and create a healthier organizational culture. Ludmille et al in their study define bullying and identify 15 different futures of it in their article.

According to a national study conducted in the USA by Jayaratne, Vinokur-Kaplan, Nagda, and Chess (1996), using 633 employees associated with the National Association of Social Workers, discovered that female Social Workers were more susceptible to mobbing than males. This finding agrees with the WBI's and other findings. Among all participants, 42.8% reported receiving verbal abuse, 17.4% physical threats, and 2.8% were targets of physical assaults-resulting in the total prevalence of mobbing among Social Workers at 63%. Whitaker (2012) conducted similar research with Social Workers in the USA and discovered a similar rate of 58% prevalence of mobbing activity taking place in this industry. A 5% drop in

WPB incidents from 1996 to 2012 may be associated with more public awareness, added legal regulations put in place, and educational awareness campaigns. Another study was carried out in another female-dominant industry of Registered Nurses by Vessey, Demarco, Gaffney, and Budin (2009) in the USA. This investigation measured the prevalence of mobbing at 70%, while another study carried out by Elewa, and El Banan, (2019) in Egypt determined the mobbing rate of 57.4% among Egyptian Registered nurses. This shows how the same industry may display different rates of WPM activities in two countries due to variable differences such as the application of dissimilar laws, the presence of different corporate cultures, and the ethnic composition of employees.

One of the most unique studies about mobbing was conducted on 262 full-time ethnic and minority professionals who were members of the National Association of African American Human Resources Professionals, Hispanic Master of Business Administration (MBA) Associations, Loyola University Chicago Alumni Associations, and National Black MBA Association of Illinois, in America regarding WPB. The research discovered that 97% of all the participants experienced some form of WPB during the previous five years, and 15% of the total participants experienced frequent WPB. This study also indicates that the increased frequency of bullying adversely decreased trust and confidence in the organization (Fox & Stallworth, 2005). These higher WPB incident statistics are an indication that in America, minorities and Blacks are facing more bullying than the average American regardless of their educational levels and the higher positions they hold in their organizations.

Another unique and similar cross-sectional study was done by Bergbom, Vartiavaananen, and Kinnunen, (2015). Testing 186 natives against 183 immigrants, working in a transport company in Finland, researchers tried to measure the different experiences of WPM activity between these two groups. As a result of this investigation, the researchers found that immigrants who come from closer to the host country considered themselves to be targets of WPB three times more than the natives, while immigrants coming from culturally distant countries saw themselves as targets eight times more than the natives. Both Bergbom et al (2015) and Fox and Stallworth (2005) studies conducted on minorities in America and immigrants in Finland, show that minorities and immigrants are more targets of WPB than their native counterparts.

According to Nielsen, Matthiesen, and Einarsen (2010), the prevalence of WPB in Europe without Scandinavian countries was found at 15.7%. As mentioned in the introduction part of this research, in Sweden according to Leymann's initial work, WPB was estimated at 25% (Leymann, 1990). Rayner and Hoel (1997) found the percentage of workers who were affected by the WPB in the UK was 50%.

Although no organization like the WBI of the USA in Türkiye conducts periodic surveys to measure national bullying rates, there is comprehensive research which was carried out by Aytac, Bozkurt, Bayram, Yildiz, Aytac, Sokullu Akinci, and

Bilgel (2011). This research is instrumental work for us to compare our findings to benchmark the levels of mobbing activities in different organizations as opposed to the Turkish-national level. According to this national-level mobbing study, harassment prevalence in Türkiye was found to be 79%, while criminal violence was measured at 44.8%.

2.3. Organizational Trust

Organizational trust was investigated by Paul J. Zak of Harvard Business Review titled, *The Neuroscience of Trust* (Zak, 2017). Drawing his data from Gallop's decades-long work, the author establishes a strong direct correlation between organizational trust and increased productivity, quality of products and services, and profitability of the organizations. It is not a coincidence that according to the 2016 Global CEO survey, 55% of the participating individuals saw a lack of trust in their organization as a threat to their corporate growth. Further, Dr. Zak combined his management and economic study with the practice of Physiology. Based on earlier research conducted on rodents, which showed increased amounts of oxytocin when animals trusted others in their proximity, he wanted to measure this finding on his participants' brains to measure their level of oxytocin. Continuing his over-a-decade timeline research in vivo, and the field, Dr. Zak discovered that employees in high-trust organizations are 74% less stressed, 106% more energetic, 50% more productive, used 13% fewer sick days, were 79% more engaged, 29% more satisfied and 40% less burnt out than their counterparts working in a low-trust organizational environment (Zak, 2017).

According to this research, to create an organization with a trusting environment, the leadership must first recognize employees' hard work and excellence. Secondly, they must create a "challenge-stress" environment, where challenging but attainable goals are set. Third, they must be flexible and freedom to do their job as they wish, since they know their jobs better than the others. While oversight and debriefing are necessary, autonomy promotes innovation, and micromanagement erodes the trust environment in organizations. The fourth thing to do to create a trusting work environment, organizations need to enable employees to do 'job-crafting,' which means allowing them to do what they do best. Sharing information and attempting to build relationships with them are the fifth and sixth things to do in this task. The seventh thing to do is to establish a wholesome relationship with employees, meaning establishing associations that are both professional and personal with them. Last but most importantly, the leadership must show their vulnerabilities. Suggesting that leaders in high-trust organizations do not just tell their colleagues what to do, they also know how to seek help when needed. The leaders asking for help create cooperation and induce oxytocin, which establishes a trusting work environment (Zak, 2017).

The other organizational trust-related studies conducted in the healthcare industry in Malaysia and other countries found an adverse relationship between trust and workforce deviant behaviors, suggesting lack of trust was causing an increase in

deviant behaviors and less embeddedness at the workplace (Lawrance & Robinson, 2007; Akanni, Omisile & Oduaran 2018; Yusof, Imm & Zawawi 2019; Shukla & Kark, 2020; Abbasi & Ismail, 2022).

3. Methodology

3.1. Purpose of the Study

This study aims to determine the effects of mobbing on organizational trust by measuring the level of perception of mobbing affecting employees in the iron and steel manufacturing sector. Within this framework of this purpose, the following topics were explored:

- Determine the direction of the relationships between the sub-dimensions of mobbing and organizational trust.
- Determine the level of sub-dimensions of mobbing and organizational trust in the sample company that is being tested.
- Determine the differences between mobbing and organizational trust in terms of demographic variables.

3.2. Population of the Research and Sample Selection

The population of the research consists of employees working in the iron and steel industry in the Karabük province of Türkiye. It was determined that there was a total of 256 employees on the payroll of the company at the time when the research was conducted. Since it is difficult to reach all employees for scheduling and other conflicting reasons, rather than the whole population of the firm, a random sampling technique was used for data collection. The number of people who needed to be sampled was calculated by using the sampling table developed by Krejcie and Morgan (1970). According to this calculation and the ensuing table, the sampling population needed out of the 256 total employees, at least 154 participants needed to take part in this research: considering $\alpha=0.05$ significance, and $\pm 5\%$ margin of error. To obtain a more accurate outcome, 168 employees were recruited to volunteer in this study which is detailed in the data collection section. The demographic characteristics of the employees participating in this research are presented below in Table 1.

Table 1: Participants Demographic Characteristics

Demographic Characteristics	Variables	n	%
Gender	Female	11	6,5
	Male	157	93,5
Age	21-30 Years	45	26,7
	31-40 Years	73	42,8
	41 Years and Up	50	29,7
Marital Status	Married	141	83,8

	Single	27	16,0
Educational Status	Elementary School	18	10,7
	Middle School	25	14,88
	High School	59	35,1
	Associate Degree	41	24,4
	Bachelor's Degree or Higher	25	14,88
Total		168	100

3.3. Research Model and Hypothesis

In line with the purpose of the research, the relational screening model was preferred in this study. The independent variables of the research are mobbing and its sub-dimensions: relationships with colleagues, threats and harassment, work and career-related obstacles, interference with private life, and work commitment. The dependent variables are determined as organizational trust and its sub-dimensions: trust in colleagues, trust in the manager, and trust in the business.

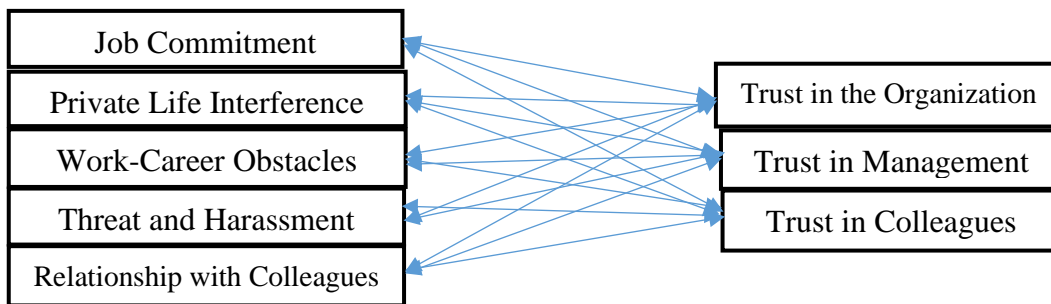

Figure 1: Research Model

The hypotheses envisaged within the scope of the study were determined as follows:

H1: Mobbing has a significant effect on organizational trust.

H2: There is a significant relationship between the sub-dimensions of mobbing and the sub-dimensions of organizational trust.

H3: Mobbing sub-dimension has a significant and negative effect on trust in the organization.

3.4. Data Collection

After obtaining institutional ethical committee approval from Karabük University's ethical board dated 29/08/2023, the research data was collected using a face-to-face survey format to ensure reliability and eliminate possible errors. With permission of the corporate management team, the researcher, a corporate host employee, and a graduate student team received employees at the employee entrance and

conducted face-to-face surveys for about one hour each shift for a few days in the reception area. These data collection sessions continued during employees' lunch hours to complete all participating employees' data collection sessions in their lunchroom. The survey form included four demographic questions to determine the participants' gender, age, marital status, and educational status.

A widely used and highly regarded mobbing scale was used to ascertain the mobbing levels of the participants. The mobbing scale was developed by Aiello et al. (2008), and its Turkish adaptation was done by Laleoğlu and Özmete (2013). The adapted scale consists of a total of five sub-dimensions and a total of 38 items. The breakdown of the scale consists of 17 'Relationships with Colleagues' items, seven 'Threats and Harassment' items, eight 'Workplace and Career-Related Obstructions' items, four 'Interference with Private Life' items, and finally two 'Work Commitment' items. Laleoğlu and Özmete (2013), in their calculations, found the Kaiser-Meyer-Ohlin (KMO) value of the scale to be 0.89 and the reliability level of ≥ 0.70 .

The organizational trust scale, which was used to determine the level of trust of employees in the business, was developed by Çalışkan (2021). This scale consists of 3 sub-dimensions of seven 'Trust in Colleagues' items, five 'Trust in the Manager' items, and five 'Trust in the Organization' items, totaling 17 questions. The fit values of the scale, Minimum Discrepancy Function by Degrees of Freedom (CMIN/DF)=2.61; Root Mean Squared Error of Approximation (RMSEA)=0.03; Nonlinear Factor Analysis (NFA)=0.96; Goodness of Fit Index (GFI): 0.96; Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)= 0.95, and Comparative Fit Index (CFI)=0.98 were found to be at an acceptable level. Additionally, the internal consistency of the scale in Cronbach Alpha was found reliable at ≥ 0.70 .

3.5. Data Analysis

A widely accepted Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) software program was used for the analysis of the data collected within the scope of this research. In this context, first, the structural validity and reliability of the scales were tested. Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted for construct validity. For testing the construct reliability, Cronbach's Alpha coefficients were examined. In the second stage, the exposure of business and participants to mobbing, and additionally their level of trust in the organization were determined with the arithmetic mean from descriptive analysis. In the third stage, the effect of mobbing on organizational trust was measured with simple and multiple regression analyses.

4. Findings

As we can see in Table 1 above, a total of 168, 11 women and 157 men participated in this research. 141 of the employees who contributed to this study were married and 27 were single. The age demographics of this sample reflect the general

population of this firm. 45 of the participants were 21-30 years old, 73 of them were 31-40 years old, and finally, 50 of the subjects were 41 years old and over. Their distribution is according to their educational status; 18 of the employees have primary school degrees, 25 secondary school degrees, 59 high school degrees, 41 associate degrees, and 25 undergraduate and graduate degrees.

4.1. Validity and Reliability of the Scales

EFA was used to test the structural validity of the mobbing and organizational trust scales used in this research, and Cronbach Alpha coefficients were analyzed to test their reliability. In this context, the EFA and reliability results determined regarding mobbing are presented below, in Table 2.

Table 2: EFA and Reliability Results for the Mobbing Scale

Variables	Phrases	Faktor Loading	Eigenvalues	Variance Explanation Rates	Cumulative Variance	α
Relationship with Coworkers	MO5	0,967	15,367	40,440	40,440	0,990
	MO6	0,963				
	MO2	0,963				
	MO1	0,960				
	MO7	0,960				
	MO15	0,953				
	MO4	0,950				
	MO13	0,945				
	MO3	0,941				
	MO12	0,932				
	MO11	0,929				
	MO10	0,924				
	MO17	0,907				
	MO9	0,883				
	MO14	0,881				
MO18	0,858					
MO16	0,856					
Job and Career-Related Obstacles	MO36	0,889	8,537	22,466	62,906	0,956
	MO34	0,887				
	MO33	0,881				
	MO37	0,860				
	MO32	0,856				
	MO35	0,847				
	MO38	0,813				
MO31	0,770					
Threats and Harassment	MO20	0,954	5,125	13,486	76,393	0,981
	MO19	0,951				

	MO8	0,951				
	MO28	0,949				
	MO21	0,943				
	MO24	0,898				
	MO22	0,896				
Interference With Personal Lives	MO23	0,831	1,976	5,200	81,592	0,878
	MO26	0,816				
	MO25	0,799				
	MO27	0,777				
Loyalty for Workplace	MO30	0,840	1,148	3,022	84,614	0,916
	MO29	0,827				
General Cronbach's Alpha Value						0,931
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Value						0,920
Bartlett test:χ^2					12277,482	0,000

The EFA test with varimax rotation was applied to the data obtained from the participants. The KMO value of the scale was 0.920 and the Bartlett value was significant as $p < 0.01$. According to this value, the data collected from 168 volunteering employees was deemed sufficient to perform the EFA calculations. The total variance rate of the mobbing scale was determined as 84.614%, and it is understood that the answers received were sufficient in terms of responding to the problem of this research. The scale showed a 5-dimensional structure, as constructed in its original structure. The factor loadings of the statements were ≥ 0.35 , and the factor loadings of the data set were found to be at an acceptable level (Tabachnick & Fidell, 2013). The overall reliability coefficient of the scale was found to be highly reliable at $\alpha = 0.931$ (Akgül & Çevik, 2003).

Table 3: EFA and Reliability Results for the Organizational Trust Scale

Variables	Phrases	Faktor Loadings	Eigenvalues	Variance Explanation Rates	Cumulative Variance	α
Trust in Colleagues	T4	0,919	6,498	38,225	38,225	0,946
	T3	0,903				
	T5	0,901				
	T6	0,840				
	T1	0,830				
	T7	0,828				
	T2	0,818				
Trust in the Management Team	T9	0,960	4,581	26,945	65,171	0,984
	T12	0,955				
	T8	0,954				
	T11	0,952				

	T10	0,950				
Trust in the Workplace	T15	0,956	3,235	19,028	84,199	0,955
	T14	0,952				
	T13	0,923				
	T17	0,887				
	T16	0,885				
Genel Cronbach's Alpha						0,821
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)						0,843
Bartlett testi:χ^2					4720,821	0,000

According to the EFA results displayed in Table 3, the KMO value of the scale was $0.9843 > 0.60$ and the Bartlett test of sphericity gave significant results at the $p < 0.01$ level. According to these obtained values, it was concluded that the data collected for 17 items was suitable for the factor analysis (Kan & Akbaş, 2005). The scale shows a 3-factor structure with an eigenvalue greater than 1 and a total variance explanation rate of 84.199%. Considering that a variance of at least 55% is regarded as a sufficient value in social sciences (Scherer, Wiebe, Luther & Adams, 1988), it can be said that the variance explanation rate of the organizational trust scale is sufficient. However, the researcher was careful to ensure that the factor load values of the scale were ≥ 0.35 as recommended (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2016). We can also see from the same table that the factor load values were greater than 0.35. In addition, based on the reliability coefficient being > 0.70 , it was accepted that the organizational trust scale was highly reliable (Kalaycı, 2010).

4.2. Descriptive Statistics

In this part of the study, the participants' exposure to mobbing and organizational trust levels were measured. As we can see from the values from Table 4, employees' exposure to mobbing and organizational trust levels of 1.00-1.80 were regarded as 'strongly disagree;' between 1.81-2.60 'disagree;' 2.61-3.40, 'partially agree;' 3.41-4.20, 'agree' and 4.21-5.00 'strongly agree' (Özdamar, 2001). Please see the result displayed in Table 4.

Table 4: Findings on Organizational Mobbing and Organizational Trust

Variables	n	Min.	Max.	\bar{X}	SS
Mobbing	168	1,29	4,66	2,926	0,702
Relationship with Coworkers	168	1,00	5,00	3,266	1,330
Job and Career-Related Obstacles	168	1,00	5,00	2,376	0,976
Threats and Harassment	168	1,00	5,00	2,777	1,330
Interference With Personal Lives	168	1,00	5,00	2,498	0,949
Loyalty for Workplace	168	1,00	5,00	3,613	1,237
Organizational Trust	168	1,18	5,00	3,213	0,658

Trust in Colleagues	168	1,00	5,00	3,609	0,989
Trust in the Management Team	168	1,00	5,00	3,282	1,392
Trust in the Workplace	168	1,00	5,00	2,590	1,241

Research results show that with $\bar{X}=2.93$, the participants' exposure level to the WPM at 58.6%. In this context, their 'Relationships with Coworkers' were neither completely good nor completely bad with the indicative value of $\bar{X}=3.27$. According to the analysis and the value of $\bar{X}=2.38$, they were not exposed to any 'Job and Career-Related Obstacles.' They may have been exposed to 'Threats and Harassment' at a moderate level with $\bar{X}=2.78$ value. With the outcome of $\bar{X}=2.50$, it was determined that there was no 'Intervention in Their Personal Lives.' With $\bar{X}=3.61$ value of 'Loyalty for Workplace,' we can claim that the participants were highly committed and loyal to their jobs. The subjects' 'Organizational Trust Levels' were also at a medium level with $\bar{X}=3.21$ value. Accordingly, 'Trust in Their Colleagues' was at an acceptable level of $\bar{X}=3.61$, and 'Trust in Their Management Team' was at a moderate level with $\bar{X}=3.28$ result. $\bar{X}=2.59$ value, for 'Trust in the Workplace' reveals that the participants did not have enough trust in their organization.

4.3. Findings on the Effect of Mobbing on Organizational Trust

In this part of the study, the effect of mobbing on organizational trust was analyzed both in general and in terms of its sub-dimensions. Table 5, displayed below, shows the simple linear regression analysis results performed on the data to determine the effect of mobbing on organizational trust.

Table 5: The Effects of Mobbing on Organizational Trust

Model	B	Std. Dev.	Beta	t	p
Sabit	5,668	0,091		62,621	0,000*
Mobbing	-0,839	0,030	-0,894	-27,881	0,000*
R	0,894				
R ²	0,799				
Adjusted R ²	0,798				
Standard Deviation	0,296				
F	777,334				0,000*

Note: *p<0,05

The model established for mobbing and trust was found to be significant with $F=777.334$, $p<0.05$, and it was determined that mobbing affected trust in the organization by 79.8%. In other words, it can be said that a one-unit increase in mobbing reduces organizational trust by 0.839 units. According to this result, the hypothesis of 'H1: Mobbing has a significant effect on organizational trust' was accepted.

The effect of mobbing sub-dimensions on ‘Trust in Colleagues’ was measured by multiple regression analysis. The findings obtained from the calculations are depicted below in Table 6.

Table 6: The Effect of Sub-Dimensions of Mobbing on Trust in Colleagues

Model	B	Std. Dev.	β	t	p
Fixed	5,898	0,086		68,765	0,000*
Relationship with Coworkers	-0,017	0,010	-0,023	-1,797	0,074
Job and Career-Related Obstacles	-0,992	0,016	-0,979	-62,094	0,000*
Threats and Harassment	0,032	0,010	0,044	3,264	0,001*
Interference With Personal Lives	0,012	0,015	0,011	0,777	0,438
Loyalty for Workplace	0,002	0,012	0,002	0,132	0,895
R	0,985				
R ²	0,970				
Adjusted R ²	0,969				
Standard Deviation	0,173				
F	1239,187				
					0,000*

Note: *p<0,05

The model regarding mobbing sub-dimensions and ‘Trust in Colleagues’ was found to be significant at F=1239.187, and p<0.05. Mobbing sub-dimensions affect the ‘Trust in Colleagues’ by 96.9%. When the variables giving significant results in the model are examined, it can be seen that the job and career-related obstacles reduce ‘Trust in Colleagues’ by 0.992 units. From this result, it can be determined that ‘Threats and Harassment,’ increases ‘Trust in Colleagues’ slightly with the value of B = 0.032. According to this result, the hypothesis ‘H2: There is a significant relationship between the sub-dimensions of mobbing and the sub-dimensions of organizational trust’ was accepted.

The effect of mobbing sub-dimensions on the ‘Trust in the Management’ team was measured by multiple regression analysis, and the findings are presented in Table 7 below.

Table 7: The Effect of Mobbing Sub-Dimensions on Trust in Management Team

Model	B	Std. Dev.	β	t	p
Fixed	6,154	0,073		84,666	0,000*
Relationship with Coworkers	0,008	0,008	0,007	0,954	0,341
Job and Career-Related Obstacles	-0,004	0,014	-0,003	-0,300	0,765

Threats and Harassment	-1,044	0,008	-0,998	-24,031	0,000*
Interference With Personal Lives	-0,001	0,013	-0,001	-0,081	0,935
Loyalty for Workplace	0,004	0,010	0,004	0,428	0,669
R	0,995				
R ²	0,989				
Adjusted R ²	0,989				
Standard Deviations	0,147				
F	3482,126				0,000*

Note: *p<0,05

The model related to mobbing sub-dimensions and ‘Trust in the Management Team’ was found to be significant at F=3482.126, and p<0.05 value. Mobbing sub-dimensions affect the ‘Trust in the Management Team’ by 98.9%. When the variables giving significant results in the model are examined, it has been determined that ‘Threats and Harassment’ significantly reduce the ‘Trust in the Management Team’ at B=1.044.

The effect of sub-dimensions of mobbing on the ‘Trust in the Workplace’ was measured by multiple regression analysis, and presented below in Table 8.

Table 8: The Effect of Mobbing Sub-Dimensions on Trust in the Organization

Model	B	Std. Dev.	β	t	p
Fixed	5,635	0,114		49,253	0,000*
Relationship with Coworkers	-0,916	0,013	-0,981	-71,867	0,000*
Job and Career-Related Obstacles	-0,031	0,021	-0,024	-1,446	0,150
Threats and Harassment	-0,002	0,013	-0,002	-0,158	0,875
Interference With Personal Lives	0,018	0,020	0,014	0,871	0,385
Loyalty for Workplace	-0,005	0,016	-0,005	-0,293	0,770
R	0,983				
R ²	0,966				
Adjusted R ²	0,965				
Standard Deviations	0,231				
F	1091,950				0,000*

Note: *p<0,05

The model regarding the mobbing sub-dimensions and ‘Trust in the Workplace’ was found to be significant at the value of F=1091.950, and p<0.05. This reveals

that mobbing sub-dimensions affect the 'Trust in the Workplace' by 96.5%. When the variables giving significant results in the model are examined, it can be determined that poor relationships with colleagues reduce the 'Trust in the Workplace' by 0.916 units. According to this outcome, the hypothesis that 'Mobbing sub-dimensions have a significant and negative effect on 'Trust in the Organization' was accepted.

5. Conclusion

Despite the WBI's measurements of about 90% exposure to WPB in America (Namie, 2014; Namie, 2021), 79% in Türkiye (Aytac, Bozkurt, Bayram, Yıldız, Aytac, Sokullu Akinci, & Bilgel, 2011), 50% measurement exposure in the UK (Rayner & Hoel, 1997), 51% in India, and 17% in Germany (Zak, 2017), the mobbing activity in our study was determined to be at 58.6%. This level of mobbing activity compared to the national Turkish level of 79%, and 90% periodic mobbing rates of the USA is a really good outcome. Considering the small rural town setting of Karabük, its homogeneous ethnic composition, and the mobbing prevalence rate of some other European countries' rates, it is an alarming rate and requires urgent attention from the management team to rectify the mobbing problem. Having said that, the recommendation section stresses the need to repeat this research with larger sample groups, or countrywide surveys similar to Aytac et al (2011) and WBI polls to confirm this outcome with scientific certainty.

As stated above, the literature review confirms that different studies conducted in different countries come up with varying different mobbing rate outcomes. There are many variables such as country, industry, and the participants' minority or immigrant status as we saw in the cases of Illinois (Fox & Stallworth, 2005), and Finland (Bergbom, Vartia-Vaananen, & Kinnunen, 2015), the WPB rates may change depending on other variables which is not the focus of this study.

The literature review agrees that employees in high-trust organizations are 74% less stressed, 106% more energetic, 50% more productive, use 13% fewer sick days, 79% more engaged, 29% more satisfied and 40% less burnt out than their counterparts working in a low-trust organizational environment (Zak, 2017). This is why organizational trust is a very important factor that influences corporate profitability greatly, and why we wanted to measure Employees' organizational trust levels for our study. According to our results, the sample group had a medium level of trust in their company. This translates into employees having a medium level of stress, a medium level of energy, and 25% more productivity, using 7% fewer sick days, being 40% more engaged, 15% more satisfied, and 20% less burnt out than their low-trust organization employee counterparts. For the management team to obtain a maximum productivity level and maximum profitability, they need to increase employees' organizational trust levels to the highest attainable possible levels like high-trust organizations.

According to our calculations, workers trust their colleagues at an acceptable level, while they trust their manager at a moderate level. It turns out that they do not have enough trust in their employers. Again, to obtain the highest level of productivity and income, the management team and the organization need to work on these issues diligently. Lack of loyalty to organizations may cause higher rates of employee turnover and other adverse behaviors.

As a result of our analysis, it is determined that mobbing adversely affects ‘Trust in the Organization’ by 79.8%. While ‘Work and Career-Related Obstacles,’ which are among the sub-dimensions of mobbing in the research, reduce the ‘Trust in Colleagues’ at a higher rate, it has been determined that threats and harassment originating from their coworkers slightly increase ‘Trust in Their Colleagues.’ These findings agree with other studies reviewed in the literature section (Lawrance & Robinson, 2007; Zak, 2017; Akanni, Omisile & Oduaran 2018; Yusof, Imm & Zawawi 2019; Shukla & Kark, 2020; Abbasi & Ismail, 2022).

In our study, it was determined that the presence of threats and harassment significantly reduces the ‘Trust in the Management Team.’ The opposite is also true; increases in the trust levels for the management team eradicate or lessen the perception of mobbing and its effect on the employees. It is our findings that poor relationships with colleagues significantly reduce trust in the organization. This is why researchers such as Ludmila, Ron, and Caroline (2022), recommend a holistic relationship with employees, encompassing both professional and social dimensions.

This research shows that different sub-dimensions of mobbing affect different dimensions of organizational trust. Especially, problems in ‘Relationships with Colleagues’ significantly reduce ‘Trust in the Organization.’ This highlights how important ‘Trust Between Colleagues’ is for organizational trust levels. This is why some new age dynamic American companies like EY Global Limited Corporation, Deloit, KPMG, and similar consulting firms provide lunch hours and social activities on corporate premises to encourage coworkers' comraderies and bonding to boost corporate productivity and efficiency.

Along with Dr. Ludmila, and his coauthors, it is also our recommendation that a combination of systematic corporate-level involvement to combat bullying to create safer workplaces is a must to increase productivity and create socially functioning organizations. To stop overt bullying, it is recommended that training and improvement in non-violent communication methodology be encouraged by the organizations. To prevent ‘schemers’ and ‘instrumental bullying,’ it is advised to create transparent, fair, equitably allocated resources based on performance and other meritocratic systems. To ensure a fair and just system, organizations must create a check and balance and grievance committees to eradicate potential conflicts and ensure equity (Ludmila, Ron & Caroline, 2022).

5.1. Recommendations

Although the company chosen for our research is one of the largest in the Karabük province of Türkiye, compared to the national and international levels, it is a small or a mid-level corporation. The use of a larger manufacturing firm where the sample size would be greater than the medium-sized company that the researcher worked with, may create a more dependable and comprehensive result without any skew.

Similar studies can also be conducted in businesses in different sectors, in other countries that haven't explored mobbing issues yet, and with different ethnic groups to examine the long-term effects of mobbing and the effectiveness of different intervention methods.

The other recommendation would be conducting cross-comparative research between the manufacturing industry and the frequently researched industries like higher education and the healthcare industries. This would be helpful to distinguish which industries are more prone to mobbing and which ones are not. Since it would require so many man-hours and repetitive work to perform the same research on all industries, this study may be carried out by using already completed surveys like Gallup and other reputable organizations to do comparisons.

5.2. Limitations and Delimitations

The research had a gender demographic imbalance lacking an equal or close to an equal number of female participants with 6.5% female and 93.5% male distribution. This sampling skew was reflective of the industry and the organization's total population. The iron and steel industry, due to hard working conditions is heavily employed and dominated by male employees excluding the support and management staff. This imbalance and limitations were not due to any sampling error, or the researcher's preference, but reflective of the sample population demographic.

References

- Abbasi, A., & Wan Ismail, W. K. (2022). Linking organizational citizenship behavior and organizational trust towards reducing workplace deviance behavior in higher education. *Cogent Social Sciences*, 9(1), pp. 2157538. <https://doi/full/10.1080/23311886.2022.2157538>
- Aiello, A., Dientinger, P., Nardella, C. & Bonafede, M. (2008). A tool for assessing the risk of mobbing in organizational environments: The "Val.Mob." scale. *Prevention Today*, 3, pp. 9-24.
- Akanni, A. A., Omisile, I., & Oduaran, C. A. (2018). Workplace deviant behaviour among public sector employees: The roles of perceived religiosity and job status. *European Review of Applied Sociology*, 11(17), pp. 44–51.

- Akgül, A. & Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri, SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Emek Ofset Ltd. Şti.
- Ashforth, B. E. & Lee, R. T. (1990). "Defensive Behavior in Organizations: A Preliminary Model. *Human Relations*, 43, pp. 621-648.
- Aytac, S., Bozkurt, V., Bayram, N., Yildiz, S., Aytac, M., Sokullu Akinci, F., & Bilgel, N. (2011). Workplace violence: a study of Turkish workers. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 17(4), pp. 385-402.
- Balun, B. & Dinçay, I. H. (2023). İş Arayanların İş Sağlığı ve Güvenliği Algısına Yönelik Bir Alan Araştırması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27(3), pp. 565-582.
- Bergbom, B., Vartia-Vaananen, M., & Kinnunen, U. (2015). Immigrants and natives at work: Exposure to workplace bullying. *Employee Relations*, 37(2), pp. 158-175.
- Cook, J. & Wall, T. (1980), New Work Attitude Measures of Trust, Organizational Commitment and Personal Need Non Fulfillment. *Journal of Occupational Psychology*, 53, pp. 39-52.
- Cowie, H., Naylor, P., Rivers, I., Smith, P. K. & Pereira, B. (2002). Measuring workplace bullying. *Aggression and violent behavior*, 7(1), pp. 33-51.
- Çalışkan, A. (2021). Örgütsel güven: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), pp. 42-59.
- Çelik, M., Turunç, Ö. & Beğenirbaş, M. (2011). The Role of Organizational Trust, Burnout and Interpersonal Deviance for Achieving Organizational Performance. *International Journal of Business and Management Studies*, 3(2), pp. 179-189.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Einarsen S, Matthiesen S, & Skogstad A. (1998) Bullying at work: Bullying, burnout and well-being among assistant nurses. *Journal of Occupational Health & Safety*, 14 pp. 563-568.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. & Cooper, C. L. (2011). The Concept of Bullying and Harassment at Work: the European Tradition, in S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf and C. Cooper (Eds), *Bullying and Harassment in the Workplace Developments in Theory, Research, and Practice*. CRC Press, Boca Raton, pp. 3-39.

- Erdogan, V. & Yildirim, A. (2017). Healthcare professionals' exposure to mobbing behaviors and relation of mobbing with job satisfaction and organizational commitment. *Procedia Computer Science*, 120, pp. 931-938.
- Fox, S. & Stallworth, L. E. (2005). Racial/Ethnic Bullying: Exploring Links Between Bullying and Racism in the U.S. Workplace. *Journal of Vocational Behavior*, 66, pp. 438-456
- Gavin, M. B. (2005). Trust in Management and Performance: Who Minds the Shop While the Employees Watch the Boss? *Academy of Management Journal*, 48, pp. 874-888.
- Gould-Williams, J. (2007). HR Practices, Organizational Climate, and Employee Outcomes: Evaluating Social Exchange Relationships in Local Government. *The International Journal of Human Resource Management*, 18(9), pp. 1627-1647.
- Hartzler, K. D. (2003). *Study of School Collaboration and Trust*. Oklahoma State University, Oklahoma.
- Ibrahim, Y. S., Na'ibi, A. A. & Usman, S. (2021). Mobbing, Organizational Trust, Vice and Deviance Behaviour Among Environmental Health and Safety Professionals in Nigeria. *International Journal of Science and Research Archive*, 2(2), pp. 194-205
- Jayaratne, S., Vinokur-Kaplan, D., Nagda, B. A. & Chess, W. A. (1996). A national study on violence and harassment of social workers by clients. *Journal of Applied Social Sciences*, 20(1), pp. 1-14.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kan, A. & Akbaş, A. (2005). Lise öğrencilerinin kimya dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), pp. 227-237.
- Krejcie, R. V. & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, pp. 607-610.
- Krishna, A., Soumyaja, D. & Joseph, J. (2024). Workplace Bullying and Employee Silence: the Role of Affect-based Trust and Climate for Conflict Management, *International Journal of Conflict Management*, Ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/IJCMA-09-2023-0190>
- Laleoğlu, A. & Özmete, E. (2013). Mobbing ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları*, (31), pp. 9-31.

- Laschinger, H.K., Shamian, P. J. & Thompson, D. (2001). Impact of Magnet Hospital Characteristics on Nurses' Perceptions of Trust, Burnout, Quality of Care and Work Satisfactions. *Nurse Economics*, 19(5), pp. 209-219.
- Lawrence, T. B., & Robinson, S. L. (2007). Ain't misbehavin: Workplace deviance as organizational resistance. *Journal of Management*, 33(3), pp. 378-394.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and Victims*, 5, pp. 119-126.
- Ludmila N. P., Ron C. & Caroline S. (2022). How Bullying Manifests at Work-and How to Stop It. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2022/11/how-bullying-manifests-at-work-and-how-to-stop-it>
- Lutgen-Sandvik, P., Tracy, S. J. & Alberts, J. K. (2007). Burned by bullying in the American workplace: Prevalence, perception, degree and impact. *Journal of Management Studies*, 44(6), pp. 837-862.
- Mayer, R. C., Davis, J. H. & Schoorman, F. D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *Academy of Management Review*, 20(3), pp. 709-734
- Mishra, J. & Morrissey, M. A. (1990), Trust in Employee/Employer Relationships: A Survey of West Michigan Managers. *Public Personnel Management*, 19(4), pp. 443-461.
- Namie, G. (2014). WBI US Workplace Bullying Survey.
- Namie, G. (2021). 2021 WBI US Workplace Bullying Survey.
- Özdamar, K. (2001). *SPSS ile Biyoistatistik, 4. Basım*. Kaan Kitabevi.
- Praslova, L. N., Carucci, R. & Stokes, C. (2022). How Bullying Manifests at Work-and How to Stop It. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2022/11/how-bullying-manifests-at-work-and-how-to-stop-it>
- Rayner, C. & Hoel, H. (1997) A Summary Review of Literature Relating to Workplace Bullying. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 7, pp. 181-191.
- Scherer, R. F., Wiebe, F. A., Luther, D. C. & Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological Reports*, 62(3), pp.763-770.

- Tabachnick, B. G. & Fidel, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Pearson Education Limited.
- Van der Doef, M. & Maes, S. (1999). The Job Demand-Control (-Support) Model and Psychological Well-Being: A Review of 20 Years of Empirical Research. *Work & Stress*, 13, pp. 87-114.
- Vessey, J. A., Demarco, R. F., Gaffney, D. A. & Budin, W. C. (2009). Bullying of staff registered nurses in the workplace: A preliminary study for developing personal and organizational strategies for the transformation of hostile to healthy workplace environments. *Journal of Professional Nursing*, 25(5), pp. 299-306.
- Vickers, M. H. (2012). The Emergence of the Study of Mobbing. *Mobbing: Causes, Consequences, and Solutions*, 3(23).
- World Health Organization. (2002). *New Research Shows Workplace Violence Threatens Health Services*. P.4.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (Özel Sayı), pp. 74-85
- Yusof, M. M., Ho, J. A., Imm, S. N. S. & Zawawi, D. (2019). Weeding out Deviant Workplace Behaviour in Downsized Organizations: The Role of Emotional Intelligence and Job Embeddedness. *Asian Journal of Business Research*, 9(3) pp. 115-144.
- Zak, P. J. (2017). The Neuroscience of Trust. *Harvard Business Review*, January–February. pp.84–90. <https://hbr.org/2017/01/the-neuroscience-of-trust>

Ethics Statement: The author declares that ethical rules have been followed in all preparation processes of this study. Approval was given for the study at the meeting of Karabük University Social And Human Sciences Research Ethics Board held on 26.09.2023. In case of a contrary situation regarding scientific ethics issues, all responsibility belongs to the authors of the study and Çankırı Karatekin University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Research Article

Ranking of Metropolitan Airports Using CRITIC-Based MOORA Method

Saadettin AYDIN

University of Health Sciences

saadettinaydin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9559-0730

Abstract

Air transportation plays a vital role in commercial and cultural interactions by minimizing transit time losses. Airport capacities have become a strategic advantage and a competitive factor among nations. In recent years, significant investments have been made in air transportation in our country, particularly in provinces previously lacking airports, to enhance interregional trade and cultural exchange while promoting balanced economic development.

This study evaluates the performance of 28 metropolitan airports using 2024 data and four criteria. The CRITIC method was applied to determine criterion weights, revealing close importance levels (0.300–0.186). The MOORA method was then used to rank the airports based on these weights. As a result, airports in major cities like Istanbul, Ankara, and Antalya ranked highest, while those in Tekirdağ, Hatay, and Eskişehir ranked lowest. The findings highlight the impact of urban population density and infrastructure on airport performance.

Keywords: Multi criteria decision making, MOORA, CRITIC, airports

JEL Classification Codes: C39, C60, C61

CRITIC Tabanlı MOORA Yöntemi Kullanılarak Büyükşehir Havaalanlarının Sıralanması

Öz

Hava taşımacılığı, transit zaman kayıplarını en aza indirerek ticari ve kültürel etkileşimlerde hayati bir rol oynamaktadır. Havaalanı kapasiteleri stratejik bir avantaj ve ülkeler arasında bir rekabet unsuru haline gelmiştir. Son yıllarda ülkemizde, özellikle daha önce havalimanı bulunmayan illerde, bölgeler arası ticareti ve kültürel alışverişi artırmak ve dengeli ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla hava taşımacılığına önemli yatırımlar yapılmaktadır.

Bu çalışmada, 2024 yılı verileri ve dört kriter kullanılarak 28 büyükşehir havalimanının performansı değerlendirilmiştir. Kriter ağırlıklarını belirlemek için CRITIC yöntemi uygulanmış ve birbirine yakın önem seviyeleri (0,300-0,186) ortaya çıkmıştır. Daha sonra havalimanlarını bu ağırlıklara göre sıralamak için MOORA yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, İstanbul, Ankara ve Antalya gibi büyük şehirlerdeki havalimanları en üst sırada yer alırken, Tekirdağ, Hatay ve Eskişehir'deki havalimanları en alt sırada yer almıştır. Bulgular, kentsel nüfus yoğunluğu ve altyapının havalimanı performansı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Çok kriterli karar verme, MOORA, CRITIC, havalimanları

Jel Sınıflandırma Kodları: C39, C60, C61

Geliş Tarihi (Received): 02.02.2025 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 10.03.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Aydın, S. (2025). Ranking of metropolitan airports using CRITIC-Based MOORA method. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 231-246. doi: 10.18074/ckuiibfd.1631688

1. Introduction

The activity of transporting produced goods and services, people, or living creatures from one place to another using various vehicles is called transportation. Just as goods and services have developed in every field in parallel with the development of human history, transportation activities have also developed to the same extent. Today, these activities have spread to wide areas and have diversified. In this diversity, people have given priority to what is fast, reliable, and comfortable. Air transportation has become the most preferred means of transportation in terms of speed and comfort, especially in reaching long distances.

For countries, air transportation is important in terms of economy, trade, and cultural activities, especially tourism. As stated in the airline sector analysis report (2019), air transportation, which is the main factor in developing trade and reducing poverty, is more environmentally friendly compared to other transportation sectors. Considering that speed and distance are important, especially in the field of health services, the importance of airline investments has increased. Therefore, air transportation has become an indicator of the development level of a country. It forms the basis for major developments in the commercial and military fields, especially with the development of new technologies.

There have been great developments in this field in our country in the past 20 years. With the investments made, before 2003, domestic flights could be made from 2 centers to 26 destinations. Turkey has written a success story in civil aviation in the past 22 years that has amazed the world. With 57 airports, 343 domestic and international flight destinations, and the number of passengers reaching 214 million, Turkish civil aviation has become one of the most important actors in global aviation not only in its region but also around the world. Türkiye not only known for its growth figures in civil aviation; it is set as an example all over the world with its compliance with international aviation standards and service quality. (Airline Industry Report, 2023). Especially with the investments made in the eastern and southeastern provinces, which previously did not have air transportation, the economic imbalance was tried to be eliminated, and it was aimed to increase trade and tourism (Sarılğan, 2011; Özdağoğlu et al., 2021). In this study, 28 airports located in metropolitan areas were compared. CRITIC- based MOORA method was used in the study.

2. Literature and Method

Many studies have been conducted with the CRITIC and MOORA methods used in the study. There are studies in which both alternatives are ranked and criteria are weighted using the CRITIC method. Some examples of these studies are presented in Table 1.

Table 1: Literature Summary

Methods	Study	Writer
CRITIC	An Application on Weighting	(Diakoulaki et al., 1995)
CRITIC	Air Conditioner Selection	(Vujicic et al., 2017)
CRITIC-MOOSRA	UPS Selection	(Demircioğlu and Coşkun, 2018)
CRITIC and EVAMIX	Choosing a Laptop	(Ulutaş and Cengiz, 2018)
CRITIC-TOPSIS	Criterion Weighting	(Arslan, 2019)
CRITIC-TOTAL MOORA	Performance Evaluation	(Özmen et al., 2024)
CRITIC-WASPAS	Ranking	(Ghorabae et al., 2017)
CRITIC BASED WASPAS	Ranking of Airports	(Arslan, 2021)
CRITIC and WASPAS CRITIC Based MULTIMOORA and TOPSIS	Smartphone Selection Financial Performance Analysis	(Demir and Kartal, 2020) (Süslü and Hızlıer, 2023)

In addition to multi-criteria decision-making techniques, efficiency and productivity methods such as data envelopment analysis and total factor efficiency have also been used in evaluating the performance of airports (Gökdalay and Evren, 2009). In his study, Ar (2012) examined the efficiency variability of state airports between 2007 and 2011, and in this study, she used the Malmquist-Total Factor Productivity (TFP) Index method. Kıyıldı and Kardeşahin (2009) listed 32 airports using the data envelopment method and commented on their effectiveness. Adler and Berechmen (2001) examined the quality and efficiency of large-capacity airports in Western Europe using the data envelopment analysis method and revealed the harmony and contribution of these airports to flight networks. Yeh and Kuo (2003) used the optimality approach, one of the fuzzy decision-making methods, in their airport evaluation study of passengers.

2.1. Method

MCDM refers to making choices among alternatives in environments where there are multiple and often conflicting criteria. In choices to be made among alternatives with more than one different criteria, the importance level of the existing criteria is the most important factor affecting the decision. Objective and subjective methods can be used for criterion weighting in decision problems (Arslan, 2020).

The data of the 28 metropolitan airports listed in the research were first weighted with the CRITIC method, and these weight values were integrated into the MOORA

method, and the alternatives were ranked. The theoretical knowledge of these methods is briefly mentioned.

2.1.1. CRITIC Method

One of the most important stages in the decision problem is the correct assignment of the importance levels of the criteria (Tervonen et al. 2009). The purpose of determining the importance levels of the criteria is to determine their impact levels on the decision to be made.

The most distinctive feature of the CRITIC method is that it is based on an objective weighting basis. What makes this method objective is that it is based on the correlation between criteria in weighting (Ghorabae et al., 2018). In addition, each criterion also includes its own standard deviation in its weight. Thanks to the correlation between criteria, the contrasts of the criteria are detected, and these contrasts are weighted with the standard deviation. In this way, criteria are weighted without the need for subjective opinions of the decision maker and other participants.

The solution steps of this method can be briefly expressed as follows (Diakoulaki et al. 1994; Demir et al., 2021):

Step 1: Consider a decision problem with m alternatives and n criteria. f^* and f^- values j . Normalized values are calculated with the following function to show the best and worst values for the criterion, respectively;

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - f_j^{\min}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}} \text{ (for benefit criteria)} \quad (1)$$

$$r_{ij} = \frac{f_j^{\max} - x_{ij}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}} \text{ (for cost criteria)} \quad (2)$$

Step 2: Let the correlation coefficient between the criterion values (columns) in the normalized decision matrix be denoted by l_{kj} . Then j . contrast between criterion and criteria;

$$\sum_{k=1}^n (1 - l_{kj}) \quad (3)$$

It is given by the formula.

Step 3: In decision problems, the information contained in the decision matrix is related to the intensity of the contrast between the criteria. Therefore, the amount of information C_j spread in the j th criterion is expressed by the following multiplicative integration formula:

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - l_{kj}) \quad (4)$$

As can be seen from the equations, since a higher C_j value indicates a higher amount of information, the relative importance, that is, the weight value, of the relevant criterion is also high. Therefore, the high level of knowledge is mainly due to two differences. One of these is the variance value of the criterion itself (σ_j), and the other is the correlation between the criterion and other criteria (l_{kj}). As the variance value within the criterion increases, the level of information increases.

Step 4: Objective weights are presented with the following normalization formula (Diakoulaki et al. 1994);

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad (5)$$

w_j value is the ratio of C_j values of each criterion to the total C_j value. In this way, the sum of the criterion weights becomes 1. The criterion with the highest value is the feature that provides the most information and therefore has the highest level of importance.

2.1.2. MOORA Method

The Multi-Objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA) method was introduced by Willem Karel M. Brauers and Edmundas Kazimieras Zavadskas in their article titled "The MOORA Method and Its Application to Privatization in a Transition Economy," published in 2006 (Önay and Çetin, 2012). MOORA, a novel approach designed for multi-objective optimization with discrete alternatives, represents the matrix of responses of the alternatives based on the objectives for which ratios are applied (Arslan ve Bircan, 2018).

Compared to other multi-criteria decision-making techniques, the MOORA method is more advantageous due to its shorter calculation time, simplicity, reduced mathematical complexity, reliability, and flexibility regarding the types of data used in analysis. The MOORA method is divided into two fundamental components: the ratio system and the reference point approach (Şimşek et al., 2015). Research has demonstrated that the MOORA method outperforms other multi-criteria decision-making techniques in terms of mathematical efficiency, stability, and the range of data types it accommodates. The application steps of the MOORA method are as follows (Kundakçı, 2016):

Ratio method: a decision matrix is created where $i= 1, 2, \dots m$ is the number of alternatives, $j= 1, 2, \dots n$ is the number of criteria.

$$X = \begin{bmatrix} x_1(1) & \cdots & x_1(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1) & \cdots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad (6)$$

The normalization matrix is obtained by dividing the criteria by the square root of the sum of the squares of each alternative. This process,

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad (7)$$

It is obtained by Eq. x_{ij}^* ; i. Your alternative, j. It is the normalized version of the value for the criterion.

After the normalization process, the criteria in each column are assessed and summed based on whether they are to be maximized or minimized. The total values of the minimized criteria are then subtracted from the total values of the maximized criteria. In summary, this calculation can be expressed as follows, where

$j=1,2,3,\dots,g$ $j=1,2,3,\dots,g$ represents the criteria to be maximized, and $i=1,2,3,\dots,n$. $i=1,2,3,\dots,n$ represents the criteria to be minimized: $y_i^* = \sum_{j=1}^g x_i^* - \sum_{j=g+1}^n x_i^*$ can be shown as.

3. Findings

28 airports located in metropolitan regions constitute the alternatives of this study. The alternatives used in the study and their abbreviations in the calculations are given in Table 2.

Table 2: Airport Codes and Names

Code	Airport	Code	Airport
A1	İstanbul (*)	A15	Denizli Çardak
A2	İstanbul Sabiha Gökçen (*)	A16	Diyarbakır
A3	Ankara Esenboğa	A17	Eskişehir Hasan Polatkan (*)
A4	İzmir Adnan Menderes	A18	Hatay
A5	Antalya	A19	Kahramanmaraş
A6	Gazipaşa Alanya (*)	A20	Kayseri
A7	Muğla Dalaman	A21	Konya
A8	Muğla Milas-Bodrum	A22	Malatya
A9	Adana	A23	Mardin Prof. Dr. Aziz Sancar
A10	Trabzon	A24	Ordu-Giresun
A11	Erzurum	A25	Samsun Çarşamba
A12	Gaziantep	A26	Şanlıurfa GAP
A13	Balıkesir Koca Seyit	A27	Tekirdağ Çorlu Atatürk
A14	Bursa Yenişehir	A28	Van Ferit Melen

Four main criteria were used to rank the alternatives. These criteria and the codes used in the calculation are presented in Table 3.

Table 3: Criteria and Codes of Alternatives

Criterion Code	Criterion Direction	Criterion Name	Measurement Unit
K1	Benefit	All aircraft	Landing-takeoff
K2	Benefit	Traveller	Number of people
K3	Benefit	Cargo	Landing-takeoff
K4	Benefit	Load	Ton

Table 3 lists the characteristics of the alternatives used in the evaluation. Brief definitions of these features can be summarized as follows (Özdağoğlu et al., (2021). All aircraft: The total number of aircraft traffic arriving and departing from the airport. Traveller: Persons other than personnel who travel by plane from the airport. Cargo: The number of landings and takeoffs of airport cargo planes. Load: It is the weight of items such as documents and cargo carried by planes. The criterion values of the evaluated alternatives are presented in Table 4. These values were used in the calculations.

Table 4: Initial Decision Matrix

Alternative	K1	K2	K3	K4
A1	40120	6001619	144925	249557
A2	18801	3155053	4270	31763
A3	6669	984456	682	9397
A4	4681	738670	2371	9705
A5	7047	1002729	455	10872
A6	368	45582	0	408
A7	530	77722	3	610
A8	603	91415	12	663
A9	2649	416134	301	4092
A10	1428	216840	67	1842
A11	593	106546	5	971
A12	1356	223447	93	2115
A13	87	9904	1	92
A14	113	19125	0	232
A15	275	38526	38	359
A16	975	169613	89	1486
A17	52	8437	0	175
A18	60	7440	0	72
A19	109	15466	4	134
A20	1309	190519	72	2030
A21	534	78481	26	856

A22	386	63037	21	462
A23	385	65688	17	578
A24	551	84615	39	686
A25	805	121462	30	1131
A26	416	67474	12	573
A27	22	2284	6	22
A28	820	139270	74	1306

3.1. CRITIC Method Findings

Using the starting matrix in Table 4, the criteria were first weighted with the CRITIC method. First, the initial matrix was normalized according to the CRITIC method rule and the resulting normalized matrix is presented in Table 5.

Table 5: CRITIC Method Normalized Matrix

	K1	K2	K3	K4
A1	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
A2	0,0295	0,1272	0,5255	0,4683
A3	0,0047	0,0376	0,1637	0,1658
A4	0,0164	0,0388	0,1227	0,1162
A5	0,0031	0,0435	0,1668	0,1752
A6	0,0000	0,0015	0,0072	0,0086
A7	0,0000	0,0024	0,0126	0,0127
A8	0,0001	0,0026	0,0149	0,0145
A9	0,0021	0,0163	0,0690	0,0655
A10	0,0005	0,0073	0,0358	0,0351
A11	0,0000	0,0038	0,0174	0,0142
A12	0,0006	0,0084	0,0369	0,0333
A13	0,0000	0,0003	0,0013	0,0016
A14	0,0000	0,0008	0,0028	0,0023
A15	0,0003	0,0014	0,0060	0,0063
A16	0,0006	0,0059	0,0279	0,0238
A17	0,0000	0,0006	0,0010	0,0007
A18	0,0000	0,0002	0,0009	0,0009
A19	0,0000	0,0004	0,0022	0,0022
A20	0,0005	0,0080	0,0314	0,0321
A21	0,0002	0,0033	0,0127	0,0128
A22	0,0001	0,0018	0,0101	0,0091
A23	0,0001	0,0022	0,0106	0,0091
A24	0,0003	0,0027	0,0137	0,0132
A25	0,0002	0,0044	0,0199	0,0195
A26	0,0001	0,0022	0,0109	0,0098
A27	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A28	0,0005	0,0051	0,0228	0,0199

Second step, the correlation coefficient between the criterion values (columns) in the normalized decision matrix was calculated. The correlation matrix between the obtained criteria is presented in Table 6.

Table 6: Correlation Matrix

Criteria	K1	K2	K3	K4
K1	1	,994	,881	,899
K2		1	,926	,940
K3			1	,999
K4				1

Step 3: In this step, the amount of information C_j spread in the j th criterion was calculated. For this, the equation $C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - l_{kj})$ is used. σ_j in this equation is the standard deviation of each normalized criterion. The standard deviation of each criterion in the normalized matrix is given in Table 7.

Table 7: Criterion Standard Deviations

Criteria	K1	K2	K3	K4
Standard Deviations	0,19	0,19	0,20	0,20

Step 4: After the standard deviations were calculated, the correlation value of each criterion was subtracted from 1 and summed using the equation $\sum_{k=1}^n (1 - l_{kj})$. Then, to calculate the w_j value, the C_j values of each criterion were compared to the total C_j value. The obtained weight values are presented in Table 8.

Table 8: Criterion Weight Values

	K1	K2	K3	K4
w_j (Weight)	0,30	0,19	0,28	0,23

As seen in Table 8, the importance levels of the criteria are calculated close to each other. Therefore, the levels of information they disclose are close to each other.

3.2. MOORA Method Findings

The importance levels obtained in Table 8 were integrated into the normalized matrix in the MOORA method and the alternatives were listed. In this context, as the first step in the MOORA method, the decision matrix was normalized and the matrix given in Table 9 was obtained.

Table 9: MOORA Method Normalized Matrix

	K1	K2	K3	K4
A1	0,999	0,989	0,858	0,876
A2	0,029	0,126	0,451	0,411
A3	0,005	0,037	0,141	0,146
A4	0,016	0,038	0,106	0,102
A5	0,003	0,043	0,143	0,154
A6	0,000	0,002	0,007	0,008
A7	0,000	0,002	0,011	0,012
A8	0,000	0,003	0,013	0,013
A9	0,002	0,016	0,059	0,058
A10	0,000	0,007	0,031	0,031
A11	0,000	0,004	0,015	0,013
A12	0,001	0,008	0,032	0,030
A13	0,000	0,000	0,001	0,002
A14	0,000	0,001	0,003	0,002
A15	0,000	0,001	0,006	0,006
A16	0,001	0,006	0,024	0,021
A17	0,000	0,001	0,001	0,001
A18	0,000	0,000	0,001	0,001
A19	0,000	0,001	0,002	0,002
A20	0,000	0,008	0,027	0,029
A21	0,000	0,003	0,011	0,012
A22	0,000	0,002	0,009	0,008
A23	0,000	0,002	0,009	0,008
A24	0,000	0,003	0,012	0,012
A25	0,000	0,004	0,017	0,018
A26	0,000	0,002	0,010	0,009
A27	0,000	0,000	0,000	0,000
A28	0,001	0,005	0,020	0,018

Relative importance values were calculated by integrating the criterion weights obtained with the CRITIC method into the normalized matrix. The obtained values are given in Table 10.

Table 10: MOORA Method Weighted Normalized Matrix

	K1	K2	K3	K4
A1	0,300	0,184	0,243	0,203
A2	0,009	0,023	0,128	0,095
A3	0,001	0,007	0,040	0,034
A4	0,005	0,007	0,030	0,024

A5	0,001	0,008	0,041	0,036
A6	0,000	0,000	0,002	0,002
A7	0,000	0,000	0,003	0,003
A8	0,000	0,000	0,004	0,003
A9	0,001	0,003	0,017	0,013
A10	0,000	0,001	0,009	0,007
A11	0,000	0,001	0,004	0,003
A12	0,000	0,002	0,009	0,007
A13	0,000	0,000	0,000	0,000
A14	0,000	0,000	0,001	0,001
A15	0,000	0,000	0,002	0,001
A16	0,000	0,001	0,007	0,005
A17	0,000	0,000	0,000	0,000
A18	0,000	0,000	0,000	0,000
A19	0,000	0,000	0,001	0,001
A20	0,000	0,001	0,008	0,007
A21	0,000	0,001	0,003	0,003
A22	0,000	0,000	0,003	0,002
A23	0,000	0,000	0,003	0,002
A24	0,000	0,001	0,003	0,003
A25	0,000	0,001	0,005	0,004
A26	0,000	0,000	0,003	0,002
A27	0,000	0,000	0,000	0,000
A28	0,000	0,001	0,006	0,004

In the 4th step, the total values of the criteria were calculated according to the MOORA method and their rankings are given in Table 11.

Table 11: MOORA Total Values and Ranking

	MOORA Total	Rank
A1	0,929	1
A2	0,255	2
A3	0,082	4
A4	0,066	5
A5	0,085	3
A6	0,004	21
A7	0,006	17
A8	0,007	14
A9	0,034	6
A10	0,017	8
A11	0,008	13
A12	0,018	7

A13	0,001	25
A14	0,002	23
A15	0,003	22
A16	0,013	10
A17	0,001	26
A18	0,001	27
A19	0,001	24
A20	0,016	9
A21	0,007	16
A22	0,005	20
A23	0,005	19
A24	0,007	15
A25	0,010	12
A26	0,005	18
A27	0,000	28
A28	0,011	11

As seen in Table 11, Istanbul Airport with the highest total value, ranked first. Additionally, Istanbul Sabiha Gökçen Airport ranked second, Antalya Airport ranked third, and Ankara Esenboğa Airport ranked fourth. In addition, Tekirdağ Çorlu Atatürk Airport ranked twenty-eighth, thus ranking last in terms of performance. Hatay Airport ranked twenty-seventh and Eskişehir Hasan Polatkan Airport ranked twenty-sixth.

4. Result and Evaluation

In order for all activities in the service and production sectors to be carried out efficiently, it is necessary to clearly determine the goals and objectives and to create clear decisions and plans in line with these goals and targets. In order to maintain efficiency, all activities must be constantly monitored and evaluated, and improvements must be made. The aviation sector, which is the largest market among the service and production sectors, is the most important type of activity in which these principles should be applied. Large investments have been made in air transportation in our country in the last 20 years. Large airport investments have been made, especially in order to eliminate development inequality in all regions and to ensure economic and cultural development.

In this study, the performance ranking of 28 airports operating in the metropolitan regions of our country was made. The total of 12-month data for 2024 was used in the study. The total number of aircraft, number of passengers, number of commercial aircraft, and cargo amounts of 20 airports were taken as criteria. CRITIC and MOORA methods, which are multi-criteria decision-making techniques, were used in the evaluation. First, the criteria were weighted with the CRITIC method, which is an objective weighting model. The importance levels of

the four criteria were found to be close to each other, and it was concluded that they made similar contributions to the decision output. Weight values were integrated into the MOORA method, and alternatives were ranked by the MOORA method.

Istanbul Airport ranked first. Additionally, Istanbul Sabiha Gökçen Airport ranked second, Antalya Airport ranked third, and Ankara Esenboğa Airport ranked fourth. In addition, Tekirdağ Çorlu Atatürk Airport ranked twenty-eighth, thus ranking last in terms of performance. Hatay Airport ranked twenty-seventh, and Eskişehir Hasan Polatkan Airport ranked twenty-sixth.

As a result of the ranking, Istanbul Airport ranked first among the 28 airports operating in the metropolitan regions. Istanbul Sabiha Gökçen Airport ranked second, Antalya Airport ranked third, and Ankara Esenboğa Airport ranked fourth. Tekirdağ Çorlu Atatürk Airport ranked twenty-eighth, thus ranking last in terms of performance. Hatay Airport ranked twenty-seventh and Eskişehir Hasan Polatkan Airport ranked twenty-sixth. It can be said that Istanbul, Ankara, Antalya, Adana, and Konya airports are in the first place due to their high population and industry. Similarly, airports such as Tekirdağ, Eskişehir, Balıkesir, and Kahramanmaraş ranked last.

In future studies, both different performance evaluation methods and different criterion values can be used. Performance comparisons can be made using more alternative airports.

References

- Adler, N. and Berechman, J. (2001). Measuring Airport Quality from The Airlines' viewpoint: An Application Of Data Envelopment Analysis. *Transport Policy*, 8(3), 171-181.
- Ar İ.M. (2012). Türkiye'deki Havalimanlarının Etkinliklerindeki Değişimin İncelenmesi: 2007-2011 Dönemi İçin MALMQUIST-TFV Endeksi Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 143- 160.
- Arslan, H. M. (2019). Teknoparklarda Faaliyet Gösteren İşletmelerin CRITIC-TOPSIS Yöntemi İle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 144-153.
- Arslan, R. (2020). CRITIC Yöntemi. H. Bircan (Eds.). Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri. Nobel Yayınevi, Ankara.

- Arslan, R. (2021). Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki Havalimanlarının CRITIC Temelli WASPAS Yöntemi İle Sıralanması. *Uluslararası İktisadi Ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 27-38.
- Arslan, R. ve Bircan, H. (2018). Alternatif Sayısının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Sonuçlarına Etkisi. *Bartın Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 239-264.
- Demir, G., Özyalçın, T. ve Bircan, H. (2021). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Ve ÇKKV Yazılımı İle Problem Çözümü*. Nobel Yayınevi, Ankara.
- Demir, G. ve Kartal, M. (2020). *Güncel Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri*. Akademisyen Kitabevi. Ankara.
- Demircioğlu, M. ve Coşkun, İ.T. (2018). CRITIC-MOOSRA Yöntemi Ve Ups Seçimi Üzerine Bir Uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.
- Diakoulakı, D. Mavrotas, G. and Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights In Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers Ops Res.* 22(7), 763-770.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K. and Antuchevičienė, J. (2017). Assessment Of Third-Party Logistics Providers Using A CRITIC–WASPAS Approach With Interval Type-2 Fuzzy Sets. *Transport*, 32(1), 66-78.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., and Antucheviciene, J. (2018). A New Hybrid Fuzzy MCDM Approach For Evaluation Of Construction Equipment With Sustainability Considerations. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 18, 32-49.
- Gökdalay, M. H. ve Evren, G. (2009). Havaalanlarının Performans Analizinde Bulanık Çok Ölçütlü Karar Verme Yaklaşımı. *İTÜ Dergisi/D Mühendislik*, 8(6), 157-168.
- <https://www.dhmi.gov.tr/Lists/HavaYoluSektorRaporlari/Attachments/13/2019%20Havayolu%20Sekt%C3%B6r%20Raporu.pdf>
- Kıyıldı, R., Karaşahin, M. (2009). Türkiye'deki Hava Alanlarının Veri Zarflama Analizi İle Altyapı Performansının Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10 (3), 391-397.
- Kundakçı, N. (2016). Combined Multi-Criteria Decision Making Approach Based On MACBETH And MULTIMOORA Methods. *The Journal of Operations*

Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems
4(1). 17-26.

- Önay, O., Çetin, E. (2012). Turistlik Yerlerin Popülaritesinin Belirlenmesi: İstanbul Örneği. *İ.Ü. İşletme Fakültesi İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 23(72), 90-109.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. ve İşıldak, B. (2021). Havalimanlarının Bulanık DEMATEL Ve MABAC Yöntemleri İle Sıralanması. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 46-67.
- Özmen, M., Akgül, M. ve Şentürk, N. (2024). Alternatif Orman Yolu Güzergâhlarının Performans Açısından CRITIC Toplam MOORA Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 22-35.
- Sarılgan, A. E. (2011). Türkiye’de Bölgesel Havayolu Taşımacılığının Geliştirilmesi İçin Yapılması Gerekenler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 69-88.
- Süslü, C. ve Hızlılar, S.S. (2023). CRITIC Tabanlı MULTIMOORA Ve TOPSIS Yöntemleri İle Finansal Performans Analizi: BİST Spor Endeksi Şirketleri Üzerine Bir Çalışma. *İşletme*, 4(1), 109-129.
- Şimşek, A., Çatır, O., Ömürbek, N. (2015). TOPSIS ve MOORA Yöntemleri İle Tedarikçi Seçimi: Turizm Sektöründe Bir Uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33).
- Tervonen, T., Figueira, J. R., Landelhelma, R., Dias, J.A. and Salminen, P. (2009). A Stochastic Method For Robustness Analysis In Sorting Problems. *European Journal of Operational Research*, 192(1), 236-242.
- Ulutaş, A. ve Cengiz, E. (2018). CRITIC Ve EVAMIX Yöntemleri İle Bir İşletme İçin Dizüstü Bilgisayar Seçimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 881- 887.
- Vujicic, M.D. Papic, M.Z. and Blagojevic, M.D. (2017). Comparative Analysis Of Objective Techniques For Criteria Weighing In Two MCDM Methods On Example Of An Air Conditioner Selection. *Tehnika –Menadzment*, 67(3), 422-429.
- Yeh, C.H. and Kuo, Y.L. (2003). Evaluating Passenger Services Of Asia- Pasific International Airports. *Transportation Research Part E*, 39, 35-48.

Ethics Statement: The author declares that ethical rules have been followed in all preparation processes of this study. In case of a contrary situation regarding scientific ethics issues, all responsibility belongs to the authors of the study and Çankırı Karatekin University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Derleme Makalesi

İktisadi Perspektiften Yeşil Ekonomiye Sistemik Bir Bakış ve Türkiye'nin Yeşil Dönüşüm Yolculuğu Üzerine Bir İnceleme

Selen IŞIK MADEN

Süleyman Demirel Üniversitesi

selenmaden@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3998-855X

Öz

Yeşil ekonomi kavramı, akademik dünyada uzun bir geçmişe sahiptir ve sıklıkla "yeşil büyüme" terimiyle birlikte kullanılmaktadır. Başlangıçta yalnızca eko-endüstrilerin büyüme analizlerinde yer alırken, günümüzde tüm ekonomiye yönelik büyüme hesaplamalarında da yaygınlaşmıştır. Yeşil ekonomi, çevre ekonomisi ve ekolojik ekonomi teorileriyle ilişkilidir. Çevre ekonomisi temiz üretim ve kaynak verimliliğine odaklanırken, ekolojik ekonomi endüstriyel ekoloji ve döngüsel ekonomi gibi kavramları temel alır. Yeşil ekonomi ve yeşil dönüşüm üzerine geniş bir literatür bulunsa da konuyu sistemik ve iktisadi açıdan ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma, yeşil ekonomik dönüşümü önce teorik düzeyde, ardından ilgili kavramlar ve yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilerek sistemik bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yeşil ekonomi, çevre ekonomisi, ekolojik ekonomi, döngüsel ekonomi, yeşil dönüşüm

JEL Sınıflandırma Kodları: O44, Q01, Q56, Q57

A Systematic Overview of The Green Economy from An Economic Perspective and A Review on Turkey's Journey of Green Transformation¹

Abstract

The concept of the green economy has a long academic history, often interchangeably used with "green growth." Initially applied to eco-industries, green growth now extends to overall economic calculations. It aligns with both environmental and ecological economics, each fostering distinct approaches. Environmental economics emphasizes clean production and resource efficiency, while ecological economics introduces concepts like industrial ecology and the circular economy. Despite extensive literature on green economy theories and transformations, systematic economic evaluations remain scarce. This study aims to fill that gap by analyzing green economic transformation through a theoretical lens and within the framework of related concepts and approaches.

Keywords: Green economy, environmental economy, ecological economy, circular economy, green transformation

JEL Classification Codes: O44, Q01, Q56, Q57

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 21.02.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 05.12.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Işık Maden, S. (2025). İktisadi perspektiften yeşil ekonomiye sistemik bir bakış ve Türkiye'nin yeşil dönüşüm yolculuğu üzerine bir inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 247-271. doi: 10.18074/ckuiibfd.1440926

1. Giriş

Bir düşünce kuruluşu olan Roma Kulübünün 1972 yılında yayınlamış olduğu “Büyümenin Sınırları” adlı raporda dünyanın mevcut kaynaklarının, süregelen nüfus artışı ve ekonomik büyüme oranları ile 2100 yılından sonrasını desteklemeyeceği ileri sürülmüştür. Raporda büyümeyi belirleyen ve sınırlayan 5 temel faktör ise nüfus artışı, tarımsal üretim, yenilenemeyen kaynakların tükenmesi, endüstriyel çıktılar ve kirlilik üretimi olarak ifade edilmiştir (Meadows, Randers, Behrens ve William, 1972). Roma Kulübü raporu, politika yapımcıların, kurumların, uygulayıcıların ve halkın küresel sorunlara yönelik farkındalıklarının artmasını desteklerken, kamuoyu gündemi yaratılmasını sağlamak bakımından da önem arz etmektedir. Dünyanın geleceğine dair, rapordaki çarpıcı tespitler aynı zamanda yeni kavramlar, fikirler ve çözümler geliştirmek için güçlü bir itici güç yaratmakta ve ekonomik süreçler hakkında da yeni düşünme biçimlerini tetiklemektedir (Simpson,2021).

Bilindiği üzere geleneksel yaklaşımda ekonomik durumun değerlendirilmesi için kullanılan gösterge, ağırlıklı olarak Gayri Safi Yurtiçi Harcamalarıdır. Ancak kaynakların yoğun kullanımı, kirlilik ve çevresel bozulmaların artışı bilim insanlarını yeni göstergeler arayışı içine sokmuştur.

1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenmiş olan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansında ise, ilk kez 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’na hazırlanan Brundtland Raporu’nda "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanan *sürdürülebilir kalkınma* kavramı resmen benimsenmiştir.

1992 Rio konferansından 20 yıl sonra, Rio +20 Konferansında ortaya atılmış olan “yeşil ekonomi” kavramı Dünya Bankası (2012) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP, 2011a) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından sürdürülebilirliğe giden bir yol olarak algılanmaya başlanmıştır (Barbier, 2012).

Yeşil ekonomi ve yeşil dönüşüm ile ilgili farklı teorileri ve yaklaşımları konu alan son derece zengin bir literatür birikimi oluşmuş olmasına karşın konuyu iktisadi bir pencereden sistematik şekilde değerlendiren çalışma sayısı son derece sınırlıdır. Bu çalışma yeşil ekonomik dönüşümü iktisadi bir perspektiften önce teorik düzeyde, sonra da teorilerin ilişkili olduğu kavramlar ve yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirerek sistematik bir bakış sunmaya çalışmaktadır. Akabinde de Türkiye’nin yeşil dönüşümünün ekonomik boyutları değerlendirilmiştir.

2. Yeşil Ekonomi Tanımları

Yeşil ekonominin politik uygulamalarına kıyasla, kavramın kendisi akademik camiada uzun bir geçmişe sahiptir. Yeşil ekonomi ilk olarak Pearce, Markandya, ve

Barbier (1989) tarafından, mevcut fiyat sisteminde çevresel ve sosyal maliyetlerin yeterince değerlendirilmemesine tepki olarak ortaya atılmıştır (Le Blanc, 2011). İlerleyen zaman diliminde kavram giderek genişletilmiş, farklı kurumlarca farklı tanımlamaları yapılmaya başlanmıştır.

Yeşil Ekonomi için yapılmış olan çok çeşitli tanımlamalar içinde en yaygın ve popüler olanı Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda (Rio + 20), Yeşil Ekonomi -sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında- sürdürülebilir sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmayı sağlamanın bir aracı olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Yeşil Ekonomiye "çevresel riskleri ve ekolojik kısıtlıkları önemli ölçüde azaltırken, insan refahını ve sosyal eşitliği arttıran bir ekonomi" olarak tanımlamıştır. En basit ifadeyle Yeşil Ekonomi, karbon oranı düşük, kaynak verimli ve sosyal açıdan kapsayıcı bir ekonomi olarak değerlendirilebilir (UNEP, 2012). Burada dikkat çeken en önemli husus tanımlamanın ekolojik unsurları güçlü bir şekilde vurgulamasının yanı sıra, ekonomik kalkınma kavramıyla da birçok benzer yöne sahip olmasıdır. Hem kamu hem de özel sektör yatırımları aracılığı ile istihdam düzeyinde hedeflenen artış; enerji ve diğer kaynakların verimli kullanımına dayandırılırken, biyoçeşitliliğin ve ekosistemin korunmasına vurgu yapılmaktadır. UNEP tarafından 2011 yılında yayınlanan "Yeşil Ekonomiye Doğru: Sürdürülebilir Kalkınma ve Yoksulluğun Ortadan Kaldırılmasına Giden Yollar" adlı raporda ise bir ekonominin yeşil olabilmesi için sadece verimli olmasının yeterli olmadığı aynı zamanda adil de olması gerektiği vurgulanmıştır. Adil olmak, özellikle düşük karbonlu, kaynak verimli ve sosyal açıdan kapsayıcı bir ekonomiye adil geçişin sağlanmasında küresel ve ülke düzeyinde eşitlik boyutlarının tanımlanması anlamına gelmektedir (UNEP,2011b).

BM Çevre Programı UNEP etrafında oluşan GEC (Green Economy Coalition- Yeşil Ekonomi Koalisyonu) ise ekonomik sistemlerin, çevresel ve sosyal hedefler arasında iyi bir denge kurmaya yetecek kadar uygun olmadığını ileri sürerek insanlığın iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, artan eşitsizlik gibi ciddi zorluklarla karşı karşıya kalacağına dikkat çekmiştir (<https://www.greeneconomycoalition.org/>). Mevcut haliyle ülke ekonomilerinin aşırı tüketimi teşvik ettiğini, toplumsal bağları zayıflattığını ve doğal zenginliği yok ettiğini ifade eden koalisyon yeşil ekonomi anlayışını gezegenin ekolojik sınırları dahilinde herkese refah sağlayan bir vizyon olarak tanımlamaktadır. GEC'in "Kapsayıcı Yeşil Ekonomiler İçin İlkeler, Öncelikler ve Yollar" raporunda belirtildiği üzere yeşil ekonomi refah, adalet, gezegen sınırları, verimlilik ve yeterlilik, iyi yönetim ilkesi olmak üzere beş temel prensibi benimsemektedir. Raporda Sanayi Devriminden günümüze ekonomilerin maddi refah bağlamında büyük ilerlemeler kaydettiğini vurgulayan koalisyon; bu ilerlemenin, onu mümkün kılan ekonomik modeller tarafından giderek daha fazla tehlikeye atıldığını savunmaktadır. UNEP raporlarında da vurgulandığı üzere ekonomilerin aşırı

tüketimi teşvik ederek, doğaya ve sosyal bağlara zarar vermesi, koalisyonun dikkat çektiği husular arasında yer almaktadır (GEC, 2019).

1991 yılında kurulmuş olan, çevre ve kalkınma ile ilgili konularda çalışan 25 Danimarkalı Sivil Toplum Örgütünün oluşturduğu Danimarka 92 Grubu ise yeşil ekonominin bir durum olmanın aksine bir dönüşüm süreci ve sürekli dinamik bir ilerleme olduğunu ifade etmiştir. Yayınlamış oldukları “Eşit Bir Yeşil Ekonomi İnşa Etmek” adlı raporda yeşil ekonominin, ana akım ekonominin sistemik çarpıklıklarını ve işlevsizliklerini ortadan kaldıracığına ve gezegenin sınırlı taşıma kapasitesi dahilinde kalabilmek için çevresel ve ekonomik bütünlüğü korunurken, insan refahı ve tüm insanlar için fırsatlara adil erişim olanağı sağlayacağına vurgu yapılmıştır. Ayrıca adil olmayan bir ekonominin yeşil olamayacağının altı çizilmiştir (Danish 92 Group, 1991).

Yeşil ekonomi yerine “yeşil büyüme” terimi de sıklıkla kullanılmaktadır (EEA, 2014). Uzun bir süre boyunca yeşil büyüme sadece eko-endüstrilerin büyüme analizlerinde kullanılmasına karşın; günümüzde tüm ekonominin büyüme hesaplamalarında kullanımı yaygınlaşmıştır (Janicke, 2012). OECD (2011) tarafından çevresel etmenlerin ve doğal kaynakların insanların refahını ve esenliğini sağlamaya devam ettikleri, aynı zamanda ekonominin de bu hususları dikkate alarak geliştiği büyüme modeli olarak tanımlanan yeşil büyüme; Dünya Bankası (2012) tarafından da doğal kaynakların kullanımında verimli olan, kirliliği ve çevresel etkileri minimum seviyeye düşüren temiz ve nitelikli bir büyüme olarak tanımlanmaktadır.

Tüm bu tanımlamalar, yeşil ekonominin sürdürülebilir büyümenin sağlanması, refah artışı yaratılması ve doğal kaynakların kullanımında verimlilik ve risk azaltma ile ilgili farklı çıkarımları kapsayan bir *şemsiye* kavram olduğunu göstermektedir (Loiseau vd., 2016).

3. Yeşil Ekonomi ile İlgili Temel Teoriler

Günümüzde küresel ısınma, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve doğal kaynakların tükenmesi gibi çevresel sorunların giderek artması, ekonomik sistemin yeniden düşünülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, geleneksel ekonomik modellerin çevresel etkileri göz ardı eden yaklaşımlarına alternatif olarak, sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen yeni yeşil ekonomi teorileri geliştirilmiştir. Bu teorilerin başında gelen çevre ekonomisi ve ekolojik ekonomi, doğal kaynakların kullanımı ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi farklı perspektiflerden ele alarak, sürdürülebilir bir gelecek için yol haritası sunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında, söz konusu iki temel teorinin temel prensipleri ve yaklaşımları incelenerek, yeşil ekonomiye geçiş sürecindeki rolleri değerlendirilecektir.

3.1. Çevre Ekonomisi

Ekonomi biliminin alt disiplinlerindeki gelişime benzer şekilde çevre ekonomisi de belirli öncüllerin düşüncelerinden etkilenerek ortaya atılmıştır (Pearce,2002). Çevre ekonomisinin çıkış noktası refah ekonomisi ile dışsal ekonomi arasındaki bağı kurmuş olan Pigou'ya (1920) dayandırılmaktadır. Pigou'nun kullandığı ve sıklıkla alıntılanan ilaç üretimi yapan firmanın yaydığı duman örneği (aslında sadece dışsallıkların çeşitliliğini vurgulamak istediği bir anekdot olmasına karşın) çevre ekonomisinin gelişimi için önemli bir öncül olmuştur (Klink, 1994). Dışsallıkların varlığının kabulü ile birlikte çevre ekonomisinin stratejisi bu negatif dış maliyetleri tahmin ederek bu maliyetlerin içselleştirilmesine yönelik öneriler geliştirmek olmuştur (Rennings ve Wiggering,1997). Bahsi geçen bu negatif dış çevresel maliyetler yerel ölçekte bir havaalanının yarattığı gürültü olabileceği gibi; küresel ölçekte sera gazı emisyonlarının sınır ötesinde yaratacağı hava kirliliğine kadar uzanmaktadır (Loiseau vd., 2016). Bu yaklaşımın altında yatan temel kabul ise toplumun bir bütün olarak dışsal maliyetleri yaratan fiyatları doğru belirlediği ölçüde doğal kaynakların sürdürülebilir olmayan kullanımının duracağı görüşüdür. Aynı zamanda piyasa odaklı ekonomik sistemlerin dışsallıkları hesaba katmaması nedeniyle insan refahını en üst düzeye çıkaramayacağı anlayışı geçerlidir (Williamson, 1994).

Neoklasik iktisatçılara göre çevresel sorunlar, doğal kaynakların verimsiz kullanımından ve doğal sermayenin değerinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır (Borel-Saladin ve Turok, 2013). Bu yaklaşımdaki temel varsayım insan yapımı ve doğal sermayenin ikame edilebilir olduğudur (Bina ve La Camera, 2011). Porter hipotezi olarak da bilinen bu hipotez, ekonomik büyüme ve kaynakların sürdürülebilir kullanımının eş zamanlı olarak sağlanabileceğini iddia etmektedir (Porter ve Van der Linde, 2015). Katı çevresel düzenlemelerin sermayeyi kaçırıcı etkiler yaratabileceği görüşünün aksine kaynak kullanımına yönelik iyimser bir bakış açısını yansıtan bu görüş; çevresel düzenlemelerin girişimci inovasyonu teşvik edeceğini, iş performansını arttıracak ve çevresel etkilerinin yanısıra olumlu ekonomik etkiler de yaratacağını savunmaktadır (Ambec, Cohen, Elgie ve Lanoie, 2013).

3.2. Ekolojik Ekonomi

Çevre sorunlarına yapısal çözümlerle katkıda bulunmayı amaçlayan ekolojik ekonomi yaklaşımının ortaya çıkışı 1980'lerin sonlarına doğru olmuştur. Çeşitli ekolojistler, çevre araştırmacıları ve ekonomistlerin çevresel sorunlara geleneksel çevre ekonomisi yaklaşımıyla geliştirilen politikaları eleştirmeleri ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik alternatif yaklaşımlar ve politikalar üretmeye başlamaları ile birlikte popülerlik kazanmaya başlamıştır. Ekolojik ekonomi özellikle ekolojistlerin ve ekonomistlerin bir araya geldiği araştırmaları teşvik eden bir teorik temele dayanmaktadır (Van den Bergh, 2001). Ekonomistler kanadında K.E. Boulding (1966,1970,1978) H.E. Daly (1968, 1977/1991) ve N. Georgescu-

Roegen (1966,1971,1976); ekolojistler kanadında ise C.S. Holling (1973,1978,1986) ve H.T. Odum (1971,1987) ekolojik ekonominin entelektüel kurucuları ve öncüleri olarak kabul edilmektedir. Çevre ve ekonomi etkileşimine yönelik entegre bir bakış açısına sahip olan ekolojik ekonomi yaklaşımı çevresel sorunlara yönelik çıkarımlarını neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirerek dinamik modeller kurgulamaya dönük çözümler geliştirmektedir. Bu çözümler arasında doğaya daha az zarar veren sosyal ve ekonomik sistemler yaratmak için daha küçük ölçekli ve merkezi olmayan bir yaşam biçimi oluşturmak gibi ekonomi ve toplum içindeki yapısal değişikliklere büyük önem verilmektedir (Williams ve Millington, 2004). Ekolojik ayak izi, kritik doğal sermaye gibi göstergeler de bu amaca hizmet etmek üzere geliştirilmiştir (Ekins, Simon, Deutsch, Folke ve De Groot, 2003).

Bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere geleneksel çevre ekonomisi yaklaşımı negatif dışsallıklara ve bu dışsallıkların maliyeti üzerine kurgulanmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde de çevresel bozulma ve fiyatlandırılmamış doğal kaynak kullanımı, bir ekonomik aktörün bir diğer ekonomik aktör üzerindeki piyasa dışı olumsuz etkisi olarak değerlendirilmektedir. Ekolojik ekonomi ise, çevre içindeki neden-sonuç ilişkilerini ve dinamik süreçleri haritalandırarak ilgisini insan-çevre veya ekonomik-ekolojik ilişkilerin modellenmesine çevirmiştir (Turner, Perrings, ve Folke, 1997). Bu durumun temel sebebi de çevre ekonomisi yaklaşımının dar anlamda “*kirlilik ekonomisinden*” ziyade özellikle balık orman ve su gibi yenilenebilir kaynaklarla ilgili geleneksel kaynak ekonomisi ile daha yakından ilişkili olmasıdır (Clark, 1990; Neher, 1990).

Çevre ve ekolojik ekonomi arasındaki bir diğer keskin fark da ölçek ve paylaşım/tahsis üzerinedir. Çevre ekonomisi kaynaklar dahil tüm kıt araçların optimal düzeyde tahsisini ve kullanım etkinliğini amaçlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle çevre ekonomisi yaklaşımı Pareto etkin bir durumu sağlamaya çalışırken ortaya çıkan dışsallığın optimal seviyede olmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda geleneksel çevre ekonomisi yaklaşımı doğal kaynakları, çevre kalitesini, çevre tarafından sunulan hizmetleri ve doğayı (optimal) tahsis teorilerinin uygulanabileceği kıt kaynaklar olarak görmektedir (Van den Bergh, 2001). Daly (1992) ise ekonomistlerin ekonominin optimal fiziksel ölçeği veya büyüklüğü konusunu ihmal ettiklerini ve bunun yerine tamamen tahsis konusuna odaklandıklarını ileri sürerek dikkatleri ölçek üzerine çekmiştir. Bu bağlamda, ekolojik ekonomi ana hedefini sürdürülebilir ekonomik kalkınma olarak belirlemiştir. Bu kavrama hem niteliksel hem de ampirik olarak yaklaşmışlar özellikle yerelden küresele kadar mekansal ölçeklere odaklanmışlardır. Çevre ekonomisi büyümenin mutlak fiziksel sınırlarını ekolojik ekonomi kadar önemsemezken; ekonominin maksimum ölçeği sorununu bir problem olarak değerlendirmemektedir.

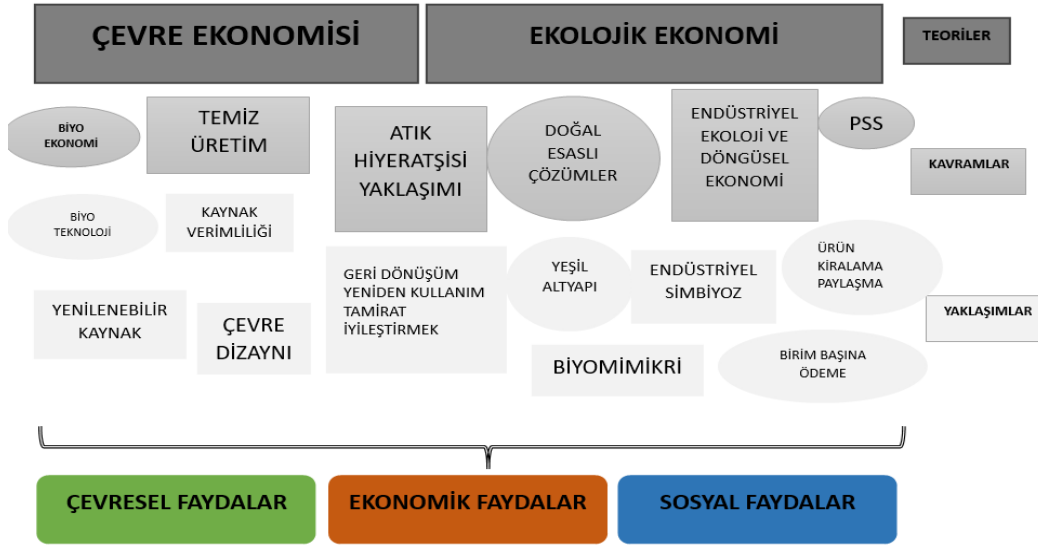
Çevre ekonomisi ve ekolojik ekonomi arasındaki temel yaklaşım farklılıkları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1: Çevre Ekonomisi ve Ekolojik Ekonomi Arasındaki Vurgu Farklılıkları

Ekolojik Ekonomi	Geleneksel Çevre ve Kaynak Ekonomisi
Optimal ölçek	Optimal tahsis ve dışsallıklar
Sürdürülebilirlik önceliği	Verimlilik önceliği
İhtiyaçların karşılanması ve adil dağıtım	Optimal refah ve Pareto etkinliği
Sürdürülebilir kalkınma	Soyut modellerde sürdürülebilir büyüme
Büyüme kötümserliği ve zor seçimler	Büyümenin iyimserliği ve kazan-kazan seçenekleri
Öngörülemeyen birlikte evrim	Zamanlar arası refahın deterministik optimizasyonu
Uzun vadeli odaklanma	Kısa ve orta vadeli odaklanma
Eksiksiz, bütünleştirici ve açıklayıcı	Kısmi, monodisipliner ve analitik
Somut ve spesifik	Özet ve genel
Fiziksel ve biyolojik göstergeler	Parasal göstergeler
Sistem analizi	Dış maliyetler ve ekonomik değerlendirme
Çok boyutlu değerlendirme	Maliyet fayda analizi
Sebeup sonuç ilişkilerine dayalı entegre modeller	Dış maliyet uygulamalı genel denge modelleri
Sınırlandırılmış bireysel rasyonellik ve belirsizlik	Fayda ve karın maksimizasyonu
Yerel topluluklar	Küresel Pazar ve izole bireyler
Çevre etiği	Faydacılık ve işlevselcilik

Kaynak: Van den Bergh, 2001, s. 17.

Yeşil ekonomi hem çevre ekonomisi hem de ekolojik ekonomi teorileriyle ilişkilendirilebilir. Bu iki teorinin pratikteki uygulamaları ise farklı bir dizi kavram ve yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şekil 1’de ayrıntılı şekilde görüleceği üzere iki temel teori farklı kavramlar ve yaklaşımlarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin çevre ekonomisi temiz üretim ve kaynak verimliliği kavramlarıyla ilişkiliyken; ekolojik ekonomi endüstriyel ekoloji veya döngüsel ekonomi gibi daha yeni kavramlara dayandırılmaktadır. Atık hiyerarşisi ise her iki teori ile de ilişkilendirilebilir. Çalışmanın bu bölümünde yeşil ekonomi ile ilgili kavram ve yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Şekil 1: Yeşil Ekonomi Kavramının Katmanları

Kaynak: Loiseau vd., 2016.

4. Yeşil Ekonomi ile İlişkili Kavramlar ve Yaklaşımlar

Yeşil ekonominin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için, birbiriyle yakından ilişkili bir dizi kavram ve yaklaşımın anlaşılması gerekmektedir. Biyoekonomi ve biyoteknoloji, temiz üretim ve kaynak verimliliği, atık hiyerarşisi, endüstriyel ekoloji ve döngüsel ekonomi gibi kavramlar, yeşil ekonominin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu kavramların her biri, sürdürülebilir üretim ve tüketim modellerinin geliştirilmesinde, doğal kaynakların etkin kullanımında ve çevresel etkilerin minimize edilmesinde önemli roller üstlenmektedir. Bu bölümde, söz konusu kavramların detaylı analizi yapılarak, yeşil ekonomiye geçiş sürecindeki işlevleri ve birbirleriyle olan etkileşimleri incelenecektir.

4.1. Biyoekonomi ve Biyoteknoloji

2030 yılına gelindiğinde küresel nüfusun yaklaşık 8,3 milyar kişiye ulaşması beklenmektedir. Bu projeksiyona göre de tüm insanlığın sağlık hizmetlerine, giyim ve gıdaya, temiz su ve enerjiye olan taleplerinin artacağı tartışmasız bir gerçektir. Bu talebi karşılayabilmek için doğal kaynak arzı artışının da eskisine oranla daha yüksek olması gerektiği beklenmektedir. Buna karşın Milenyum Ekosistem Değerlendirmesi Projesi, nehirler ve göller, okyanus balıkçılığı, ormanlar, hava kalitesi ve mahsul sistemleri de dahil olmak üzere insan toplumlarını destekleyen dünyadaki 24 ana ekosistemin %60'ının "bozulmakta veya sürdürülemez şekilde kullanılmakta olduğunu" ileri sürmektedir (MEA, 2005). Tüm bu zorlukların çözümü, küresel yönetişimde, inovasyon politikasında, ekonomik teşviklerde ve

ekonomik faaliyetlerin organizasyonunda yeni yaklaşımları zorunlu kılmaktadır. Biyoteknoloji de bu tür teknolojik yeniliklerin akışını sağlayabilecek bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Biyoekonomi ise biyoteknolojinin ekonomik çıktılarının önemli bir payına katkıda bulunan bir oluşum olarak düşünülebilir (OECD, 2009). Biyoekonomi, OECD (2009) tarafından biyolojik ürün ve süreçlerin geliştirilmesi ve kullanımıyla bağlantılı tüm ekonomik faaliyetleri içerecek şekilde tanımlanmaktadır. Biyoekonomi biyoteknolojik bilgi, yenilenebilir biyokütle ve uygulamalar arası entegrasyon olmak üzere üç unsuru içermektedir. Biyoteknolojik bilgi, biyofarmasötikler, rekombinant aşular, yeni bitki ve hayvan çeşitleri ve endüstriyel enzimler dahil olmak üzere bir dizi ürünün üretilmesi için yeni süreçlerin geliştirilmesi amacıyla biyoteknolojik bilginin kullanılmasıyla ilgilidir ve geliştirilmesi yoğun ar-ge ve inovasyon gerektirmektedir. Yenilenebilir biyokütle ise sürdürülebilir üretime ulaşmak için yenilenebilir biyokütlenin ve verimli biyoproseslerin kullanılmasıdır. Yenilenebilir biyokütle, gıda bitkileri, otlar, ağaçlar ve deniz yosunları gibi birincil kaynaklardan ve sebze kabukları, talaş, kullanılmış bitkisel yağlar, küspe ve buğday samanı gibi evsel, endüstriyel ve tarımsal atıklardan elde edilebilir. Biyoprosesler bu malzemeleri kâğıt, biyoyakıt, plastik ve endüstriyel kimyasallar dahil olmak üzere çeşitli ürünlere dönüştürebilir. Üçüncü ve son unsur genel bilgi ve uygulamaları çaprazlayan katma değer zincirlerine dayanan bilgi ve uygulamalar arasındaki entegrasyondur. Bu kapsamda biyoteknolojinin üç ana uygulama alanı vardır: birincil üretim, sağlık ve endüstri. Birincil üretim, ormanlar, bitkisel ürünler, besi hayvanları, böcekler, balıklar ve diğer deniz kaynakları gibi tüm canlı doğal kaynakları içermektedir. Sağlık uygulamaları arasında farmasötikler, teşhisler, nutrasötikler ve bazı tıbbi cihazlar bulunmaktadır. Endüstriyel uygulamalar ise kimyasalları, plastikleri, enzimleri, madenciligi, kâğıt hamuru ve kâğıdı, biyoyakıtları ve kirli toprakları temizlemeye yönelik biyolojik iyileştirme gibi çevresel uygulamaları kapsamaktadır.

2000'li yılların ortalarında biyoteknoloji, OECD ülkelerinde GSYİH'nin %1'inden daha azına katkıda bulunmuştur (Zika, Papatryfon, Wolf, Gómez-Barbero, Stein ve Bock, 2007). Buna karşılık, biyoteknolojinin potansiyel ekonomik değeri bundan çok daha fazladır. Biyoteknolojinin ekonomik potansiyeli, araştırma ve uygulamaların verimliliğini artıran ölçek ekonomileri yoluyla artırılabilir. Araştırma uygulamaları ve katma değer zincirleri arasındaki entegrasyon, biyoteknolojinin ticari kullanımında daha fazla verimlilik ve ölçek ekonomisi sağlayabilir. Buna karşın biyoekonomi kavramı ve benimsenen biyoteknoloji yaklaşımı, üretim süreçlerinde doğal kaynak girdilerinin kullanılmasına odaklandığı için zayıf bir sürdürülebilirliği çağırılmaktadır. Oysaki çevresel ekonomide zayıf sürdürülebilirlik insan sermayesi ve doğal sermayenin ikame edilebilir olduğunu ve ekonomik sitemin tamamen değişmesinin gerekli olmadığını, bunun yerine fosil girdilerden yenilenebilir girdilere geçilmesi gerektiğini savunmaktadır (Loiseau vd., 2016).

4.2. Temiz Üretim ve Kaynak Verimliliği

Temiz üretim kavramı 1990 yılında UNEP tarafından verimliliği arttırmak, insan ve çevreye yönelik riskleri azaltmak için entegre bir çevre stratejisinin süreçlere, ürünlere ve hizmetlere sürekli olarak uygulanması olarak tanımlanmıştır. Kirliliği tedavi etmek yerine, önlemeye çalışmanın daha uygun olduğunu ileri süren bir yaklaşım olması sebebiyle aynı zamanda da bir paradigma değişimi olarak kabul edilmektedir. Yakın zamanda UNEP, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) ile birlikte temiz üretim tanımını kaynak verimliliğini de içerecek şekilde genişletmiştir (UNEP, 2016). Bu yeni tanımlama ile birlikte daha az kirlilik ve atık üreten, malzeme ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayan ve daha temiz teknolojilerin geliştirilmesine önem veren bir yaklaşıma vurgu yapılmaktadır. Temiz Üretim ve Kaynak Verimliliği üç sürdürülebilirlik hedefini kapsamaktadır. Bunlardan ilki hammadde kullanımının optimizasyonu ve su ve enerji tüketiminin azaltılması yoluyla rekabet gücünün artırılması (Bermudez-Garcia 2017); ikincisi, olumsuz etkinin en aza indirilmesi yoluyla çevrenin korunması ve endüstrinin doğal çevre üzerindeki etkileri; son olarak ise, iş sağlayarak ve çalışanların refahını koruyarak sosyal gelişmenin sağlanmasıdır (UNIDO 2016). Bu kapsamda temiz üretim ve kaynak verimliliği, insanlar ve çevre üzerinde minimum olumsuz etkiyle daha az kaynakla daha fazla mal üretmeyi, böylece atıkları ve kirleticileri kaynağında azaltmayı veya ortadan kaldırmayı ve oluşturulduktan sonra bunları işlememeyi amaçlamaktadır (Fúquete-Retamoso, 2007; Hoof, Monroy ve Saer, 2007). Özellikle günümüzde temiz üretim ve kaynak verimliliğinin uygulanması, bir yandan çevre yönetimine odaklandığı, diğer yandan da ürünlerin sürekli iyileştirilmesini amaçladığı için sosyal bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir (Alaña-Castillo vd., 2017). Ancak firmaların araştırma ve yenilik için sermaye eksikliği ve çevre projeleri için "yeşil" kredilerin bulunmaması veya yokluğu da temiz üretim ve kaynak verimliliği uygulanmasını sınırlamaktadır (Bernal, Béltran ve Márquez, 2016; Vieira ve Amaral 2016).

4.3. Atık Hiyerarşisi

Atık hiyerarşisi, atık üretimi ve yönetiminin olumsuz etkilerini en aza indirmek ve kaynak verimliliğini artırmak için oluşturulmuş basit bir sıralama sitemini ifade etmektedir. Bu hiyerarşi, atık yönetimi için tercih edilen düzeni özetlerken aynı zamanda çevre dostu uygulamaları teşvik ederek, verimli kaynak kullanımını sağlar ve olumsuz çevresel etkileri azaltmayı hedefler (EC, 2008). Atık yönetimine ilişkin en eski hiyerarşi, Hollandalı politikacı Ad Lansink'in Hollanda parlamentosunda 1979 yılında önerdiği "Ladder of Lansink" kavramına kadar uzanmaktadır. Lansink Merdiveni, üstte "azalt" ve altta "atık depolama" olmak üzere atık yönetimi ve kaynak koruma seçenekleri için bir tercih sırasını netleştirmiştir. Aşağıya doğru önleme, malzemeleri yeniden kullanma, yararlı uygulamalarda kullanma, enerji elde etmek için yakma ve düzenli depolama adımlarından oluşan hiyerarşik bir yaklaşımdır. Bu hiyerarşiye göre en üst basamakta yer alan bir eylem devam eden

basamaklardaki eylemlerden daha iyi bir seçenektir. Lansink Merdiveni ilkesi yavaş yavaş günümüzde atık hiyerarşisi olarak kullanılan biçimine doğru dönüşmüş ve hem Avrupa Birliği düzeyinde hem de küresel ölçekteki atık mevzuatının vazgeçilmez bir parçası olmuştur (Zhang, 2022). Avrupa Birliği'nde (AB) atık yönetimi, genel olarak çeşitli yasal düzenlemeler ve direktifler aracılığıyla yönetilmektedir. Bu direktifler, AB üye ülkelerine ortak standartlar ve hedefler sunarak atık yönetimi konusunda iş birliği yapmalarını sağlamaktadır. AB Atık Çerçeve Direktifi, atık, geri dönüşüm ve geri kazanım tanımları da dahil olmak üzere atık yönetimine ilişkin temel kavram ve tanımları belirlemektedir. AB Atık Çevre Direktifinin temel felsefesi atık yönetimini (i) İnsan sağlığını tehlikeye atmadan ve çevreye zarar vermeden (ii) suya, havaya, toprağa, bitkilere veya hayvanlara risk oluşturmadan (iii) gürültü veya koku nedeniyle rahatsızlık yaratmadan ve (iv) kırsal bölgeyi veya özel ilgi duyulan yerleri olumsuz etkilemeden gerçekleştirmektir. Atıkların ne zaman atık olmaktan çıkıp ikincil hammadde haline geldiğini ve atık ile yan ürünlerin nasıl ayırt edileceğini açıklayan bu direktif aynı zamanda "kirleten öder ilkesini" ve "genişletilmiş üretici sorumluluğu"nu da beraberinde getirmektedir. AB atık yönetiminin temeli, Atık Çerçeve Direktifinde oluşturulan beş adımlı atık hiyerarşisidir (WFD, 2008).

Şekil 2: Avrupa Birliği Atık Hiyerarşisi

Kaynak: WFD, 2008.

Şekil 2'de görüleceği üzere Atık Çerçeve Direktifi, atıkların önlenmesini birinci öncelik olarak önceliklendiren, ardından yeniden kullanıma hazırlık, geri dönüşüm, diğer geri kazanım biçimleri ve son çare olarak bertarafı izleyen atık hiyerarşisini vurgulamaktadır. Atık ve geri dönüşüm yönetimi şirketlerinin ve hükümetlerin, sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını teşvik etmek, gereksiz ambalajlamayı azaltmak ve ürünlerin yeniden kullanımını teşvik etmek gibi atık önleme önlemlerine odaklanmaktadır. Atık Çerçeve Direktifi atıkların geri dönüştürülmesi ve geri kazanılmasına yönelik iddialı hedefler belirlemektedir. 2025 yılına kadar

üye devletlerin, belediye katı atıklarının ağırlıkça %55'i oranında minimum geri dönüşüm ve geri kazanım oranına ulaşması ve 2030 ve 2035'e kadar bu oranları sırasıyla %60 ve %65'e çıkarması hedeflenmektedir (WFD, 2008). Genel olarak Atık Çerçeve Direktifinin temel amacı, sürdürülebilir atık yönetimi uygulamalarını teşvik etmek, atık oluşumunu en aza indirmek ve AB'de dögüsel ekonomiye geçişi teşvik etmektir.

4.4. Endüstriyel Ekoloji ve Dögüsel Ekonomi

1980'li yıllarda ilk kez söz edilmeye başlanan ve bir araştırma alanı olarak değerlendirilen endüstriyel ekoloji (EE), sürdürülebilirlik kavramının çevresel ve ekonomik sistemlere entegre edilmesi ile ilgilenmektedir. EE, enerji ve malzeme kullanımını optimize etmeye çalışırken, doğrusal üretimden kapalı döngü malzeme ve enerji kullanımına geçmek için atık üretimini en aza indirmeyi amaçlamaktadır (Ehrenfeld ve Gertler, 1997). Endüstriyel ekolojinin bir alt kümesi olarak değerlendirilebilecek endüstriyel simbiyoz kavramı ise endüstriyel ekoloji alanı için hayati öneme sahiptir. Endüstriyel simbiyoz bir aktörün atığının veya yan ürününün başka bir aktör için kaynak haline geldiği endüstriyel faaliyetleri içermesi bakımından yeşil büyümeye giden önemli bir yol olarak kabul edilmektedir (Chertow, 2000). Endüstriyel simbiyoz uygulamaları ağırlıklı olarak endüstriyel parklar düzeyinde yoğunlaşmış olsa da daha geniş bölgesel alanlar, maddi döngüleri kapatmak ve sürdürülebilir endüstriyel ekosistemler yaratmak için uygun olabilmektedir (Sterr ve Ott, 2004). Sürdürülebilir kalkınma alanındaki ilerlemelere ve enerji mühendisliğinin gelişimine rağmen, küresel ekonominin evrimi, tüketim mallarının hammaddeden üretildiği, satıldığı, kullanıldığı ve daha sonra atık olarak atıldığı doğrusal bir üretim modelinin hakimiyetindedir. Bu kapsamda, ürünleri, bileşenleri ve malzemeleri en yüksek fayda ve değer seviyesinde tutmayı amaçlayan Dögüsel Ekonomi, son yıllarda giderek daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Saavedra, Iritani, Pavan ve Ometto, 2018). Dögüsel ekonomi kavramı, etkili malzeme, enerji, iş gücü ve bilgi akışını kolaylaştırmak amacıyla gerçek dünya ve doğrusal olmayan sistemlerin incelenmesine dayanmaktadır (Ellen MacArthur Vakfı, 2015). Ürünlerin, malzemelerin ve kaynakların değerinin ekonomide mümkün olduğunca uzun süre korunması gerektiği varsayımına dayanmaktadır. En basit ifadeyle amaç israfı en aza indirmektir. Endüstriyel simbiyozla yönelik ekolojik endüstri süreci perspektifi ve endüstriyel simbiyozla yönelik dögüsel ekonomi iş modeli perspektifi, endüstriyel simbiyozun farklı ancak eşit derecede ilgili yönlerine vurgu yapmaktadır. Endüstriyel ekoloji perspektifi endüstriyel simbiyozun ortaya çıkışı ile ilgili köklü bir yaklaşım sunarken, ekonomik mantığın simbiyotik alışverişteki rolüne dair sınırlı bir açıklama getirmektedir. Dögüsel ekonomi perspektifi ise, ekonomik mantığın iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlarken endüstriyel simbiyozun sistemik davranışına dikkat etmemektedir. Bu durum iki perspektifin entegrasyonunun endüstriyel simbiyozla ilişkin daha zengin bir anlayışa yol açacağını ve yeni endüstriyel simbiyoz kümelerinin daha iyi bir tasarımını destekleyeceğini göstermektedir.

(Bocken, Olivetti, Cullen, Potting ve Lifset, 2017; Short, Bocken, Barlow ve Chertow, 2014). Endüstriyel simbiyozdan döngüsel ekonomiye geçiş, sürdürülebilirlik ve kaynak kullanımı açısından daha etkili bir modeli benimsemeyi ifade eder. Bu geçiş, atıkların daha verimli bir şekilde değerlendirilmesi, kaynakların daha etkin bir biçimde kullanılması ve çevresel etkilerin azaltılması hedeflerine yöneliktir. Avrupa Birliği Parlamentosu döngüsel ekonomiye geçişi, doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı azaltacak olması, sürdürülebilir büyüme ve istihdam yaratma potansiyeli ve AB'nin 2050 iklim nötrlüğü hedefine ulaşmak ve biyolojik çeşitlilik kaybını durdurmak için gerekli görmektedir. Doğrusal "al-yap-kullan-at" modelinden uzaklaşarak yenileyici bir büyüme modeline geçiş, kaynak tüketimini gezegenin sınırları dahilinde tutmak için önemli görülmektedir. Döngüsel bir ekonomide ürünlerin, malzemelerin ve kaynakların değeri ekonomide mümkün olduğu kadar uzun süre korunur ve atık oluşumu en aza indirilir.

Şekil 3: Döngüsel Ekonomi Modeli

Kaynak: Europarl, 2023.

Bu kapsamda ilk AB Döngüsel Ekonomi Eylem Planı (CEAP), 2015 yılında kabul edildi ve Avrupa ekonomisini doğrusal bir modelden döngüsel bir modele dönüştürmek amaçlandı. Bu eylem planı ile birlikte AB'de 2030 ve 2035 yılına kadar karşılanacak depolama, yeniden kullanım ve geri dönüşüm hedeflerinin yanı sıra tekstil ve biyoatıkların ayrı toplanmasına ilişkin yeni yükümlülükler belirlenmiş oldu. 2019 yılında yeşil mutabakatın kabulü ile ilerleyen süreç, yeni yeşil ekonomi planlarını ve yaklaşımlarını beraberinde getirmiştir. Avrupa Komisyonu, yeni döngüsel ekonomi eylem planını Mart 2020'de kabul ederek AB'nin 2050 iklim nötrlüğü hedefine ulaşmak ve biyolojik çeşitlilik kaybını durdurmakta kararlılığını da sergilemiş bulunmaktadır.

5. İktisadi Bakış Açısıyla Türkiye'nin Yeşil Dönüşümü

Türkiye, tarihi boyunca yaşamış olduğu birçok olumsuz şoka rağmen ekonomik büyüme ve sosyal gelişme hedefinden hiç vazgeçmemiş bir ülkedir. Yaşanan ulusal ve küresel krizlere ve özellikle son yıllarda yaşanmış olan pandemi ve iklim krizlerinin olumsuz etkilerine karşın yakaladığı yüksek büyüme oranlarını korumaya çalışmıştır. Türkiye daha hızlı üretim artışı, inovasyon ve istihdam yaratma arayışına devam ederken, aynı zamanda daha temiz bir çevreye ve doğal kaynak tabanının daha sürdürülebilir kullanımına doğru ilerleyerek ekonomisini yeşil dönüşüm fırsatlarıyla da buluşturarak geliştirme hedefindedir.

Türkiye ekonomisinde, 2022 yılı itibariyle GSYİH'nın yaklaşık %68'ini hizmet sektörü, %23'ünü sanayi sektörü ve %9'unu da tarım sektörü oluşturmaktadır. Hizmet sektörünün de büyüme eğiliminde olması ise kaynakların (toprak, su ve enerji dahil) daha yoğun şekilde kullanılmasına ve emisyonların (kirlilik ve atık) artmasına yönelik bir beklenti oluşturmaktadır. Buna karşın Türkiye, AB'ye katılım sürecinin de bir parçası olarak, ekonominin yeşil dönüşümü için önemli fırsatlar sunan Çevre Faslı'nı müzakere etmektedir. Türkiye halihazırda çevre yasalarını AB yasalarıyla uyumlu hale getirmek için önemli bir çaba sarf etmektedir. Bunun, atık ve atıkların iyileştirilmiş yönetimi ve büyük yakma tesislerinde genel emisyon azaltımı yoluyla özellikle sanayi sektöründe daha büyük çevresel kazanımlar yaratması beklenmektedir. AB Bütünleşik Çevresel Yaklaşım Stratejisi (2007-2023), toplam maliyetinin yaklaşık 59 milyar Avro olacağını tahmin edilmektedir ve bunun yaklaşık yüzde 58'inin su sektöründe olması beklenmektedir (Dünya Bankası, 2013).

Türkiye ekonomisi, enerji kullanımı ve gaz emisyonları açısından gerek GSYİH'ya oran olarak gerekse kişi başına düşen tutar açısından henüz istikrara ulaşamamış olup, enerji kaynaklarının endüstriyel kullanımında en hızlı büyüme gösteren 25 ülke arasında yer almaktadır. TÜİK'in sera gazı envanteri sonuçlarına göre, Türkiye'nin 2021 yılı toplam sera gazı emisyonu bir önceki yıla göre %7,7 artarak 564,4 milyon ton (Mt) CO₂ eşdeğeri (eşd.) olarak hesaplanmıştır. Kişi başı toplam sera gazı emisyonu 1990 yılında 4 ton CO₂ eşd., 2020 yılında 6,3 ton CO₂ eşd. ve 2021 yılında 6,7 ton CO₂ eşd. olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2023).

Türkiye, 2009 yılında Kyoto Protokolü'nü onaylamış ve Kopenhag COP 15'te kendi özel koşulları çerçevesinde, yeşil büyümenin sağlanmasına katkıda bulunacağını beyan etmiştir. Buna ek olarak, Hükümet Mayıs 2010'da Ulusal İklim Değişikliği Stratejisini onaylamış ve Temmuz 2011'de Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı yayınlamıştır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023). Türkiye, rekabet gücünü ve büyümeyi sürdürmek için inovasyonun ve ekonomide teknoloji yayılımının artırılması gerektiğinin bilincindedir. 9. Ulusal Kalkınma Planı, 2013 yılına kadar toplam ar-ge harcamalarının GSYH'nin %0,7'den %2'ye çıkarılmasını ve özel olarak gerçekleştirilen ar-ge payının toplamın %30'dan %60'a çıkarılmasını hedeflemiştir. Bu hedefler güncellenmiş ve revize edilmiş, ar-ge harcamalarının

2023 yılına kadar GSYİH'nın %3'üne ulaşması hedeflenmiş ve bunun üçte ikisinin özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi beklenmiştir (Dünya Bankası, 2013). 11. Ulusal Kalkınma Planı'nda da (2019-2023), çevrenin ve doğal kaynakların korunması, kalitesinin iyileştirilmesi, etkin, entegre ve sürdürülebilir yönetimin sağlanması, çevre ve iklim dostu uygulamaların her alanda hayata geçirilmesi ve toplumun tüm kesimlerinin çevre duyarlılığının artırılması hedeflenmiştir. 12 Mart 2021'de açıklanan ekonomik reform programı, yeşil geçişi destekleyen politikalar ve eylem planı çağrısında bulunmuştur. Çeşitli bakanlıklar, sektörler arası iklim azaltım ve uyum faaliyetlerini içeren yeşil büyüme için öncelikli alanlar ve fırsatlar belirtmiştir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021).

Türkiye finans sektörü, yeşil gündemin gerçekleştirilmesinde ve iklim eylemi için sermayenin harekete geçirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. COVID-19 krizinin gösterdiği gibi, büyük felaket olaylarının finans sektörü üzerinde doğrudan etkileri bulunmaktadır. Orta ve uzun vadeli makroekonomik görünüm, büyümeye ilişkin belirsizlikleri arttırırken, kamu ve özel sektörün finansman ihtiyaçlarını da arttırmaktadır. Bu durum aynı zamanda ekonomide yapısal değişikliklere neden olurken servet ve gelir dağılımını da etkilemektedir. Benzer şekilde iklim ve çevre krizleri de buna yakın bir etkiye neden olabilir ve finansal kurumların istikrarını tehdit edebilir. Özel jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye aynı zamanda iklim ve çevre göçüne diğer ülkelere göre daha fazla maruz kalmaktadır. Bu risklere ilişkin bilgi ve farkındalığın artması, aşırı hava olaylarının daha sık meydana gelmesi ve geçişle ilgili risklerin farkındalığı ile Türkiye'nin finans sektörünün iklim krizine yanıt verebilmeye sürekli şekilde hazır olması gerekmektedir (Dünya Bankası, 2023).

Türkiye'de yeşil projelerin yurt içi finansmanı temel olarak bankacılık sektörüne dayanmaktadır. Türkiye'de finans sektörünün önemli bir parçası olan ve ülkede yenilenebilir enerji üretiminin geliştirilmesinde ve yeşil tahvil ve ipoteklerin ihraç edilmesinde önemli bir rol oynayan bankacılık sektörü oldukça gelişmiştir ve sürdürülebilir finansmanı benimseme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ancak bu çabalar sektörel düzeyde sınırlı bilgi ve kurumsal kapasite ve güçlü yeşil büyümeyi desteklemeye yönelik düşük hazırlık düzeyi gibi engellerle karşılaşmaktadır (Hammer, Hallegate ve Banaji, 2020).

Türkiye, Paris İklim Anlaşması'nı, 22 Nisan 2016 tarihinde, New York'ta imzalamıştır. Paris Anlaşması 7 Ekim 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanmış ve iç hukuk onay süreci de tamamlanmıştır. Türkiye 2053 yılına kadar net sıfır emisyon taahhüdünde bulunarak iddialı iklim değişikliği taahhütleri vermiştir. Bu kapsamda dayanıklı ve net sıfır emisyonlu kalkınma yolu (RNZP), kalkınmayı iklimle ilgili hedeflerle uyumlu hale getirmenin fizibilitesini ve genel faydalarını göstermektedir. Türkiye gazının yüzde 99'unu, petrolünün ise yüzde 93'ünü ithal etmektedir. Bu noktada enerji verimliliğinin sağlanması ve yenilenebilir enerji kullanımındaki artış enerji ithalatını ve harcamalarını

azaltacaktır. Tüm maliyetler ve yan faydalar dikkate alındığında, RNZP'nin net ekonomik etkisi 2022-30'da pozitif olacak ve daha uzun zaman dilimleri değerlendirildiğinde etkinin artacağı görülecektir. RNZP, 2022-2030'a göre net 15 milyar dolar kazanç ve 146 milyar dolar gelir elde edilmesi beklenmektedir. Bu, büyük oranda yakıt ithalatının ve hava kirliliğinin azalmasını sağlayacaktır.

Türkiye'nin iklim taahhütlerine ulaşması büyük kamu ve özel yatırımları gerektirmektedir. Türkiye ekonomisinin büyüklüğüyle karşılaştırıldığında bu yatırımlar yönetilebilir düzeydedir. Temel senaryoyla karşılaştırıldığında, Türkiye'nin RNZP'ye katılmak için 2022-2030'a (mevcut değer açısından) göre 68 milyar dolar daha yatırım yapması gerekmektedir. 2022-2040'ta bu rakamın 165 milyar dolara çıkması beklenmektedir. Bu, aynı dönemde ülke GSYİH'sinin yaklaşık yüzde 1'ine tekabül etmektedir. Makroekonomik simülasyonlar, geçişin GSYİH'de 2030'da yaklaşık yüzde 1 artışla küçük bir artış ve istihdamda net kazanç sağlayacağını ileri sürmektedir. Ancak bu geçişin başarısı, istikrarlı bir makroekonomik durum ve özel yatırımcıları cezbedecek ve maliyetleri en aza indirecek iyi tasarlanmış politikaların yanı sıra, etkilenen insanların geçişini kolaylaştıracak ve karbonsuz ve dirençli bir kalkınma yoluna doğru adil bir geçiş sağlayacak özel müdahaleleri de gerektirmektedir (CCDR, 2022).

6. Sonuç Yerine

Türkiye'nin karbon emisyonlarını azaltma ve iklim değişikliğine uyum konusundaki taahhütleri, yakın zamanda hazırlanan 11. Ulusal Kalkınma Planı'nda zaten açıkça ifade edilmektedir. Özellikle son on yılda, önde gelen finans kurumları, kurumsal yatırımcılar ve sigorta şirketleri arasında, iklime dayanıklı ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişe katkıda bulunma ve bundan kâr elde etme fırsatları konusunda da artan bir farkındalık söz konusudur. Ancak yeşil projelere yönelik yatırımların artırılmasına hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'de iklim eyleminin ölçeğinin büyütülmesi için gereken finansmanın artırılması amacıyla yeşil finansmana ilişkin bir kararlılık bu çabayı destekleyecektir. 11. Ulusal Kalkınma Planı'nda belirlenen hedeflerin karşılanması, yeşil büyüme için uzun vadeli dönüştürücü etkileri olan iklim eylemi için bir stratejik çerçevenin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Yeşil finansmanın önündeki engellerin aşılmasına yardımcı olan politika ve düzenlemeler, uzun ömürlü varlıklara yapılan yatırımlar için güvenilir bir çerçeve sağlanmasına yardımcı olabilir. İleriye dönük politikalar ve düzenlemeler, yeşil projelere yönelik yabancı yatırımlar için Türkiye'nin avantajlı bir ülke olarak konumunun güçlendirilmesine yardımcı olabilir. Finans sektörünün yeşil ve dirençli büyümeye geçiş için yatırımları teşvik etmesinin sağlanması politika yapımcıların temel önceliği olmalıdır. Bakanlıklar arasında işbirliği geliştirilmeli ve yeşil gündemin sahiplenilmesi yoluyla kamuoyu ajandası oluşturulmalıdır. Ürünlerin çevresel açıdan daha sürdürülebilir bir şekilde üretilmesi için gereken yeni uygulamaların ve teknolojilerin geliştirilmesindeki

önemli rolü göz önüne alındığında, inovasyona yönelik hükümet desteği artırılmalıdır.

Kaynakça

- Alaña-Castillo, T.P.; Capa-Benítez, L.B.; Sotomayor-Pereira, J.G., (2017). Desarrollo sostenible y evolución de la legislación ambiental en las MIPYMES del Ecuador. *Revista Universidad y Sociedad* 9(1): 91-99
- Ambec, S., Cohen, M.A., Elgie, S., Lanoie, P., (2013). The Porter hypothesis at 20: can environmental regulation enhance innovation and competitiveness? *Rev. Environ. Econ. Policy* 1e22. <http://dx.doi.org/10.1093/reep/res016>.
- Barbier, E. B. (2012). The green economy post Rio+ 20. *Science*, 338(6109), 887-888.
- Bermudez Garcia, J. M., (2017). Aplicación de instrumentos de Economía Ecológica con enfoque de Producción Mas Limpia en el proceso de producción de la Empresa Termoeléctrica Cienfuegos (Doctoral dissertation, Corporación Universidad de la costa).
- Bernal, A.; Béltran, C.; Márquez, A., (2016). Producción Más Limpia : una revisión de aspectos generales. *Revista I3+*: 16(2):66-85
- Bina, O., La Camera, F., (2011). Promise and shortcomings of a green turn in recent policy responses to the “double crisis”. *Ecol. Econ.* 70, 2308e2316. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.06.021>.
- Bocken, N., Olivetti, E.A., Cullen, J.M., Potting, J., Lifset, R., (2017). Taking the circularity to the next level: a special issue on the circular economy. *J. Ind. Ecol.* 21 (3), 476e482. <https://doi.org/10.1111/jiec.12606>.
- Borel-Saladin, J. M., & Turok, I. N. (2013). The green economy: incremental change or transformation? *Environmental Policy and Governance*, 23(4), 209-220.
- Boulding, K. (1966) The Economics of the Coming Spaceship Earth. In: Jarrett, H., Ed., *Environmental Quality in a Growing Economy*, Resources for the Future/Johns Hopkins University Press, Baltimore, 3-14.
- Boulding, K.E. (1970). *Economics as a Science*. McGraw-Hill, London
- Boulding, K. E. (1978). *Ecodynamics: a new theory of societal evolution*. Sage Publications, Beverly Hills.

- CCDR, (2022). Key Highlights: Country Climate and Development Report for Türkiye, <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/brief/key-highlights-country-climate-and-development-report-for-turkiye>
- Chertow, M. R. (2000). Industrial symbiosis: literature and taxonomy. *Annual review of energy and the environment*, 25(1), 313-337.
- Clark, C.W., (1990). Mathematical bioeconomics: the optimal management of renewable resources, 2nd edition, Wiley, New York.
- Daly, H. E. (1968). On economics as a life science. *Journal of political economy*, 76(3), 392-406.
- Daly, H. E. (1991). *Steady-state economics: with new essays*. Island press. Washington DC.
- Daly, H. E. (1992). Allocation, distribution, and scale: towards an economics that is efficient, just, and sustainable. *Ecological economics*, 6(3), 185-193.
- Danish 92 Group, (1991). <https://www.92grp.dk/files/post-2015/rio20/Greeneconomy.pdf> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Dünya Bankası, (2013).
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/91465146831113361/pdf/781150ESW0Whit0cy0Paper0FINAL0FINAL.pdf> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Dünya Bankası, (2023).
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099040002232227038/pdf/P174569076d6f30a20916807841092b30f3.pdf> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- EC, (2008). Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on Waste and Repealing Certain Directives.
- EEA, (2014). Resource-efficient Green Economy and EU Policies. European Environment Agency. <http://dx.doi.org/10.2800/18514>.
- Ehrenfeld, J., Gertler, N., (1997). Industrial ecology in practice: the evolution of interdependence at kalundborg. *J. Ind. Ecol.* 1, 67e79. <http://dx.doi.org/10.1162/jiec.1997.1.1.67>.
- Ekins, P., Simon, S., Deutsch, L., Folke, C., De Groot, R., (2003). A framework for the practical application of the concepts of critical natural capital and strong sustainability. *Ecol. Econ.* 44, 165e185. [http://dx.doi.org/10.1016/S0921-8009\(02\)00272-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0921-8009(02)00272-0).

- Ellen MacArthur Foundation, (2015). Home page. <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/circular-economy/overview/concept> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Europarl, (2023). https://www.europarl.europa.eu/resources/library/images/20230927PHT05951/20230927PHT05951_original.png (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Fúquete-Retamoso, C.E., (2007). *Produccion limpia, contaminacion y gestion ambiental*. Bogotá (Colombia): Pontificia Universidad Javeriana.
- GEC, (2019). <https://www.greeneconomycoalition.org/assets/reports/GEC-Reports/Principles-priorities-pathways-inclusive-green-economies-web.pdf> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Georgescu-Roegen, N. (1966). *Analytical economics: issues and problems*. Harvard University Press.
- Georgescu-Roegen, N. (1971). *The entropy law and the economic process*. Harvard university press.
- Georgescu-Roegen, N. (1975). Energy and economic myths. *Southern economic journal*, 347-381.
- Hammer S., S. Hallegate, F. Banaji. (2020). World Bank, “How countries’ climate ambitions can support a sustainable recovery from COVID-19,” Development and a Changing Climate, May 2020.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2021). <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/Ekonomik-Reformlar-Kitapcigi.pdf> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual review of ecology and systematics*, 4(1), 1-23.
- Holling, C. S., & Walters, C. (1978). *Adaptive environmental assessment and management*. Wiley, New York.
- Holling, C. S. (1986). 1986. The resilience of terrestrial ecosystems; local surprise and global change. *Sustainable Development of the Biosphere*. Cambridge University Press. Cambridge. UK, 292-317.
- Hoof, B.; Monroy, N.; Saer, A., (2007). *Producción más limpia: paradigma de gestión ambiental*. Bogotá, CO: Alfaomega.

- İklim Değişikliği Başkanlığı, (2023). <https://iklim.gov.tr/kyoto-protokolu-i-35> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Janicke, M., (2012). “Green growth”: from a growing eco-industry to economic sustainability. *Energy Policy* 48, 13e21. <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2012.04.045>.
- Klink, F. A. (1994). Pigou and Coase reconsidered. *Land Economics*, 70(3), 386-390.
- Le Blanc, D., (2011). Special issue on green economy and sustainable development. *Nat. Resour. Forum* 35, 151e154. <http://dx.doi.org/10.1111/j.14778947.2011.01398.x>.
- Loiseau, E., Saikku, L., Antikainen, R., Droste, N., Hansjürgens, B., Pitkänen, K., Leskinen P., Kuikman P. & Thomsen, M. (2016). Green economy and related concepts: An overview. *Journal of cleaner production*, 139, 361-371.
- MEA (Millennium Ecosystem Assessment) (2005), Current State and Trends Assessment, www.millenniumassessment.org/en/Condition.aspx, accessed 2 December 2008.
- Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jørgens, Behrens III, William, (1972). *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, Second edition. Potomac Associates, New York.
- Neher, P.A., (1990). *Natural resource economics: conservation and exploitation*. Cambridge University Press, New York.
- Odum, H. T. (1971). *Environment power and society*. Wiley, New York.
- Odum, H. T. (1987). Models for national, international, and global systems policy. *Economic-Ecological Modelling. North-Holland*.
- OECD, (2009). *The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda*. Pearce, D., 1992. Green economics. *Environ. Values* 1, 3e13.
- OECD, (2011). *Towards Green Growth: Monitoring Progress*. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264111318-en>. (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Pearce, D., Markandya, A., Barbier, E., (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan, London, Great Britain.

- Pearce, D. (2002). An intellectual history of environmental economics. *Annual review of energy and the environment*, 27(1), 57-81.
- Pigou, A.C., (1920). *The Economics of Welfare*, fourth ed. Macmillan and Co, London, Great Britain.
- Porter, M.E., Van der Linde, C., (1995). Green and competitive: ending the stalemate. *Harv. Bus. Rev.* 73, 120e134.
- Rennings, K., Wiggering, H., (1997). Steps towards indicators of sustainable development: linking economic and ecological concepts. *Ecol. Econ.* 20, 25e36. [http://dx.doi.org/10.1016/S0921-8009\(96\)00108-5](http://dx.doi.org/10.1016/S0921-8009(96)00108-5).
- Saavedra, Y. M., Iritani, D. R., Pavan, A. L., & Ometto, A. R. (2018). Theoretical contribution of industrial ecology to circular economy. *Journal of cleaner production*, 170, 1514-1522.
- Short, S.W., Bocken, N., Barlow, C.Y., Chertow, M.R., (2014). From refining sugar to growing tomatoes: industrial ecology and business model evolution. *J. Ind. Ecol.* 18 (5), 603e618. <https://doi.org/10.1111/jiec.12171>.
- Simpson, Dorota, (2021). "The Concept of Green, Blue and Circular Economy" in book *Per mare ad astra. Space technology, governance and law. Vol. II*, Edmund Wittbrodt (ed.), Magdalena Konopacka (ed.), Paweł Chyc (ed.), Gdańsk: Polska Akademia Nauk, Oddział w Gdańsku Komisja Nauk Kosmicznych publishing
- Sterr, T., Ott, T., (2004). The industrial region as a promising unit for eco-industrial development reflections, practical experience and establishment of innovative instruments to support industrial ecology. *J. Clean. Prod.* 12, 947e965. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2004.02.029>.
- TUIK, (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2021-49672> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Turner, R.K., Perrings, C., Folke, C., (1997). Ecological Economics: Paradigm or perspective. In: Van den Bergh JCJM, Van der Straaten J (eds) *Economy and Ecosystems in change: analytical and historical approaches*. Edward Elgar, Cheltenham.
- UNIDO, (2016). Resource Efficient and Cleaner Production (RECP). United Nations Industrial Development Organization. Available <https://www.unido.org/our-focus/safeguarding-environment/resource-efficient-and-low-carbon-industrial-production/resource-efficient-and-cleaner-production-recp>

- UNEP, (2011a). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. <http://dx.doi.org/10.1063/1.3159605>.
- UNEP,(2011b).https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- UNEP,(2012).<https://www.unep.org/ptbr/node/23750#:~:text=The%20UN%20Environment%20Programme%20has,in%20carbon%2C%20resource%20efficient%20and> (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- UNEP, (2016). Sustainable Consumption & Production Branch: Resource Efficient and Cleaner Production [WWW Document]. URL. <http://www.unep.fr/scp/cp/>. (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- Van den Bergh, J.C. (2001). Ecological economics: themes, approaches, and differences with environmental economics. *Reg Environ Change* **2**, 13–23. <https://doi.org/10.1007/s101130000020>
- Vieira, L.C.; Amaral, F.G., (2016). Barriers and strategies applying Cleaner Production: a systematic review. *Journal of Cleaner Production* **113**: 5-16.
- Williams, C.C., Millington, A.C., (2004). The diverse and contested meaning of sustainable development. *Geogr. J.* **170**, 99e104.
- Williamson, O.E., (1994). The institutions and governance of economic development and reform. In: Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics, pp. 171e196.
- WFD, (2008). https://environment.ec.europa.eu/system/files/2023-07/Proposal%20for%20a%20DIRECTIVE%20OF%20THE%20EUROPEAN%20PARLIAMENT%20AND%20OF%20THE%20COUNCIL%20amending%20Directive%20200898EC%20on%20waste%20COM_2023_420.pdf (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2024)
- World Bank, (2012). Inclusive Green Growth: the Pathway to Sustainable Development. The World Bank, Washington D.C, p. 171.
- Zhang, C., Hu, M., Di Maio, F., Sprecher, B., Yang, X., & Tukker, A. (2022). An overview of the waste hierarchy framework for analyzing the circularity in construction and demolition waste management in Europe. *Science of the Total Environment*, **803**, 149892.
- Zika E., I. Papatryfon, O. Wolf, M. Gómez-Barbero, A.J. Stein, A.-K. Bock (2007). Consequences, opportunities and challenges of modern biotechnology for Europe. Reference Report by the Joint Research Centre of the European

Commission, EUR 22728 EN. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. <http://bio4eu.jrc.es/documents.html>

Etik Beyanı: Yazar, bu alışmanın tm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tm sorumluluk alışmanın yazarlarına ait olup, ankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A Systematic Overview of The Green Economy from An Economic Perspective and A Review on Turkey's Journey of Green Transformation

Extended Abstract

1. Introduction

In the report titled "Limits to Growth" published by the Club of Rome in 1972, it was claimed that the world's current resources would not support the period after 2100 with the ongoing population growth and economic growth rates. At the United Nations Conference on Environment and Development held in Rio de Janeiro in 1992, sustainable development was defined as "development that meets the needs of today without compromising the ability of future generations to meet their needs" in the Brundtland Report prepared for the first time in 1987 by the World Commission on Environment and Development. The concept of development has been officially adopted. 20 years after the 1992 Rio conference, the concept of "green economy" put forward at the Rio +20 Conference began to be perceived as a path to sustainability by international organizations such as the World Bank (2012) and the United Nations Environment Program (UNEP, 2011a) (Barbier, 2012). . Although there is an extremely rich literature on different theories and approaches related to green economy and green transformation, the number of studies that systematically evaluate the subject from an economic perspective is extremely limited. This study tries to present a systematic view by evaluating green economic transformation from an economic perspective, first at the theoretical level, and then within the framework of the concepts and approaches to which the theories are related. Subsequently, the economic dimensions of Turkey's green transformation were evaluated.

2. Theoretical Approach

Compared to the policy implications of green economy, the concept itself has a long history in the academic community. When a theoretical categorization is made, green economy can be categorized around two theories: environmental economics and ecological economics. The starting point of environmental economics is based on Pigou (1920), who established the link between welfare economics and external economics. According to neoclassical economists, environmental problems arise from the inefficient use of natural resources and the unknown value of natural capital (Borel et al., 2013). The basic assumption in this approach is that man-made and natural capital are replaceable (Bina and La Camera, 2011). The emergence of the ecological economics approach, which aims to contribute to environmental problems with structural solutions, was towards the end of the 1980s. It started to gain popularity when various ecologists, environmental researchers and economists criticized the policies developed with the traditional environmental economics approach to environmental problems and began to produce alternative approaches and policies for the solution of environmental problems. Ecological economics is based on a theoretical foundation that particularly encourages research that brings together ecologists and economists (Van den Bergh, 2001).

3. Evaluation and Conclusion

Turkey's commitments to reducing carbon emissions and adapting to climate change are clearly stated in the recently prepared 11th National Development Plan. Particularly in the last decade, there has also been a growing awareness among leading financial institutions, institutional investors and insurance companies of the opportunities to contribute to and profit from the transition to a climate-resilient and low-carbon economy. However, there is still a need to increase investments in green

projects. A commitment to green finance to increase the financing needed to scale up climate action in Turkey will support this effort. It is important to meet the targets set in the 11th National Development Plan and develop a strategic framework for climate action that has long-term transformative effects for green growth. Policies and regulations that help overcome barriers to green finance can help provide a credible framework for investments in long-lived assets. Forward-looking policies and regulations can help strengthen Turkey's position as an advantageous country for foreign investments in green projects. Ensuring that the financial sector encourages investment in the transition to green and resilient growth should be a key priority for policymakers. Cooperation between ministries should be developed and a public agenda should be created by embracing the green agenda. Government support for innovation should be increased, given its important role in the development of new practices and technologies needed to produce products in a more environmentally sustainable way.